Kur'ân Etrafında
İlmî Yorumlar

Cüneyt EREN

1962 yılında Eskişehir'de doğdu. Aslen Manisa Salihli'lidir. İlkokulu Ankara İltekin İlkokulunda, ortaokulu İzmir Alsancak Ortaokulunda ve liseyi de İzmir Atatürk Lisesinde okudu. (1979). Ürdün Üniversitesi Arap Dili Bölümünde Arapça eğitimi aldı. (1981) Lisans (B.A) (1985) ve Mastır (M.A) (1987) eğitimini Ürdün Üniversitesinde tamamladı.

Başbakanlık Devlet Memurları Yabancı Diller Eğitim Merkezinde Arapça Öğretim Görevlisi ve Müdür yardımcısı olarak çalıştı. (1989-95) Ankara Üniversitesinde doktorasını tamamladı.

(1994) Uluslararası Malezya İslâm Üniversitesi IRKH Fakültesinde öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak çalıştı. (1999) Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölümünde Yrd. Doç. olarak çalıştı. (2000-03) 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalına tayin oldu. (2003) Halen aynı bölümde Yrd. Doç. olarak vazife yapmaktadır.

Evli ve dört çocuk babasıdır.

Kur'ân Etrafında İlmî Yorumlar

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt EREN

KUR'ÂN ETRAFINDA İLMÎ YORUMLAR

Editör
İsmail KAYAR

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-605-5557-28-7

Yayın Numarası
114

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Mart 2011

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Bulgurlu Mahallesi, Bağcılar Cad. No: 1
34696 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.akademiyayinlari.com

İçindekiler

SUNUŞ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم

الحمد لله رب العالمين. والصلاة والسلام على سيدنا محمد الذي أرسله الله رحمة للناس وعلى آله وصحبه ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين.

Elinizdeki bu çalışma, Kur'ân ve tefsir sahasında yaptığımız ve bazıları sempozyum bildirisi olarak sunulmuş bazısı da yurt içi ve dışı çeşitli ilmi dergilerde yayınlanmış olan seçme araştırma ve inceleme yazılarını içermektedir.

Bu yazılar sırasıyla şunlardır: İlk makâle 'Bilimsel Tefsir Metodolojisi', İkinci makâle 'Kur'ân Yorumunda Anti Sünnet Hareketler', Üçüncü makâle 'Kur'ân'ın Yorumlanmasında Sünnetin Hücciyeti ve Teşriî Değeri', Beşinci makâle 'Arap Belâğatının Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasına Katkısı', Altıncı makâle 'Fâtiha Sûresinde Belâgî Sanatlar', Yedinci makâle 'Kur'ân Ahlakı Olarak Kinâye', Sekizinci makâle 'Kur'ân'ı Kerîm'in İ'câz Çeşitleri', Dokuzuncu makâle 'Kur'ân-i Kerim'in Belâğî Yönden İ'câzı', Onuncu makâle 'Kur'ân-i Kerîm'in Lugavî İ'câzı', Onbirinci makâle 'Kur'ân-i Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'te Şuayb Aleyhisselam', Onikinci makâle 'Kur'ân-i Kerim'de Tekrar Olduğu

İddiasının Belâğat Açısından Değerlendirilmesi', Onüçüncü makâle Kur'ân-i Kerim'de Nesh Kavramı Hakkında Bir Değerlendirme (İbnu'l-Bârizi'nin Kur'ân'ın Nâsih ve Mensûhu Adlı Eseriyle Mukayeseli Bir Analiz)', Ondördüncü makâle 'Kur'ân-i Kerîm'in Eşsiz Belâğatı, Bir Ayette 120 Edebî Sanat', Onbeşinci makâle 'Menheciyyetu'l Bahs fi't-Tefsîri'l-Mevdûi li'l-Kur'âni'l-Kerîm'.

Günümüz Türkiye şartlarında, akademisyen ve araştırmacıların kitap hacmine ulaşmayan bilimsel inceleme ve araştırmalarına, dağınık yerlerde olmaları sebebiyle ulaşma zorluğu bulunmaktadır. Bu sebeble bazı çalışmalar sonradan gelen yeni araştırmacılar tarafından tekrardan incelenmekte, böylece bir kısır döngü meydana gelmektedir. Biz de elinizdeki bu çalışmayla daha önce çeşitli yerlerde yayınlanmış olan makâlelerimizi tekrar toplu olarak sunmayı hedeflemiş bulunuyoruz.

Çalışmamızın tertibinde herhangi bir kronolojik sıralama takip edilmemiştir. Sadece dipnotta, yayınlanmış makâlelerin yayınlandıkları yerler, tarihleri ile birlikte belirtilmiştir.

Çalışmamızın bu saha ile ilgilenen her kesime faydalı olacağını ümit ediyoruz.

Gayret bizden tevfik Cenab-ı Mevlâ'dandır.

2011- İzmir

BİLİMSEL TEFSİR METODOLOJİSİ[1]

I. GİRİŞ

Kur'ân ayetlerinden ilmî keşifler istinbat etmek veya ilmî keşifleri Kur'ân ayetleriyle desteklemeye çalışmak, tefsir ekollerinden biri kabul edilen ilmî tefsir çeşidinin günümüzdeki yaygın anlayışıdır. "Kur'ân'ın ilmî i'câzı, bir şeyin hakikatinin ortaya konulduğu devirde, insanların bu hakikati anlamalarının mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Ancak asırlar sonra bu hakikatin bilinmesi, Kur'ân'ın doğruluğunu ortaya koymaktadır."[2]

İlmî tefsir hareketi savunucuları, görüşlerine delil olarak مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ *"Biz kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik."*[3] وَلا رَطْبٍ وَلا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *"Yeryüzünde yaş ve kuru herşey apaçık kitaptadır."*[4] ayetlerini getirerek, bütün ilimlerin Kur'ân'dan çıkarılabileceğini iddia ederler. Görüşlerini dayandırdıkları bir

---

1 Bu çalışma İstanbul'da 18-19 Ekim 2003 Tarihinde Düzenlenen (ISAV) İstanbul, İslâm İlimlerinde Metodoloji Problemi (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları Dizisi)'nde bildiri olarak sunulmuştur.

2 Gazalî Muhammed, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, İstanbul, 1998, II. Baskı, çev. İşler Emrullah, s. 180-183.

3 En'âm 38.

4 En'âm 59.

diğer delil de bu konudaki İbn Mes'ud (radıyallahu anh)'tan rivayet edilen "Kur'ân'da her ilim indirilmiş, içinde bize her her şey açıklanmıştır. Ancak ilmimiz Kur'ân'da bize açıklanmış olan ilimleri anlama konusunda acizdir."[5] görüşüdür. Bu bağlamda biraz da ifrata düşerek, hemen hemen her ilmî keşfin Kur'ân'dan bir bağlantısını kurmaya çalışırlar. Oysa Kur'ân-ı Kerim, tıp, astronomi, fizik, kimya vb. ilimler kitabı olamaz. Belki, Ku'rân'da sadece bu ilimlere anahtarlık yapan prensipler.

Oysa burada öncelikle bilinmesi gereken en önemli kural, **sadece modern ilmin ulaşmış olduğu kesinleşmiş sonuçlarının, Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin üzerinde ittifak ettiği kesin yorumlarıyla çatışmayacağıdır.** Bir diğer tabirle, modern ilmin, elindeki bütün teknolojik imkânlar neticesinde, sayısız deney ve tecrübeleriyle ulaşmış olduğu sabit ve değişmez en son nokta, Kur'ân'ın üzerinde ittifak ettiği en son yorumu ile daima barışık olacaktır. Bu bağlamda makbul olan ilmî tefsir, "modern ilimlerle uzlaşan tefsir olarak" özetlenebilir. Çünkü "her devrin kesin hakikatlermiş gibi kabul ettiği ve fakat yanlış olduğu ancak daha sonraları ortaya çıkmış olan kendine has kuruntuları olmuştur."[6]

O halde Kur'ân'ın ilmî keşiflere işaret ettiği, bu ilimlere kaynak olabileceği zannedilen ayetleri aceleci bir tarzda, hali hazırda ilmin ortaya koyduğu verilerle yorumlamaya çalışmak veya bu verilere Kur'ân'dan bir mesned aramak çok büyük yanlışlara sebebiyet verecektir. Her ne kadar ilmî de kabul edilse, değişebilirliği muhtemel nazariyeler Kur'ân hakikatleri ile mukayese dahi edilemez. Bilim tarihi, bir zaman için doğruluğuna inanılan bir teorinin, deney ve tecrübeler neticesinde yanlış olduğuna şahit

---

5 el-Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, Bulak, 1301, VII/144.

6 Akdemir Salih, "*İlmî Tefsir Hareketinin Değerlendirilmesi ve Ondokuz Rakamı Üzerine*" adlı giriş, Draz Abdullah, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, İstanbul, 1983, s. 10.

olmuştur. Durum böyleyken, aceleci bir tavırla Kur'ân ayetlerini, doğruluğu kesinleşmemiş bu nazariyelerle yorumlamaya kalkışmak, Kur'ân hakkında şüphelere sebebiyet verecektir. Zira her kesimden, olası tezad durumun Kur'ân'ın ayetleri değil, onun yanlış yorumu olduğunu anlamasını beklemek haksızlık olacaktır.

Yukarıda özet olarak vermeğe çalıştığımız girişten sonra konumuzun ana hatlarını belirlemeğe çalışalım.

Çalışmamız yukarıda da belirttiğimiz gibi bir Giriş ile, Tefsir Kelimesinin Tanımı-Doğuşu ve Geçirdiği Evreler, Bilimsel Tefsirin Tanımı-Alanı, Bilimsel Tefsirin Tarihi Seyri ve Sonuç Mahiyetinde Bilimsel Tefsirin Uygulaması ile İlgili Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar başlıkları altında beş bölümden oluşmaktadır.

II. TEFSİR KELİMESİ TANIMI, DOĞUŞU VE GEÇİRDİĞİ EVRELER

Tefsir kelimesi lügatte "fesr" maddesinin tef'il ölçüsündedir. *Örtüyü kaldırmak, açmak, bir şeyi açıklamak anlamına gelir. Doktorun, hastalığı teşhis etmek maksadıyla hastanın şişedeki idrarına bakması*na "fesr" denildiği gibi, yine *hastalığı teşhis maksadıyla tetkîk ettiği suya bakmasına ve bu suyun konulduğu şişeye de* "fesr" denir. Ragıb el-Isfahânî tefsiri "*Akli ölçülerde bir mânâyı izhar etmek ortaya çıkarmak*" olarak yorumlar[7]. Özetle fesr maddesi bir şeyi keşfetmek ve ortaya koymaktır. Tefsir kelimesi de bu kökten gelir.

Diğer bir tarife göre ise; "tefsîr, insan gücü ve Arapça dil bilgisinin verdiği imkân nispetinde Kur'ân metninin mânâsından bahseden bir ilimdir,"[8]

---

[7] el-Isfahanî Ragıb, *el-Mufredât*, s. 380.

[8] Kâtip Çelebî Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünûn an Âsâmi'l-Kutubi ve'l-Fünûn*, İstanbul 1971-1972, I/427.

Tefsirin âlimler arasındaki yaygın anlamı: "Kur'ân-ı Kerîm'in mânâlarını keşfetmek, ondaki müşkil ve garîb lâfızlardan kastedilen şeyi beyan etmek" demektir[9]. Istılahta ise "tefsîr, insan gücü ve Arapça dil bilgisinin verdiği imkân nispetinde Kur'ân metninin mânâsından bahseden bir ilimdir. Kısaca tefsir ilmine Kur'ân-ı Kerîm'de Allah muradını anlama uğraşısı da denilebilir.

Kur'ân tefsîri hakkında yazılan eserlere de genel olarak "tefsir" adı verilmektedir. Örnek verecek olursak: يخرجونهم *yuhrîcûnehum* cümlesiالولاية[10] kelimesinin açıklayıcı tefsiridir.[11]

Bilindiği gibi Kur'ân-i Kerim nazil olduğu bölge insanının anlayabileceği bir dilde Arapça inmiştir. "*Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.*" Bununla birlikte getirmiş olduğu ahkama, onun incelikleri ve işaret ettiği boyutlara göre insanın sırf Arapça konuşuyor olmaları sebebiyle vakıf olmaları beklenilemez. İşte bu noktada Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tebyin vazifesi devreye girmektedir. *"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir."*[12] Racih

---

9 Tefsirin anlamıyla ilgili olarak bkz. *Lisânu'l-Arab*, *es-Sıhâh ve Tâcu'l-Arûs*, ilgili madde; ez-Zerkeşî, *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1972, II/147; ez-Zerkanî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., I/471; ez-Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Beyrut, ts., I/13-15; Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1991, s. 213-214; Ancak bu mânâda tefsir kelimesi yalnız Kur'ân'a has bir açıklama olmayıp, ilmî, edebî ve fikrî eserlerdeki açıklama ve izahları da içerir. Usûlcülere göre de kapalı bir yönü olan sözleri açıklamak olarak tarif edilir. Ayrıca Arapça'da "şerh" kelimesiyle eşanlamlı olarak "ilmî ve felsefî eserleri izah etmek" mânâsında kullanılmıştır. Bkn. Gümüş Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul 1990, s. 19-21.

10 Bakara 257.

11 Bkz. Eren Cüneyt, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstilahları*, Erzurum, 2000.

12 İbrahim 4, Ayrıca Bkz: Şûra 48, Nur 54, Ankebut 28. Elmalılı bu hususta şöyle der: "Biz hiçbir peygamberi gerek özel, gerek genel bir şeriat veya kitap getiren hiç bir peygamberi başka türlü göndermedik. Ancak kavminin dili ile gönderdik.

olan kavle göre de Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) mücmeli beyan, ammı tahsis, mutlakı takyid gibi sahabe (radıyallahu anh)'nin anlamalarında zorluk çektikleri hususu açıklamış, ayetlerin taşıdığı ahkâmı tafsili olarak bazen de göstererek öğretmiştir. Bunun gibi Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tatbikati, öğretisine kayıtlı birçok ayeti kerime vardır. Ancak Hz. Peygamberin âyetleri tefsîr etmesi, programlı bir takrir şeklinde olmayıp müteaddid vesilelerle oluyordu.[13] Kısaca özetlemek gerekirse "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in tefsîri, Kur'ân'ın mücmel olan âyetlerini tafsil, umumî hükümlerini tahsis, müşkülünü tavzih, neshe delâlet etme, müphem olanı açıklama, garip kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebî incelikleri muhtevî âyetlerin maksudunu bildirme gibi belli başlı kısımlara taalluk eder.[14] İbn Hazm'inde dediği gibi Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'tan sadır olan söz, fiil, takrir ve işaretin hepsi Kur'ân için beyan hükmündedir."[15] Örneğin "*Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah'ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.*"[16]

Yani Allah'ın âdeti böyledir. Öteden beri her Peygamber, gönderildiği ümmetin ve özellikle içlerinde oturduğu topluluğun dili ile gönderilmiştir. Ki onlara açıklasın. Tebliğine emredilmiş olduğu şeyleri kavmine anlatsın anlattırsın. Bilenin bilmeyen, hazır bulunanın bulunmayana anlayacağı bir dil ile açıklaması ve tebliğ etmesinin bir vazife olduğunu anlatsın. Çünkü bir peygamberin peygamberliği gerek kavmine ait olsun ve gerek daha başkalarını da kapsasın ve bu kapsamlılık gerek Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğinde olduğu gibi bütün insanlara ve hatta insan ve cinlere kadar genel olsun ve gerekse birkaç topluma ait bulunsun mutlaka o peygamber, kavmini davet edecek ve ilk işi onlara peygamberliğini anlatmak olacaktır. Bu ise onların en iyi, en kolay anlayabilecekleri kendi dilleri, kendi lehçeleri ile açıklamaya bağlıdır." Elmalılı, a.g.e. V/168.

13 Yıldırım Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, İstanbul, 1983, s. 33-34.

14 Yıldırım Suat, *a.g.e.* s. 31.

15 Ibn Hazim, el-*Ihkam fi Usûli'l-Ahkam*, Beyrut, 1985, 1/80.

16 Nisa 103

Ayetinin muhatabı sahabe (radıyallahu anh) farz olduğunu anladığı namazın tafsilatını ve tatbikatını yine Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın: *"Ben nasıl namaz kılıyorsam siz de (bana uyarak) öyle kılın."*[17] beyanıyla tatbiki olarak görmüş, *"(Hacc ile ilgili) menasiklerinizi benden alınız."*[18] beyanı ile ve "*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın."* ayetiyle[19] farziyetini anladığı hac ibadetinin tafsilatını Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'tan görerek öğrenmiştir. Hz. Peygamber'den Kur'ân'ın mânâsını ve tatbikâtını yaşayarak öğrenmeleri, sebeb-i nüzûle vakıf olmaları ve vahyin inişine şahid olmaları sebebiyle Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'ı en iyi anlayan ve onu yorumlayabilen ikinci kaynak sahabedir. İşte bu dönemde Rasûlullahın (sallallahu aleyhi ve sellem) rahle-i ilminde daha fazla kalmış olan sahabelerden: Ali b. Ebî Tâlib (40/660), Abdullah b. Mes'ûd (32/652), Ubey b. Ka'b (19/640), Abdullah b. Abbâs (68/687), Ebû Musa'l-Eş'arî (44/664), Zeyd b. Sâbit (45/665), Abdullah b. Zübeyr (73/692) gibi zevat tefsirde şöhret kazanmışlardır.

Sahabe tefsirinin en önemli özelliği genellikle hakkında nas bulunmayan, kendilerince muglak ayetlerin yorumu şeklinde olmuştur. Bu arada sebebi nüzulla tefsir geleneği sahabe ile başlamıştır denilebilir. Yer yer Ehl-i Kitab'tan istifade edildiği de görülmektedir.

Daha sonra tâbiî dönemi gelir. Bu dönemde tefsir Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'dan sahabe kanalıyla naklonulan rivayet ağırlıklı olmasıyla beraber, İslâm devletinin sınırlarının Arap yarımadasını aşıp, ayrı kültürden toplumlarla beraberlik neticesinde zuhur eden yeniliklere cevap olabilecek nitelikte ama nusûsa

---

17 Buhârî, Ezan babı. Hadis no: 631; *Fethu'l-Bâri li Şerhi'l-Sahihi'l-Buhârî*, Mısır, 1978, 3/315.

18 Muslim, Kitabu'l-Hac. Hadis no: 1297; *Sahihu'l-Muslim*; Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbaki, Kahire, 1991.

19 Bakara 196.

sadık kalınarak re'y ve içtihad ilaveleri görülmektedir.[20] Tefsirde şöhret kazanmış tâbiîlere gelince bunlar sırasıyla:

a) Mekke'de İbn Abbas'ın talebeleri: Said b. Cübeyr (95/714), Mücâhid (103/721), İkrime (105/723), Atâ b. Ebî Rabah (114/732), Tâvus b. Keysan (106/724).

b) Medîne'de genel anlam itibariyle Ubey b. Ka'b'ın talebeleri sayılan Ebu'l-Âliye (90/708), Muhammed b. Ka'b (118/736), Zeyd b. Eslem (136/753).

c) Irak'ta İbn Mes'ud'tan ilim tahsil etmiş olan, Mesruk b. el-Ecda' (63/683), Esved b. Yezîd (75/694), Mürre b. el-Hemedanî (90/708), Âmir eş-Şa'bî (103/721), Hasenü'l-Basrî (110/728), Katâde b. Diâme (117/735).

İşte tefsir hareketi 1. asrın sonları ikinci asrın başları olan tedvin dönemine kadar yukarıda işaret ettiğimiz tabii dönemi özelliğini muhafaza edegelir.

3. Tedvin Dönemi

Bu dönemi Zehebi'nin de belirttiği gibi 4 döneme ayırabiliriz.[21]

a) Birinci dönem de tefsir hadis ile birlikte mutalaa edililir Mustakil olmayıp hadis bablarından bir bab olarak görülür. Bu sebebdendir ki bu dönemin en meşhur mufessirleri aslen hadis imamlarından olan Yezid b. Harun es-Sulemi (117/735). Şu'be b. Huccac (160/777), Sufyan b. Uyeyne (198/814) dir.

b) İkinci dönemde tefsir ilminin hadisten ayrılarak müstakil olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu dönemde artık Mushaf-ı Osman tertibine göre Kur'an'ın ayet-ayet tefsir

---

20 Bkz: Cerrahoğlu Ismail, Tefsir *Usûlu*, Ankara, 1976, s. 266.

21 Bkz: *el-Itticahâtu'l-Munharife fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Vehbe, 1986, s. 13-17.

yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu tefsirlerin özelliği rivayet ağırlıklı me'sûr tefsir oluşlarıdır. Bu tarzda yazılmış ilk tefsirin hangisi olduğu hususunda değişik görüşler bulunmaktadır. Ferrâ (207/822)'nın "*Meâni'l-Kur'ân*"ı hakkında ilk müstakil tefsir denilmiştir. Mukâtil b. Süleyman (150/767) nın da bu konuda ilk olduğu söylenmektedir. Bu devrin en meşhur müfessirleri: Ali b. Ebî Talha (143/760), Mukâtil b. Süleyman (150/767), Şu'be İbnu'l-Haccac (160/776), Süfyan es-Sevrî (161/778), Vakî' İbnu'l-Cerrah (196/811), Süfyan b. Uyeyne (198/813), Yahya b. Sellâm (200/815), Abdurrazzak b. Hemmâm (211/827) olarak zikredilebilir.

c) Üçüncü dönem tefsiri rivayet ağırlıklı özelliğini kaybetmeyip isnadında kısaltma yapıldığı me'sur görüş ve rivayetlerin sahiplerine isnad edilmeksizin mucerred itlak olunduğu dönemdir. İşte bu dönem, tefsire israiliyyatin ve mevzu hadislerin girdiği, sahih rivayetlerle zayıfların karıştığı dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde artık Yahudî, Hıristiyan ve diğer kültürlerden gelen rivâyetlerin tefsîr kitaplarına girdiği gözlemlenmiştir. Bu dönemde İsrailiyatta şöhret bulmuş olanlar Abdullah b. Selâm (43/663), Ka'bu'l-Ahbâr (32/652), Vehb b. Münebbih (110/728), Abdülmelik b. Cüreyc (150/767)'dır.

d) Son dönem ise Abbasi döneminden başlayıp günümüze kadar uzayan zaman birimi olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde daha sonraları dirayet tefsiri de denilen re'y ve içtihad ağırlıklı tefsir şekli ön plana çıkmış günün şartlarına göre çeşitli ilimlerinde etkisinde kalarak kendi içinde aşağıda görüleceği üzere bazı sınıflandırmalara ayrılıp günümüzde son şeklini almıştır [22].

Bu tefsir eğilimlerini şöyle sıralayabiliriz:

---

[22] Bu sınıflandırmayı daha yüzeysel değerlendirip, yukarıda zikrettiğimiz tefsir çeşitlerini, tefsir usûl ilminin bir kaç temel eğilimi içinde mütalaâ etmemiz de mümkündür.

a) Dilbilimsel Tefsir: *et-Tefsîru'l-Lügâvî*, Lügavi tefsir maddesi. Kur'ân'ın ifâde üstünlüğünü gösterecek şekilde tefsir edilmesine denir. Belli başlı lügavi tefsir örnekleri şunlardır:

1. Vâsıl b. Atâ (ö.131/748). *Meâni'l-Kur'ân.*

2. el-Ahfeş (ö.177/793). *Kitâbu Meâni'l-Kur'ân.*

3. el-Kisâî (ö.189/804). *Meâni'l-Kur'ân.*

4. el-Kutrub (ö.206/821). *Meâni'l-Kur'ân.*

5. el-Ferrâ (ö.207/822). *Meâni'l-Kur'ân.*

6. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 210/825). *Mecâzu'l-Kur'ân.*

7. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sallâm (ö.223/837). *Meâni'l-Kur'ân* ve *Garîbu'l-Kur'ân.*

8. İbn Kuteybe (ö.276/889). *Te'vilu Muşkili'l-Kur'ân* ve *Garîbu'l-Kur'ân.*[23]

b) Kelâmî Tefsir: *et-Tefsîru'l-Kelâmî*, Kelâmî mezheplerin temel fikirlerini teyit amacıyla Kur'ân'ı tefsir etme metodu.[24]

c) Sosyal İçerikli İçtimâî Tefsir, *et-Tefsîru'l-İçtimâî*, Çağın toplumsal problemlerinin Kur'ân âyetleri ışığında tefsir edilmesini hedefleyen tefsir çeşididir. Sosyo-politik tefsir de denilir.

İçtimaî tefsir metodunun önemli temsilcileri şunlardır:

1. Muhammed Abduh (ö.1323/1905). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm.*

2. Muhammed Reşid Rıza (ö.1354/1935). *Tefsîru'l-Menâr.*

3. Ahmed Mustafa Merâğî (ö.1364/1945). *Tefsîru'l-Merâğî.*

---

23 Kur'ân'ın filolojik yönde tefsiriyle ilgili ayrıntı için bkz. *İslâm Anskl.*, 537; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Mısır, 1938; *el-İtkân*, 149; Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi*, s. 269-279.

24 Bu çeşit tefsirlere örnek olarak Bkz. Kâdî Abdu'l-Cebbâr, *Tenzîhu'l-Kur'ân ani'l-Metâin*; eş-Şerif Murtazâ, Emâlî; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf.*

4. Seyyid Kutub(ö.1906/1966). *Fîzilâli'l-Kur'ân*[25] *Bkz. Sosyo-Politik tefsir md.*

d) Edebî Tefsir: *et-Tefsîru'l-Edebî,* Kur'ân'ın edebî yönünü ele alan ve onun ifâde üstünlüğünü gösterecek şekilde yapılan tefsir çeşididir. Bu sahada yazılan eserlere misal olarak şunları zikredebiliriz:

1. Emin Hûlî: *el-Muhâdarât fi'l- Emsâli'l-Kur'âniyye.*

2. Dr. Aişe Abdurrahman (Binti'ş- Şâtı'): *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm.*

3. Muhammed Huseyin Ali es-Sagîr: *es-Sûretu'l-Fenniyye fi'l- Meseli'l-Kur'ânî* [26].

e) Fıkhî Tefsir: *et-Tefsîru'l-Fıkhî,* Fıkhî tefsir Fıkıh lügatte bir şeyi derinliğine anlamak, kavramak, idrak etmek demektir [27]. Fıkhî tefsir ise Kur'ân-ı Kerîm'in ahkam ayetlerini konu edinen bir tefsir ekolünün adıdır. Fıkhî tefsir sahasında yazılan eserler:

1. Mukâtil b.Süleymân (ö.150/767)"*Tefsîru Hamsi mie Âye Mine'l-Kur'ân".*

2. eş-Şâfiî (ö.204/819). "*Ahkâmu'l-Kur'ân".*

3. et-Tahavî (ö.321/933). "*Ahkâmu'l-Kur'ân".*

4. el-Cassâs (ö.370/981). "*Ahkâmu'l-Kur'ân".*

5. İbnu'l-Arabî (ö.534/1148)."*Ahkâmu'l-Kur'ân".*

6. el-Kurtubî (ö.671/1272)."*Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*",

f) Felsefî Tefsir: *et-Tefsîru'l-Felsefî,* Kur'ân'ın felsefî olarak

---

[25] İçtimaî-Edebî tefsirin özellikleri ve bu sahada yazılan eserlerle ilgili ayrıntı için bkz. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, II/547-609; Ebû Huzeyfe İbrahim b. Muhammed, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*" adlı kitaba yazdığı Arz'da, Tanta 1988, s. 56-62; Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi*, II/467-496; Ali Turgut, *a.g.e*, 306-317; Şimşek M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 35-77.

[26] Muhammed Huseyn Ali es-Sagîr, *Mebâdîi'l-Âmme li Tefsiri'l-Kur'âni'l- Kerîm*, s. 106-107.

[27] Bkz. ez-Zebîdî Muhammed b. Murteda, *Tâcu'l-Arûs*, Mısır, 1306, 9/402.

tefsir edilmesine felsefi tefsir denir. Bu sahada daha çok münferit âyetlerin felsefî yorumunu amaçlayan bir takım çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın ilk örneklerini ünlü filozof Kindî'de görmekteyiz.[28] Bu cümleden olmak üzere el-Bâkıllânî (ö.403/1012), İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), İmâm Gazzâlî (ö.505/1111) felsefeyi Kur'ân'a hizmet edecek biçimde kullanırken, İhvân-ı Safâ ve İbn Sinâ da âyetleri kendi felsefî görüşleri açısından yorumladılar. Özellikle İhvân-ı Safâ, görünüşte şerîatı bâtıl i'tikâdlardan felsefe ve ilimle temizlemek gayesiyle kurulmuş bir cemiyet gibi ortaya çıkmışsa da aslında Şiî eğilimli felsefî ve siyasî bir kuruluş olmaktan ileri gidememiştir. Bunların, 52 adedi bulan Risâleleri Riyâziye, Mantık, Tabiî ilimler ve İlm-i nefs, Tasavvuf, İlm-i Nücûm ve Sihirden bahseden İlimler Ansiklopedisi durumundadır. Metafizik konularda özellikle Cennet, Cehennem, Şeytanlar hakkındaki görüşleriyle ehl-i sünnetten ayrılırlar. İlgili âyetlere verdikleri anlamların hiç birisi o âyetlere yüklenecek durumda değildir.

Meşşâî felsefesinin en önemli temsilcisi olan Fa'râbî (ö. 339/950) kendine mahsus felsefî fikirleriyle dinden uzak fikirler sergilemiş, kelâma karşı çıkmış, maddeyi ezelî kabul etmiş, Peygamberlik, Cennet ve Cehennem kavramlarına kabul edilemeyecek farklı yorumlar getirmiştir. Tefsirle en çok ilgisi tespit edilen İbn Sinâ (ö. 428/1037) ise felsefede Fa'rabî ve İhvân-ı Safâ'yı tamamlamıştır.

İbn Sina'nın tefsirle ilgili eserleri şunlardır:

1. *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs.*
2. *Tefsîru Sûreti'l-Felak.*
3. *Tefsîru Sûreti'n-Nâs.*[29],

---

28 Karlığa Bekir, Çetiner Bedrettin, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri İbn Kesîr*, İstanbul, 1988, XVI/198.

29 Felsefî ekoller ve tefsirleriyle ilgili ayrıntı için bkz. ez-Zehebî, *a.g.e*, II/419-431;

g) Tasavvufî Tefsîr: *et-Tefsîru't-Tasavvûfî*, Tasavvuf erbabı tarafından ayetlerin gizli mânâları hakkında bir takım anlam ve işâret verilerek yapılan yapılan, zâhir mânâsı ile bağdaştırılabilen, sülûk erbabının bilebileceği bir takım anlamlara ve işâretlere göre Kur'ân'ı tefsir etmektir. en-Nisâbûri, et-Tüsterî ve İbn Arabî'nin tefsirlerini bu ekolün tefsir çeşitlerinden sayabiliriz. el-Alûsî'nin tefsiri de dirayet ağırlıklı olup içinde işâri tefsir bulunur.

h) Mezhebî Tefsir: *et-Tefsîru'l-Mezhebî*, İtikâdi ve fıkhî alanda mezhep mensuplarının Kur'ân'ı kendi mezhep görüşleri doğrultusunda tefsir şeklidir.

j) Konulu Tefsir: *et-Tefsîru'l-Mevdûî*, Kur'ân'a bütüncül yaklaşımı sebebiyle et-tefsiru't-tevhidî olarak da adlandırılmıştır[30]. Istılah olarak, Konulu Tefsir; lafız veya hüküm yönüyle aynı olan bir konuyu Kur'ân-ı Kerîm bütünlüğü içerisinde araştırmaktır. Ve araştırma konumuz olan İlmî Tefsir.

III. BİLİMSEL TEFSİRİN TANIMI VE ALANI

Bilimsel tefsir veya ilmî tefsirin tanımı kısaca, Kur'ân'da geçen çeşitli bilim dallarıyla ilgili ayetleri, dinî ilimler dışındaki tecrübî ilimlerle çağın ilmî icat ve gelişmeleri doğrultusunda yorumlayan tefsir çeşididir.

Başka bir tarifte, Kur'ân-ı Kerîm'in ilimlerle, sanayi ile, mühendislik, matematik, ekonomi, sosyal, kimya, fizik, biyoloji, antropoloji ve benzeri yeryüzünde var olan bilim ve sanatlarla yorumlanması[31],

---

Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi*, II/33-45; Ali Turgut, *a.g.e*, 289-293. Aydüz Davut, *a.g.e.*, s. 40-41.

30 es-Sadr, Muhammed Bakır, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*, Lübnan, 1981, s. 9; Khalidi Salah Abdulfettah, *et-Tefsiru'l-Mevdûî Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbik*, Ürdün, 1998. s. 41; Eren Cüneyt, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul, 2000, s. 18.

31 Ebû Hicr Ahmed Ömer, *et-Tefsîru'l-İlmî li'l-Kur'ân fi'l-Mîzân*, Beyrut, 1991, s. 64; Kırca Celâl, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, İstanbul, 1981, s. 51.

Kur'ân metnindeki bilimsel ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan tefsir çeşidi[32] olarak tanımlanmıştır. Fennî tefsir de denir.[33]

Çalışmamızın giriş bölümünde de temas ettiğimiz gibi, Kur'ân ayetlerinden ilmî keşifler istinbat etmek veya ilmî keşifleri Kur'ân ayetleriyle desteklemeye çalışmak, tefsir ekollerinden biri kabul edilen ilmî tefsir çeşidinin günümüzdeki yaygın anlayışıdır.

Genelde iki bölümde incelenir.

a) Kâinatla İlişkin Olan İlmî İ'câz

Pozitif bilimlerin gözlem ve deney yöntemlerine dayanarak tabiatın oluşum ve işleyişi hakkında ortaya koyduğu bazı bilgilerle, Kur'ân'ın Allah'ın varlığı, birliği ve ahiret hayatının mevcudiyetine dikkat çekmek için tabiatın oluşumu ve işleyişine dair verdiği kısa bilgilerin uygunluk arz etmesi bu i'câzın esasını teşkil eder. Dünyanın bir yörüngede hareket etmesi, bütün canlı varlıkların erkekli dişili yaratılması, dünyanın çevresinde bir atmosfer tabakasının bulunması, bitkilerin tozlaşması, güneşin bizzat ısı ve ışık kaynağı olması, yerkürenin üzerinde canlıların yaşamasına elverişli bulunması, uzayın genişlemesi, dağların ağırlık merkezi olup yerküreyi sarsılmaktan koruması, denizde tatlı su ile tuzlu su arasına bir engelin konulması, göğe doğru yükseldikçe oksijenin azalması gibi modern bilimin keşfettiği konulara Kur'ân'da kısaca veya işaret yoluyla temas edilmesi ilginç icaz örnekleri arasında zikredilir

b) İnsanla İlişkin İlmî İ'câz

Kuran'ın, insanın yaratılış safhalarından ferdi ve içtimai bir

32 Emin el-Hûli, *Tefsir ve Tefsirde Edebî Tefsir Metodu*, çev. Mevlüt Güngör, İAD., Ankara, 1988, II/ sy. 6, 37-38.

33 Eren Cüneyt, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstilahları*, s. 111,; Albayrak Halis, *Tefsir Usûlü*, İstanbul, 1998, s. 108.

varlık olarak ihtiyaç duyduğu bilgilere kadar ilgi alanına giren hemen her konuda verdiği bilgiler ilmi i'câzın ikinci safhasını oluşturur. İnsanların hem dünyada hem ahirette mutluluğa ermelerini sağlayacak temel bilgileri öğretmesi. Hikmeti, hakkı, hayrı, sabrı tavsiye etmesi, adaleti gözetme, iffetli olma, yardımlaşma, güzel söz söyleme, hukuka riayet etme, ebeveynin yanı sıra hısım akraba. Yakın ve uzak komşuya. Bütün insanlara, hatta hayvanlara karşı iyi davranma gibi iyilikleri emretmesi, körü körüne taklitçilik. Zulüm, yalan, hırsızlık, kumar, zina, adam öldürme, faizcilik, ahde vefasızlık, böbürlenme, başkasını küçük görme gibi her türlü kötülüğü yasaklaması bu tür i'câzın örnekleri arasında kaydedilir.[34]

IV. BİLİMSEL TEFSİRİN TARİHİ SEYRİ

Yukarıda kısaca aktarmaya çalıştığımız tefsir hareketinin tarihi seyrinden sonra şimdi de konumuzla ilgili olan Bilimsel Tefsir -*İlmî Tefsir* çeşidinin tarihi seyrini, kabul edenler ile ret edenler ekseninde inceleyelim.

Öncelikle belirtmemiz gereken husus, bu hareket dirayet tefsirinin bir dalı olarak, onun ortaya çıkışı ile başlamıştır. Abbasiler dönemi ilim ve tercüme hareketinin doğal sonucu olarak, Kur'ân'da yer alan ve pozitif ilimlere işaret eden ayetler, o günün revaçta olan felsefe, astronomi, matematik, tıp, fizik ve kimya gibi ilimlerin yardımıyla yorumlanmaya başlamıştır[35]. 'Kur'ân'a bilimsel yöneliş, ilk defa felsefe-bilim ilişkisi içinde oluşmaya ve gelişmeye başlamış, bir başka ifade ile Kur'ân'a bilimsel yöneliş ilk önce İslâm felsefesiyle ortaya çıkmış daha sonra hem felsefî

---

34 ez.Zehebî, *et-Tefsr ve'l-Mufessirûn*, Beyrut, tsz., II/338; Yavuz Yusuf Şevki, *Îcâzu'l-Kur'ân md.*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, XXI/403-406.

35 Bkz: Kırca Celâl, *a.g.e.*, s. 62.

hem de sûfî bir kimliğe sahip olan İmam Gazalî tarafından da belirgin bir hale gelmiştir.'[36] Ve zamanla kendi başına müstakil bir hareket olarak tefsir ekolleri içerisinde yer almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in mu'ciz olması konusunda ehli ilim ittifak halinde olduğu bilinmektedir. Onun mu'ciz olması konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur[37]. Ancak ihtilaf konusu, Kur'ân i'câzının çeşitliliğindedir. Bu konuda, Kur'ân'ın, Bilimsel Tefsirin de içinde olduğu bütün i'câz çeşitlerine hâvi olduğunu ileri sürenler ile Kur'ân'ın sadece lügavî, yani beyânî i'câzı olduğunu ileri sürenler olmak üzere iki ayrı hakim görüş vardır.[38]

Kur'ân'ın Bilimsel Tefsirini tenkit edenler ile eleştirileri özetle şöyledir:

Kur'ân'ın Bilimsel Tefsirini kabul etmeyen veya eleştirenler arasında, İmam Ebû İshak eş-Şâtibî (ö.790/1388), Kâdi İyâd, Allame Hasan b. Muhammed en-Neysâbûri, Hüseyin ez-Zehebî, Abbas Mahmud el-Akkâd, Reşid Rıda, Seyyit Kutup, Kamil Hüseyin, Muhammed Arkun, Atıf Ahmed, Emin el-Hûlî, Mahmut Şeltût gibi isimler zikredilebilir.[39]

---

36 Kırca Celal, *Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul, 1993, s. 218; Kırca Celal, *Kur'ân ve Bilim*, İstanbul, 1996, s. 38.

37 Kırca Celâl, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, İstanbul, 1981, s. 19.

38 Abbas Fadıl Hasan, *el-Müfredâtu'l-Kur'âniyye min Mazâhiri'l-İ'câz*, Ürdün, 1986, s. 4.

39 *Bilimsel Tefsir çeşidini kabul etmeyenlerin ileri gelenleri:*
1- *İmam Ebû İshak eş-Şâtibî* (790/1388), İmam Şâtıbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed'dir. eş-Şâtıbî diye meşhur olmuştur. Hâfız ve büyük bir müctehid, usûlcü, müfessir, muhaddis, fakih, dil bilginidir. Endülüs/Gırnata'dandır. Mâlikî mezhebine mensuptur. Arapça'yı ve diğer ilimleri zamanının büyük âlimlerinden almıştır. Bunlar içerisinde İbnu'l-Fahhâr el-Elbîrî, Ebu'l-Kâsım es-Sebtî, Ebû Ali et-Telemsânî, gibi seçkin simalar vardır. Eserlerinden en meşhurları şunlardır: *el-Muvâfakât* (IV cilt), *İ'tisâm* (II cilt), *el-Mecâlis* (İmam Buhârî'nin Sahih'inin "*Kitâbu'l-Büyû*" kısmı üzerine yazdığı şerh), *el-İfâdât ve'l-İnşâdât* (edebiyata dairdir), *Unvânu'l-İttifâk fî İlmi'l-İştikâk*, nahiv üzerine yazdığı beş büyük ciltlik *el-Makâsıdu'ş-Şâfiye fî Şerhi Hulâsati'l-Kâfiye*. h. 790'da vefat etmiştir.

İlmî tefsir hareketine itiraz edenlerin tenkitleri kısaca, lügat, belâgat ve itikâdi olmak üzere üç kısımda ele alınabilir.[40]

Eleştirilerini özetleyecek olursak:

1- Kur'ân bir ilimler kitabı değildir. Her konuda detaylı bir bilgi kaynağı, bir ilimler ansiklopedisi hiç değildir. Kur'ân'ın muhtevası dinî öğreti üzerinedir. Öğüt vermeye yöneliktir. Bir Kitap'tan beklenen de aslında bu olmalıdır. Bugünkü ilmi terminoloji Kur'ân'da yoktur. Bugünkü ilim pozitif ilim, pozitif düşünce ve metodun ürünüdür.

2- Kur'ân'ın indiği çağdaki toplum ve bu toplumun fikir

2- **Hüseyin** ez-Zehebi, ez-Zehebî de bilimsel tefsir çeşidini red edenlerdendir. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* adlı eserinde özetle şöyle der: 'Kur'ân lafızlarını, Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Arapların bilmediği bir takım mânâlara ve ıstılahlara işaret ettirmeyi ve bu suretle meydana gelen acayip genişletmeyi makbul görmek acaba caiz midir? Allah katından indirildiği ve Peygamber'in etrafındaki kimselerce tilavet olunduğu zamanlardaki bu Kur'âni lafızlarla Allah, Kur'ân'ın nuzulunden sonra pek çok nesillerin geçmesiyle meydana gelen yeni bir takım mânâları da murad etmiştir, diyebilir miyiz? Yahud da Kur'ân'a muhatab olan kimseler, şayet bu konuda sonradan ortaya çıkan mânâlardan habersiz ve cahil iseler ve Allah da onlara olan hitabında bu mânâları murat etmiş ise, o takdir de Kur'ân'ın beliğ olmaması gerekir. Çünkü bu durumda Kur'ân muhatabının durumunu gözetmemiş demektir. Şayet onlar bu konuda sonradan ortaya çıkan mânâları biliyor idiyseler, niçin o zaman Arabın ilmi gücü, Kur'ân'ın nuzulu sırasında ortaya çıkmamıştır? Niçin onlar, bütün gücünü ve enerjisini bu bilimlere teksif etmemişlerdir? Şayet biz, Kur'ân'da her şey vardır diyenlerin görüşlerini benimseyip de onların yolunu takip edecek olursak, o takdir de Kur'ân'ı Tıp, Hendese, Felek, Fizik ve Kimya vs.gibi ilimlere ait nazariyelerin kaynağı kabul etmemiz gerekir." (ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, II/491 vd.)

3- **Emin el-Hûlî**, İlmi tefsiri, Kur'ân'ın lügat, belâgat ve itikad açısından doğru bulmayan bir diğer çağdaş bilgin de Emin el-Hûlî'dir. Ona göre de itikadi meseleler evrenseldir, değişmez. Halbuki bilimsel veriler sürekli değişikliklere uğramaktadır. Bunlar bugün bir ilim adamı tarafından tesbit edilen, fakat bir zaman sonra değişebilen esaslardır. Bir dinin kitabı insan hayatının bu yönüyle uğraşmaz ve böyle şeylerin açıklanmasını üzerine almaz . (Demirci Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 282-283.)

40 Bkn. Turgay Nureddin, *İlmî Tefsîr*, Diyanet İlmî Dergi, c. VIII, sy. 1, Ankara, 2002, s. 98-100.

seviyesi ne ise Kur'ân onu esas almış ve insanlara teklif ettiği şeyler de o seviyede olmuştur. Bu seviyeyi korumak ve gözetmek gerekmektedir. Bu nedenle daha sonra ortaya çıkan yeni bilgileri Kur'ân'da aramak veya bu bilgileri Kur'ân'a yüklemek Kur'ân'ın ilk muhatabı olan insanlar için teklifi malâ yutak bir iş olur. Bu ise Kur'ân için caiz olmaz. Sahabe, tabiûn ve onlardan sonra gelen selef-i salihîn, Kur'ân'ı ve Kur'ân ilimlerini ve Kur'ân'da bulunan esrarı en iyi bilen kimselerdi. Bununla birlikte onlardan böyle bir iddia varid olmamıştır. Bize böyle bir şey intikal etmemesi, onlar nezdinde böyle bir durumun olmadığına delildir.[41]

3- Bugünün pozitif bilimin sonuçları yarın değişebilir. Değişebilen sonuçları ayetlerle delillendirmek son derece sakıncalı olmalıdır.

3- Kur'ân ilimlere işaret ediyorsa var olan buluşları niçin önce Müslümanlar bulamıyor denilebilir?

4- Her dilde olduğu gibi Arapça'da da kelimeler, zamanla mânâ kayması, genişlemesi veya daralması gibi durumlara maruz kalmaktadır. Bu mânâlardan asıl muteber olanı, Kur'ân-ı Kerim nazil olduğu sırada herhangi bir Arab'ın anladığı mânâdır. Lafızların, sonradan ortaya çıkan anlamlara uygulanması doğru değildir.[42]

5- Kur'ânbelagatı ile zirvededir. Belagat ise durumun gereğine uygun söz îrad etmek demektir. Şayet Kur'ân'ın nazil olduğu dönemlerde bilimsel tefsir yorumları kastedilmiş olsaydı bu durumda muktezaya uygun hareket edilmemiş olacaktı.[43]

Bilimsel Tefsir çeşidini kabul edenler, iddiaları ve cevapları özetle şöyledir:

Bilimsel Tefsir çeşidini kabul eden ve onu şiddetle savunan eskilerden en meşhurları, İbn Sînâ (428/1037), İmam Gazâli

---

41 eş-Şâtibî, *el-Muvafakât*, II/67, 68.

42 Yıldırım Suat, *a.g.e.*, s. 16;

43 Şimşek M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul, 1997, s. 132.

(505/1111), Fahruddin er-Râzi (606/1209), Ebu'l-Fadl el-Mursî (655/1257), ez-Zerkeşî (745-794) ve es-Suyûtî (911-1505)'dir. Yenilerden de, Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1336/1888), Muhammed Bahît el-Matîî (1882/1935), eş-Şeyh Abdulhamid b. Bâdis (ö. 1940), Tantavi Cevheri (1358/1940), Dr. M. A. Draz ve Elmalılı Hamdi Yazır zikredilebilir.[44]

---

[44] Bu sahada şöhret kazanmış bazı şahsiyetleri ve konu ile ilgili detayları dipnotta göstermeyi uygun bulduk:

1- **İmam Gazâli** (Ebu Hâmid İbn Mehmed Gazâlî (450/1058) yılında Horasan'ın Tus kentinde dünyaya geldi. Babası yün eğiricisi (gazzâl) olduğundan Gazâlî'nin nisbesini Gazzâl olarak kabul ederek İmam Gazzâl diyenler vardır. Gazâlî hicri V. yüzyılın ikinci yarısı ile VI. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Gazâlî önce Ahmed b. Muhammed el-Razikâni'den fıkıh okudu. Cürcan ve Nisabur'a tahsil için gitti. Nisabur'da zamanın en büyük âlimi ve müctehidi kabul edilen İmam'ul-Harameyn Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî'den ve ünlü mutasavvıf el-Farmadî'den ders gördü. Ünlü Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ün kurduğu ilk medreselerden olan Bağdat'taki Nizamiye Medresesine müderris oldu (1091). Bazı özel sebeplerden dolayı haccetmek bahanesiyle Bağdat'taki tedris faaliyetini terk ederek 1095'te Şam'a ve sonra Kudüs, Mekke'ye gitti. Şam'daki Emevî Camisinde itikafa çekildi. İhya'yı bu süre içerisinde yazdığı kabul edilir. Daha sonra 1097'de Bağdat'a geri dönerek kısa bir süre İhyâ tedrisinde bulundu. Memleketi olan Tus'a dönüp (1099) on sene kadar orada kaldı. Nisabur'daki Nizamiye medresesinde de tedris faaliyetinde bulunmuştur. Yine Tus'a dönerek evinin yanında bir Tekke inşa ederek ilmî ve tasavvufî irşadına devam etti. 14 Cemaziyu'l Ahir 1111'de (505) Tus'da vefat etti. Gazâlî'nin yaklaşık 75 kadar eseri mevcuttur. Bazılarının da kaybolmuş olduğu söylenir. Mevcut eserlerinden en meşhurları: *İhyâu Ulûmi'd-din*, *Mişkâtu'l-Envâr*, *Mîzânu'l-A'mâl*, *Tenbîhu'l-Gâfilîn*, *el-Bidâyetü'n-Nihâye*, *Tehâfütü'l-Felâsife*, *Telbîsü'l-İblis*, *el-Fetâvâ*, *Eyyühe'l-Veled*, *Kimyâ-yı Saâdet*, *el-Münkiz mine'd-Dalâl*, *Mi'yâru'l-'İlm*, *el-Vecîz*, *el-Basît*, *el-Vasît*, *el-Hulâsa*'dır. Geniş bilgi için Bkz: Eren Cüneyt, *Parapisikoloji Açıdan İmam Gazâli'nin Kasidesi*, Erzurum, 2001; Şerif, M. M, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Çev. Mustafa Armağan, İstanbul, 1990, s. 203-209; Corbin Henry, *İslâm Felsefesi Tarihi*, Çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul, 1986, s. 181; Orman Sabri, *Gazâlî, Hakikat Araştırması Felsefe Eleştirisi Etkisi*, İstanbul, 1986, s. 51.) En eskilerden İmam Gazali, Bilimsel Tefsir çeşidinin kuvvetli savunucuları arasındadır. Ona göre, 'ilim her çeşidiyle Allah'ın efal ve sıfatları içerisindedir. Kur'ân'da da kendi zât ve sıfatlarını şerh etmiştir. Bu ilimler nihayetsizdir. Kur'ân'da da bu ilimlerin hepsine işaretler vardır. Onların ayrıntılarında derinleşmek ve tafsilatını anlamak Kur'ân'ı anlamaya bağlıdır. Bu anlayışın ihtisas ehli tarafından daha isabetli, daha doğru olacağını

İddia ve cevaplarını özetleyecek olursak:

1- Kur'ân-ı Kerîm muhatabını aklî ve mantıkî delillerle ikna eder. Bu hakikatleri, kendine has bir metotla genellikle âfâki ve enfüsî delillerle ortaya koymaya çalışır. Nazarları insanı

---

söyler.' İmam Gazâli, *İhyâ Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, ts., I/289. *Cevâhiru'l-Kur'ân* adlı eserinde de, *'Güneş de bir delildir ki, kendisine mahsus bir karargah için akıp gidiyor. İşte bu, güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.'* ve *'Güneş ve ay hesap iledir'* ayetlerini örnek olarak verdikten sonra, güneşin kendi merkezindeki dönüşü, güneş ve ayın belli ölçüde seyirleri, ayın menzilleri, husuf ve kusufları vb. özellikleri, ancak bu sahada bilim sahibi olan uzmanların anlayabileceğini söyler. Ve yine *'Ey insan, nedir seni o kerim Rabbin hakkında aldatan? O değil mi seni yaratan, bütün vücud sistemini düzenleyen ve sana dengeli bir hilkat veren?'* ayetinin en isabetli tefsirini ancak, insan vücud yapısını bilen, onun anatomisinin gizli ve açık yönünü anlayan anlayabilir der. (İmam Gazâli, *İhyâ Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, ts., I/289.) *"Kur'ân ilimleri kabuk ve öz diye ikiye ayrılır. Bu ilimlerin ötesinde Kur'ân'da Astronomi, Zooloji, Tıp ve Teşrih gibi bilim dallarına ait bilgiler vardır."*der. *İhya"*, *"el-Munkız"*, *"Tehafut"*, *"Cevahir"* adlı eserlerinde yer yer çağının bilimsel verileri ile Kur'ânın kevni ayetleri arasındaki ilgiye temas eder. Tıbbın ve Matematiğin zaruretinden bahseder, dünyanın yuvarlaklığını ima eden, fakat ay ve güneş tutulmalarını bugünkü anlayışa uygun bir biçimde açıklar. Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere Gazâli, sadece Bilimsel Tefsiri savunmakla kalmıyor, aynı zamanda bu tefsir çeşidinin sağlıklı yapılabilmesi için metot da diyebileceğimiz bazı şartlar da önermektedir. Ancak dikkat edileceği üzere İmam Gazâli her ne kadar bu tefsir çeşidinin savunucusu olmuş ise de, eserlerinde bu çeşit tefsir örneğine rastlamamaktayız.

2- **Fahruddin er-Râzi** (Fahruddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin, 544/1149 yılında Rey şehrinde doğdu. Harizm, Buhara, Semerkand, Gazne ve Hindistan'a gitti. Herat'a yerleşti. Orada Şeyhulislam lakabıyla meşhur oldu. *Mefâtihu'l-*Gayb veya halk arasında *et-Tefsîru'l-Kebîr* adlı tefsiriyle ün kazanmıştır. 606/1209 yılında zehirlenerek öldürüldüğü rivayet edilir.) Fahruddîn er-Râzî'de bilimsel tefsirin savunucularından biridir. Hatta bu ekolü eldeki mevcut verilere göre ilk tefsire uygulayan kabul edilir. (Kırca Celal, *Kur'ân'a Yönelişler*, s. 219.) *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı tefsirinde, o günkü kültürel yaşamın elverdiği ölçülerde yer yer bu tefsir çeşidine örnek olabilecek yorumlarda bulunmaktadır. Hatta bu i'câz çeşidini inkar edenleri hamaket ve cehaletle vasıflandırmaktadır. (er-Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV/121.)"Şayet ay, güneş ve yıldızlardan bahsetmek ve onların hallerini ve mahiyetlerini araştırmak ve düşünmek caiz olmasaydı, bizzat Allah, kendi Kitabı'na bunları koymaz ve bunlardan bahsetmezdi. Allah: *"Başlarının üstündeki göğe bakmazlar mı, biz onu nasıl bina ettik ve nasıl süsledik"* buyuruyor.

çepeçevre saran bu delillere bakmaya ve onların ardında gizlenmiş olan gerçek müsebbibe yani Allah'a tevcih ettirir. Bunlara; insanın kendi iç dünyası, taşımış olduğu beden ve onun esrarı ile alakalı olan enfüsî deliller ve insanı çepeçevre kuşatmış olan dışa dönük âfâkî deliller adı verilir[45]. Yani enfüsî ve kevnî ayetler hidayet delillerinin bir parçasıdır. Bu delilleri incelemek dine ve

---

Bu ayet ile Allah göğün kendisi tarafından nasıl bina edildiğini düşünmeye ve onu araştırmaya davet etmektedir. Yine Allah, semaların ve yerin yaratılışı hakkında düşünenleri övmüş *"Göklerin ve yerin yaratılışını düşünenler, Ey Rabbımız sen bunları boşuna yaratmadın derler"* demiştir. Şayet bu yasak olsaydı, Allah mutlaka böyle buyurmazdı.' der. (er-Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr,* XIV/121.) Razi, Arsitoteles felsefesini ve Ptylamyus Kozmolojisini Kur'ân ayetleri ile uzlaştırmaya çalıştı. Dünyanın yuvarlaklığını, onun dönmediğini söyledi. Yedi kat sema anlayışını islam filozoflarının kozmik alem görüşüne dayandırdı.

3- **Ebu'l-Fadl el-Mursi** (ö.655/1257) O'na göre Kur'ân, geçmiş ve gelecek bütün ilimleri kendisinde toplayan bir Kitap'tır. O dini ilimlerin yanında Tıp, Cedel, Hendese, Astronomi vs.gibi ilimleri de içerir. O bir çok ayeti kısa da olsa bilimsel verilere göre tefsir etmiştir. (Kırca Celâl, a.g.e., s. 22.)

4- **ez-Zerkeşî**, ez-Zerkeşî Bedruddîn, (794/1392) Ebû Abdullah Bedruddin Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî'dir. Hicri 745 yılında Mısır'da doğmuştur. Şafii mezhebindendir. Kırktanfazla eseri vardır. Karafe-i Sugrâ'daki Kerîmuddin Hankâhı'nın şeyhi olmuştur. Hicri 794 senesinde Mısır'da vefat etmiştir. ez-Zerkeşî de Kur'ân'ın bilimsel tefsirini savunanlardandır. (*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* II/106.)

5- **es-Suyûtî**, es-Suyûti de Kur'ân'ın bilimsel tefsirini savunanlardandır. (*Mu'tereku'l-ekrân fî İ'câzi'l-Kur'ân,* I/14-19,20.) *el-Itkan* ve *el-Iklıl* adlı eserlerinde bilimsel tefsir örnekleri yer alır. Ama yazdığı iki tefsirde bunları kullanmaz.

6- **Mustafa Merağî** (ö.1364/1945) Kur'ân'da yer alan bilimsel konuları ve kavramları mevcut ilmi verilere göre açıkladı. İlimi tefsirlerle ilgili pek çok müstakil çalışma yapıldı:

7- **Tantavi Cevheri**: (ö.1940). Ona göre Kur'ân'da pozitif ilimlere işaret eden ayet sayısı 750'ye yakındır. Kur'ân pozitif ilimlerin öğrenilmesini bir yerde bu ayetlerin vücuduyla işaret ve teşvik etmektedir. (Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Mısır, 1931, I/7) 26 ciltlik tefsiri "*el-Cevahir fi Tefsiru'l-Kur'ân*" da pozitif ilimlere işaret eden ayetlerin tefsiri ve bir çok ansiklopedik bilgi vermiştir. Bilimsel tefsir olarak istişhadda bulunduğu ayetlerde aşırı gittiği ve efsirinin tefsir dışında her şeyi ihtiva ettiği söylenir. Bkz. Ebû Hacer Afmed Ömer, *a.g.e.,* s. 177-186.

45 Eren Cüneyt, *Kur'ân-ı Kerim'i Anlamaya Yönelik Metotlar,* Erzurum, 2002, s. 11-12.

gerçek imana ulaştıran bir yoldur. Kur'ân, bu gerçeği şöyle dile getirir: سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ *Biz onlara gerek dış alemdeki ve gerek kendi nefislerindeki ayetlerimizi yakında göstereceğiz.*[46] 'Kur'ân'ın kendi yazılı direktifleri yanında, tabiattaki unsurlar ve oluşlar hakkında da 'ayet' terimini kullanması, onların işte, bu en üst ilim hakikatine birer gönderme olmaları nedeniyledir. Çünkü tüm olgular ve görüntüler, onları kavrama yeteneğini taşıyanlar için bu üst boyuta işaret eden 'açık uçlu' birer simgedirler' [47].

2- Kur'ân'ın ilmi i'câzının en büyük delili: وَلا رَطْبٍ وَلا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ '*Yaş ve kuru iç bir şey yoktur ki Kitâbı mübinde bulunmasın*'[48] ve وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًىوَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ *Ey Resulüm, işte sana bu kutlu kitabı indirdik ki her şeyi açıklasın, doğru yolu göstersin, Allah'a teslimiyetle itaat edecek olanlara, rahmetin ve müjdenin ta kendisi olsun.'* [49] ayetidir. Buradan Kur'ân'ın mücmel bir şekilde, yani prensipler halinde her şeye şamil olduğunu anlıyoruz.[50]

3- Kur'ân bütün ilimlerin araştırılması ve öğrenilmesine teşvik eder. Kainat ilimleri bilinmeksizin Müslümanların terakkisi mümkün değildir. İslâmın diğer dinlere karşı üstünlüğü, Kur'ân'ın kevnî ilimleri bilmesi ve öğrenmesi ile orantılıdır.[51] Dolayısıyla Kur'ân'ın bu yönünün ihmali doğru olmasa gerekir.[52]

4- Yeryüzünün hakimiyeti Allah'ın hükümranlığı dâhilindedir.

---

46 Fussilet 53.

47 Kılıç Sadık, *Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu*, 03-05 Şubat 1995, *Kur'ân'ın Aydınlığına Doğru*, Ankara, 1995., s. 297.

48 En'am 59.

49 Nahl 89.

50 Geniş bilgi için bkz. Ebû Hacer Ahmed Ömer, *et-Tesîru'l-İlmî li'l-Kur'ân fi'l-Mîzân*, Dımaşk, 1991, s. 103.

51 Rıza Muhammed Reşid, *el-Menâr*, Beyrut, ts. V/9.

52 Bkz: Kırca Celâl, *Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul, 1993, s. 213-215.

Dolayısıyla Kur'ân'a inanmış olan bir mü'min, kainatta bulunan esrara yabancı kalmamalıdır. Hatta yeryüzünü imar etmek için onu incelemek ve onu keşfetmek şer'i bir zaruriyettir [53] . Bu konuda Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

أَوَلَمْ يَنظُرُواْ فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّهُ مِن شَيْءٍ '*Onlar göklerin ve yerin yönetimi üzerinde ve Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde düşünmediler mi?'*[54]. Ayette geçen ينظر في -*Yenzuru fî* ifadesi hem gözlem, hem de düşünme anlamlarını içermektedir[55]

5- 'Kur'ân'ın indiriliş amacı, Arabı içinde bulunduğu cehaletten ilme ulaştırmaktır. Daveti de özel değil geneldir. Ayrıca Kur'ân'ın anlamları sınırlı değildir. Bu sebeble Kur'ân'ın anlamlarını onun inzali sırasında Arapların ulaştığı ilmi seviyeye tahsis etmek mümkün olamaz. Onun mu'cizliği lafzının güzelliği ve manalarının çokluğundadır. Kur'ân'i kavramlarla ifade edilen anlamların anlaşılmasında, anlayışların değişik olması makuldur. Çünkü nice anlayış sahibi olan kişinin üstünde daha anlayışlı kişiler bulunmaktadır.'[56]

6- Bir başka ayette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ "*Biz, ayetleri kainatta, gerek insanların kendi şahsi alemlerinde göstereceğiz, ta ki onlar da bu Kur'ânın hak (gerçek) olduğunu anlayacaklar. Rabbinin her şey üzerinde şahid olması (bunun teminatı olarak) kafi sayılmaz mı?*[57] Ayet kelimesi Kur'ân'da, duruma göre, Allah'ın hem kainat kitabında kudret ve birliğini gösteren ifade ve deliller, hem de yaygın mânâsıyla Kur'ân cümleleri mânâsına gelir. Bu ayeti kısaca tahlil edecek olursak anlaşılır ki:

---

53 Gazalî Muhammed, *a.g.e.*, s. 267.
54 A'râf 185.
55 Kocabaş Şakir, *'İslâm ve Bilim'*, Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, s. 271.
56 Kırca Celâl, *Kur'ân'a Yönelişler*, s. 228.
57 Fussilet 53.

a) Allah bazı deliller gösterecek.

b) Bu iş, istikbalde, yani Kur'ân'ın inişinden sonra, ileriki bir zamanda olacaktır.

c) Bu deliller hem dış dünyada, hem de kendi öz varlıklarında olacaktır.

d) Bu belgeler Kur'ân'ın vahy eseri olduğunu ispatlayacaktır.

e) Bu işin teminatı ve kefili de her şeye rıigehban olan Yüce Allah'dır.

f) Bir başka ayette: بَلْ كَذَّبُواْ بِمَا لَمْ يُحِيطُواْ بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ "*Hayır, doğrusu onlar, ilmin ihata edip etraflıca bilmedikleri ve gerçek durumu (tefsiri) henüz kendilerine münkeşif olup açılmayan şeyleri yalanladılar*"[58] Müfessir Âlûsî'nin dediği gibi, demek ki Kur'ân "üslüp ve belağati ile Olduğu gibi gaybi haberleri ile, ileride meydana çıkacak bazı bilgilere işaret etmesiyle de mucizedir. Onlar ise üslubunu incelemeden, mânâlarını düşünmeden ve rnüstakbele dair verdiği haberlerin gerçekleşmesini beklemeden hemen körü körüne onu yalanlamaya kalktılar." (*Rühu'l-Meâni*, II/120).[59]

V. SONUÇ MAHİYETİNDE

Bilimsel Tefsirin Uygulaması ile İlgili Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Her prensipte olduğu gibi bu tarz tefsirin sağlıklı yapılabilmesi için de bazı şartların olması çok doğaldır. Bu şartları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

a) Her şeyden önce Kur'ân'ın bilimler kitabı değil, bir din kitabı olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Yani Kur'ân'ın

---

58 Yunus suresi, 39.

59 Yıldırım Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Fennî Keşifler*, Ankara, 1990, s. 10-11.

ana hedefinin, insanları hidayete sevk ve teşvik olduğu unutulmamalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in asıl hedefi hidayettir. Onun i'câzı ise hedefine araç kabilindendir. Amaç ile araç birbirinden ayrı mütalaa edilmelidir Kur'ân, pozitif ilimlerin konularını kendisine esas mevzu etmez. 'Kur'ân'da yer alan bilgiler, o bilim dalına ait bütün bilgiler olamaz. Ayrıntılardan uzak, genel ilkelere temas eder. Zaten Kur'ân'ın i'câzi yapısı teferruata izin vermez.'[60] Dolayısıyla pozitif ilimlerinin verileri, ortaya koyduğu keşifler Kur'ân için esas değil istitrâdıdır.

b) Yukarıda da zikrettiğimiz gibi bu tür tefsire karşı çıkanların ortaya attıkları bir iddia da; her dilde olduğu gibi Arapça'da da kelimelerin, zamanın geçmesiyle mânâ kayması, genişlemesi veya daralması gibi durumlara maruz kalması ve bu mânâlardan asıl muteber olanının, Kur'ân-ı Kerim nazil olduğu sırada herhangi bir Arab'ın anladığı mânânın olduğu idi. Dolayısıyla lafızların, sonradan ortaya çıkan anlamlara uygulanması doğru değildir deniliyordu. Bir yerde haklı olabilecek bu iddiadan yola çıkarak bu tür tefsirde dikkat edilecek bir diğer husus da, delile dayanmadıkça zahiri mânâdan uzaklaşmamak, lügat ve gramer açısından hamledilmesi imkansız olan zorlama yorumlara girmemek olacaktır. Bu kayıtla ilişki kurulan mânâ muteberdir.[61]

c) Bu tür tefsire karşı çıkanların ortaya attıkları bir iddia, Kur'ân ve fen münasebeti kurmaya yöneltilen bir başka tenkid de şudur: "Kur'ân, insanlara, kıyamete kadar değişmez din esaslarını bildirmek için Allah tarafından gönderilmiştir. İlmi nazariyeler ve izahlar zaman zaman değişmektedir. Ayet belli bir ilmi anlayışa göre tevil edilir, daha sonra o anlayış değişirse, Kur'ân'ın gerçeğe uymadığı sonucu çıkarılır ve

60 Bkz. Kırca Celal, *Kur'ân'a Yönelişler*, s. 214.
61 Bkz: Yıldırım Suat, *a.g.e.*, s. 19.

Müslümanlardan bir kısmının Kur'ân hakkındaki itikatları alt üst olur" sözüdür.[62]

Kur'ân'ın ilmî keşiflere işaret ettiği, bu ilimlere kaynak olabileceği zannedilen ayetleri aceleci bir tarzda, hali hazırda ilmin ortaya koyduğu verilerle yorumlamaya çalışmak veya bu verilere Kur'ân'dan bir mesnet aramak çok büyük yanlışlara sebebiyet verecektir. Her ne kadar ilmî de kabul edilse, değişebilirliği muhtemel nazariyeler Kur'ân hakikatleri ile mukayese dahi edilemez. Bilim tarihi, bir zaman için doğruluğuna inanılan bir teorinin, deney ve tecrübeler neticesinde yanlış olduğuna şahit olmuştur. Durum böyleyken, aceleci bir tavırla Kur'ân ayetlerini, doğruluğu kesinleşmemiş bu nazariyelerle yorumlamaya kalkışmak, Kur'ân hakkında şüphelere sebebiyet verecektir. Zira herkesten, olası tezad durumun Kur'ân'ın ayetleri değil, onun yanlış yorumu olduğunu anlamasını beklemek haksızlık olacaktır. Bu konuyla ilgili vereceğimiz en bariz örnek, *Tefsîru'l-Kebîr* sahibi Fahreddin er-Râzî'nin Bakara suresi 22. ayet hakkında yapmış olduğu yorumdur. er-Râzî, Kur'ân'ın, الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشاً *"Yeryüzünü size yatak yaptı"* ayetini günün hâkim olan anlayışı çerçevesinde, dünyanın dönmediğine delalet ettiği şeklinde yorumlamaktadır[63].

O halde Kur'ân'ın özellikle ilmî keşiflere işaret eden ayetlerinin anlaşılması yolunda muhatabın önünü açacak en önemli anahtar kısaca; aceleci davranmamak, bu gibi keşiflerden medet beklememek, Kur'ân ayetlerini kesinleşmemiş ilmî verilerle yorumlamaya kalkışmamak olacaktır.

d) Ayetlerin ilmî açıdan tefsiri, o ayetlerin işaret ettiği ve ilimle de ispatlanmış yorumlardır. Bu, ayetin başka bir anlama gelmediği şeklinde yorumlanmamalıdır.

---

62 Bkz: Yıldırım Suat, *a.g.e.*, s. 20.

63 er-Râzî Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Tahran, II/102.

e) Burada öncelikle bilinmesi gereken en önemli kuralın, **sadece modern ilmin ulaşmış olduğu kesinleşmiş sonuçlarının, Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin üzerinde ittifak ettiği kesin yorumlarıyla çatışmayacağıdır**. Bir diğer tabirle, modern ilmin, elindeki bütün teknolojik imkanlar neticesinde, sayısız deney, gözlem ve tecrübeleriyle ulaşmış olduğu sabit ve değişmez en son nokta, Kur'ân'ın üzerinde ittifak edilen en son yorumu ile daima barışık olacaktır. Bu bağlamda makbul olan ilmî tefsir, "modern ilimlerle uzlaşan tefsir olarak" özetlenebilir. Çünkü "her devrin kesin hakikatlermiş gibi kabul ettiği ve fakat yanlış olduğu ancak daha sonraları ortaya çıkmış olan kendine has kuruntuları olmuştur."[64]

64 Akdemir Salih, *a.g.e.*, , s. 10.

KUR'ÂN YORUMUNDA ANTİ SÜNNET HAREKETLER[65]

I. GİRİŞ

Sünnet karşıtı hareket tabiri ile genel olarak sünnetin dinî delil oluşunu (hücciyetini) kısmen veya tamamen reddetmeyi kastediyoruz. Yoksa sıhhati ile ilgili birtakım şüpheler getirme veya bazı kayıtlar ortaya koyma doğrudan sünnet karşıtı anlamına gelmemelidir.

Biz bu araştırmamızda öncelikli olarak yukarıda belirttiğimiz çerçeve içinde kalan fikirlerle ilgileneceğiz. Ancak sünnetin sıhhati konusunda şüphe içinde olma diye tanımladığımız diğer çerçeve içerisine girebilecek bazı aşırı hareketlerin hadisin sıhhati için ortaya koydukları kayıtlar ileride yeri geldikçe örnekleriyle göreceğimiz gibi netice itibarıyla sahih sünneti nefyetme noktasına kadar vardığından bu gibi örnekleri de araştırmamızda zikretmeyi düşünüyoruz.

İmam Şafii sünnetin hücciyetini kabul etmeyenleri üç gruba ayırmaktadır: Birinciler sünnetin hüccet olmasını

---

[65] Bu çalışma *Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi*, 2000, Yıl 12, Sayı 48. sayılarında yayınlanmıştır.

büsbütün inkâr ederler. İkinciler sünneti Kur'ân'la beraber olunca (Kur'ân'a ters düşmedikçe) hüccet tutar, başlı başına hüccet almazlar. Üçüncüler ise, sünneti kabul eder, ancak haber-i vahidin delil olmasını reddederler. Yalnız mütevâtir, müstafiz ve meşhur olan hadisleri alırlar. Daha kısa tabirle ancak ahbâr-ı âmmeyi kabul ederler.[66]

II. SÜNNETİN TANIMI

Öncelikli olarak üzerinde durulması gereken husus sünnet ve sünnetin kaynak oluşu, tabirlerinden neyin kastedildiğini tayin etme olmalıdır. Zira bazı ekollerin bu tabirlerle murad ettikleri mânâları arasında farklılık bulunabilmektedir.

Sünnetin lügat mânâlarından birisi "yol" demektir. Bir hadis-i şerifte Resûlullah Aleyhisselatüvesselam'ın bu mânâyı ifade ederek: "Kim İslâm'da güzel bir yol edinirse, onun sevabı ve daha sonra o yolda gidenlerin sevabı yapanlardan eksiltilmeyerek ona da verilir."[67] buyurmaktadırlar. Öncekilerin açtığı sonradan gelenlerin takip ettiği yola da sünnet denmektedir.[68] Lugat mânâsı ile uyumlu olarak Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in günlük yaşayışında takip ettiği yola genel anlamı itibarıyla sünnet denmiştir.

Terim mânâsı ise usulcülere göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den nakledilen söz, fiil ve takrirdir. Sünnet tabirinin hadisçiler nezdinde kazanmış olduğu ıstılah mânâsı da Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'e peygamberlik gelmeden önce, O'nun dinî veya gayridinî söz, fiil ve takrirlerinin hepsini içine

66 Keskioğlu, Osman, İmam Şafii, s. 198-200 D.İ.B.Y, 1987, Ankara.
67 İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, es-Sünen, s. 203, Mısır, 1349.
68 İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, 3/225-226, Beyrut, ts.

alır.[69] Bu anlayışa göre Resûlullah'ın yaratılış ahlâkı ve gidişata dair her türlü sıfatı sünnettir.[70] Bu anlayışa göre sünnetle hadis birbiri yerine kullanılan müteradif iki terimdir.

Fıkıhçılara göre sünnet ise daha farklı açıdan ele alınmıştır; onlar sünneti bid'atın karşılığında ele alır ve ona şer'î bir hükme delil olup olmama yönüyle bakarlar.

Sahabe ve Hulefa-i Raşidîn'den nakledilen uygulamalara da sünnet denildiği rivayet edilmektedir.[71]

Örneğin: Caferîlere ve Musta'liye İsmailîlere göre sünnet, masum olarak niteledikleri Hz. Peygamber ve imamların sözü, fiili ve takrirleridir.[72]

Günümüz modernistlerinden Fazlurrahman, sünneti tanımlarken ona daha değişik bir boyutla yaklaşmıştır. "Sünnet, kelime olarak "çiğnenmiş yol" anlamına gelir ve İslâm öncesi Arapları tarafından bir kabilenin atalarınca tesis edilen örnek davranışı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Dolayısıyla bu bağlamda bu kavramı meydana getiren iki ana unsur bulunmaktadır: a) Tarihî bir olgu olduğu iddia edilen davranış; b) Gelecek nesiller için bunun kural haline gelmesi. Kur'ân'da sünnet kelimesi İslâm dinine karşı çıkanlara, eleştiri kabilinden, yeni öğretiye karşılık atalarının örnek davranışlarını izleyenler şeklinde atıfta bulunurken kullanıldığı anlamda kullanılmıştır.[73] Kur'ân aynı zamanda Allah'ın sünnetinden, yani Allah'ın toplumlarrın model ve kaderine ilişkin değişmez davranışından söz etmektedir. Burada da yine aynı iki unsur, başka bir deyişle (bir tek varlığın) gelecekte de işlevini mutlaka yerine getirecek olan geçmiş davranışı, bulunmaktadır.[74]

---

69 Koçyiğit, Talat, Hadis Usûlü, s. 15, Ank. Üniv. Basımevi, Ank. 1987.
70 Kara, Necati, Kur'ân Sünnet Bütünlüğü, s. 213, Erzurum, 1995.
71 Kara, Necati, a.g.e., s. 213.
72 Bk. Çalışmamızın "Şîa ve Sünnet" adlı bölümü.
73 Enfal, 8/38; Hicr, 15/13; Yâsîn, 36/77.
74 Fazlurrahman, İslâm, s. 65. 3. Baskı, Selçuk Yay. 1993, İstanbul.

Goldziher ise; "İslâm'ın gelişiyle sünnet kavramının içeriği, Müslümanlar için, Hz. Peygamber'in örnek davranışı, yani onu yazılı hale getirilmiş olan fiil ve sözlerinden kaynaklanan amelî kurallar şeklinde bir değişikliğe uğramıştır." der.[75]

Fazlurrahman ve Goldziher'in sünnet hakkında getirmiş oldukları bu izahat, esasında modernistlerin sünnete yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bu da önce sünnetin tarihî bir olgu olması, sonra da gelecek nesiller tarafından bu olgunun hukukî boyut teşkil etmesi hususudur.

III. TARİHTE SÜNNET KARŞITI HAREKETLER

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in emirlerine ittiba ve bu ittibanın vücûbiyeti hususunda sahabenin herhangi bir tereddüdünün olmadığı kat'î delillerle sabittir. Hatta Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) normal hayatında alışagelmiş hâl ve hareketlerine karşı bile sahabenin sergiledikleri titizlik örnekleri hadis kitaplarında çokça vardır.

Bu bağlamda, Ebû Said el-Hudri'den nakledilen bir rivayette Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) namaz esnasında ayağındaki çarığı çıkarıp sol tarafına koyar. Ardında namaz kılmakta olan bütün insanlar aynı şeyi yaparlar. Namaz eda edilir. Resûlullah sahabeye çarıklarını neden çıkardıklarını sorar. "Senin çıkardığını gördük" demeleri üzerine Cibril'in (aleyhisselâm) kendisine gelip çarığı üzerinde necaset olduğunu haber verdiğini söyler.

Yine İbn Abdilber kanalıyla rivayet edilen aşağıdaki kıssa sahabenin Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emir ve işaretlerine karşı hassasiyetini gözler önüne koymaktadır. Keza Abdullah b. Revaha (radıyallahu anh) cuma namazı için mescide giderken Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hutbede "oturunuz" sesini

---

75 Fazlurrahman, a.g.e., s. 65.

işitir. Hemen bulunduğu yere çöker. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisine yol ortasında oturmasının hikmetini sorup aldığı cevap karşısında "Allah taatini artırsın" buyurur.[76]

İşte sünnet, bu hassas ruhlar (sahabe) meşcereliğinde, şok seviyesindeki hâdiselerle beslene beslene ve hayatla yoğrula yoğrula hadis muhakkiklerinin kitaplarına aktı aktı ve gelip bizlere kadar ulaştı.

Sahabenin ve onların rahle-i tedrisinde yetişen tabiînin ve etbâ-ı tabiînin hadisleri rivayette gösterdikleri hassasiyet ve titizlik neredeyse cinnet derecesindedir. Zira sünnete dil uzatanları ve ileride dil uzatmaya yeltenecekleri susturacak ve bu hususta meydana getirilmek istenen şüphe ve tereddütleri izale edecek en mühim ve en güçlü delillerden birisi de hiç şüphesiz sözünü ettiğimiz tabakaların sünneti rivayette gösterdikleri hassasiyetin isbatı olacaktır.[77]

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra baslangıçta Yahudi desiseleri ile başgösteren, daha sonra Hâricîlerle gün yüzüne çıkan sahabeyi tekzip ve bir kısmını da tekfir hareketleri ile Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bizzat duyup nakleden birinci kaynak sahabenin rivayeti ilk defa yara almış, netice itibarıyla naklettikleri hadislerin hücciyeti sorgulanmaya başlamıştır. Bu arada bazı fikir ve inançları teyit eden hadisler vaz' edilmiş veya sahih rivayetler batıl tevillerle taşıdıkları mânâların dışına hamledilmiştir.

Yukarıda özetle vermeye çalıştığımız durum kanaatimizce Kur'ân'ı anlama yolunda sünnetin dışlanmasına mebde' teşkil etmektedir. Şimdi sırasıyla bu mezhep ve hareketleri ve günümüze kadar ulaşan tarihî seyrini incelemeye çalışalım:

---

76 Abdülhalık Abdulgani, Hücciyetu's-Sunneh, s. 284, Dârul Alemiye li'l-Kutubi'l-İslâmî, 1995.

77 Gülen, Fethullah, Sonsuz Nur, 2/275. 1994, İst.

a- Hâricîler ve Sünnet

İslâm tarihinde ortaya çıkan en eski mezheplerden olan Havâriç, bilindiği gibi Sıffin muharebesi (safer 37-657) esnasında tahkim hâdisesine karışan sahabeyi Allah'ın hükmü ile hükmetmedikleri iddiasıyla tekfir etmiş olup, akidelerince "Hâricî olmayan bütün Müslümanlar mürteddir."[78]

Bu olaydan sonra artık "Hüküm ancak Allah'ındır." ayeti[79], Hâricîlerin slogan haline getirip uğrunda ekol oluşturdukları bir söz haline gelmiştir.

Hâricîler genelde çöl Araplarıdır. İslâm öncesinde fakir bir halde yaşamışlardır. Çölde yaşamaya devam ettiklerinden İslâm'a girince de ekonomik durumları iyileşmez. Bunların fikirleri basit, tasavvurları dardı. Bu yüzden dinde mutaassıp, muhakeme-yi diniyede noksan idiler. Çabuk öfkeleniyorlar, kolaylıkla infiale kapılıyorlardı. Yaşadıkları çöl misali, sert tabiatlı, katı kalpli idiler.[80]

İbn Teymiye de Havâriç hakkında "Mezheplerinin aslı Kur'ân'ı ta'zim ve ona ittiba etmek olmakla beraber Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatten kopmuşlardır. Zira recm ve hırsızlıktaki nisap vb. gibi Kur'ân'a aykırı gördükleri sünneti reddederler." der.[81]

İbn Hazim ez-Zahirî de "Hâricîlerden bazı taifeler öyle ileri gitmişlerdi ki farz olan namazın Kur'ân'da zikri geçen gündüz öğle vakti bir rekat, akşam vakti de bir rekattir demişlerdir." der.[82]

Ve son olarak A. Hamdi Akseki de Havâricin sünnete karşı

---

78 İslâm Ansiklopedisi, 5/235. MEB Basımevi, 1987,

79 En'âm, 6/57

80 Akyol Taha, Haricilik ve Şîa; s. 97; Kubbealtı Neş. İst. 1988; Eren Şadi, Kur'ân'ı Anlamada Farklı Yaklaşımlar, 72'den naklen. Nesil yay, 1998.

81 Şehristanî, Abdülkerim Kerim, el-Milel ve'n-Nihal; 1/164, Mektebetu'l-Musenna, Bağdat.

82 ez-Zahirî Ali b. Hazm, el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal, 2/114, Mektebetu'l-Musenna, Bağdat, ts.

tutumları hakkında; "vaktiyle Havâriç'ten ve Hz. Ali'ye karşı gelen fırka, "Allah'ın kitabı bize yeter" diyerek Peygamber'in sünnetini tanımamak istemişlerdir." der.[83]

Görüldüğü gibi Havâricin genelinde sünnetin hücciyetini red mevzuunda kaynaklarda net bir hüküm görülmemektedir. Sadece gulât diyebileceğimiz Havâricin bir kısmı İbn Hazm'in de belirttiği üzere vakitlerinin sünnet ile tayin edildiği ve ümmetin üzerinde icma ettiği beş vakit namazı Kur'ân'da sadece iki vakte işaret edildiği iddiasıyla reddederek sünnetin sahih dahi olsa hücciyetini nefyetmiştir. Bu hüküm bütün Havârice teşmil kılınmasa da görebildiğimiz kadarıyla tarihte ilk defa sünnetin hücciyetinin tartışılması ve kendinden sonrakileri etkileme adına önem arz etmektedir.

Bir diğer husus da Havâriç tahkim hâdisesine karışan sahabi kanalıyla gelmiş rivayetleri, itikatları gereği dinden çıktıkları için reddetmektedir. Bu da Kur'ân tefsirinde büyük bir yekûn tutan, bir yerde belli hükümlerin mihenk taşı vazifesi gördüğü rivayetlerin dışlanması anlamına gelir. Bu yönüyle de hadisin hücciyetini nefy ile doğrudan irtibatlıdır.

b- Şîa ve Sünnet

Şîa veya teşeyyu' dediğimiz hareket Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ali b. Ebi Talib ve Ehl-i Beytini halifelik için en layık kimseler olarak gören ve onları meşru halifeler kabul eden; Hz. Ali'den sonraki halifelerin de mutlaka onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukları ifade eder[84]. Bilindiği gibi Abdullah b. Sebe'nin İslâm'ı nifaken izhar etmesi, beraberinde

---

83 Çakın Kâmil, Hadisin Kur'ân'a Arzı Meselesi, Cilt, 37. s. 250 Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi.

84 Fığlalı Ethem Ruhi, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu, Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi tebliği, s. 28. İlmî Neşriyat, İSAV. İst. 1994,

Hz. Ali'ye aşırı muhabbet korkusuyla, bir yerde Allah'ın ona hulûl ettiği iddiası ile şüyû' bulmuş o günkü şartlarda İslâm hesabına en tehlikeli ekol durumuna gelmiştir.

Şîa'nın hadis anlayışına gelince, bu anlayışı şekillendiren belli başlı âmil sahabenin Hz. Ali ile olan münasebetidir. Bu ekole göre Ebû Bekir Sıddîk (radıyallahu anh)'in hilafetine biat etmiş olan sahabilerin adaleti şüphelidir. Bazı gulât-ı Şîaya göre de dinden çıkmışlardır. Dolayısıyla rivayetleri sahih olmaz. Bunun neticesi olarak yukarıda zikri geçen sahabe kanalıyla gelen ve teşri'de esas kabul gören binlerce hadis bunların nezdinde uydurma, yalan, hatta iftiradır.

"Ve yine Şiî anlayışına göre Hz. Peygamber'in sağlığında saf ve temiz olan birçok sahabi, onun ölümünden sonra bu hallerini muhafaza edememişlerdir."[85]

Hayreddin Karaman konu ile ilgili olarak bir tebliğinde özetle şöyle demektedir: "Caferîlere ve müsta'liye İsmailîlerine göre Sünnet, Masumun sözü, fiili ve takriridir. Masum olma sıfatı Hz. Peygamber'e ve imamlara mahsustur. Mütevâtir hadisler hem inanç, hem de amel için kaynaktır, delildir. Mütevâtir olmayan haber-i vahid ve meşhurlar ile ravileri arasında İmamiye mezhebine mensup olmayan kimselerin bulunduğu hadislerin muteber delil olup olmadıkları tartışılmıştır. Şerif Murtaza'nın başlarında bulunduğu bir gruba göre bu haberler dinde delil değildirler. Eskilerden Şeyh Tûsî'nin ve tâbilerinin savundugu bugün ise Şiî çevrede hakim olan görüşü, mütevâtir olmayan hadisler, güven artırıcı bazı şartlar taşıdığında muteber olması yönündedir. Zeydîler ile Sünnîler arasında haber-i vahid konusunda önemli bir fark yoktur.[86]"

---

85 Sofuoğlu Cemal, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu, "Şiî-İmamiyenin Hadis Anlayışı tebliği.

86 Karaman Hayreddin, Milletarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu, Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi Tebliği, Şîada Fıkıh Usulü ve Şer'î Deliller, s. 138.

Yukarıdaki izahattan da anlaşılacağı gibi bu fırka daha önce bahsini ettiğimiz Havâriç gibi olarak sahabenin adaletini teşkik noktasından hareketle özellikle âhâd haberleri red ve inkâr etmekte ve hücciyetini muteber görmemektedirler.

c- Mu'tezile ve Sünnet

Mu'tezile adı tarihte Hasan el-Basri'nin çevresinde meydana gelen bir itizalden kaynaklanmış, önceleri nazarî kelam ilmi mektebi gibi görünmüş, sonraları Şiî ve Hâricî hareketleri gibi siyasî teşekkül haline dönüşmüş bir mekteptir.[87]

Mu'tezile'nin sünnete karşı konumu iki grupta ele alınabilir. Birinci ve gulât diyebileceğimiz kesim ki bunlara göre mütevâtir hadislerde bile yalan olabilir. Hüccet değildir.

el-Bağdâdî, Nazzâm'a isnad ettiği bir kavilde "en-Nazzamiye ümmetin hata üzerine ittifak edebileceğini ve mütevâtir haberlerin hüccet olmadığını iddia ettiklerini" söyler. "Sahabe hakkında ithamda bulunup, şeriatta kıyası iptal etmişlerdir." der.[88]

Görüldüğü gibi Mu'tezilenin özellikle gulât kesiminin mütevâtir haber hakkında görüşleri oldukça açıktır. Bu kesime göre âhâd haberlerin şer'î hükümlerde bir hücciyeti yoktur. Daha ilimli olan ikinci kesim ise özellikle akide ile ilgili âhâd hadisleri inkâr ederler. Bu inkârın, temeli aklı esas almaları ve onu şer'î nasslara takdim etmeleridir. el-Hayyat'ın da içinde bulunduğu bu kesim Mu'tezile içerisinde çoğunluğu teşkil etmektedir. Yine bunlara göre Ehl-i Sünnetçe hüsnükabul görmüş bazı fıkhî hükümlere müteallik hadisler inkâr edilmektedir. Bu babtan olarak el-Hayyat âhâd haberlere mebni birçok farz hükümlerini reddetmektedir.[89]

---

87 İslâm Ansiklopedisi 1987, 8/756.

88 Khadim Hüseyin Bahs, el-Kur'âniyyûn ve Subuhâtuhum Havle's-Sunneh, s. 88-89. Mektebetu's-Sıddıka, Taif, 1403- 1. Baskı,

89 Bkz. Khadim, Hüseyin Bahs, a.g.e., s. 91.

Günümüzde yapılan bir araştırmada Mu'tezilenin âhâd haberlere karşı görüşlerini aşağıdaki tasnif içerisinde değerlendirmiştir.

Mu'tezile'ye göre âhâd hadisler sıhhatinde şüphe olan haberlerdir ve 5 grupta mütalâa edilir:

1. Sünnetten sayılmazlar, yalan haberlerdir.[90]
2. Teşri'de hüccet kabul edilmez.[91]
3. Akla ters düşen âhâd teşri'de hüccet olamaz
4. İtikadî konularda ihticâc edilemez.
5. Bazı şartlarla ancak amellerde ihticâc edilebilir.[92]

IV. YAKIN DÖNEMLERDE SÜNNET KARŞITI HAREKETLER

Kitabın yanında başlı başına bir teşri' kaynağı olarak sünnet, Kur'ân-ı Kerim'in inmeye başladığı andan itibaren fonksiyonunu icraya başlamış ve hep Kur'ân'la içli dışlı olmuştur. Ne var ki dünden bugüne cumhur-u ümmet ve ulema tarafından böyle kabul edilegelmiş olan sünnet, Yunan felsefesinin tesiriyle Nazzam gibi birtakım Mu'tezile imamları ve daha sonra da garazkâr ve İslâm'ı temelinden dinamitlemeye çalışan bir kısım batılı müsteşrikler, bu dupduru kaynağı kendilerince hep bulandırmaya çalışmışlardır. Ne yazık ki, bir iki asırdır batı ve müsteşrikler karşısında aşağılık duygusuna kapılan birtakım Müslüman ilim adamları da meseleye böyle bir kompleks içinde kısmen müsteşriklerin oyununa gelmiş ve hatta sünneti sorgulamaya kalkışmışlardır.[93]

---

90 Kadı Abdulcebbar, Fadlu'l-İtizal ve Tabakatu'l-Mu'tezile, s. 185.

91 Kadı Abdulcebbar, a.g.e., s. 190.

92 Bkz. el-Emin, es Sadik el-Emin, Mevkifu'l-Medreseti'l-Akliyye, 1/126-131, Mektebetu'r-Ruşd.

93 Gülen, Fethullah, a.g.e., 2/275.

Günümüzde Sünnete Karşı Hareketleri genel olarak:

a) İslâm'ın ikinci kaynağı ve Kur'ân'ın tefsiri olan sünneti ve onun hücciyetini teşkiki ile İslâm ve Müslümanlarla fikrî gazvede bulunan müsteşrikler veya oryantalizm.

b) "Batılaşma" veya "dinî reform" sloganlarıyla dinin zamanın şartlarına göre yenilenmesini savunan ve büyük bir kısmı Müslüman olan kesim diye iki grupta inceleyeceğiz.

İkinci grubu da kendi içinde:

1- Oryantalizm

2- el-Kur'âniyyûn

3- el-Medresetü'l-Islahiyye

4- Modernistler, başlıkları altında ele alacağız.

a- Oryantalizm

Günümüz modernistlerinin akıl hocalığını bir yerde oryantalistler yapmışlardır. Bir çeşit onlardan etkilenmiş ve ilerideki bölümlerde örneklerini göreceğimiz gibi sünnetin dışlanarak Kur'ân'ın salt akıl ile yorumuna gidilmiştir. Dolayısıyla oryantalistlerin, müşahhas Kur'ân tefsiri çalışmaları bulunması bile fikrî tesirleri açısından konumuzla doğrudan ilgisi vardır. Kaldı ki Nöldeke Thedore, Abraham Hinckelmann, Arberry gibi bazı oryantalistlerin Kur'ân üzerine bazı araştırmaları da olmuştur.[94]

Bir nevi siyasî teşekkül olarak gördüğümüz oryantalizm kanaatimizce emperyalizm ile birlikte mütalâa edilmelidir. Terim anlamıyla bu kelimeden murad dolaylı da olsa İslâm ve

[94] Genel bilgi için bkz. al-Manhal, Mecelletu'n li'l-Edebi ve'l-Ulumi ve's-Sekafati, sayı: 471. 18, 154. Yukarıda zikri geçen isimlerden başka G. Bergstraser, O. Pretal, H. Fleischer, G. Flugel gibi tanınmıs oryantalistlerin, Kur'ân üzerine araştırmaları vardır.

öğretilerini yakından tanımak, neticesinde bulunabilecek bir gedik ile İslâm ve Müslümanları şüpheye sevk etmektir. Prof. Dr. Suat Yıldırım Hoca bu mevzuda "Şarkiyatçılık exotique ve maceraperest şark rüyası ile sömürgeci yayılmanın ihtiyaçları arasında gelişir. Hıristiyan şarkiyatçılığı kesin olarak, misyoner faaliyeti çizgisinde yer alır. Dinî inancı olmayan ve sayıları az olan bazı müsteşrikler ise meraklarını tatmin için İslâm'la ilgilenmiş olabilirler." der.[95]

14. asır ortalarından günümüze kadar oryantalistler tarafından İslâmî araştırmalarda kaleme alınmış kitap sayısının altmış binden fazla olması konunun ehemmiyetini herhalde gözler önüne sermektedir.[96]

Oryantalistlerin Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in nübüvvetine inanmadıkları için sünnetin hücciyetine bakışı doğal olarak inkâr üzeredir. Onlar göre sünnet Arap Cahilî toplumunun gelenek, görenek ve âdetlerinin İslâma taşınması[97] ve Müslümanların ilk üç asırdaki yaşantısıdır.[98] Hadislerin büyük bir yekûnu daha sonraları oluşmuş Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) nispet edilmiştir.[99]

Bazılarına göre de vahyin nefsanî ilhamât veya bir çeşit kehanet olduğu iddia edilmiştir. Bu babtan olmak üzere Kur'ân Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in bir eseridir.[100]

---

95 Yıldırım, Suat, Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık, s. 341, Işık Yayınları, İzmir 1996.

96 Geniş bilgi için bkz. al-Manhal; a.g.d. s. 258.

97 Bkz. Menahicu'l-Musteşrikin fi'd-Dirasati'l-Arabiyye; Cemaatun mine'l-Ulema, s. 269. Mektebetu't-Terbiye 1985, Riyadh.

98 Selefî Muhammed Lokman, es-Sunnah ve Hücciyetuha ve Mekânetuha fi'l-İslâm, s. 215. Mektebetu'l-İman, el-Medinetu'l Munevvere.

99 Cemaatun mine'l-Ulema, Menahicu'l-Musteşrikin. s. 273.

100 Geniş bilgi için bkz. el-Bahıy Muhammed, el-Fikri'l-İslâmî el-Hadis ve Silatuhu bi'l-İstimari'l-Garbi, s. 177, Mısır, 1981.

b- el-Kur'âniyyûn (Ehl-i Kur'ân) ve Sünnet

Temel ilkeleri Kur'ân tefsirinde sünnetin dışlanması olan el-Kur'âniyyûn ekolünü araştırmamızda diğerlerinden [101] farklı olarak biraz daha detaylı incelemek istiyoruz.

Kuruluşu hakkında kaynaklar farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Abdulhamit Birişik hazırladığı doktora tezinde konunun uzmanı olarak nitelediği Dr. Seyyid Abdullah'a isnaden bu ekol bir grup ve cemaat olarak 1952 yılında Abdullah Cekralevî tarafından bazı prensipler dairesinde oluşturulmasına rağmen üzerine oturttuğu temel görüşler itibarıyla daha çok Seyyid Ahmed Han'dan gücünü almıştır, der.[102]

Yaptığımız araştırma neticesinde bu ekolün asıl adı Gulâm Nebi el-Maruf b. Abdullah Cekralevî liderliğinde önce "Ehli'z-Zikru ve'l-Kur'ân" diye tanındığı sonraları Muhibbu'l-Hak Azim Abadi ve Seyyid Ahmed Khan'in destekleriyle güçlenip "el-Kur'âniyyûn" hareketi olarak şöhret kazandığı anlaşılmıştır. Tarihî süreç içerisinde fikir olarak aynı çizgide yer almış, bazen ferdî bazen de aynı hareket içerisinde kabul edilmiş sahsiyetler günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Mevdudî konu ile ilgili yaptığı yorumda hicrî 13. yüzyılda bu fitne Irak'ta tekrardan zuhur etmiş, Hindistan'da kabul görmüş ve gelişmiş, tevhidî ümmeti sarsmış, fitneye sebep vermiştir, der. Ona göre Hindistan'da bu hareketin başında Seyyid Ahmed Khan ve Mevlevî Cirrag Ali gelmektedir. Daha sonra el-Mikdam Mevlevi Abdullah Cekralevî ve ardından Mevlevî Ahmedüddin Emritşeri, Mevlana Eslem Celraceburî

---

[101] Bu konu ile ilgili Khadim, Hüseyin İlâhi Bahş'in "el-Kur'âniyyûn ve Subehatuhum havle's-Sunne" adlı Arapça basılmış mastır tezi ve Abdulhamit Birişik'in, 1996'da "Hint Alt Kıtasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur'ân ekolü adli Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılmış doktora tezleri vardır.

[102] Birişik Abdulhamit, a.g.t.s. 288.

ve nihayet Gulam Ahmed Pervez bu hareketin öncülüğünü yapmışlardır.[103]

Bugün ehl-i Kur'ân'ın geleneğini temsil eden idareler içerisinde Lahor'daki İdare-i Tulu'i-İslâm (Talu e Islam Trust) ve Dâru'l-Kur'ân ve Encümen-i Ümmet-i Müslime başta gelmektedir. Pakistan Devleti tarafından desteklenen ve bir ölçüde modernist düşünceyi temsil eden İdare-i Sekâfet-i İslâmiye (Institute of Islamic Culture) adlı kuruluş yayınladığı çok sayıda kitap ve çıkardığı ilmî dergiyle hadis inkârcılığını, ehl-i Kur'ân düşüncesini desteklemekle suçlanmaktadırlar. Dergilere gelince; Perviz'in görüşlerini geniş kitlelere ulaştırmak için 1938 yılında çıkarmaya başladığı Tulû-i İslâm adlı dergi onun vefatından sonra da hayatına devam etmektedir. Mecelle Belâğu'l-Kur'ân'da ekolün Lahor'daki diğer kolunun etkili bir yayın organıdır.[104] Bu ekolün sünnete karşı tutumlarına gelince isminden de anlaşılacağı üzere bu ekol teşri'de Kur'ân dışında başka bir kaynak kabul etmez. Hükmün sadece Allah'a ait olduğu temel prensibi ile sünnetin teşri'de rolü olmayacağına kâildirler. Bu babtan olmak üzere sünnet ile tebyin, tahsis veya nesh olan Kur'ân ayetlerinin yorumlarında tabiî olarak cumhur Ehl-i Sünnet anlayışına ters düşen farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Örneğin bu ekole göre:

1. Kur'ân-ı Kerim'de nasih ve mensuh ayet bulunmaz

2. Kabir hayatı, âlem-i berzah yoktur.[105]

3. Sünnet ile şekil kazanmış ibadetler bu ekole göre daha değişik yorumlanmış ve sadece Kur'ân'ın zahir naslarına dayalı ibadet anlayışı hâkim olmuştur. Mesela sübûtu Kur'ân'a dayanmayan cenaze ve bayram namazlarını kılma zarureti yoktur.[106]

---

[103] Khadim Hüseyin Bahs, a.g.e., s. 99.
[104] Birişik, Abdulhamit a.g.t., s. 292.
[105] Khadim, Hüseyin Bahs, a.g.e., s. 333.
[106] Birişik, Abdulhamit, a.g.e., s. 295; Khadim Hüseyin Bahs, a.g.e., s. 366-82.

Ekol mensubu bazılarına göre farz olan namaz günde sadece iki rekattir.[107] Ramazan orucu da senenin herhangi bir ayında olabilir.[108] Bu ekolün kurucusu Abdullah Cekralevî'ye göre Kur'ân'da ezan ve müezzinle ilgili bir bilgi ve işaret olmadığı için bunların yapılması küfürdür.[109]

Yukarıda kısaca örnek sadedinde zikrettiğimiz bu görüşleri çoğaltmamız mümkündür. Netice olarak bu ekolün temel felsefesi Kur'ân'ı sünnetin dışlanarak salt Kur'ân ayetleri ile anlamaya çalışmaktır. Bunun için de ümmetin üzerinde icma edip yapageldiği şeairi veya anlayışları sünnetin olmaksızın Kur'ânî bir temel üzerine oturtmaya çalışılmıştır. Veya kendi tabirleriyle "Sünnet ilavesi" ile şüyû' bulmuş ibadet veya anlayışlar temelinden inkâr yoluna gidilmiştir.

c- el-Medresetü'l-İslâhıyye veya Modern Rasyonalizm Ekolü ve Sünnet

Bu ekol 19. yy. sonlarında İngiliz sömürgeciliğine karşı ayaklanmış görünen Cemaleddin Afgânî (1839-1879) liderliğinde zuhur etmiştir. Ardından talebesi Muhammed Abduh (1849-1905) ile ekol hakiki kimliği olan rasyonalist yapıya kavuşmuştur. Ona göre şer'î nusûs akla hükmedemez. Hocası Afgânî'nin aksine Abduh ıslah ve reformu siyasî sahada değil egitim sahasında görmüş, o yolda çalışmıştır.

Talebesi Muhammed Reşid Rıza ile ekol aşırı rasyonalist çizgiden biraz daha selef çizgisine doğru kaymıştır. Muhammed Abduh'un talebesi Muhammed Mustafa el-Merâgi de bu ekol içerisinde zikredilebilir."[110]

---

[107] Khadim, Hüseyin Bahs, a.g.e., s. 366-82.
[108] Bkz. Birişik, Abdulhamit, a.g.e., s. 295.
[109] Birişik, Abdulhamit. a.g.e., s. 326.
[110] en-Nasır Muhammed Hamid, el-Asraniyyûn, s. 53, Mektebetu'l-Kevser, 1996.

Muhammed Abduh "İlim tahsili için İslâm'ın birinci esası akıldır. Aynı anda imanın da vesilesidir. İkinci esası ise ilk bakışta tezat görünen şer'î nusûsun zahirine aklın takdim edilmesidir." der.[111]

Bu ekole göre âhâd hadisler zannî olduklarından inançta özellikle hüccet olamazlar. Muhammed Reşid Rıza bu mevzuyla ilgili olarak "Akide esasları ve imanî esaslar, âhâd hadislerle tesbit edilemezler." der.[112]

Başka bir yerde sahabenin sünneti Kur'ân gibi kalıcı olur endişesiyle yazmadıklarını, kavlî sünnetinde belge değerinde olmayacağını dolayısıyla sıhhatinde şüphe olabileceğini iddia eder. Bu babtan olmak üzere; İsa (aleyhisselâm)'nın ahirzamanda nüzûlü, Deccal ve Cessâse, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) büyü yapılsa, mi'raç vb. hadisler, âhâd olduklarından ve akla ters düştüğü iddiasıyla inançta hüccet olmazlar.

Reşid Rıza'nın başında bulunduğu Menâr dergisinin 1906 yılı 9. ve 12. sayılarında sünnetin dinin usûlünden olup olmadığı münakaşası neşredilmiştir. Bu tartışma 4 yıl devam eder. Başrolde "İslâm Sadece Kur'ân'dır" sloganı sahibi tabip doktor Muhammed Tevfik Sıdkî (1298-1338) gelmektedir.

Tevfik Sıdkî konuyla ilgili olarak; "Sadece Allah'ın kitabı ile yetinmeliyiz. Diğer bir tabirle Kitap ve kıyas. Sünnete gelince Kur'ân'a yeni bir şey ilave etmiş ise onu ister alır, ister bırakırız." der.[113]

Yine Mısır'da bu ekol içinde zikredebileceğimiz diğer şahsiyet Mahmud Ebû Reyye'dir. er-Risale dergisi Nisan 1951 sayısından itibaren 3 yıl bu zatın fikirlerini "Fi'l-Hadisi'n-Nebevî" köşesinde yayınlamıştır.[114]

---

[111] Abduh Muhammed, el-Islam ve'n-Nasraniyye, s. 74, Daru'l-Menar.

[112] en-Nasır Muhammed Hamid, a.g.e, s. 60.

[113] Geniş bilgi için bkz. Khadim Hüseyin Bahş, a.g.e. s. 154.

[114] Bkz. Khadim Hüseyin Bahş, a.g.e, s. 165.

Dikkatimizi çeken bir husus da müellif, eserinin bu bölümünde Mısır'da sünnet karşıtı olarak zikrettiği Tabip Ebû Sadi Ahmed Zâkir (1892-1955), Doktor İsmail Edhem (1911-1940), Muhammed Ebû Zehd ed-Demenhurî gibi isimlerin aslında sünnetin hücciyetine inandıkları halde sıhhatine şüphe ile bakanlardan olduğudur. Bu isimleri sünnet karşıtı ekolü içerisinde zikretmek uygun olmasa gerektir.[115]

d- Modernizm ve Sünnet

Arapça "el-Asriyyûn" adıyla şöhret kazanmış olan bu ekol aslen batıdan esinlenmiş olup geleneksel dinî öğretinin hâkim olan felsefî bilimsel ve akılcı anlayışla yorumlanmasını hedefleyen bir görüştür.[116]

Bu ekolü herhangi bir şahıs veya gruba mal etmektense mücerred görüş olarak tanımlamayı uygun buluyoruz. Bununla beraber günümüzde bu görüşün savunuculuğunu yapan Müslüman düşünür, yazar veya grupları ve onların hadise karşı tutumlarını bu arada ele alacağız.

Bu görüşe göre semavî dinin nassları, genel olarak kendi şartları ve vakti ile kayıtlıdır. Günümüzde bu görüşün savunucularından el-Fikru'l-İslâmî ve't-Tetavvur" adlı kitabın sahibi Muhammed Fethi Osman, "el-Müceddidûn" adlı kitabın yazarı Emin el-Hulî, es-Şeyh Abdullah el-Alaylî, Dr. Muhammed Ahmed Halefallah ve Dr. Hasan et-Turabî ve son günlerde eserleri Türkçe'ye de çevrilmiş olan Fazlurrahman da sayılabilir.[117]

Bu ekolün sünnete karşı tutumu özetle hücciyetini inkâr üzeredir. Özellikle muamelat bölümü ile ilgili sünnet zamanın şartlarına göre değişebilen içtihadî yorumlardır. Bu babtan

---

115 Bkz. Khadim Hüseyin Bahş, a.g.e, s. 176–180-181.

116 Bkz. en-Nasır Muhammed Hamid, a.g.e, s. 186.

117 Geniş bilgi için bkz. en-Nasır Muhammed Hamid, a.g.e, s. 193–197.

olmak üzere sünneti teşri' ve gayr-i teşri' olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Ve yine bu ekole göre hatta sahihayndeki hadisler bile şüphelidir.

Dr. Turabî "Fikrî, Usûlî Meseleler" adlı bir konferansında; "Buhârî'nin hadis kabulü için koymuş olduğu şartlara sebep yoktur. Bu konuyu tekrar gözden geçirmek gerekir." der. Örneğin Buhârî'nin sika" dediği neden "sika", "mecrûh" dediği neden "mecrûh" oluyor" der.[118]

Bu ekole göre: Kur'ân ve Sünnet için itibar olan sadece dil, akıl ve çağa uygunluktur. Sünnetin kaza ve hüküm koyuculuğu olamaz. Zira sünnet hata edebilirliği Kur'ânca sabit bir beşerden sadır olmuştur. O'nun masumiyeti sadece tebliğ ve vahiyle sınırlıdır.[119]

Günümüz modernistlerinden Fazlurrahman da "Sünnet, İslâm öncesi Araplar tarafından bir kabilenin atalarınca tesis edilen örnek davranışı ifade etmek üzere kullanılmıştır." der. Dolayısıyla bu bağlamda bu kavramı meydana getiren iki ana unsur bulunmaktadır:

a) Tarihî bir olgu olduğu iddia edilen davranış;

b) Gelecek nesiller için bunun kural haline gelmesi.[120]

Bu anlayış sünnetin tarihî bir olgu olması, sonra da gelecek nesiller tarafından bu olgunun hukukî boyut teşkil etmesi anlamına gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle sünnet aslında Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemle kayıtlı olup, daha sonraki nesiller tarafından hukukî bir boyut kazanmıştır.

Bu ekol daha önce bahsi geçen oryantalizmden etkilenmiş

---

118 en-Nasır Muhammed Hamid, a.g.e, s. 224.

119 en-Nasır Muhammed Hamid, a.g.e, s. 227; Daha geniş bilgi için bkz. Amâre Muhammed Amare, el-Islam ve's Sultadu'd-Diniyye, s. 120; et-Turabi Hasan et-Turabi, Tecdidu'l-Fikri'l-Islami, s. 25.

120 Enfal 38; Hicr 13; Yasin 77.

olan ıslah ekolünün bir uzantısı olarak da görülebilir. Bu ekol kısaca sünneti beşer kelamı gibi, zamanın şartlarında irad edilmiş yorum ve içtihad olarak görmektedir. Hücciyeti yoktur. Hükmü kalıcı olamaz.

Araştırmamızın bundan sonraki bölümünde modernizm ekolü içerisinde gördüğümüz, Uluslararası İslâmî Düşünce Enstitüsü ve bu enstitünün sünnete bakışını inceleyeceğiz.

Arapça orijinal adıyla "el-Mahadu'l-Âlemi li'l-fikri'l-İslâmî" olan, Türkiye'de "Balkan İslâm Araştırmaları" adı altında bir şubesi bulunan bir nevi ekol diyebileceğimiz bu enstitü, özellikle son zamanlarda dünya çapında yayılımı ile dikkatleri çekmektedir. Halihazırda Malezya Uluslararası İslâm Üniversitesi bu enstitünün idaresinde sayılabilir. Üniversite bu enstitünün sloganlaştırdığı "Bilimin İslâmîleştirilmesi" ana teması üzerine eğitim vermektedir. Terim olarak bilimin İslâmîleştirilmesi; ilahiyat veya sosyal, bütün bilim dallarının İslâmî çerçeve ile takdim edilme düşüncesi diye özetlenebilir. Yani İslâm'ın bütün bu bilim dallarına bakışı, aynı zamanda bu bilimlere kaynak oluşu ve bu bilim dallarının günümüz insanına İslâmî perspektifte takdim edilmesi bu fikrin ana temalarındandır.

Yukarıda detaylarına girmeksizin vermeye çalıştığımız bu ana tema bazı İslâmî çevrelerce tenkide maruz kalmıştır. Özellikle İslâmî ilimlerin tekrardan İslâmîleştirilmesi ne anlama gelmektedir? Veya bugüne kadar telif edilmiş ilmî servet İslâmî değil midir? gibi sorular yöneltilmiştir.

Kanaatimize göre bu ekol bazı haklı ve yerinde tenkitlerle beraber, genel hatlarıyla samimi görülmektedir. Bu arada selef ulemasının ortaya koydugu usûlü tamamen reddetmemekle beraber bazı ciddi tenkitlerde bulunmaktadırlar. Genel olarak bu düşünce hakkında İslâm'ın kendi bünyesinde aslen var olan membasının atâletten kurtularak işlerliğe kavuşması, içinde

bulunduğu zaman ve şartlarına göre takdim edilmesini hedeflemektedir diyebiliriz.

Bu ekolün hadise yaklaşımı ise biraz çelişkilidir. Zira enstitünün beyin kadrosu denilebilecek, Dr. Abdulhamit Ahmed Ebû Süleyman, Ebû Kasım Haj Hamid ve Dr. Luay es-Safi gibi zevatın eserlerini incelediğimizde konu ile ilgili görüşlerinin farklılık arzettiği dikkatimizi çekmiştir.

Dr. Abdulhamit Ebû Süleyman "En-Nazariyetu'l-İslâmiyyetu lil Alâkati'd -Devliyye" adlı kitabında sünnetin hücciyetini dolaylı olarak nefyetmektedir. Ona göre sünnet, icma ve içtihad ilk asırlardaki sadece İslâmî bir görüş olup özellikle sünnet Peygamber'in yaşadığı asrın sınırlı kültürü içerisinde nebevî tecrübedir.[121]

Durum Ebu'l-Kasım Haj Hamid'de de farklı değildir. Bir yerde sahih sünnetin hücciyeti mevzuunda bir şüphe olmadığını vurgularken başka bir yerde bunun aksini iddia etmektedir.[122] Ona göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in asrı 1. Dünya Asrını temsil eder. Günümüz asrı da hicrî 15. yüzyıldan başlar ve 2. Dünya Asrını temsil etmektedir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in asrı insan aklî gelişiminin 2. kademesini temsil etmektedir. Bu gelişimin olgunlaşmaşı daha sonraları tahakkuk etmiştir. Dolayısıyla Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) asrî gelişimini tamamlamadığından Kur'ân'ın derinliklerine kadar inecek bir usûl getirmemiştir. Bu vazife daha sonraları yani gelişimini tamamlamış. 2. Dünya Asrına nasip olmuştur.[123] Bu noktadan hareketle Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti diyebileceğimiz kavli,

---

121 Geniş bilgi için bkz. en-Nazariyyetu'l-Islamiyye li'l-Alakati'd-Devliyye, el-Mahadu'l-Alemi li'l-Fikri'l-Islami, USA, s.143.

122 Haj Hâmid Ebu' Kasım, el-Alemiyyetu'l-Islamiyyetu's-Saniyeh, Ebu'l-Kasim Haj Hamid, el-Ma'hadu'l-Alemi, Mektebetu'l-Mueyyed, 1991, 1/ 63.

123 Haj Hâmid Ebû Kasım a.g.e. s.11.

fiil ve takrirleri yaşadığı asrın sınırları içerisinde mütalâa edilmeli, daha sonraki zamanları ilzam kılmamalıdır.[124]

Bu enstitünün Malezya temsilcisi Dr. Luay Safi'ye göre ise: "Sünnet Kur'ân'a tâbidir. Getirmiş olduğu hükümlerde Kur'ân'ın hükümleriyle kayıtlıdır.[125] Dolayısıyla teşri'de esas kaynak sadece Kur'ân'a aittir. Sünnetin teşri' koymada istiklâliyeti düşünülemez."[126] İmam Şafi'nin er-Risale'sinde hadisin teşri'de istiklâliyeti hakkındaki görüşünü eleştirirken de şöyle der: "Dolayısıyla bu hükümleri sadece sünnete mebni kılmak teşri'de onu kaynak kabul etmek ve Resûlullah'ın teşri' koymada hakkı olduğunu iddia etmek doğru olmaz."[127]

V. SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim bilindiği gibi nâzil olduğu bölge insanının diliyle Arapça inmiş, Arap dili üslûbuna uygun olarak âmm, mutlak, hâs müşterek, zahir, muhkem, hakikat, mecaz ve benzeri Arap dili kaidelerini ihtiva etmektedir. Mânâya delâleti bakımından da ibarenin delâleti, işaretin delâleti, nassın delâleti ve iktiza gereği verilen mânâ olmak üzere değişik Arap dili karakteristik ölçülere sahiptir. Evrensel bir hidayet kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm bütün insanlığa hitap eden düsturlarını maddeler halinde ayrıntılarıyla zikretmemiş küllî kaideler şeklinde vermiştir. İşte bu lafızları ve bunların ihtiva ettiği mânâlarını Peygamber Efendimiz yeri geldiğinde ashabına açıklamış bazen de hayatında tatbik ederek öğretmiştir. Zira Kur'ân'ı tefsir etmek Peygamberimizin

---

124 Geniç bilgi için bkz. Şehrur Muhammed, el-Kitab ve'l-Kur'ân Dirasetun Muasiratun, s.472-473, Damascus, 1990,

125 Luay Safi, el-Akide ve's-Siyase, Mealimu Nazariyyeti'l-Amme li'd-Devleti'l-Islamiyye, s.41, el-Mahadu'l-Alemi li'l-fikri'l-Islami, 1996.

126 Luay Safi, a.g.e, s.42.

127 Luay Safi, a.g.e, s. 43.

en önemli görevlerinden biridir. İbn Hazm'inde dediği gibi Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) sadır olan söz, fiil, takrir, ve işaretin hepsi Kur'ân için tefsir hükmündedir. Ve vahiy yoluyla açıklanmaya ihtiyacı vardır. Bu nedenle örneğin Tabiînden Mekhul, "Kur'ân'ın sünnete olan ihtiyacı; sünnetin Kur'ân'a olanından daha fazladır." der. Bu demektir ki sünnet, Kur'ân'ın anlaşılmasında birinci derecede önemli, vazgeçilmez bir faktör, şer'î hükümlerde de Kur'ân'a eşit bir delildir. Yani helâl ve haram kılma mevzuunda sünnet ile Kur'ân arasında bir fark yoktur. Ve sünnetin şer'î delil olması zaman ve mekedef alma cesaretini gösteremeyip onun ikinci kaynağı sünneti yıpratarak neticede Kur'ân hakkında saf gönüllere şüphe tohumları ekmeye çalışan ekol, hareket ve düşünceler zuhur etmiştir. Bu gibi hareketlerin tesirinde kalarak bir iki asırdır batı ve müsteşrikler karşısında aşağılık duygusuna kapılan birtakım Müslüman ilim adamları da meseleye böyle bir kompleks içinde kısmen müsteşriklerin oyununa gelerek sünneti sorgulamaya kalkışmışlardır. İslâm'ı veya onun bazı özelliklerini, modern dünya görüşünün içinden çıkan düşünce, değer ve normlara göre tefsir etme gayretiyle batı kaynaklı değerlere geniş ölçüde teslim olmuşlar, bunları evrensel değerler sayarak kendi değerleri ile değiştirmenin yollarını aramışlardır. Bu düşünce bir yerde saliklerini dinin sadece iman, ibadet ve ahlâktan ibaret olduğu gibi bir telakkiye sevk etmiş, kendi tabirleriyle sünnet ilavesi (!) ile şüyû bulmuş ibadeti inkâr etmiştir. Bu yönüyle onlar nezdinde dinin sosyal hayatla ilgili emir ve yasakları, Kur'ân'ın indiği dönemi ilgilendirir. Bu konular her zaman için değişmeye mahkûmdur. Sünnet ise Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemine ait içtihatlardır. Bu nedenle bu konudaki dinî emir ve yasakları ya tümden dönemi geçmiş kurallar olarak değerlendirir ya da modern değerlere uydurmak için onları te'vil yönüne gidilir. Bu eğilime yönelenlerin böylesi düalist bir ruh haline yönelmelerinin nedeni, İslâm

aleminin mevcut olumsuz konumu ve gözlerini kamaştıran batı medeniyetinin önlenemez başarısıdır. Son olarak diyebiliriz ki, "Kur'ân'ı sünnetin dışlanarak salt ayetleri ile anlamaya çalışmak, Sadece Kur'ân'ı esas almak, ona sarılmak, o bize yeter" gibi zahiren sergilenmeye çalışılan İslâmî gayret ve hassasiyetin (!) kulaktan dolma bilgilere dayalı, ilmî ve mantıkî olmadığı ortadadır. Kur'ân-sünnet ilişkisi bir bütünün iki temel esasları gibi birbirinden ayrılmaz parçalarıdır. Kur'ân'a iman etme onu tebliğ ve tebyin eden Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) iman ve ittibayı gerekli kılar. Ahlâkı Kur'ân olan Zât'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinin Kur'ân'dan soyutlanması mümkün olamaz.

KUR'ÂN'IN YORUMLANMASINDA SÜNNETİN HÜCCİYETİ VE TEŞRİÎ DEĞERİ[128]

I. GİRİŞ

Sünnetin delil oluşu ile alakalı dünden bugüne, bazı karşı çıkanlar bir tarafa bırakılırsa, sünnet, ciddi bir muhalefetle karşılaşmamıştı. Bugün ise, gerek oryantalistlerin yaklaşımı, gerekse niyetleri tartışmalı bazı bir kısım ilim adamının tavrı, sünnet üzerine şüpheler uyarmaya yöneliktir. Bu yazımızda Sünnetin delil oluş keyfiyeti, Kur'an, Sünnet ve müslümanların icma-ı eksenli incelenecektir.

II. SÜNNETİN DELİL OLUŞU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Arapça karşılığı hüccet olan kaynak kelimesi lügatta delil ve bürhan anlamına gelmektedir.[129] Sünnetin kaynak olması tabirinden de kısaca "bağlayıcılığı, şer'î delil olması" anlaşılmalıdır. Bu konuda başlıca üç ayrı görüş vardır: İlkine göre Resûlullah'tan

---

[128] Bu çalışma İstanbul, 26-27 Eylül 1988'te (ISAV) tarafından düzenlenen I. Kur'an Araştırmaları Sempozyumunda 'Kur'ân Tefsirinde Sünneti Devre Dışı Bırakan Hareketler' adlı bildiri olarak sunulmuştur.

[129] İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, II, 228, Beyrut, ts.

sadır olan, irâdi her türlü söz, fiil ve takrir, zaman kaydı olmaksızın şeri delildir. Bu görüşe göre Resûlullah'ın tasarruflarının vahiy ile ilgisinin olup olmaması önemli değildir. Çünkü o her şeyiyle rehber ve imamdır. Belki her tasarrufu mükellefler için farz olmayabilir ama genel olarak farz-vacip, müstehap, mübah, haram ve mekruh gibi sınıflandırılan ef'âl-i mükellefînden birine girecektir. Öte yandan İlahi vahiy O'nun tasarruflarını desteklemektedir. Hata yapması mümkün olmakla birlikte böyle bir hata vukuunda, derhal İlahi vahiyle uyarılır, devam etmez. Netice itibariyle tasarruf ve içtihatlarında hatadan mahfûz ve mâsundur. Dolayısıyla her tasarrufu hüccet olmalıdır.

İkinci görüşe göre, sünnet peygamberin yaşamış olduğu asır ile sınırlı olup, o döneme ait içtihatlardır. Hukuki bağlayıcılığı dönemine aittir. Daha sonraki dönemleri kapsamaz.

Bu iki görüşün ortası da diyebileceğimiz üçüncü görüşe göre ise, Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) tasarruflarını vahye dayanan ve dayanmayan olmak üzere ikiye ayırmak gerekir.[130] Çünkü o diğer insanlar gibi bir beşerdir. قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ "*De: Muhakkak ki ben sizin gibi bir beşerim.*" (Kehf, 18/110). Hz. Peygamberin tasarruflarının vahye dayalı olup olmadığı şeklinde değişik sınıflandırılması yapılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: "Teşri, fetva, kaza, siyasi otorite, yol gösterme ve irşad, sulh (insanları barıştırma), danışana fikir verme, nasihat, gönülleri en güzel duruma yönlendirmeyi isteme, yüksek hakikatleri öğretme, te'dibdir."[131] Bu görüş sahiplerine göre sünnetin ancak vahye dayalı tasarrufları kesin şer'i delil kabul edilebilir. Peygamberlik görevi ile doğrudan alakalı olmayan; yaratılışla ilgili yeme-içme, yatma-uyuma, yıkanma vb. işleri, kendi tecrübesine dayanan

---

130 Mehmet Erdoğan, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, s. 56, İstanbul, 1990.

131 Tahir b. Muhammed Aşûr, İslâm Hukuk Felsefesi, (çev: V. Akyüz– M. Erdoğan), s. 50-65, İstanbul, 1988.

ticaret, ziraat, maişet vb. işleri gibi sınıflandırmaların şer'î hüccet olmayacağı malumdur.

Çalışmamızın hacmi gereği konuyu daha fazla uzatmadan Sünnetin kaynak olması tabiriyle, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den nakledilen söz, fiil ve takrirler mecmuası sahih sünnetin, fikhi hükümlerde, zaman ve mekân şartı aranmaksızın kesin şer'i delil olmasını kastediyoruz. Daha açık bir ifadeyle:

a) Helal ve haram kılma mevzuunda yukarıda sınırlarını çizdiğimiz sünnet ile Kur'ân arasında bir fark yoktur.

b) Bu sünnetin şer'i delil olması zaman ve mekânla sınırlı olmayıp, süreklidir.

Resulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tebliği murad etmeksizin günlük yeme, içme vb. beşeri olma gereği yaptığı işler konumuz dışındadır.

III–SÜNNETİN KAYNAK OLUŞUNUN DELİLLERİ

Kur'ân ve sünnet birbirlerini tamamlayan bir bütünün iki ayrılmaz parçalarıdır. Bunlardan Kur'ân; usûlde kendisine müracaat edilen birinci, sünnet de onu izah eden, tatbik keyfiyetini öğreten ikinci kaynaktır. Tarih boyunca gönderilmiş olan peygamberlerin en önemli vazifeleri Allah'ın insanlara ilettiği mesajı ulaştırmak olmuştur. Bu meyanda gelmiş olan âyetlerden bazılarına yer vermek istiyoruz:

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولاً أَنِ اعْبُدُوا اللهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ *"Biz her millete bir peygamber gönderdik. O da 'Allah'a ibadet edin, Tağuttan uzak durun!' dedi."* (Nahl, 16/36)

لَقَدْ مَنَّ اللهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"Gerçekten Allah, kendi içlerinden birini, onlara âyetlerini okuması, onları her türlü kötülüklerden*

arındırması, kendilerine kitap ve hikmeti öğretmesi için Resûl yapmakla mü'minlere büyük bir lütuf ve inayette bulunmuştur." (Âl-i İmran, 3/164)

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ *"Evet, belgeler, belgeler, mûcizeler ve kitaplarla gönderdik onları. Sana da ey Resûlüm bu zikri indirdik ki, kendilerine indirilenleri insanlara açıklayasın. Umulur ki, düşünüp anlarlar."* (Nahl, 16/44)

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلاَّ لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"Ey Resûlüm, Sana bu kitabı indirmemiz, sırf onların, hakkında ihtilaf ettikleri gerçekleri açıklaman ve sırf iman edecek kimselere hidayet ve rahmet olması içindir."* (Nahl, 16/64)

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا *"Ey şanlı Peygamber! Biz seni insanlar hakkında şahit, müjdeci, uyarıcı, Allah'ın izniyle, O'nun yoluna davet eden bir peygamber ve aydınlatan bir lamba olarak gönderdik."* (Ahzab, 33/45-46)

Bu âyetlerden anlaşılacağı üzere özetle Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'ân'ın bir mübelliği, açıklayıcısı, öğreticisidir. Sünnetin hüccet oluşu aşağıda nakledeceğimiz bazı delillerle sabittir. Bunları: a) Kur'ân'dan deliller, b) Sünnetden deliller, c) Ümmetin Sünnetin hücciyeti hususunda icma etmesi şeklinde sıralayabiliriz.

a- Kur'ân'dan Deliller

Sünnetin hüccet olması hususunda en önemli delil Kur'ân'ın kendisidir. Zira Kur'ân-ı Kerim;

1) Allah'a İmanın Yanında Resûlullah'a (s.a.s.) İmanı da Emretmiştir

Kur'ân-ı Kerim, Allah'a iman ile Resûlüne iman hükümlerini müteaddit âyetlerde ardı ardına zikretmiştir. Bu âyetlerden her iki talebin de birbirlerini tamamlayıcı, biri olmadan diğerinin kabul edilmeyeceği hükmü çıkmaktadır. Örnek verecek olursak;

وَمَا كَانَ اللهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَآمِنُوا بِاللهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ "*(...) Allah, sizin hepinizi gaybe vakıf kılacak da değildir. Fakat O, Resullerinden dilediğini seçer (onu gaybe vakıf kılar).* O halde Allah'a ve Resûlüne iman edin. *Eğer iman eder, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız size büyük mükâfat vardır.*" (Âl-i İmran, 3/179)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللهِ وَمَلاَئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلاَلاً بَعِيدًا "*Ey iman edenler!* Allah'a, Resûlüne, gerek, Resûlüne, indirdiği kitablara imanınızda sebat) edin. *Kim Allah'ın, meleklerini, kitaplarını, resûllerini ve âhiret gününü inkâr ederse hakikattan iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olur.*" (Nisâ, 4/136)

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ "*De ki: 'Ey insanlar, ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilen Peygamberim.' (...)* Öyleyse, siz de Allah'a ve O'nun bütün kelimelerine iman eden Nebiyyü'l-Ümmî olan o Resûlüne iman edin. *Ona tâbi olun ki, doğru yolu bulasınız.*" (A'raf, 7/158).

فَآمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ "O halde Allah'a, Resûlüne ve ona indirdiğimiz nûra, Kur'ân'a iman edin. *Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*" (Teğabün, 64/8)

2) Allah'a İmanı Resulüne İman İle Eşdeğer Kabul Etmiştir

İmanın esasları içinde Allah'a iman ile Resûlüne iman eş değer mütalaâ edilmektedir. Onun adı kelime-i şehadette Allah'ın adı ile peşpeşe anılmakta olup, ayrılmaz iki bütün mesabesindedir. Bu meyanda Kur'ân-ı Kerim'de Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا - "Kim Resûlüllah'a itaat ederse Allah'a itâat etmiş olur. *Kim itaatten*

yüz çevirirse aldırma, zaten seni üzerlerine bekçi göndermedik ki! (Nisâ, 4/80)

3) Resûlullaha İtaati Emretmiştir

Dikkat edilirse Allahu Teâlâ'nın mü'minlerden Resülüne itaat etmelerini emretmesinden kıyas yoluyla şu çıkmalıdır; **itaat edilmesi farz kılınan bir kimsenin sözleri de itaat edenler tarafından tutulmalıdır**; Ona karşı gelmek isyan sayılmalıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünneti ittiba edilmesi farz olan hükümlerdir. Bu mevzu ile ilgili âyetlerden bazıları şunlardır:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللهَ تَوَّابًا رَحِيمًا -*"Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izni ile*, kendisine itaat olunmaktan başka bir gaye ile göndermedik. *Eğer onlar kendilerine zulmettikleri vakit sana gelip de Allah'tan af dileseler, sen de Resûl olarak onların affedilmelerini isteseydin, elbette Allah'ı Tevvab ve Rahim: tevbeleri kabul eden, pek merhametli bulurlardı."* (Nisâ, 4/64)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الأَمْرِ مِنْكُمْ -*"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin*, Resûlüne ve sizden olan ulülemre de itaat edin. (Nisâ, 4/59)

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللهَ إِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ
"(...) Resûl size ne verirse onu alınız, o sizi neyden menederse onu terkediniz. *Allah'a karşı gelmekten sakınınız. Muhakkak ki, Allah'ın cezası pek çetindir."* (59, Haşr: 7)

4) Resûlullaha İtaati Allah'a İtaat Olarak Kabul Etmiştir

Müteaddit âyetlerde Resûlullâh'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itâatin Allah'a itâat olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu itâat onun sünnetine itaatten başka bir şey olamayacağı açıktır.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا "*Kim Resûlüllah'a itaat ederse Allah'a itâat etmiş olur.*" (Nisâ, 4/80)

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ. قُلْ أَطِيعُوا اللهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ الْكَافِرِينَ "*Ey Resûlüm de ki: 'Ey insanlar,* eğer Allah'ı seviyorsanız gelin bana uyun *ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.' Allah çok merhametli ve bağışlayıcıdır. De ki: 'Allah'a ve Resûlullah'a itâat ediniz!'* (Âl-i İmran, 3/31–32)

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللهَ يَدُ اللهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ- "Sana biat edenler gerçekte Allah'a Allah'a biat etmektedirler. *Allah'ın eli bütün hepsinin ellerinin üstündedir."* (48, Fetih: 10)

Allahu Teala kendisine imanla Resûlü Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'e imanı birlikte zikretmiştir. O'na iman etmek, ona kavillerinde, fiilerinde ve takririnde itaati icab eder. Öyleyse Hz. Peygamberin sünnetini İslâm'ın ikinci kaynağı itibar etmek gerekir. Allahu Teâlâ'nın şu âyetleri, birinci ve ikinci mukaddimeyi isbat eder:

فَآمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ "*Allah'a ve Resûlüne iman edin..."* (A'raf, 17/158)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ -"*Gerçek mü'minler ancak öyle kimselerdir ki, Allah'a ve Resûlüne bütün kalbleriyle iman etmiş olup bütün toplumu ilgilendiren meseleleri görüşmek üzere onun yanında vakit ondan izin almadıkça ayrılıp gitmezler."* (Nur, 24/62)

Bu iki âyet-i kerime, peygambere iman, İslâm'dan bir cüz olduğunda sarihtir ve bu sarahatleriyle birinci mukaddimeye delalet eder, her iki âyette de Peygambere tabi olmanın vücubu imanla birlikte zikrolunmaktadır. Böylece bu iki âyet-i kerime ikinci mukaddimeye de delalet eder. Çünkü imanın semeresi tabi olmaktır, peygambere iman etmek vacip olup da onun kavillerine ve takrirlerine tabi olmak vacip olmasın; bu asla makul olamaz. Bu da Hz. Peygamberin sünnetinin mutlaka hüccet olmasını intaç eder.[132]

---

[132] Keskioğlu, İmam Şafii, s. 201, Ank. 1987.

5) Resûlullahın Sünnetinden Yüz Çevirmeyi Küfürle Denk Tutmuştur

قُلْ أَطِيعُوا اللهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ الْكَافِرِينَ *"De ki: 'Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin.' Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez."* (Âl-i İmran, 3/32)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللهَ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ- *"Müminler, ancak Allah'a ve Resûlüne gönülden inanmış kimselerdir. Onlar, o Peygamber ile ortak bir iş üzerindeyken ondan izin istemedikçe bırakıp gitmezler. (Resûlüm!) şu senden izin isteyenler, hakikaten Allah'a ve Resûlüne iman etmiş kimselerdir. Öyle ise, bazı işleri için senden izin istediklerinde, sen de onlardan dilediğine izin ver; onlar için Allah'tan bağış dile; Allah mağfiret edicidir, merhametlidir."* (24, Nur: 62).

4, Nisâ sûresi: 65. âyetinin nüzul sebebi olduğu nakledilen aşağıdaki hadise Hz. Peygamberin emrine itaatin ehemmiyetini gözler önüne sermektedir.

"İbnu'z–Zübeyr (radıyallahu anh) anlatıyor: "Medineli birisi Hz. Zübeyr'in tarla komşusuydu. Bu Medineli, hurma ağaçlarını suladıkları Harre'nin su arkı yüzünden Zübeyr (radıyallahu anh) ile ihtilafa düşüp Resûlullah'ın huzurunda murâfa'a oldular. Resûlullah (ihtilaflarını dinledikten sonra) Zübeyr'e: "Ey Zübeyr (önce) sen sula, suyu sonra da komşuna sal!" buyurdular. Medineli, bu hükme kızdı ve: "Böyle hükmetmen, o senin halaoğlun olmasındandır!" diye saçmaladı. Resûlullah bu söze çok kızdı, yüzü renk renk oldu ve: 'Ey Zübeyr! Önce sen sula, sonra duvara ulaşıncaya kadar da suyu tut!' dedi. Zübeyr dedi ki: 'Vallahi öyle zannediyorum ki şu âyet bu hâdise ile ilgili olarak indi:

فَلاَ وَرَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لاَ يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا

مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا *"Hayır öyle değil! Rabbine and olsun ki, onlar aralarında kimi oraya kimi buraya çektikleri (kavga ettikleri) şeylerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"* (Nisâ, 4/65)."[133]

Bu âyetten mevzumuzla ilgili ilk bakışta çıkarılacak hükümleri şöyle sıralayabiliriz:

– Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in teşri hakkı vardır.

– Mü'min olmak, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in hükmüne ittiba ile birlikte rızayı gerektirir.

– Hükme rıza göstermek zahiri ve kalbî olandır.

6) Resûlullah'ın Kitabı ve Hikmeti (Sünneti) Öğrettiğini Beyan İle Kur'ân'ın Yanında İkinci Kaynağın Sünnet Olduğunu Beyan Etmiştir

Kur'ân-ı Kerim'in müteaddit âyetlerinde zikrolunan birbirlerinden ayrılmaz kitab ve hikmet tabirleri "vav" harfinin tegayür gerektirmesi hükmüyle cumhura göre Kur'ân ve onun pratikte öğretimi olan sünnettir.[134]

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Ey Rabbimiz! Onların, içinden öyle bir resûl gönder ki; kendilerine Senin âyetlerini okusun, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretsin ve onları tertemiz kılsın."* (Bakara, 2/129)

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

---

133 Buhârî, Şirb, 6–8, Sulh, 12, Tefsir, Nisa, 12; Müslim, Fezâil, 129, (2357), Ebû Dâvûd, Akdiye, 31 (3637).

134 Kur'ân'da yer alan "Hikmet" kelimesi; adalet, ilim, nübüvvet, Kur'ân, İncil, nâsih–mensûh, muhkem–müteşabih ve mücmel–mufassal, manalarına gelmektedir. Ancak "kitap" yani Kur'ân kelimesinin hemen ardından zikredilen "hikmet" kelimesinin sünnet anlamına geldiği hususunda ulema nezdinde görüş birliği bulunmaktadır. Bkz. Râgıb el-Isfahani, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, s. 249, 1970.

وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ *"Nitekim size âyetlerimizi okuması, sizi tertemiz hale getirmesi, size Kitab ve hikmeti ve bilmediğiniz nice şeyleri öğretmesi için sizden birini elçi gönderdik."* (Bakara, 2/151)

لَقَدْ مَنَّ اللهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلاَلٍ مُبِينٍ *"Gerçekten Allah, kendi içlerinden birini, onlara âyetlerini okuması, onları her türlü kötülüklerden arındırması, kendilerine Kitab ve hikmeti öğretmesi için Resûl yapmakla, mü'minlere büyük bir lütuf ve inayette bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar besbelli bir sapıklık içinde idiler."* (Âl-i İmran, 3/164)

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا *"Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın."* (Ahzab, 33/ 34) âyetinde sözü edilen hikmet Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın sünnetidir. Bu ayette geçen hikmetin 'sünnet' olması keyfiyeti açıktır; zira âyetin doğrudan muhatapları ezvac-ı tahirattır. Çünkü Kur'ân ve sünnette insanlar için hayat, mutluluk, âdap ve ahlakın en doğru olanı vardır.[135]

Allahu Teâlâ yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi Hz. Peygamberin Kur'ân'ı ve hikmeti öğrettiğini ifade etmektedir. Hikmet aslında ilim ve amelde sağlamlık, diğer bir deyişle sözde ve işte isabet demektir. Hikmetin ne olduğu hususunda değişik görüşler beyan edilmiş olsa bile bunların içinde en kuvvetli olanı hikmetin 'sünnet' olduğu görüşüdür. Elmalılı "hikmet" ile ilgili olarak; "hem size bütün filozoflara ders verecek kitap ve hikmet öğretiyor, okuma–yazma bilmezken size kitap ve yazı belletiyor. Her türlü hikmeti içine alan hukuk ilmi ve şartlarını, kanun koymadaki hikmeti, yüksek ahlâkı, toplumun sırlarını, insanlığın menfaatini, dünya ve âhiret ilmini, kâinat nizamında geçerli ve hükümran olan kanunları ve ilâhî sünnetin sonucunu, bunların tatbik ve uygulama

---

[135] Muhammed b. Ahmed e-Kurtubi, el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, 14: 119, Beyrut. ts.

şeklini sözlü ve fiilî sünneti ile öğretiyor. Kitap, İslâmiyetin zahir durumlarına, hikmet de onun güzelliklerine ve Allah bilgilerine, sırlarına, hedeflerine ve faydalarına işarettir" der.

Yusuf Karadavi de şöyle der: "İşte sünnet –veya metod– bu anlamıyla, amel ve uygulama le birlikte İslâmın tanınması için Kur'ân'ın yanında (ikinci) kaynak oldu. Nitekim bu, bizzat Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatta iken İslâm'a giren herkes tarafından açıkça bilinen bir husustu."[136]

Âyetin muhtemel olan her iki tefsiri de Hz. Peygambere itaatin gerekliliğini isbat için yeterdir. Kur'ân'ı ve sünneti veya İslâmiyetin gizli kalmış olan bilgi ve sırlarını, hedeflerini, güzelliklerini öğreten Hz. Peygambere itaat elbette farz olmalıdır.

7) Âyetler Hz. Peygambere Teşrî Yetkisi Vermektedir

Hz. Peygamberin bütün tasarrufunun hak, doğru ve vahiy ile te'yid edilmiş olduğu gerçeği ile birlikte sünnet bütününün taksimatı içinde yer alan tasnifte farz, vacip veya haram olarak bağlayıcı olanlarının bulunduğu da erbabınca bilinmektedir. İşte Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e teşrî hakkı veren âyetler bir genelleme ile ona itâati emrederken bir yönüyle de onun helal ve haram koyma yetkisinin olduğunu da işaret etmektedir. Bu meyanda gelen âyetlerden bazıları şunlardır:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَلاَ بِالْيَوْمِ الآخِرِ وَلاَ يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللهُ وَرَسُولُهُ وَلاَ يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

"Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde, Allah'a da, âhiret gününe de iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din olarak benimsemeyen kimselerle, zelil bir vaziyette tam bir itaatle, cizye verinceye kadar savaşın." (Tevbe, 9/29)

---

[136] Yusuf el-Karadâvî, a.g.e. s. 25 .

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالأَغْلاَلَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Onlar ki, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de vasıfları yazılı Peygambere tabi olurlar. O Peygamber ki, kendilerine meşru şeyleri emreder, kötülükleri yasaklar. Kendilerine güzel ve hoş şeyleri mübah, murdar şeyleri ise haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar.* (A'raf, 7/157)

8) Âyetler Herhangi Bir Anlaşmazlık Vukûunda Allah'a ve Resûlullah'a Başvurmayı Emretmektedir.

Bu mevzuda Kur'ân âyetleri oldukça açık ve nettir:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلاَ مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلاَلاً مُبِينًا - *"Allah ve Resûlü her hangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra hiçbir erkek veya kadın mü'min o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne isyan ederse, besbelli bir sapıklığa düşmüş olur."* (Ahzab, 33/ 36)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً -*"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Resûlüne ve sizden olan ülülemre de itaat edin. Eğer Allah'a ve âhirete gerçekten iman ediyorsanız, hakkında ihtilafa düştüğünüz meseleyi Allah'a ve Resûl'e arzediniz. Böyle yapmanız hem daha hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir."* (Nisâ, 4/59)

b- Sünnetin Hücciyyetine Dair Sünnetten Deliller

Sünnetin hüccet olduğuna, Kur'an-ı Kerim'de yer verildiği gibi, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de sünnetinin ehemmiyetini vurgulamış, ümmetinin sünnete sahip çıkması gerektiğini

anlatmıştır. Bununla alakalı pek çok hadis vardır ve hadis âlimleri bunları hadis kitaplarında özenle bir araya getirmişlerdir. Biz burada, öncelikle ilgili pek çok hadisten birkaç tanesini zikredecek, ardından da sünnetin Kur'ânkarşısındaki durumunu işlemeye çalışacağız.

Bu hadislerden bir tanesinin meali şöyledir: "Bana, Kur'ân-ı Kerim ve onun bir misli (hüccet olmada eş değer bir benzeri) daha verilmiştir. Karnı tok vaziyette koltuğunda oturarak, 'sadece şu Kur'ân'a sarılınız; içinde helal olarak gördüğünüz şeyleri helal sayın, haram olarak gördüğünüzü de haram kabul edin' diyecek bazı kimselerin gelmesi yakınlaşmıştır. Şüphesiz Allah Resûlünün haram kıldığı şey, Allah'ın haram kılması demektir."[137]

Aynı muhtevaya sahip bir başka hadis de Mikdâm b. Ma'dîkerib (radıyallahu anh) tarafından rivayet edilmiştir.[138]

Büyük tefsir âlimi İmam Kurtubi bu hadislerin anlaşılmasıyla ilgili bir iki ihtimali sıralar: "Bana Kur'ân ve benzeri verildi "sözünün iki anlamı vardır. İlki okunan zahiri vahiy (yani Kur'an), ikincisi, okunmayan gizli vahiy yani sünnet. Diğer bir ihtimal ise, Kur'ân okunan zahiri vahiy ve onun benzeri hükmünde kitapta bulunanları açıklama izni. Dolayısıyla Kur'ân'ın emirlerine uymak nasıl vacip ise sünnetin emirlerine de uymak vaciptir, sonucuna ulaşır.[139]

Sünnetin hücciyetine işaret eden benzeri hadisler oldukça fazladır. Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem), Kur'ânve sünnetin ehemmiyetini beraberce vurguladığı bir hadislerinde, "Size Allah'ın kitabı ve Resûlünun sünneti olmak üzere iki şey bıraktım. Onlara sıkı sıkı sarıldığınız müddetçe ebediyyen sapıklığa düşmezsiniz" buyurur.[140]

---

137 el-İmam Ahmed, el-Müsned, 4/130-133, Tirmizî, Kitabu'l-ilm, 2660 nolu hadis.
138 Ebû Dâvûd, Sünne, 6, (4604); Tirmizî, İlm, 60, (2666); İbnu Mace, Mukaddime 2, (12).
139 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, 1, 38, Beyrut, ts.
140 Hâkim, el-Mustedrâk, 1:93.

Aynı mealde bir başka hadisi de biraz daha uzunca Yezid b. Erkam (radıyallahu anh) naklediyor: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdular ki: "Size, uyduğunuz takdirde benden sonra asla sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum. Bunlardan biri diğerinden daha büyüktür. İlki, Allah'ın Kitabı'dır. Semâdan arza uzatılmış bir ip durumundadır. (Diğeri de) kendi neslim, Ehl-i Beytim'dir. Bu iki şey, cennette Kevser havuzunun başında bana gelip (hakkınızda bilgi verinceye kadar) birbirlerinden ayrılmayacaklardır. Öyleyse bunlar hakkında, ardımdan bana nasıl bir halef olacağınızı siz düşünün."[141]

Bu hadisin diğer bir varyantını İmam Malik rivayet eder. Onun rivayetine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Size iki şey bırakıyorum. Bunlara uyduğunuz müddetçe asla sapıtmayacaksınız: Allah'ın Kitab'ı ve Resûlünün sünneti".[142] Bir başka hadiste Ebû Musa (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: "Benim misalimle Cenâb-ı Hakk'ın benimle göndermiş bulunduğu şeyin misâli şu adamın misali gibidir: "Bir adam kendi kavmine gelip: "Ben gözlerimle düşman ordusunu gördüm, tehlikeyi haber veriyorum, tedbir alın!" der. Kavminden bir kısmı tavsiyesine uyup, geceleyin, telaşa düşmeden oradan uzaklaşır. Bir kısmı da bu haberciyi yalanlar ve yerinden ayrılmaz. Ancak sabahleyin ordu onları yakalar ve imha eder. İşte bu temsil bana itaat edip getirdiklerime uyanlarla, bana isyan edip Cenab-ı Hakk'tan getirdiklerimi tekzip edip yalanlayanları göstermektedir."[143]

Pek çok hadiste de Resûl-i Ekrem Efendimiz, kendisine itaati Allah'a itaatle denk saymıştır. Buhârî'nin Ebû Hureyre kanalıyla tahric ettiği hadiste Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem)

---

141 Tirmizî, Menâkıb 77, (3790).
142 Muvatta, Kader 3, (2, 899).
143 Buhârî, Rikak, 26; Müslim, Fezâil, 15, (2283).

"Diretenler dışında ümmetimin hepsi cennete girecektir. Kendilerine: 'Direten kimdir ey Allah'ın Resûlü?' denildiğinde: 'Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş ve kim de bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur." buyurmuştur.[144] Ebû Hüreyre'nin diğer bir riayetinde Efendimizin şöyle buyurduğu nakledilir: "Kim bana itaat ederse, muhakkak ki Allah'a itaat etmiştir. Kim de bana isyan ederse muhakkak ki Allah'a isyan etmiştir."

Sünnetine tabi olmanın nesiller boyu önemine dikkat çeken Allah Resûlü, Ümmetimin fesadı zamanında sünnetime, sımsıkı sarılana yüz şehid sevabı verilir." buyurmuşlardır.[145]

Resûl-i Ekrem Efendimiz, Kur'ânve Sünnetin önemine daima dikkat çekmiştir. Bir keresinde namaz kıldırdıktan sonra yaptığı, veda konuşmasına benzer bir vaazı Irbâz b. Sâriye (radıyallahu anh) aktarıyor: "Bir gün Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize namaz kıldırdı. Sonra yüzünü cemaate çevirerek çok beliğ, çok mânidar bir vaazda bulundu. Öyle ki dinleyenlerin gözleri yaşla, kalpleri de heyecanla doldu. Cemaatten biri: 'Ey Allah'ın Resûlü, sanki bu, bir veda konuşmasıdır, bize ne tavsiye ediyorsunuz?' dedi. 'Size, buyurdu, Allah'a karşı takvada bulunmanızı, başınızda Habeşli bir köle olsa bile emirlerini dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. Zira sizden hayatta kalanlar benden sonra nice ihtilaflar görecek. Öyle ise size sünnetimi ve hidayet üzere olan Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetini hatırlatırım; bunlara uyun ve sımsıkı sarılın. Sonradan çıkarılan şeylere karşı da son derece dikkatli ve uyanık olun. Zira (sünnette bulunana zıt olarak) her yeni çıkarılan şey bir bid'attır, her bid'at de dalalettir, sapıklıktır."[146] Bu hadisin Ebû Dâvûd rivayetinin baş kısmında şu ziyâde vardır: "Haberiniz olsun, bana Kitap ve bir o kadar da (sünnet) verildi."

---

144 Buhârî, (Bulak, 1313), 13:91.
145 İbn Mace, Mukaddime, 6.
146 Tirmizî, İlim, 16, (2678); Ebû Dâvûd, Sünne, 6, (4607).

Rivayetin gerisi yukarıdaki mânada devam eder. Sonunda şu ziyade mevcuttur: "Haberiniz olsun (Kur'ân'da zikri geçmeyen) ehlî eşeğin eti de size helâl değildir, vahşi hayvanlardan parçalayıcı dişi (köpek dişi) olanlar, keza muâhedeli olanların yitikleri de haramdır. Ancak eşya sâhibi, ihtiyacı olmadığı için, kasten terketmişse o müstesna. Bir kimse bir kavme uğradığı zaman, ona ikram etmek, o kavme vazife olur. Şayet ikram etmezlerse, o kimse, hak ettiği ikramın mislince onları cezalandırır."

Resul-i Ekrem Efendimiz'den dersini tam alan sahabe sünnete tam riayet etmiştir. Onlar da sünnetin önemine dikkat çekmişlerdir. Örnek olarak bir-iki tanesini nakledelim: Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh)'dan rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Gecesi gündüz gibi olan çok aydınlık İslâm üzere terk edildiniz. Çöldeki bedevîlerin ve mahalle mekteplerindeki çocukların dini üzere olun. (Ayet ve hadisten öğretilenleri olduğu gibi takib edin, kendinizden katıp karıştırmadan taklid edin.)[147]

İbnu Mes'ûd (radıyallahu anh) hazretleri de şöyle der: "Bir yol takip etmek isteyen, bu yolu, ölmüş olanların yolundan seçsin. Zira hayatta olanların fitnesinden emin olunamaz. Ölmüş olanlar ise Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in ashâbıdırlar. Onlar bu ümmetin en efdalidir. Kalpçe en temizleri, ilimce en derînleri, amelce en ihlâslıları yine onlardır. Allah, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in sohbeti ve dininin yerleşmesi için onları seçmiştir. Öyleyse sizler onların üstünlüğünü idrak edin, onların yolundan gidin, elinizden geldikçe onların ahlâkını ve yaşayış tarzlarını kendinize örnek kılın. Zira onlar en doğru yolda idiler.[148]

Bir başka zaman da İbn Mes'ud (radıyallahu anh) da şöyle demiştir: "Muhakkak ki, en güzel söz Allah'ın kitabıdır. En güzel

147 Benzeri için bkz. Müsned 4:126 ve İbnu Mace, Mukaddime 6, (43).
148 İbnu Abdilberr, Câmi'ul-Beyâni'l-İlm, 2:9.

yol da Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in yoludur. İşlerin en kötüsü de dine aykırı olarak sonradan çıkarılanıdır."[149]

Sünnetin dindeki ehemmiyetine dair hadisler, elbetteki bu kadarla sınırlı değildir. Örnek olması açısından naklettiğimiz bu hadislerle iktifa ediyoruz. Bundan sonra, Sünnetin Kur'an'a karşı durumunu değerlendirmeye çalışacağız.

1) Sünnet'in Kur'ân'ı Beyan Etmesi

Sünnetin hüccet olduğuna bir başka delil de Sünnetin Kur'ân'ın bir nevi tefsiri olması özelliğidir. Kur'ân-ı Kerim bir takım genel metodlar ve küllî kaideler getirmiştir. Nitekim dinin özellikle ibadet ve muamelata bakan büyük bir kısmı sünnet yorumuyla sekillenmiştir. İmam Nevevî (ö. 676/1277) bu hususta, "Muhakkak ki bizim dinimiz Kitab-ı Aziz ve rivayet olunan sünnetler üzerine bina edilmiştir. Fıkhî ahkâmın birçoğu sünnetlerle yapılanmıştır. Füruatla ilgili âyetlerin pek çoğu mücmel olup, açıklamaları muhkemattan olan sünnetlerdedir." der.[150]

2) Kur'ân'da yer alan nasların bazı hususiyetleri vardır.

Birincisi: net olarak belirlenmiş, kesinliği şüphe götürmez hükümlerdir: Namaz kılma, oruç tutma, zekât verme vb. ibadetlerin farziyeti ile şarap, leş, kan, domuz eti vb. şeylerin yenilmesinin haram olması bu neviden sayılır. Sünnetin bu tür hükümlere herhangi bir açıklama veya yorum getirme ihtiyacı yoktur. Belki bu hükümleri destekler mahiyette teşvik edici ve vurgulayıcı beyanda bulunabilir.

İkincisi: Kur'an-ı Kerim'in, farziyetini bildirip tatbik keyfiyetini Resûlüne bırakmış olduğu hükümler: Bu çeşit hükümler daha

---

149 Buhârî, İ'tisam, 2, Edeb, 70.

150 Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, Mehâsinu't-Te'vîl, Kahire, 1376/1957, 3: 828.

çok kapalı ifadelerle gelmiş olduğundan sünnet bu noktada sadece tavzih rolü oynar. (Bir manaya delâleti açık olmayan, maksadın kesin olarak anlaşılması için açıklanması gereken ifadelere ad olan) **mücmel** örneğinde olduğu gibi sünnetin açıklaması olmaksızın namazın vakitleri, şartları, erkanı, farzları ve adabı; ve yine orucun, haccın ve zekatın şekli, hangi maldan ne kadar verileceği gibi ayrıntılar anlaşılamazdı. Hatta bu babtan olmak üzere tâbiînin büyük âlimi Mekhûl (ö.113/731) "Sünnet Kur'ân'a kâdi'dir." yani Kur'ân sünnetin açıklamasına ihtiyaç duyar demiştir.[151]

(Kur'ân'da yer alan ve herhangi bir şekilde hasredilmeyen müsemmâların tamamına şâmil olan lafızlara ad olan) **umum** (âmm) nasların tahsis edilerek keyfiyetini, çoğu ahad olan hadisler açıklamaktadır. Yani onun izahı olmadan o ayetlerin anlaşılması mümkün olamaz. Vücub, nedb, irşad şeklindeki emir çeşitleri, nehy nevileri, hak ve hadleri, mahlûkatın yekdiğerlerine karşı lazım gelen hükümleri ve emsali âyetlerin ahkâmı bu cümledendir. Allah'ın Resûlünden bir nass olmadıkça yahut ümmetini onun tefsirine irşad edecek bir delâlet vârid olmadıkça, bu hususlarda hiç kimsenin söz söylemesi caiz olamaz."[152]

Durum hac, oruç, zekat vb. dinin temeli saydığımız diğer ibadetler içinde aynıdır. Ayrıca muamelatdan sayılan hudud'un detayları hadisler olmaksızın anlaşılamaz. İşte bütün bu ayrıntıları bize açıklayan (delâlet ettiği efrattan herhangi birini ifade eden has lafız) **mutlak** lafızları (delâlet ettiği efrattan herhangi birine şâmil olmayıp bunlardan muayyen birini veya bir çeşidini ifade eden) **takyid** edici sünnetdir.

Bir örnek olarak 'Muharremat'la ilgili ayeti incelemek istiyoruz: Ayet-i kerime'de Allahu Taâlâ nikâhla alınması haram olanları beyan etmiştir: "Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz,

---

151 İbn Abdilber, Câmiu'l-Beyân, 2:234; Şatibi, el-Muvafakat, 4:19.
152 Taberi, 1:74.

halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kızkardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt kızkardeşleriniz, kayınvalideleriniz, kendileriyle zifafa girdiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı.

فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلاَئِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلاَبِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الأُخْتَيْنِ إِلاَّ مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا *"Eğer onlarla (nikâhlanıp da) henüz birleşmemişseniz kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı. Ancak daha önce geçen geçmiştir..."*[153] (Yani, bu âyet inmeden yapılanları Allah affeder.)

Nikâhla alınması haram olup âyette zikredilen sınıflar şunlardır:

Kayıtsız şartsız kadınların, yani ister kendisiyle zifafa girmiş olunsun ve ister zifafa girilmesin nikâhlı hanımlarınızın anneleri (kayınvalideler). Kendisiyle birleştiğiniz hanımlarınızdan olma umumiyetle himayenizdeki üvey kızlarınız. (Eğer anneleri ile gerçek evlilik yapmışsanız üvey kızlarınızla evlenmenizde bir mahzur yoktur.)

Sulbünüzden bizzat ve dolaylı olarak gelen oğullarınızın eşleri olan gelinleriniz ki, bütün torunların eşlerini de kapsar. (sülbünüzden kaydı ile, üvey oğullar ve evlatlıklar bu hükümden çıkarılmıştır.)

İki kızkardeşle bir arada evlenmeniz. Ama dikkat edilecek olursa âyette zikri geçmeyen muharremattan başka sınıflar da bulunmaktadır. Bunlar bir kızla halasını, bir kızla teyzesini aynı nikah altında bulundurmak ile ra'da yoluyla olan yasaktır.

İşte Kur'ân'ın açıklamayıp sustuğu bu sınıfları sünnet tafsil etmektedir. Elmalılı merhum ilgili âyetin tefsirinde şöyle der:

---

[153] 4, Nisa 23.

'Gerçi birşeyin bildirildiği yerde bazı şeyleri zikretmemek hasr (daraltma) ifade ederse de delalet-i iltizamiyye (Bir lafzın vaz olunduğu mânânın lazımına yani o mânâ ile beraber bulunması zaruri olan diğer bir mânâya delaleti) ile işaret bulununca diğer mânâların düşmesi söz konusu olamaz. Gerçekten Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu işareti veya bu kapalılığı açıklamak için "Nesebden haram olanların hepsi, süt emmeden de haram olur." Buyurmuştur.

Bundan dolayı burada "o ikisine mukayese et" meâlinde bir işaret ve îcaz (kısaltma) bulunduğu ve bu şekilde buraya kadar neseb ile yedi, süt emmeden de yedi olmak üzere toplam olarak on dört nikahı düşmeyen kadın sayılmış olduğu unutulmamalıdır."

Bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) meşhur bir hadisinde buyurmuştur ki: "Bir kadın ne halasının, ne teyzesinin ne kardeşin kızının ne kızkardeşinin kızının üzerine nikâh olunmaz", ancak eski devirlerde geçmiş olanlar başka. Onlardan dolayı sorumluluk yoktur. Bu durumda sünnet mücmel olan âyetin tafsilini yaparak yeni bir hüküm tesis etmiş olmaktadır.

Üçüncüsü: Hakkında herhangi bir nass olmayıp sadece Resûlüllah'ın sünnetiyle beyan edilmiş hükümlerdir: Bu tür sünnet Kur'ân'ın kabul veya red beyanı bulunmadığı bir hususta yeni bir hüküm getiren sünnettir. Haram kılınmış yırtıcı hayvanların etlerinin yenmesi bu kabildendir. Ebû Sa'lebe kanalıyla rivayet edilen bir hadiste "Parçalayıcı dişi bulunan her yırtıcı hayvanın yenilmesi haramdır." denilmektedir. Ve yine "Hayızlı kadın orucu kaza eder ama namazı kaza etmez." hadisi de bu çeşit sünnete örnek olabilir.

Hadis-i şeriflerin bir kısmı tevatüren nakledilmiş ise de hadislerin hepsi her zaman bu şarta ulaşamamıştır. Bir kısmı da 'ahâd' rivayetle bize gelmişlerdir. Şartlarını haiz olduğu sürece 'ahâd' hadislerle de amel edilir. İmam Buhârî, bu kanaattedir.

Sahih'inde ahad haberlerin delil olması ile ilgili açtığı babta 9, Tevbe:122 âyetini göstererek ahad haberle amel edilebileceği ve onun hüccet olduğunu söyler. Zira âyette gecen "Taife" kelimesi bir ve daha çok sayı ifade etmektedir. Bu tefsir İbn Abbas'tan da nakledilmiştir.[154] Benzeri bir kanaati İbn Hazm da paylaşır. Bu ayeti delil getirerek Ahad haberlerle amel edilebileceğini söyler.[155]

Ahad hadislerle amel edileceğine dair bir örnek, Buhârî'nin Abdullah ibn Ömer (radıyallahu anh)'dan rivayet ettiği kıblenin tahvili ile ilgili hadistir. İmam Şafiî bu hadis ile ilgili yorumunda "Kuba ehli daha önce Beytu'l Makdis yönüne doğru namaz kılıyorlardı. Kendilerine bir sahabenin kıblenin Kâbe'ye doğru olacağını haber vermesi ile Kâbe'ye yöneldiler. Şayet ahad hadis hüccet olmasaydı üzerlerine farz olan eski kıblelerini değiştirmezlerdi" der.[156]

Yukarıda zikredilen hadisler ve Hulefa-ı Râşidîn'in uygulamaları göstermektedir ki, Kur'ân ve Hadis şer'î bir hükmün aydınlatılması adına birbirlerini tamamlayan iki unsurdur. Hüküm önce Kur'ân'da aranır, bulunamadığı takdirde sünnete müracaat edilir ve onunla amel edilir.

c- Sünnetin Kaynak Olduğuna Dair Ümmetin İcma Etmesi

Sünnetin delil olmasını önce Kur'ân'dan âyetlerle delillendirdik. Ardından naklettiğimiz hadislerle de mevzunun sünnette de aynı şekilde yer aldığını gördük. Şimdi de bir diğer delil üzerinde durmak istiyoruz.

Sünnetin hüccet oluşuna bir başka kuvvetli delil de icma-i ümmettir. İbn Hazm "Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız

---

154 Bkz. el-Emin es-Sadık el-Emin, Mevkifu'l-Medreseti'l-Akliyye mine's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1:147, Riyad, ts.

155 el-Emin, a.g.e,, 1:147.

156 Muhammed b. İdris es-Şafii, er-Risâle, s. 407, 1309.

ihtilafa düştüğünüz bir şeyde o işi Allah ve Resûlüne (onların hükmüne) havale ediniz" âyetini delil getirerek sünnetin hücciyetinin icma ile sabit olduğunu söyler.[157] Bir başka yerde de "Biz sadece Kur'ân'da bulduğumuz şeyleri alırız" diyenlerin tehlikeli bir söz söylediklerine dikkat çeker. [158]

Bilindiği gibi sünnet Kur'ân'ın tefsiridir. Sünnetin tamamlayıcı özelliği olmazsa Kur'ân'ın anlaşılması mümkün değildir.

Kur'ân da sadece işaret edilmiş ve sünnet ile ayrıntıları açıklanmış ibadetler asırlardır ümmet nezdinde kabul görmüş ve günümüze kadar yapılagelmiştir. Kur'ân'da tafsilatı açıklanmamış, sünnete bırakılmış o kadar çok hüküm vardır ki, sünnetin irşadatı olmasa bunları anlamak mümkün olmayacaktı. Yazımızın devamında bir iki kelime ile de olsa, sünneti delil kabul etmeyenlerin sözlerine çok kısa olarak temas etmeyi uygun buluyoruz. İleride –eğer imkan olursa– bu konuda daha geniş bir yazı ile bu hususu işlemeyi düşünüyoruz.

IV- SÜNNETİN HÜCCİYETİNİ KABUL ETMEYENLERİN İLERİ SÜRDÜKLERİ BAŞLICA DELİLLER İLE BU DELİLLERİN KISACA DEĞERLENDİRİLMESİ

Daha önceki bölümlerde tarih boyunca sünnetin hücciyetini kabul etmeyen ekolleri incelemiş, yer yer kısaca görüşlerini zikretmiştik. Şimdi bu görüşlere esas teşkil eden delilleri değerlendirmek istiyoruz.

1- Genel olarak bu görüştekilerin öne sürdüğü en önemli delil **Allahu Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de her şeyi beyân ettiği, eksik bir hüküm bırakmadı**ğını ifade eden

[157] İbn Hazm el-Endelusî, el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, 1, 88, Kahire, ts.
[158] İbn Hazm, a.g.e, 1:214.

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ *"Ayrıca bu Kitab'ı da sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve mü'minler için bir müjde olarak indirdik."*[159] Ve

مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ *"Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."* âyetleridir.[160] Bu durumda sünnetin Kur'ân'a yeni bir hüküm getirmesi mümkün olabilir mi?

Bu iddiaya verilecek cevap oldukça basit olsa gerekir: Önce Kur'ân-ı Kerim bir âyetler mecmuasıdır. Yukarıda delil olarak serdedilen bu iki âyet o bütünden sadece bir kaçıdır. Bağlamından koparılmış, mutlak iki âyetle Kur'ân'ın ruhunu anlamak, onu tefsire kalkışmak tefsir usûlü açısından sakıncalıdır. Diğer bir ifade ile içinde her şey olan Kur'ân'dan o "her şey"i ayıklamak ve alabilmek herkese nasip olamaz. Belki ilmi ve kapasitesi ölçüsünde bir şeyler yakalayabilir ama "her şey" i değil. Bunun içindir ki Allahu Teâla, Resûlünü göndermiş, Kur'ân'ın açıklama vazifesini uhdesine yüklemiştir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de daha önce zikri geçen "Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder." gibi âyetler Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'ı nazara verip, O'nun Kur'ân'ı tebyin edici vazifesi olduğunu vurgulamaktadırlar. Tefsir sahibi büyük imam Taberî (ö. 310/922) konuyla ilgili olarak şöyle der: "Kur'ân'ın bir kısmının tefsirine, Resûlüllah'ın açıklaması olmaksızın ulaşabilmek mümkün değildir. Vücub, nedb, irşad gibi emir çeşitleri, nehy çeşitleri, hak ve hadleri, mahlûkatının birbirlerine karşı yükümlü olduğu hükümleri ve benzeri âyetlerin ahkâmı bu cümledendir. Allah Resûlünden bir nass olmadıkça veya tefsirine işaret eden bir delâlet bulunmadıkça, bu mevzularda hiç kimsenin söz söylemesi doğru değildir."[161]

[159] 16, Nahl:89.
[160] 6, Enam:38.
[161] Taberi, 1:74.

2- Sık sık dile getirilen ikinci iddia da "**Bize Kur'ân yeter, ondan başkasını almayız, zira Kur'ân tevatür yoluyla gelmiştir.** Oysa sünnet birçoğu ahad olan hadisler mecmuasıdır." sözüdür.

Bu mevzu asırlar önce tartışılmış, hükme bağlanmıştır. Önce unutulmamalıdır ki beşeriyet Kur'ân-ı Kerim'i Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) kanalıyla tanımıştır. Yani öncelikle Kur'ân'ın ve ondaki dini hükümlerin ümmete nakledilmesi bir cemaat tarafından değil, Hz. Peygamber tarafından gerçekleşmiştir. Daha sonra topluluklardan nakledile nakledile günümüze kadar gelmiştir. Bu demektir ki Kur'ân bile Sahabe-i Kiram'a haberi vahidle intikal etmiştir. Şayet hüccet olmasaydı Hz. Peygamberin yanında daha başkalarının da bu vazifeye iştiraki şart koşulması gerekirdi.

Bir diğer husus da Kur'ân-ı Kerim'deki bazı hükümlerin ümmete naklinde haberi vahidle iktifa edilmesidir. Bunun en açık örneği, yukarıda temas edildiği üzere Kıblenin tahvili meselesidir. Kâbe'nin kıble olması emri nazil olduktan sonra bu haberin Kuba'da sabah namazı kılan bir topluluğa bir kişi tarafından ulaştırılmasıyla o topluluk Kâbe'ye doğru dönmüşlerdir. Şayet haberi vahidle amel caiz olmasaydı Hz. Peygamber bu hükmü bir şahısla gönderir, sahabe de bir kişinin getirdiği haberle amel eder miydi?

Ve yine dinin tebliği mevzuunda Hz. Peygamberin ashabtan bazılarını belli yerlere memur ve elçi olarak gönderdiği bilinmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki haberi vahidle amel etmenin hiç bir sakıncası olamaz. Hatta diyebiliriz ki din büyük çoğunluğu itibariyle haberi vahid üzere kaimdir.

İmam Şafii konu ile alakalı olarak der ki: "Herkesçe bilinen bir şeydir ki, Ashab-ı Kiram, haber-i vahidi alırlardı. Kur'ân-ı Kerim'de hükmü bulunmayan bir mesele kendilerine arz olununca onu Hz. Peygamber'in Sünnetinde ararlardı. Bu hususta mütevatir haberi, meşhur haberi ve bir kişinin haberini

ayırmadan kabul ederlerdi. Bu husustaki örnekler sayılmayacak kadar çoktur. Hadisi bilmediklerinden dolayı bir mesele hakkında reyleriyle hüküm verirlerse, sonra o konuda bir Hadis öğrenirlerse, hemen Hadise dönerlerdi.'

3- Öne sürülen bir diğer iddia da **Hz. Peygamber** (sallallahu aleyhi ve sellem)**'in sünnetinin yazılmasını yasaklamış olmasıdır**. Oysa sünnet Kur'ân gibi dinde hüccet kabul edilseydi, neden Hz. Peygamber tarafından böyle önemli bir ikinci kaynak kayda geçirilmiş olmasın?

Bu iddiaya birçok yönden cevap verilebilir; Öncelikle sünnetin yazılı olarak muhafaza edilmesinin onun hücciyetiyle irtibatlandırılması sıhhatli bir kıyas olmasa gerekir. Hadislerin tesbit ve rivayetleri hususunda yazılı veya şifahi ayırımının bir önemi olmamalıdır.

Sünnetin kayda geçirilmesini yasaklayan bazı hadislerin sıhhatleri tartışılmıştır. Bunlardan "Kitabet mevzuunda peygamberden izin istedik, bize izin vermedi." hadisinin sıhhati şüphelidir. Müslim hadisinde kastedilen yasaklamanın; sünnetin Kur'ân âyetleri ile aynı sayfa içerisinde yazılması olarak da yorumlanmıştır. Yazma yasağıyla ilgili söylenecek bir başka şey de şudur: Yazılı şeylerin hayata tatbiki, ezberlenenlere oranla az olacaktır. Onun yazıda kalması tehlikesi vardır. Bunun için ilk başlarda hadis yazımı yasaklanmış, ezberlenmeye önem verilerek hayata intikali sağlanmak istenmiştir.

Müslim tarafından tahric edilen "Benden bir şey yazmayınız. Kim benden Kur'ân dışında bir şey yazmışşa onu imha etsin." Sahih hadisine gelince; bu hadisle beraber daha sonraları Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından irad edilmiş, yazmaya izin verdiği başka hadisler bulunmaktadır.[162]

---

[162] Tirmizî, İlm, 12; Kenzu'l-Ummal, 10:232; Müsned, 2:215.

Buradan Müslim hadisinin Vahiy kâtiplerinin az olduğu, Kur'ân'la sünnetin birbirleriyle karışabileceği endişesiyle, bir dönem için ihtiyaten yasaklanmış olduğu, daha sonra bu endişenin kalkmasıyla tekrardan izin verildiği şeklinde anlamamız, en muvafık olanıdır. Hatta bazı sahabilerin Hz. Peygamberin sünnetini kaleme aldığı, onları tedvin ettiği sahifeler bulunmaktaydı.

"Abdullah İbn Amr el-As'tan başka Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in hadislerinden hiç olmazsa bazılarını yazan başka sahabiler de vardı. Mesela Seyyidina Hz. Ali (radıyallahu anh) içinde yaraların diyeti, Medine'nin hürmeti, kafir karşısında mü'minin öldürülmeyeceği ve daha başka hususlarla alakalı hükümler bulunan bir sahifeyi kılıcının bir yanında asılı taşırdı."[163] Yine Hz. Ömer'in kılıcının bir yanında içinde savâim yani kırda yayılan hayvanların zekatı ile ilgili hükümler bulunan bir sahife vardı.[164] Aynı şekilde İbn Sa'd'ın Tabakât'ında kaydedildiğine göre İbn Abbas, vefatında geriye bir deve yükü kitap bırakmıştı ki, bunlar umumiyetle Allah Resûlü'nden ve ashab-ı kiramdan duyduğu şeyleri ihtiva ediyordu.[165]

Türkçe eserler arasında, M. Hamidullah'ın neşrettiği Hemmam b. Münebbih'in Sahife'sinde ve Prof. Dr. Talat Koçyiğit'in kaleme aldığı 'Hadislerin Yazıya Geçirilmesi' isimli eserlerde daha fazla bilgi vardır.

Bu hakikat, bilhassa hadisin yazılmasına müsaade eden, hatta emreden ve yasaklayan hadislerden çok daha fazla, tespit üzerinde duran sahih rivayetle bir arada mütalaa edildiğinde daha iyi anlaşılacaktır.

4- Sünnetin hücciyetini inkâr edenlerin ileri sürdükleri bir diğer iddia da **Allahu Teâla'nın Kur'ân'ı muhafaza edeceğine**

---

[163] Buhârî, İlim, 39; Müsned, 1:100.
[164] Tirmizî, Zekat, 4; Hatip el-Bağdadi, el-Kifaye, s. 353-354.
[165] el-Hatip M. Accâc, es-Sünnetü Kable't-Tedvin, s. 352.

dâir vaâd ettiği bu tekeffülün sünnet için yapmadığıdır. Bu iddiaya mesned olarak ileri sürülen ayet-i kerime ise

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *"Hiç şüphe yok ki o zikri Biz indirdik Biz, hiç şüphesiz onun koruyucusu da mutlaka Biziz."* Âyetidir.[166] Ekser ulema âyette geçen "zikr" kelimesini Kur'ân olarak yorumlamış, Allah tarafından kıyamete kadar muhafaza edileceğini iddia etmişlerdir. Elmalılı da bu hususta "Yani Allah Teâlâ, bununla Kur'ân'ın fazlalık veya noksanlıkla bozma ve değiştirmeden korumasını üzerine almış ve korunarak kalmasını anlatmıştır." demektedir.[167] Bu tefsir doğru dahi olsa; Kur'ân'ın muhafaza edilmesi olarak yorumlanan "hiç şüphesiz onun koruyucusu da mutlaka biziz" ifadesi sünnetin dışlanmasını gerektirmez. Başka bir ifadeyle Kur'ân'ın muhafazası, ancak sünnetin muhafazası ile gerçekleşebilir.[168]

---

[166] 15, Hicr 9.

[167] Elmalılı, a.g.e, 5/193. Konuyla ilgili Elmalılı'nın izahatı şöyledir: Burada tefsirciler Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı korumasının niteliği hakkında da birkaç ayrı görüş açıklamışlardır. Şöyle ki: 1- Bunu Allah'ın koruması, insan sözünden ayrı bir mucize kılarak halkı, artırma ve eksiltmeden aciz bırakması şeklindedir. Çünkü Kur'ân'a bir şey ilave edecek veya eksiltecek olsalar Kur'ân nazmı değişir ve bütün aklı erenlere onun Kur'ân'dan olmadığı meydana çıkar. Bunun için Kur'ân'ın icâzkâr olması (benzerini getirmekten insanları aciz bırakması) bir şehri kuşatan sur ve istihkâm gibi onu korunmuş tutar. 2- Allah Teâlâ, hiç kimseye Kur'ân'a sözlü mücadele edebilecek kuvvet vermemek suretiyle onu korumuş ve muhafaza etmiştir. Bu iki yorum şekli birbirine yakındır. 3- Allah Teâlâ, teklif (yükümlülük) süresinin sonuna kadar Kur'ân'ı koruyacak, okutacak ve halk arasında neşredecek bir topluluğu görevlendirmek suretiyle, onu halkın iptal etmesinden ve bozmasından koruyup muhafaza edecektir. 4- Korumadan maksadın şu olduğunu söylemişler: Bir kimse Kur'ânın bir harfini veya bir noktasını değiştirecek olsa bütün âlem ona: "Bu yanlıştır, Allah'ın sözünü değiştirmektir" der. Hatta büyük ve heybetli bir adam Allah kitabının bir harfinde veya harekesinde yanlışlıkla bir hata veya bir lâhin yapacak olsa çocuklar bile ona hemen, "Efendi yanıldın, doğrusu şöyledir!" derler. Elmalılı, a.g.e, 5/193.

[168] Elmalılı, a.g.e, 5:193 39 39 Konuyla ilgili izahat için bak. Çalışmamızın Sünnetin Kaynak Oluşunun Delilleri adlı bölümü.

Ayette geçen "lehu" zamirinin "Hz. Muhammed'e de işaret edebileceği iddia edilmiştir. Bu yorum halinde de Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'le kastolunan sünnetin muhafaza altında olduğu anlaşılır.

Yukarıdan beri, gerek Kur'ân'da, gerek hadislerde ve gerekse de ümmetin icmaı ile sünnetin hücciyyeti üzerinde durduk. Daha önceki asırlarda, sünnetin delil olma keyfiyeti bu kadar tartışılmamıştı. Bunun günümüzde daha yoğun olarak tartışılır olması, düşündürücüdür. Tartışmanın bilhassa batılı müsteşrikler tarafından başlatılması, hele de Hindistan ve Mısır gibi işgal altındaki ülkelerde daha yoğun olması, Hadisin devre dışı bırakılmasının kimlerin işine yarayacağı hakkında bize bir fikir vermelidir, kanaatindeyiz.

ARAP BELÂĞATININ KUR'ÂN-I KERÎM'İN ANLAŞILMASINA KATKISI[169]

I. GİRİŞ

Arapça, Kur'ân'ın aslî unsurlarından biridir. Kur'ân'ın dili ve bu dilin anlatım aracı olan harfler, kelimeler ve cümleler de onun zahirî yanını oluştururlar. Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça indirilmesinin hikmetlerinden biri, belki de en önemlisi Arapça'nın Allah ile kul arasında irtibatı sağlayabilecek kapasitede ifade gücüne sahip bir dil olmasıdır. Arapça, düşünme örgüsünü sağlayabilecek ifade zenginliğinin kaynağı olma özelliğinden dolayı insanlığın son kutsal kitabının dili seçilmiştir.

Arapça'nın en önemli özelliği, binlerce edebî sanat ve tarzı ihtivâ etmesidir. Bu özellik, verilmesi gereken mesajın, herhangi bir yanlış anlamaya mahal vermeyecek derecede kemâl veçhiyle sunulmasını sağlar. "Gerçek olan şu ki; dinî metinlerin karakteristik özelliği de edebî olmalarıdır. Çünkü bu metinler, muhatap üzerindeki etkilerini büyük ölçüde üslûp ögeleri ile şiirsel, ya da anlatısal nitelikli dilsel form çerçevesinde icra ederler."[170]

---

[169] Bu çalışma DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi Yaz-Sonbahar, İzmir 2004, tarihli sayısında yayınlanmıştır.

[170] Ebû Zeyd Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, *Metin Anlayışımız ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Ankara, 2001, s. 10.

Kur'ân-ı Kerîm'in de en önemli özelliği, eski Arap üslûbuna benzemeyen yepyeni üslûbu ve beyanındaki cezâleti ile harika nazım örgüsü olan i'câzî yönüdür. Kur'ân, lafzı, nazmı, üslûbu ve içeriğiyle de insan ve cinleri kendisine benzer getirmekten âciz bırakmıştır. Ele aldığı, işlediği konuları kendine has üslûb ve ahengi ile takdim eder.

Malum olduğu üzere Kur'ân vahyinin nâzil olduğu Cahiliyye döneminde Araplar edebiyat ve belâğatta zirvede sayılıyorlardı. Hatta kendilerini, dili en güzel konuşan, meramını en güzel ifade eden bir kavim olarak görüyorlardı. Bu itibarla Arapça'da 'Arab' kelimesi, meramını en güzel ve en net bir şekilde anlatabilen kimseye denirdi. Diğer milletleri de dili rahat konuşamayan, ifadesi kapalı olan anlamında acem olarak tanımlıyorlardı. Bu dönemde şiir tenkitçiliği de çok revaçtaydı. Şiir bir yerde silah gibi etkili olabiliyordu. O kadar önemliydi ki, sadece şiir nazmı nedeniyle aralarında nizâ olabiliyor, itibarları sarsılabiliyor, savaşlar çıkabiliyordu.

Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak, onun bu harika nazım örgüsünün ve edebî vasfının yeterli olarak değerlendirilmesine bağlıdır. Hatta, İslâm ilimleri tarihine göz attığımızda, itikadi ve ameli ihtilafların temelinde, Kur'ân'ın edebî inceliklerini anlamadaki farklılıkların önemli bir tesiri olduğunu görmekteyiz.[171]

---

[171] İslâm Hukukunun ilk metodolojisi olarak kabul edilen, İmam eş-Şafii (ö. 204/819)'nin *er-Risâle* adlı eseriyle başlayan usül eserleri tedvin hareketi, Arapça'nın edebî inceliklerine büyük önem vermiş ve zamanla bu eserler, lafzi mebhaslar ve belâğata ait konularla dolmuştur. Hatta Sekkâkî'nin de belirttiği gibi, Fıkıh usûlünün ekseri konuları, belâğatın tahakkümü altına girmiştir. (es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, Mısır, 1937, s. 198.) Örneğin, meânînin en önemli konularından olan haber ve inşâ bahisleri fıkıh usulünde büyük bir tatbikat ortamı bularak dinamizme kavuşmuştur. Emir ve nehiy, emrin vücûb, nehyin tahrim ifade etmesi, ayrıca, umûm, husûs, mutlak, mukayyed, mücmel, müfesser, müşkil ve müteşâbihle ilgili tartışmalar, usûlün en önemli konularıdır. Yine belâğat ilminin mevzularını oluşturan hakikat, mecâz, kinâye, istişare ve delaletler, usûlün,

II. ARAP BELÂĞATININ TARİFİ, KISIMLARI, KONU VE GAYESİ

Belâğat, lügatte "özetle, varmak ve ulaşmak" demektir.[172] Terim olarak, "zorlama ve yapmacıktan uzak olup yorumlamaya gerek olmaksızın kolay ve anlaşılır bir tarzda insan nefsinde etki bırakarak halin muktezasına göre söz söylemektir"[173] Buna, 'sözü yerinde, zamanında, doğru ve güzel söylemek de' diyebiliriz. Bu tür söz söyleyene de 'belîğ' denir.

Bir ilim olarak belâğat ise, sözün kısımları ile müteallikâtının

---

dolayısıyla, Kur'ân ve sünnetten hüküm istinbat etmek isteyen fakihin, asla müstağni kalamayacağı konulardır. İşte bu mecburiyet, belâğat ilminin ne derece önemli bir prensip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konuyla ilgili olarak, büyük gramerci Ebû Amr b. el-A'la (ö. 154/70)'nın, «Irak'ta zındıklaşanların çoğunun, Arap dili inceliklerini iyi bilememelerinden» kaynaklandığını tespit etmiş olması çok manalıdır. (İbnü'l-Enbâri, *Nüzhetü'l-Elibba*, Kahire, ts., 24.) Ayrıca, meşhur dilci, İbn Cinnî (ö. 392/1001) de, Arapça'nın inceliklerinin, dini inancın belirlenmesindeki rolü ve tesiri üzerinde dururken, «müşebbihe» ve «mücessime» gibi bir çok fırka ve sapmaların, bu dilin zayıf bilinmesinden kaynaklandığını belirterek, bütün bu yanlışlardan kurtulmanın ancak, bu dilin umumiyetle, mecâz üslûbu üzere cari olduğunu bilmekle mümkün olacağını ifade etmiştir (İbn Cinnî, *el-Hasâis*, Beyrut/1982, 245 vd.) Kur'ân-ı Kerim'in, Allah'ın maksadına uygun bir şekilde anlaşılabilmesi için, onun edebî incelikleri üzerinde durulmuş, bir çok gramerci ve tefsirci, bu konuda, derin araştırmalar yaparak, 'belâğat ilmi' adında, yeni bir ilim dalı meydana getirmişler ve bizlere zengin bir literatür miras bırakmışlardır. Detaylar için bkz. Coşkun Ahmet, *K. Kerîm'in Tefsirinde Belâğatın Önemi*, Erciyes Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi, sy. 5. Kayseri 1988, s. 183.

172 Belâğat kelimesinin lügat anlamları için bkz. el-Câhiz Ebû Osman, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Beyrut, ts., I/88-96; Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Muhdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerâî, Beyrut, 1988, IV/421; et-Tehânevî Muhammed b. Ali, *Keşşâfu İstilâhâti'l-Kâmus*, Beyrut, 1999, s. 1006; İbn Manzûr Celâluddin Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1955, VIII/420; Çelebi Rabiha-Müftüoğlu N. H., *Teshîlu'l-Belâga*, İzmir, 1996, s. 4; Bilgegil Kaya, *Edebiyat Bilgi Teorileri*, Ankara, 1980, s. 21.

173 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Târifat*, İstanbul, 1203., s. 25. Belâğat ilmi hakkında ayrıca bkz., Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû'âtu'l-'Ulûm*, İstanbul, 1313, I/228-242; İbn Abd Rabbih el-Endelusî, *el-'İkdu'l-Ferîd*, Beyrut, 1940., II/105, Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, Beyrut, ts., s. 31.

hallerinden ve durumun gerektirdiği gibi (muktezây-ı hale uygun olarak) ifade edilen tabirlerin özelliklerinden, meziyetlerinden ve ifade tarzlarından; yani, hakikat mecâz, kinâye ve sair kısımlarından; fikrî ve lafzî güzelliklerden bahseder[174].

Bugün edebî sanatlar ünvanı altında edebiyatçıların üzerinde genel hatlarıyla ittifak ettikleri bir tasnifi vardır. Bunlar, beyân ve bed'î sanatlarıdır. Daha sonraları cümle şekilleri ve bunların kullanışları, lafzların muktezâyı hale uygunluğu ile ilgili meâni sanatları da edebî sanat kavramı olarak düşünülmüş ve bu tasnifte yerini almıştır. Bu sanatların tariflerine kısaca göz atacak olursak:

Beyân (science of rhetorical style), her hangi bir anlamı farklı söz ve usûllerle anlatmayı öğreten, kendine ait özel kuralları olan bir ilim dalıdır. Başka bir tarifte ise, teşbih, istiâre, mecâz ve kinaye gibi ilimlerden bahseden bir ilimdir. Beyân ilmi, düşüncelerin, duyguların, değerlerin ve onların anlatımında kullanılacak yolların farklı söz ve usûllerle açık ve güzel bir şekilde ifade edilmesini sağlar.

Bedî' kelimesinin terim manâsı ise kısaca, sözü duruma uygun, açık, düzgün ve süslü söyleme sanatıdır. İlim olarak bed'î (art of verbal embellishment) edebî sanatlarla örülü ifadenin lafz bakımından kusursuz, manâ bakımından makul ve aynı zamanda bir ahenge sahip olmasının usûl ve kaidelerini inceleyen ilimdir.

Meâni ilmi (science of significations) ise, değişik cümle şekilleri ve kullanılışları ile lafızların muktezâyı hale mutabakatını bildiren ahvâle dair usûl ve kaideleri açıklayan ilim olarak tarif edilir.

Belâğat, terkip oluşturmakla anlamı ifade etmesi açısından, lafızla ilgili bir sahadır. Bu yönüyle Arap belâğatının konusu

---

[174] Abdurrahman Fehmî, *Medresetu'l-Arab*, İstanbul, 1304, s. 207.

özetle, lafız (form) ve o lafzın taşımış olduğu geniş boyutlu anlamı (meaning)'dır.

Lafızları sadece taşımış olduğu anlamlarına hasretmek bir yerde onları dondurmak demektir. Kendi başına bir anlam ifade eden aynı lafız, farklı üslûb ve çeşitleri ile edebî sanatlarla örgülü bir kanaviçe içerisinde renk, değer ve itibar kazanarak, muhatabın nazarında bir şekle ve bedene bürünür.

İşte belâğat ilmi, Arap dilinin hususiyetlerini idrak etmek ve ince sırlarına vakıf olmak bakımından değer arz eden ilimlerin başında gelir. Bu konuda, 'Kur'ân-ı Kerîm'in îcâzı, zevk-i selîm ile anlaşılabilir, fakat anlatılamaz. Hissolunan bu zevki elde etmek için, belâğatla iç içe olmak, tam bir belâğat kültürü kazanmak gerekir.' denilmiştir [175]. Onunla Kur'ân nazmında ilk bakışta görülmeyen, ancak dikkatli araştırma sonucunda anlaşılan lügavî i'câz perdesi ortadan kalkar. Murad-ı İlâhi, daha canlı, daha çarpıcı olarak etraflıca keşfolunur.

Araştırmamızın sınırlı çerçevesi içerisinde takdim ettiğimiz birkaç örnekte, Kur'ân âyetlerinin edebî kriterlerle değerlendirilmesi neticesinde ne derece zengin anlam kazandığına şahit olacağız:

III. ARAP BELÂĞATININ KUR'ÂN TEFSİRİNE KATTIĞI ANLAM

Çalışmamızın dar boyutları içerisinde, her birisi ayrı zengin manâ ve değere sahip olan sanatlardan ve ilgili örneklerinden sadece bazılarına işaret edeceğiz [176]:

---

175 Coşkun Ahmet, *a.g.m.* s. 191.

176 Bu sanatlar hakkında bilgi ve örnekler için bkz. Eren Cüneyt-Özcan Halil, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edebî Sanatlar*, Erzurum, 2003.

a- Hazf ve Zikr

Hazf, meâni sanatlarından biri olup, lügatte, 'giderme, kaldırma, zikretmeme, sözü düşürme' anlamlarına gelir[177]. Bir ifadedeki söylenilmesi gerekmeyen kelimelerin bir veya bir kaçını ya da bazı cümleleri kaldırma suretiyle yapılan söz kısaltmasıdır [178]. Zikr ise hazfın zıddı olarak kullanılır. Lügatte, 'anlatma, belirtme, söyleme, anma ve koruma' demektir[179]. Bir ifadedeki söylenilmesi gereken kelimelerin bir veya bir kaçının ya da bazı cümlelerin ibarede yer almasıdır [180]. Burada kastettiğimiz manâ, âyet içinde geçen kelimelerin bazen zikredilip, bazen de zikredilmemesi olarak özetlenebilir. Bu sanata vakıf olmak, Kur'ân'ın büyüleyici ikliminden o nispette istifadeye sebep olacaktır. Şimdi bu sanata ait birkaç örnek sunalım.

Örnek:

Cenab-ı Hakk meâlen: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهاً *"Ey müminler, kadınlara zorla varis olmanız size helal olmaz."*[181] Buyurmaktadır. Dikkat edilecek olursa bu âyette kadınlara zorla vâris olma yasağı "helal değildir" ibaresiyle gelmiştir. Oysa Kur'ân-ı Kerîm'de yasaklanan şeylerin çoğunluğu, وَلا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاقٍ *"Bir de açlık korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin."*[182] وَلا تَقْرَبُوا الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلاً *Zinaya da yaklaşmayın, çünkü o pek çirkindir ve kötü bir yoldur.*[183]

---

177 İbn Manzûr, *a.g.e*, IX/39; Fîrûzâbâdî Mecduddîn, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut, 1407, s. 1032.

178 Bkz. Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 507-508; İbnu Manzûr, *a.g.e.*, IX/39-40; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1973., s. 52.

179 İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV/310; Fîrûzâbâdî, *a.g.e*, s. 507.

180 Bkz. İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Lüga*, Mısır, 1972., s. 388; İbnu Manzûr, *a.g.e.*, IV/310-311; Tahiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 184.

181 Nisâ 19.

182 İsrâ, 31.

183 İsrâ 32.

وَلا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيم *"Yetimin malına da yaklaşmayın..."*[184] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ *"Ey iman edenler, bir kavim diğeriyle alay etmesin."*[185] وَلا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً *"Birileriniz diğerlerini arkasından çekiştirmesin."*[186] gibi örnek âyetlerde görülüğü üzere nehy edatı ile gelmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهاً *"Ey müminler, kadınlara zorla varis olmanız size helal olmaz."*[187] âyettindeki yasaklamanın farklı sîga ile gelme sebebi ne olabilirdi? Yine bu âyete benzeyen: وَلا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً *"Kadınlarınıza verdiğiniz mehirleri geri almanız size helâl olmaz."*[188] örneğinde olduğu gibi, bu üslûbun, insanların uzun müddettir yapa geldikleri, alışkanlık kazandığı ve o işi yapmalarında herhangi bir beis görmedikleri durumlarda kullanıldığı görülmektedir. Yani bu ibare ile gelen yasaklama, bir bakıma muhatabına yasaklamanın taşımış olduğu olgu karşısında daha dikkatli olması gerektiği hususunda imâda bulunmaktadır.

Örnekte de gördüğümüz gibi, bu sanata vukûfiyet bize Kur'ân'ın, mücerret bir yasaklamanın ötesinde, bu yasaklamanın toplumun alışkanlıklarını gözeten, insan psikolojisini de hesaba katan bir yasaklama farkını kazandıracaktır. Binaenaleyh, bu sanatın, âyetin yorumuna katmış olduğu zenginlikten mahrum bir tefsirin, Kur'ân'ın vermek istediği mesajı, tam olarak takdim etmeyeceği açıktır. Arapça'ya bütün bu sanat özellikleriyle vâkıf olmak, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamanın tartışmasız en önemli vasıtasıdır.

Örnek:

Kur'ân-ı Kerîm'de ifadesini bulan lügavî i'câza en güzel

---

184 İsrâ 34.
185 Hucurat 11.
186 Hucurat 12.
187 Nisâ 19.
188 Bakara 229.

örneklerden biri Vâkıa suresindeki şu âyetlerde yer alan vurgu edatı olan 'lam harfinin' hazf ve zikri ile tek başına yüklenmiş olduğu misyondur.[189]

أَفَرَأَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ أَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ . لَوْ نَشَاء لَجَعَلْنَاهُ حُطَاماً فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ. إِنَّا لَمُغْرَمُونَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ *Ektiğiniz tohuma baksanıza! Siz mi onu yetiştiriyorsunuz Biz mi?* Eğer dileseydik onu kesinlikle kuru çöp haline getirirdik, *siz de şaşıp kalır, pişman olurdunuz:"Eyvah! Emeklerimiz boşa gitti. Hatta doğrusu biz rızıktan mahrum kaldık, sefalete mahkûm olduk." derdiniz.*

أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاء الَّذِي تَشْرَبُونَ.أَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ. لَوْ نَشَاء جَعَلْنَاهُ أُجَاجاً فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ *Peki içtiğiniz suya ne dersiniz? Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa Biz mi?* Dileseydik onu tuzlu hale getirirdik. *Şükretmeniz gerekmez mi?*'[190]

Görüldüğü gibi ilk âyette "جَعَلْنا" kelimesinin başına "لَ" harfi gelmişken, ikinci âyette aynı "جَعَلْنا" kelimesinin başında bu harf yer almamaktadır.

İlk âyet, ekimden bahsetmektedir. Çiftçi, ekin için çalışır, çalışmasının karşılığında da kendince mahsûlü hak ettiğine inanır. Ziraat işi, çalışma ister, ter dökmek ister. Çiftçi de kendine düşen bu çalışmayı yapmıştır. Bu çalışmasının karşılığında kesin

[189] Te'kid lamı cümledeki kullanışlarına göre üç kısma ayrılır: a- (لام التَّوْكِيد الابتدائية) Söylemin başında kullanılır. Kendinden sonraki manayı kuvvetlendirir, üzerindeki şüpheyi giderir. Müpteda önce kullanılmışsa müptedanın başına; haber önce kullanılmışsa haberin başına gelir. b- (اَلْمُزَحْلَقَة لام التَّوْكِيد) Aslında başlangıçta kullanılan te'kid lam'ı olmasına rağmen, cümleye te'kidle başlamak için getirilince zorunlu olarak cümlenin başından kaydırılmış olur. Bu tür cümlelerin manasının te'kidi artar. Bu lam إِنّ 'nin haberinin başına gelir. c- (اَلْفَارِقَة لام التَّوْكِيد) Şeddesi alınmış إِنْ'i şart için olan إِنْ'den ayırdığından dolayı bu isim verilmiştir. Bu lam isim, fiil ve edatların başına gelebilir. (Bkz. İbn Hişâm Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddîn b. Yusuf el-Ensârî, *Mugni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*, Kahire, ts. I/210; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Me'âni fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Beyrut, 1996, II/817.)

[190] Vâkıa 63-70.

olarak hasad alacağına inanır. Bir yerde çalışmasının haklı gururu ile bekleme içinde olup, adeta minneti yoktur. Oysa takdir her zaman Allah'a aittir. Çalışma sadece bir sebeptir. Müsebbip ise ancak Allah (celle celâluhû)'tır. Dolayısıyla havl ve kuvvetin ancak O'na ait olduğunu "ل" vurgu edatı ile vurgulama gerekmektedir. Bu harf tek başına, iç güdüsel yanlış inancı red etme misyonu taşımaktadır. Oysa ikinci âyette durum farklıdır. İkinci âyet suyun indirilmesinden bahseder. İnsan oğlu da suya karşı her daim acziyetini itiraf etmektedir. Yağmuru indirmek hakkında güçsüzlüğünü kendisi de bilir. Dolayısıyla bu anlayışı vurgulayacak "ل" edatına gerek yoktur.[191]

Örnek:

اقْتُلُواْ يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضاً يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُواْ مِن بَعْدِهِ قَوْماً صَالِحِينَ.
قَالَ قَآئِلٌ مَّنْهُمْ لاَ تَقْتُلُواْ يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِن كُنتُمْ فَاعِلِينَ

Yusuf'u öldürün yahut onu uzak bir yere *atın ki babanızın sevgi ve teveccühü yalnız size kalsın. Ondan sonra da tövbe ederek salih kimseler olursunuz. İçlerinden biri: "Yusuf'u öldürmeyin, o* kuyunun *dibine bırakın. Yolcu kafilelerinden biri onu yitik olarak alıp götürsün. Eğer yapacaksanız böyle yapın!" dedi.*[192]

Yukarıdaki âyetlere dikkat edilecek olursa, أَرْضاً *-her hangi bir yer*, kelimesi nekre gelmiş, diğer bir ifadeyle belirlilik anlamı veren "اَلْ" takısı belli bir maksadla düşürülmüş, الْجُبّ - *o kuyu* kelimesi ise marife olarak gelmiş, diğer bir ifadeyle "اَلْ" takısı özellikle getirilmiştir. Dil ve belâğat açısından değerlendirilecek olursa, bu yapının anlamı doğrudan etkileyen bir misyonu olacaktır. Zira, nekrelik genellik anlamı taşır. Nekire isim, ifade ettiği şeylerin bizzat kendisi olmayan ve tek bir varlığı göstermeyen isimlerdir. Bu tür isimlerin içerdiği anlamları tek bir objeye

---

191 İlgili örnek için bkz. Abbâs Fadıl Hasan, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Amman, 1991, s. 203.

192 Yusuf 9-10.

hasredilemez. Nekire kelimeler, başına *belirlilik* ifade eden "اَلْ" getirilmesi suretiyle ma'rife *-belirli* yapılır. Marife ise, belirli bir şeye delalet eden isimdir. "اَلْ" takısının aslî görevi eklendiği nekre isimleri ma'rife haline getirmesidir[193].

Kanaatimizce, kardeşleri Yusuf (aleyhisselâm)'ı öldürmek isteği ile plan kurarlarken öncelikle onu öldürmeyi hedeflemişlerdi. Bunu âyetin başında yer alan اقْتُلُواْ يُوسُفَ *-Yusuf'u öldürün!* sözünden anlayabiliriz. Daha sonra أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضاً - *yahut onu uzak* bir yere *atın* önerisi takip etmektedir. Bu teklif de bir çeşit ölüm anlamına gelmektedir, bunu cümlede bulunan her hangi bir yer analmındaki nekre أَرْضاً kelimesinden anlamaktayız. Öyle bir yer ki, muayyen bir ferde delâlet etmeyip, umum ifade eden bilinmeyen bir yer, yani açlıktan susuzluktan, belki de yırtıcı hayvanların saldırılarına maruz kalarak ölebileceği belirsiz bir yer. Bütün bu anlamları أَرْضاً kelimesinin nekre gelmesinden çıkarmaktayız. Ancak bu ölüm ilkine göre daha farklıdır. İlkinde, doğrudan öldürme önerisi varken burada dolaylı yoldan öldürme istemi vardır.

Daha sonraki merhalede ise öldürülmesinden vazgeçilme durumu söz konusudur. لاَ تَقْتُلُواْ يُوسُفَ - *Yusuf'u öldürmeyin!* وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ –Onu, o kuyunun *dibine bırakın* teklifi gelir. Zira o, her ne kadar kıskanıyor olsalar da, yine de kardeşleridir. Onlar da her ne kadar günah işleseler, yine de peygamber ocağında yetişmiş iman sahibidirler. Cürümlerini, daha sonra yapacakları tövbe ile gizlemeye çalışmakta, bir yerde vicdanlarını rahatlatmak istemektedirler. وَتَكُونُواْ مِن بَعْدِهِ قَوْماً صَالِحِينَ - *Ondan sonra da tövbe ederek salih kimseler olursunuz.*

Bu merhalede وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ –Onu, o kuyunun *dibine bırakın* cümlesinde yer alan kuyu kelimesi الْجُبِّ marife gelmiştir.

---

193 İbn Hişâm, *a.g.e*, I/49-50; Arapça'da اَلْ *-harf-i tarif* genel olarak ma'rifelik (belirlilik) dışında, ism-i mevsûl, zâid ve ivaz/karşılık vazifeleri de vardır.

Kelimedeki tek bir el harfi misyon olarak kardeşlerinin, Yusuf'u öldürmek istememelerine delalet etmektedir. Bu merhalede artık, Yusuf'un, kardeşleri tarafından bilinen o kuyuya sadece bırakılması teklif edilmektedir. Öldürülmesi istense idi, bilinmeyen bir kuyuya bırakılması teklif edilirdi. Yani, bir araya gelme nedeni olan Yusuf'un öldürülmesi planlarından, merhale merhale vazgeçilerek, onun sadece o diyardan uzaklaştırılması önerilmektedir. يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ *Yolcu kafilelerinden biri oradan geçerken onu alıp götürsün*, sözü de bu hükmü desteklemektedir. Bunu da إِن كُنتُمْ فَاعِلِينَ *Eğer yapacaksanız böyle yapın!* sözüyle kısmen hafifletmektedir.

Örnek:

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً . إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً *Demek ki* güçlükle *beraber* bir kolaylık *vardır. Evet*, (o aynı) güçlükle *beraber* bir kolaylık *vardır.*[194]

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Arapça'da isimlerin başına gelen "اَلْ" - *harf-i tarif* o ismi belirli hale getirir. Yukarıdaki âyetlere dikkat edilecek olursa, her iki âyette de الْعُسْرِ - *zorluk*, kelimesi belirli gelmiş, يُسْر - *kolaylık* kelimesi ise her iki âyette de nekire olarak gelmiştir.

Bu belirlilik, âyetin içerdiği anlama farklı bir misyon yüklemektedir. İlk âyette belirli olarak gelen الْعُسْرِ *–zorluk*, ikinci âyette de yine aynen marife - *belirli* olarak tekrarlanmıştır. Buradan, her iki âyette de aynı zorluktan bahsedildiği ve neticesinde, her güçlüğün karşısında iki ayrı kolaylık olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır.

Örnek :

صمٌّ بكمٌ عميٌ فهمْ لا يَرجعُون *Sağırdırlar, dilsizdirler kördürler, artık geriye dönmezler.*[195]

Bu âyet, normal cümle yapısı gereği, هم صمٌّ، هم بكمٌ، هم عميٌ، 'Onlar *sağırdırlar*, onlar *dilsizdirler*, onlar *kördürler*' olması

---

[194] İnşirah 5-6.
[195] Bakara 18.

gerekirken, mübtedâ olan *-onlar* kelimeleri, münafıkların söz konusu vasıflarını ön plana çıkarıp imana ulaşamamalarının altında yatan sırra işaret için hazfolmuştur. Ayrıca mübtedânın hazfi, münafıkların anılan mezmûm sıfatlarla özdeştiklerine, kendi şahsiyetlerini kaybedip söz konusu sıfatlara büründüklerine dikkat çekmektedir [196]. Yani, o derece önemsizdirler ki, zikredilmelerine bile gerek duyulmamıştır.

b- Îcâz veya İtnâb

Sözlükte, 'sözü kısaltmak, kısa tutmak, vecîz söz[197]' anlamlarına gelen îcâz terim olarak, 'maksadı, alışılmış ifadeden daha azı ile karşılamak, çok az sözcükle özlü bir şekilde anlatmaktır'.[198] Meânî sanatlarından olup, Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık rastlanır. İtnâb ise sözlükte, 'uzun çadır ipi, atın belinin uzun olmasıi sözü abartmak, uzatmak' anlamına gelir.[199] Terim olarak, 'tekrar etmeksizin yeni bir fayda için lafzın manâdan fazla olması',[200] 'kastedilen bir anlam için fesahatte mutat yolla manâyı anlatabilmesi mümkün olan lafızlardan fazla söz söylemek' demektir.[201] İtnâb, anlamın farklı iki biçimde gösterilmesi veya zihinde daha sağlam yer tutması ya da onu öğrenme zevkinin mükemmel

---

[196] Kaçar Halil İbrahim, *Edebî Yönden Hazif Üslûbu,* İstanbul, 2003, s. 113.

[197] İbn Manzûr, *a.g.e.*, V/427; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 679; Saraç M. Yekta, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,-Îcâz md., İstanbul, 2000, XXI/392-393.

[198] er-Rummânî, *en-Nuketu fî İ'câzi'l-Kur'ân, (Selâsü Resâil fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye ve'n-Nakdi'l-Edebî), li'Rummânî ve'l-Hattâbî ve Abdi'l-Kâhiri'l-Cürcânî,* Mısır, 1968, s. 80; el-Kazvînî Hatip, *Telhîsu'l-Miftah*, İstanbul, 1312, s. 80;

[199] İbn Manzûr, *a.g.e.*, I/563; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 141.

[200] Tabâne Bedevî, *Mu'cemü'l-Belâğati'l-Arabiyye*, III. Baskı, Cidde,1988, s. 385.

[201] el-Kazvînî Hatip, *a.g.e.* s. 80; el-Meydânî, Abdurrâhman Hasan Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye Usûsüha ve Ulûmuha ve Fünûnüha,* I-II, 1. Baskı, Dımaşk, 1996., II/60; Ayrıca bkz. Durmuş İsmail, *Arap Dili ve Belâğat İlminde İki İfade Biçimi: İtnâb ve Îcâz (I) (Kur'ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme),* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 1, Yıl: 2000, s. 360.

olması amacıyla sözü kapalı söyledikten sonra açıklamakla olur. Meânî sanatlarındandır.

Örnek:

Kur'ân'ın i'câz özelliği gereği, فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ علَى بعْض بِمَا *Allah'ın kendi lütfundan, bir kısmına diğerlerinden daha farklı özellikler vermiş olması…*[202] denilmiştir. Oysa yukarıdaki ifadenin yerine akla, بتفضيلهم عليهن onların kadınlara üstün kılınması sebebiyle ifadesinin Kur'ân'ın îcazlı ifadesine daha uygun olabilirdi şeklinde gelebilir. Ancak Kur'ân'ın seçmiş olduğu ifadenin altında başka hikmetler söz konusudur. Kur'ân burada, kadın ve erkeği adeta ayrılmaz birer uzuv olarak görmektedir. Erkeğe göre kadın ve kadına göre de erkek, insan vücudunun azalarına göre durumları gibidir. Örneğin, erkek o vücudun başı ise, kadın da cismi, kadın o vücudun başı ise, erkek de vücudu gibidir. Nasıl bir âzâ diğerine karşı kibirlenemez, erkek ve kadın da birbirlerine karşı kibirlenmesi uygun değildir. Zira her âzâ birbirine muhtaç olup, her birisi de aynı vücud için vazife yapmaktadırlar.[203]

c- Tekrar

Arapça'da tekrar kelimesi, bir araya getirme ve tekrar etme anlamında kullanılır. Allahu Teâla şöyle buyurur: "*O takdirde bu zararına bir dönüştür.*[204]" Masdar olarak تكرير *-tekrîr* kelimesinden, Tekrâr veya mübalağa ve çokluk ifade eden كرّر*-kerrare* bâbından gelmiştir. Kerrare eş-şey'e ve kerra-kerrahü, bir şeyi tekrar tekrar yaptı, demektir. الكرّة *-el-kerratü*; bir defa manasına gelmektedir, çoğulu da الكرّات *-kerrât*'tır [205]. Sözlüklerde geçen

---

202 Nisâ 34.

203 İlgili örnek için bkz. Sâbûnî Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Beyrut, 1981, I/278.

204 Nâziât, 12; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, Beyrut, 1991, kerra maddesi.

205 Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/79; er-Râdî, *Şerhu'ş-Şâfiye*, 1/167.

manalardan hareketle bu kelimenin, bir araya getirme, tekrar etme, dönüp yeniden ele alma ve bir şeyi başka bir şeye sarma ve dolama gibi manalara geldiğini söyleyebiliriz. Terim olarak ise, 'aynı düşünce veya kelimenin birden fazla kullanılması' olarak tanımlanabilir. Meâni sanatlarındandır. Aynı kelimenin veya aynı düşüncenin, belli bir davranışın, tesadüfî olarak veya kendiliğinden ya da kasıtlı olarak yeniden söylenmesi, ifade edilmesi veya yapılması,[206] lafzın yeniden kullanılması, iâde edilmesi,[207] vurgulamak gayesiyle birinci lafzın yenilenmesi,[208] mütekellimin bir lâfzı, lâfız ve manâyla tekrar etmesidir. Bir sözün bir ibarede lüzûmu olmadığı halde tekrar edilmesidir[209]. Dilbilimde ise tekrar, anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrar edilmesi veya anlamları biri birine yakın veya karşıt olan ya da ses bakımından aralarında benzerlik olan kelimelerin yan yana kullanılmasıdır.[210]

Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık rastlanan ve dikkatli bir araştırma yapılmaksızın yüzeysel bir yaklaşımla hakkında "tekrar" hükmü verilen âyet veya konular bulunmaktadır. Oysa konuya vâkıf olmak, tekrar zannedilen bu çeşit olguların arkasında Kur'ân'ın nice gizem ve sırlarını yakalamaya vesile olacaktır.

Daha net ifadeyle tekrar diyebilmemiz için aynı lafız veya fikrin aynı siyak içinde yeniden kullanılmış olması gerekir. Lafzın müteradifi kabul edilen terim, taşıdığı ortak manânın yanı sıra farklı anlamlar içerdiğinden tekrar olamaz. Dikkat edilecek olursa lafız tek başına bir anlam taşıdığı gibi bazen bir âyet içinde, bazen diğer âyetler arasında ve farklı konular arasındaki siyak

---

206 P. Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü'(Dictionnaire de la Langue Pedagoğiqoe*) (çev: C. Karakaya), İstanbul, 1994, s. 494.

207 ez-Zebîdî Muhammed Murtedâ, *Tâcu'l-Arûs*, 3/519; TDVIAK. Kayıt no: 1053-3.

208 ez-Zebîdî, *a.g.e.*, III/519.

209 Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e*, s. 157.

210 ez-Zebîdî, *a.g.e.*, XII/22.

ilişkisi ile farklı manalara gelebilmektedir.[211] Bu hususu bazı örneklerle izah etmeye çalışalım;

Tekrar olduğu iddia edilen âyetlerden biri Kâfirûn sûresinde geçen 3. ve 5. âyetlerdir. İlk bakışta lafızlarda benzerlik görünen 3. ve 5. âyetler arasında aslında mana yönüyle büyük farklılık bulunmaktadır. 3. âyet çoğu müfessire göre hali anlatmaktadır. Yani Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) müşriklerin vahyin indiği andaki hallerini tasvir adına وَلا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ "*Sizler benim ibadet ettiğime tapmıyorsunuz*" demektedir. Lafzen aynı görünen 5. âyette ise durum farklıdır; burada Allah Teâlâ'nın Rasulüne gaybden haber vermesi ile gerçekleşen وَلا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُد "*Sizler benim ibadet ettiğime (istikbalde de) tapacak değilsiniz*" mucizevi ihbarı vardır. Hamdi Yazır bu konuda şöyle der: ". Bu iki âyet ilk bakışta evvelkilerin "tekrar"ı gibi görünür. Bu bir atıftır, atıf ise az çok başkalık ifade eder, onun için cumhur bu âyetlerde manen "tekrar" olmadığını ve binaenaleyh sade tekid değil, her birinin bir te'sis, yani yeni bir hüküm olduğunu beyan etmişlerdir."[212]

Örnek:

قُولُواْ آمَنَّا بِاللّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالأسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ ... *Deyiniz ki: "Biz Allah'a*, bize indirilen *Kur'ân'a*, *Keza İbrâhim'e*, *İsmâil'e*, *İshak'a*, *Yâkub'a ve onun torunlarına indirilene Ve yine Mûsâ'ya*, *Îsâ'ya*, *Hülasa bütün peygamberlere Rab'leri tarafından verilen kitaplara iman ettik.*[213]"

قُلْ آمَنَّا بِاللّهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالأسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَالنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ ... *De ki: 'Biz Allah'a iman*

---

211 Konuyla ilgili yayınlanmış olan makalemize bkz. Eren Cüneyt, *Belâğat Açısından Kur'ân-ı Kerîm'de Tekrarların Tahlili*, EKEV Akademi Dergisi, c. III, sy. 2, s. 91–108, Güz 2001.

212 Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1936, IX/6224 vd.

213 Bakara 136.

ettik. Bize indirilen vahye, *İbrâhim'e, İsmâil'e İshak'a, Yâkub'a ve torunlarına indirilen keza Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve bütün peygamberlere Rab'leri tarafindan verilen vahiylere de iman ettik.* [214]*.'*

İlk bakışta tekrarlanarak birbirini Te'kîd ettiği zannedilen bu âyetlerden ilkinde hitap ümmete olduğundan "إلى" harfi ceri, diğerinde de hitap Hz. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) olduğundan "على" harfi ceri gelmiştir. Zira ilk âyetteki muhataplar bütün insanlıktır. Ve Kur'ân da bütün insanlara indirilmiştir. İkinci âyette ise hitap Hz. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) 'e olunca; vahiy ona ve âyette isimleri geçen diğer peygamberlerin üzerlerine indirilmiştir.

d- Hakikat-Mecâz

Hakikat, lügatte bir şeyin gerçek olması manâsındadır[215]. Istılahta ise 'bir kelimenin sadece delâlet ettiği mânada kullanılması, konulduğu anlamda kullanılan kelime, şâriin kastettiği manada kullanılan lafızdır.[216] Mecâzın zıddıdır. Meselâ, arslan kelimesi bilinen hayvan kastedilerek getirilmişse hakikat, bir insanın şecaatini kastederek kullanılmışsa mecâz olur. Kelamda asıl olan, hakikat olmasıdır.

Mecâz ise lügatte, 'geçilen yer, geçilen zaman, gelip geçmek' demektir[217]. Terim olarak, bir kelimenin cümledeki manâsı dışında kullanılma' sanatıdır[218]. Konuşma ıstılahında, konulduğu anlamın kastedilmediğine karine ile birlikte, konulduğu anlamın dışında doğru şekilde kullanılan kelimedir. Mecâz, i'câzı en yüksek noktada temsil eden ve ulaştırılmak istenen mesajı muhataba

---

214 Âl-i İmrân 84.

215 İbn Manzûr, *a.g.e.*, V/326; el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 121-122; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 348.

216 et-Tehânevî, *a.g.e.*, II/453-455; Bedevî Tabâne, *a.g.e.*, s. 176.

217 İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI/326; el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 258; Firûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 65.

218 es-Suyûtî Celâluddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1951, s. 105.

en yoğun bir şekilde veren ifade şeklidir. Söze güzellik, parlaklık, zarâfet, kuvvet ve canlılık vermek için kullanılır. Kur'ân'da mecâzi anlamda kullanılan kelime ve terkipler çoktur.

Kur'ân-ı Kerîm'de de mecâz sıklıkla kullanılmış, verilmek istenen mesaj bu sanatla takdim edilmiştir. Sözün hakikat mı, mecâz mı olduğu anlaşılmadan murad edilen manânın anlaşılması mümkün değildir. Bunların bir kısmı herkes tarafından kolayca anlaşılabilecek türde iken, bazıları ancak dil uzmanları tarafından anlaşılabilir. İşte Kur'ân'ın doğru anlaşılabilmesi için dilin sahip olduğu üslûb ve özelliklerinden sayılan bu ilmin bilinmesi kaçınılmazdır.

Örnek:

وأما من خفت موازينه فأمه هاوية *Ve fakat tartıları hafif gelen her kimse, onun anası hâviye (uçurum)dir.*[219] Âyetinde « أمه » *-annesi* kucak açmış bir anneye işaretle, varılacak olan cehennemin de kafirlere kucak açacağı ve içine alıp barındıracağı anlamında cehennemden mecâzdır. Varacağı yer, yatağı, kucağına sığınacağı yer, istiâre yoluyla mecâzdır. Zira ana kucağı, evladın barınacağı yer olma hasebiyle ‚me'vaya' benzetilmiştir. Burada aynı zamanda acıma ve tahkir de söz konusudur. *"Nihâyet sığınıp varacağı en şefkatli anası, hâmisi kızgın ateş olan haviyeden ibaret bulunan bir kimsenin halindeki felaket ve fecaatin şiddet ve büyüklüğünü düşünmeli."*[220] Âyette yer alan bu ifadeyi salt kelime anlamıyla hakikat kabul etme durumunda, salih amel tartısı hafif gelenlerin kıyamet günü annelerine sığınacağı anlaşılacaktır ki, hem mantık açısından, hem de Kur'ân'ın bütünlüğü açısından bu manânın doğru olmadığı açıktır. Oysa burada yukarıda da belirtildiği gibi cehennemin kendilerine kucak açacağı vurgulanmaktadır.

---

219 Kari'a 8-9.
220 Yazır, Elmalılı Hamdi, *a.g.e.*, IX/395.

e- Takdîm ve Te'hîr

Cümlenin bütün öğelerini bir defada söylemek mümkün olmadığından bazısını önce, bazısını da sonra söylemek gerekir. Takdîm, bir sebepten dolayı cümle dizimindeki bir kelimenin diğer bir kelimeden önce getirilmesidir. Bir şeyi takdim etmek onu diğerlerinin önüne koymaktır[221]. Yani sonra zikredilmesi gereken kelimeyi herhangi bir sebepten dolayı zikredilmesi gereken yerinden önce zikretmektir. Takdîmin zıddı olan te'hir de, önce gelmesi gereken cümlenin bir ögesinin, bazı özel şartlardan dolayı sonraya bırakılması, geciktirilmesi demektir[222].

Örnek:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *(Rabbimiz!) Ancak Sana kulluk ederiz ve yalnız Senden medet umarız.*[223] «إِيَّاكَ» lafzı tahsisi ifade etmek için takdim edilerek takdim sanatı icra edilmiştir. Bu mef'ûlün takdimi ile gerçekleşen bu sanatın, âyete kattığı anlam ise; yapılacak olan ibadette şirkin kesinlikle reddi olarak açıklanabilir.

Örnek:

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءكِ وَيَا سَمَاء أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْداً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *«Ey yer suyunu yut, ve ey gök (suyunu) tut» denildi, su çekildi, iş bitirildi, gemi Cüdi'ye oturdu. «Zalimler yok olsun» denildi.* «Arz» kelimesinin «semâ» kelimesine takdim edilmesinin de hikmetleri vardır; şöyle ki, yer yüzü istikrar yeridir. Döşek vazifesi görür. Gemiler için bir liman, içindekiler

221 Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII/466-467; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 436; Matlûb, *a.g.e.*, s. 404; Akkavî, *a.g.e.*, s. 412.

222 Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV/12; Tahiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 157; Takdim yapmanın, tahsîs, teberrük, haz duymak, kızgınlığı ifade, muhatabın önemsemesi, takdim edilenin önemini hissettirmek, iki cümle arasındaki fâsılayı gözetmek, illet ve sebebten dolayı takdim, mertebeden dolayı takdim, azâmet, galebe ve çokluktan dolayı, merhamet dilemek gibi bir çok sebebi vardır.

223 Fâtiha, 5.

için bir kurtuluş yeridir. Yer ve göğün suları, onun üzerinde birikir. Ayrıca isyanları sebebiyle Nûh Peygamberin (aleyhisselâm) kavmi yeryüzünde helak olmuşlardır. Boğulma «Arz» cihetinden olmuştur.

f- Tazmîn veya Farklı Harflerin Benzer Konumlarda Kullanılması

Tazmîn lügatte, 'bir şeyi bir kaba koymak, içermek, mecbur etmek' demektir. Terim olarak kısaca, 'bir fiilin anlamını başka bir fiile vermek veya lafzı hak ettiği başka bir lafzın anlamına sokmaktır.'[224]

Kendi başlarına müstakil anlamları olan harf-i cerler de müteaddi olduğu fiillerle yeni bir anlam kazanabilir. Bu durum fiiller için de geçerlidir. Yani, kendi başına müstakil bir anlamı olan her fiil, kendisiyle müteaddi olduğu harf-i cerle yeni bir anlam kazanır. İşte harf-i cerlerle fiillerin birbirlerine dâhil olması ve neticesinde yeni bir anlam kazanması demek olan bu duruma da tazmîn denir. Diğer açıdan, farklı harflerin benzer konumlarda kullanılması olarak da değerlendirilebilir.

Şimdi bu sanatın Kur'ân'ın anlamına kattığı zenginliği açıklamak için bir kaç örnek sunalım:

Örnek:

... وَلاَ تُؤْتُواْ السُّفَهَاء أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ

Allah'ın sizin maişetinizin başlıca vesilesi kıldığı mallarınızı, aklı ermeyen kimselerin ellerine vermeyin. (Bu malları işleterek

---

[224] et-Tehânevî, *a.g.e.*, III/126; Bedevî Tabâne, *a.g.e.*, s. 359; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Mısır, 1963, s. 255; Örneğin Kur'ân-ı Kerîm'de وكتبنا عليهم فيها أن النفس بالنفس *Tevrat'da İsrail oğullarına şunu da farz kıldık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralar birbirine kısastır.* (Mâide 45.) âyetinde Tevrat'da yer alan *'Bir nefis bir nefisle.. kısas olunur'* hükümleri tazmin edilmiş, yani Kur'ân'a alınarak açıklanmıştır. Eren Cüneyt-Özcan Halil, *a.g.e.*, s. 150.

elde edeceğiniz gelirle) Onların ihtiyaçlarını sağlayın, giyecekle-rini temin edin.[225]

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُوْلُواْ الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُم مِّنْهُ ... *Miras tak-sim edilirken varis olmayan akrabalar, yetimler, fakirler de orada bulunuyorlarsa, onlara da bir şey verin.*[226]

Dikkat edilirse Nisâ 5 âyetinde "رَزَقَ" *rızık vermek* fiili zaman ve mekan zarfi olarak genellikle *-de*, *-da* anlamı veren "فِي" harfi ceri ile gelirken, aynı fiil, Nisâ 8'de ismin de hali karşılığı olan "مِنْ" harfi ceri ile gelmiştir. Bu farklılıktan Kur'ân'daki tek bir harfin bile ayrı bir misyonu, farklı bir vazifesi olduğu görülmektedir.[227]

İlk âyette hitap, yetimlerin mallarını emaneten ele alan velilere veya o makamdakilere aittir. Kendilerine emanet olarak bırakılan yetimlerin mallarını muhafaza etmek durumundadırlar. Bu arada velilerden, yetimlerin kendilerine ait olan mallarından verilmek suretiyle rızıklarının sağlanması ve giydirilmeleri talep edilmektedir. Ancak bu konuda son derece hassas olmaları da istenmekte, bu hassasiyet "في" harfi ceri ile ifade edilmektedir. Bu fiilin kullanımı gereği normalde " مِنْ" harfi ceri daha uygunken bu harften vazgeçilmiş "في" harfi ceri kullanılmıştır. Yani, onlara verilen rızık, kendilerine emanet olarak bırakılan malın aslından değil de, o malın ticaret vb. yollarla artırılarak kazancından verilmesi talep edilmektedir. Dolayısıyla, ayet, 'Bu *malları işleterek elde edeceğiniz gelirle onların ihtiyaçlarını sağlayın*' şeklinde bir anlam zenginliği kazanır. Diğer bir ifadeyle, onlara, yine kendi mallarından rızık verirken, onları giydirirken, mallarının azalmamasının gerektiğine işaret edilmektedir.

İkinci âyette ise durum farklıdır. Burada ortada var olan miras taksim edilmektedir. Mirastan pay dağıtılırken varis olmayan akraba, yetim ve fakirlerden o meclise gelenlere, gönüllerinde bir

225 Nisâ 5.
226 Nisâ 8.
227 İlgili örnek için bkz. Abbâs Fadıl Hasan, *a.g.e.*, s. 194-195.

şey kalmasın diye paylaşılacak maldan verilmesi istenmektedir. Bu makamda şüphesiz en uygun olanı "مِنْ" harfi ceridir.

Örnek :

قُلْ إِنَّ الأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ... *De ki: "Bütün yetki ve karar bütünüyle Allah'ındır"*[228].

قَالُوا نَحْنُ أُوْلُوا قُوَّةٍ وَأُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ وَالأَمْرُ إِلَيْكِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ *Onlar: "Biz güçlü, kuvvetliyiz, savaşçı milletiz. Ama yetki sizindir, değerlendirip münasip gördüğünüz emri verin!" dediler* [229].

Dikkat edilecek olursa emir kelimesi ilk âyette "ل" harfiyle, diğerinde ise "إلى" harfiyle teaddi etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in belâğatına göre bu farklılığın kesinlikle bir hikmeti vardır. Zira ilk âyette, bütün yetki ve kararın üzerinde şüphe olmayan Allah'a ait olduğu hakikati takrir edilmektedir. Bu makamda âidiyet ifade eden "ل" harfi en uygunudur.

İkinci âyette ise Sebe halkından bahsedilmektedir. O günlerde Yemen'in San'a yakınlarında Ma'rib kentinde bin yıl kadar bütün Arap yarımadasına hükmetmiş olan Sebe halkının başında bir kadın hükümdar bulunuyordu. İstişare heyetini toplayıp, Hz. Süleyman (aleyhisselâm)'ın göndermiş olduğu mektup hakkında onlara danışır. *"Onlar da: "Biz güçlü, kuvvetliyiz, savaşçı milletiz. Ama yetki sizindir, değerlendirip münasip gördüğünüz emri verin!"*[230], derler. Bu ifade ile son sözün ona ait olduğuna işaret eden en uygunu " إلى" harfi ceri gelmiştir.[231]

Örnek :

قُل لَّن يُصِيبَنَا إِلاَّ مَا كَتَبَ اللهُ لَنَا *De ki: "Allah bizim hakkımızda ne takdir etmiş, ne yazmışsa başımıza ancak o gelir.*[232]

---

228 Âl-i İmrân 154.
229 Neml 33.
230 Neml 33.
231 Bkz. Abbas Fadıl Hasan, *a.g.e.*, s. 196.
232 Tevbe 51.

Âyette "على" harfi ceri yerine "ل" harfi kullanılmıştır. Zira Allahu Teâlâ'nın kullarına takdir ettiği kader müminler için devamlı hayırlı olup, onların aleyhlerine değildir.[233]

Örnek :

قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ قُلِ اللهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلالٍ مُّبِينٍ *Söyle onlara: "Göklerden, yerden sizi rızıklandıran kimdir? (Onların cevaplarını beklemeden:) "Allah'dır" de! O halde ya biz veya siz, ikimizden biri* doğru yol üzerinde *veya besbelli bir* sapıklık içindeyiz.[234]"

Âyet-i Kerîme'ye dikkat edilecek olursa, "على" harfi ceri hidâyet ile, "في" harfi ceri de sapıklıkla mukarin gelmiştir. Zira hidâyet ehli sanki hidâyetin kendisine sunduğu izzetle "عى" harfinin taşıdığı isti'la anlamına uygun olarak isti'lâ eder görünümünde, dalalet ehli de günahların içine gömülmüş olmayı tasvir eden "فِي" harfi cerine tamamen uygun olarak zulmetlerin içindedir.[235]

Örnek :

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاء وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ *"Zekâtlar sa*dece fakirlere, düşkünlere, zekât toplayan görevlilere, kalpleri İslâma ısındırılacak olanlara, esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyenlere, borçlulara, Allah yoluna ve bir de muhtaç kalmış yolcu ve gariplere *mahsustur".*[236]

Yukarıdaki âyetten zekât fonundan alabilen sekiz sınıf zikredilmektedir. Ancak dikkat edilecek olursa bunlardan ilk dört sınıf, yani (fakirler, düşkünler, zekât toplayan görevliler ve kalpleri İslâma ısındırılacak olanlar) için "ل" harfi ceri, geri kalan diğer dört sınıf, yani (esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyenler,

---

233 Bkz.Abbas Fadıl Hasan, *a.g.e.*, s. 201.
234 Sebe 24.
235 Bkz.Abbas Fadıl Hasan, *a.g.e.*, s. 206.
236 Tevbe 60.

borçlular, Allah yoluna ve bir de muhtaç kalmış yolcu ve garipler) için de "فِي" harfi ceri kullanılmıştır. Zira, ilk dört sınıfın zekâtı hak etmesi, onların mülk-i ehliyetlerinden dolayıdır. Yâni "لِ" harfinin adı geçen ilk dört sınıfa bağı dışarıdan bir bağdır. Bunun için mülkiyet lamı en uygunudur. Ayette zikri geçen diğer dört sınıf ise bu zekata daha çok ihtiyaç duyan kesimdir. Dolayısıyla "فِي" harfi ceri burada belâğat açısından tam yerinde kullanılmıştır. Zira "فِي " harfi ceri, işlev olarak 'viâ', yani her hangi bir kabın vazifesini yapar. Örneğin, له علم dediğimizde 'onun ilmi var' anlarız. Ancak, العلم فيه dediğimizde ise, 'ilmin onun içinde olduğunu, onda bulunduğunu' anlarız. Bu kullanım, bir öncekinden mâna açısından daha etkilidir. Yani onlara verilecek olan sadaka, bir kaba herhangi bir şey koyulması gibi, onların içine konuluyor gibi anlaşılmalıdır.[237]

g- Aliterasyon

Aliterasyon, bir beyit, mısrâ veya cümlede, aynı ses, harf ve hecelerin anlamı da etkileyici bir ahenk oluşturmak amacıyla tekrarlanması sanatıdır.[238]

Kur'ân-ı Kerîm içerdiği lafızları, lafızların harflerinin kulağa hoş gelecek tarzda birbirleriyle uyumlu sıralanışı, bu lafızların cümle içerisindeki dizilişi, muhatabını adeta büyüleyici bir atmosfer iklimine cezp etmektedir. Yani, onun edebî ahengi muhatabını adeta büyüleyecek tarzdadır. Öyle büyüleyicidir ki, Arap belâğatında otorite sayılan muarızları dahi, onun karşısında teslimiyetlerini itiraf etmişlerdir.[239] İşte Kur'ân-ı Kerîm'in bu

---

[237] Bkz. en-Nesefî Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefî*, Beyrut, ts., s. 132; Hâdi 'Atiyye Matru'l-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, 1986, s. 350-351.

[238] Soysal M. Orhan, *a.g.e.*,s. 33.

[239] Enbiyâ 5.

özelliğinin belki de sadece yüzeysel olarak bir yansıması diyebileceğimiz aliterasyon sanatı onun birçok suresinde serpiştirilmiş durumdadır.[240]

Örnek:

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ *(Kul eûzu birabbi'n-nâs, Meliki'n-nâs, İlâhi'n-nâs, Min şerri'l-Vesvâsi'l-Hannâs, Ellezî yüvesvisu fî sudûri'n-nâs, Mine'l-cinneti ve'n-nâs*[241]*)*

"De ki: İnsanların Rabbine, İnsanların yegâne Hükümdarına, İnsanların İlahına sığınırım. O sinsi şeytanın şerrinden, O ki insanların kalplerine vesvese verir, O şeytan, cinlerden de olur, insanlardan da".[242]

Dikkat edilecek olursa âyette yer alan *-s* sessizinin bir ahenk içerisinde tekrarı tam bir aliterasyon olup, lafızların taşıdığı anlamla uyum içerisinde kulağa adeta fısıltı halinde mûsiki şöleni sunmaktadır.

Örnek:

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلا وَحْيٌ يُوحَى عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى وَهُوَ بِالأُفُقِ الْأَعْلَى ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى عِندَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى عِندَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى أَفَرَأَيْتُمُ اللاتَ وَالْعُزَّى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الأُخْرَى أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الأُنثَى تِلْكَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِيزَى *Ve'n-necmi izâ hevâ, mâ dalle sâhibukum ve mâ gavâ, ve mâ yantiku ani'l-hevâ, in huve*

---

240 Konuyla ilgili bilgi ve örnekler için bkz. Kutub Seyyid, *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, Kahire 1992; Nevfel Abdurrezzâk, *el-İ'câzu Adedu'l-Kur'ân-ı Kerîm*, Kahire, 1988; Temiz Bilâl, *Kur'ân-ı Kerîm Terbiyesinde Mükâfât-Ceza Metodu (Tebşîr ve İnzâr Kavramları)*, İzmir, 1998., s. 140.

241 Doğrudan kulağa hitap eden bu sanatın vurgulanması açısından, âyeti Latin karakteri ile ayrıca yazmayı uygun gördük.

242 Nâs 1-6.

illâ vahyun yûhâ, 'Allemehu şedîdu'l-kuvâ, zû mirretin festevâ, ve huve bi'l-ufuki'l-'alâ, sümme denâ fetedellâ, fekâne kâbe kavseyni ev ednâ, feevhâ ilâ abdihi mâ evhâ, mâ kezebe'l-fuâdu mâ raâ, efetumârûnehu 'alâ mâ yerâ, ve lekad raâhu nezleten uhrâ, 'inde sidreti'l-muntehâ, 'indehâ cennetu'l-me'vâ, iz yegşâ's-sidrete mâ yegşâ, mâ zâga'l-basaru ve mâ tagâ, lekad raâ min âyâti rabbihi'l-kübrâ, eferaeytumu'l-lâte ve'l-'uzzâ, ve menâte's-sâlisete'l-uhrâ, elekumu'z-zekeru ve lehu'l-unsâ, tilke izen kısmetun dîzâ.

Kayan yıldıza yemin olsun ki. Arkadaşınız Muhammed yanılmadı, sapmadı, aldanmadı. O kendi heva ve hevesiyle konuşmuyor. O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir. Onu kendisine pek güçlü ve kuvvetli, o üstün akıl ve kemal sahibi olan melek Cebrail öğretti. Melek kendi aslî sûretine girip doğruldu. İşte o zaman kendisi en yüce ufukta idi. Sonra yaklaştı ve iyice sarktı. Öyle ki araları yayın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı. O da kuluna vahyetmek istediği her şeyi vahyetti. Gözlerinin gördüğünü kalbi yalan saymadı. Şimdi siz kalkmış da onun gördükleri hakkında şüphe edip kendisiyle münakaşa mı ediyorsunuz? Onun bir başka inişini Sidretu'l-Müntehanın yanında görmüştü. Me'va cenneti de onun yanındadır. O dem ki Sidre'yi bir feyiz sarıyor, sardıkça sarıyordu... Peygamberin gözü kaymadı, şaşmadı, aşmadı da. Vallahi gördü, hem de Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü! Şimdi baksanıza şu Lât'a, Uzza'ya. Ve bir de şu geride olan üçüncüleri Menat'a. Erkek evlatlar size, kızlar O'na olsun, öyle mi? O zaman bu insafsız bir taksim olmaz mı[243] *?*

Bu âyetlerde fasılalar vezinde birbirleriyle takriben eşit vaziyettedir. Uyak harfi aynıdır. Fasıla harfleri sözün atmosferine uygun vaziyettedir. Her fasılanın kendine ait mûsikisi vardır. Bu mûsiki, lafızlardaki harflerin birbirleriyle uyumu ve cümlelerdeki

---

[243] Necm 1-21.

sözcüklerin birbirleriyle ahenginden meydana gelmektedir. Âyetlerin içinde yer alan sözcüklerin dizimi mûsiki üslûbu ile tam bir birlik içindedir.[244]

IV. SONUÇ

Bu çalışmada, her birisi ayrı zengin manâ ve değere sahip olan bu sanatların Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılmasına yapmış olduğu katkıyı belirtmeye çalıştık.

Malum olduğu üzere Kur'ân vahyinin nazil olduğu Cahiliyye döneminde Araplar edebiyat ve belâğatta zirvede sayılıyorlardı. Hatta kendilerini, dili en güzel konuşan, meramını en güzel ifade eden bir kavim olarak görüyorlardı. Bu topluluğa Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak inmiş ve ortaya koymuş olduğu i'câzının bir benzerini meydana getirmeye davet etmesi anlamında Araplara tehaddîde bulunmuş yani meydan okumuştur. Ancak yüksek bir edebî zevke ve seviyeye sahip olan Araplar bu çağrıya cevap verememişler, Kur'ân'ın belâğatı karşısında eğilme zorunluluğu hissetmişlerdir.

Şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla anlamak ve değerlendirmek, Kur'ân'ın bu harika nazım örgüsünün ve edebî vasfının yeterli olarak anlaşılması ile mümkündür. Hatta, İslâm ilimleri tarihine göz attığımızda, itikadi ve ameli ihtilafların temelinde, Kur'ân'ın edebî inceliklerini anlamadaki farklılıkların önemli bir tesiri olduğunu görmekteyiz.

Arapça'ya bütün bu sanat özellikleriyle vâkıf olmak, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamanın tartışmasız en önemli vasıtasıdır.

---

[244] Bkz. Kutub Seyyid, *a.g.e.*, s. 103-104.

FÂTİHA SÛRESİNDE BELÂGÎ SANATLAR

I. GİRİŞ: KUR'ÂN-I KERÎM'İN BELÂĞAT YÖNÜ

Belâğat terim olarak, zorlama ve yapmacıktan uzak olup yoruma gerek bırakmadan kolay ve anlaşılır bir tarzda, insan nefsinde etki bırakacak şekilde hâlin muktezasına *-durumun gereğine* göre söz söylemektir[245]. Belâğatta mâna ile lafız muhatabına ulaşma noktasında birbirleriyle adeta yarış halindedir. Lafzın yolculuğu muhatabın kulağına, mânânın yolculuğu ise kalbinedir.[246]

Bugün edebî sanatlar ünvanı altında edebiyatçıların üzerinde genel hatlarıyla ittifak ettikleri tasnif vardır. Bunlar, meânî, beyân ve bed'î sanatlarıdır[247]. Bu çalışma belâğatın bu üç temel rükünlerinden a- me'ânî kısmında değişik cümle şekilleri ve

---

245 el-Cürcâni Ali b. Muhammed, *et-Târifat*, İstanbul, 1203., s.25; el-Askerî Ebû Hilâl Hasan b. Abdillah, *Kitâbu's-Sınâ'ateyn*, ts. 17; el-Cârim Ali, *el-Belâğatu'l-Vâdıha*, s.8. Belâğat ilmi hakkında ayrıca bkz., Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû'âtu'l-'Ulûm*, İstanbul, 1313, I, 228-242; İbn Abd Rabbih el-Endelusî, *el-'İkdu'l-Ferîd*, Beyrût, 1940, II,105.

246 Bkz. Abbas Fadıl Hasan, *el-Belâga Fünûnuha ve Efnânuha*, Amman, 1989, s. 55.

247 Edebî sanatlarla ilgili bu güne kadar yapılmış olan tasnifler için bkz. Soysal M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, MEB, İstanbul, 1998, s. 19-28.

kullanılışları ile lafızların muktezâyı hâle mutabakatını bildiren ahvâle dair usûl ve kaideleri, bu minvalde haber ve dilek kipleri, emir, yasaklama, soru, temennî, ünlem şeklindeki ifadeler, cümle içinde kelimelerin yeri, cümleleri birbirine bağlama veya uzun cümleleri ayırma, sözü uzatma ve kısaltma gibi konular; b- düşüncelerin, duyguların, değerlerin ve onların anlatımında kullanılacak yolların farklı söz ve usûllerle açık ve güzel bir şekilde ifade edilmesini sağlayan beyân kısmında teşbih benzetme, kelimeleri mecâzî anlamda kullanma teknikleri, kinaye gibi konular; c- duruma uygun açık ve düzgün söylenen sözün lafız ve mana bakımından güzelleştirilmesi ile ilgili bilgileri ve kaideleri inceleyen bedîʾ kısmında da kelimelerle ve anlamlarla ilgili farklı süsleme ve güzel söz söyleme sanat örneklerini ele almaktadır.

Hz. Ali (radiyallahu anh)'e isnad edilen bir rivayette: 'Kur'ân'dan yalnız Fâtiha sûresi hakkında bildiklerimi söylesem yetmiş katır yükü eder.' buyurmaktadır. Kur'ân'ın zengin manalar deryası içinde belki de bir katre hükmünde sayılabilecek bu çalışmadan maksadımız Kur'ân âyetlerinin yukarıda bazılarını zikrettiğimiz edebî vechine bir nebze de olsa ışık tutmak, dikkatleri ona tevcih ettirmek ve Fâtiha sûresi çerçevesinde Kur'ân âyetlerinin edebî kriterlerle değerlendirilmesi neticesinde ne derece zengin anlam kazandığına şahit olmaktır.

II. FÂTİHA SÛRESİNDE BELÂGÎ SANAT VE NÜKTELERİ

Biz bu çalışmamızda 61 adet belâği sanat tespit edebildik. Bu bölümde makalemizin dar boyutları içerisinde, her birisi ayrı zengin mâna ve değere sahip olan bu sanatlar ve bu sanatların tahtında gizli olan bazı nüktelere işaret edeceğiz.

a) 1. Ayet بسم الله الرحمن الرحيم Besmelenin Sanat ve Nükteleri[248]

Fâtiha Sûresinin ilk ayeti Besmele de dört adet belâği sanat tespit edebildik. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1. İnşâ Cümlesi

İnşâ, kısaca istek bildiren cümledir. Yani, söylenen sözde hükmün doğru veya yanlış olma yönünün bulunmadığı ve bir isteği, dileği, emri, tasarıyı veya şartı bildiren ifadedir.

Besmele kuvvetli bir tevcihe göre kendinden önce var olduğu takdir edilen hazfedilmiş bir cümlenin mukabili bir cümle olduğu öngörülmektedir. Bu durumda 'Bismillâhirrahmânirrahîm' derken, sarf ilmine göre takdiri قل بسم الله الرحمن الرحيم *'Bismillâhirrahmânirrahîm' de!,* إقرأ بسم الله الرحمن الرحيم *'Oku: Bismillâhirrahmânirrahîm'*أبدا بسم الله الرحمن الرحيم *'Bismillâhirrahmânirrahîm diye başlıyorum.'* veya buna benzer yapılacak bütün takdirler olabilir. Bu takdire göre cümle lafız olarak inşâ cümlesi sayılır. Meâni sanatları içinde değerlendirilir.

2. Hüsnü'l-İbtidâ Sanatı

Hüsnü'l-ibtidâ, mütekellimin sözüne, makâma uygun, güzel bir sözle giriş yapmasıdır. Bu sanata, hüsnü'l-matlâ', hüsnü'l-berâ'a ve berâ'atu'l-istihlâl de denir.

---

248 Besmele Kur'ân-ı Kerîm'de Tevbe Sûresi dışında diğer bütün sûrelerin başında ve Neml Sûresi'nin 30. ayetinde zikredilmiştir. Sûre başlarında zikredilen besmelelerin o sûreyi diğerinden ayıran ve kırâat başlarken teberrüken okunan birer besmele olup olmadıkları konusunda fıkıh imamları arasında ihtilafa düşülmüştür. Mekke ve Kûfeli imamlar Fâtiha sûresinin başındaki besmeleyi o sûreden bir âyet kabul etmiş, öte yanda Şâfiler ise, Fâtiha da olmak üzere her sûrenin başında bulunan besmelenin o sûrenin bir ayeti olduğu görüşünü iddia etmiştir. Biz de bu görüşü esas alarak Besmeleyi Fâtiha suresinin ilk ayeti olarak numaralandırdık.

Besmelede söze, makâma uygun, güzel bir sözle giriş yapıldığından hüsnü'l-ibtidâ sanatı vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de sûre başlarında yer alan her besmele ile sûrelerin ilk ayetleri edebî yönden hüsnü'l-ibtidâ, sanatı olarak değerlendirilebilir. Bedi' sanatlarındandır.

3. Murâ'âtu'n-Nazîr Sanatı

Murâ'â kelimesi lügatta bir şeyi veya olayı murâ'â etmek, ne olacağını beklemek, müşahede etmek anlamlarına gelir.[249] Terim anlamı ise, aralarında tezadın dışında bir ilgi ve münâsebet bulunan lafızları bir araya getirmektir[250]. Kısaca murâ'âtu'n-nazîr, mütekellimin sözüne bir manayla başlaması, sonra da sözünü başladığı manaya uygun bir sözle bitirmesidir. Bu tenâsüb, uygunluk iki veya daha fazla manalar arasında olur. Bedi' sanatlarındandır.

Murâ'âtu'n-nazîre telfik, muâha, teşâbuhu'l-etrâf, îhâm-i tenâsub, tenâsüb, tevfîk ve i'tilâf da denir.[251]

Besmelede sırayla Allah isminden sonra er-Rahmân ve onun ardından er-Rahîm isimlerinin gelmesinde şöyle bir münasebet olabilir: Öncelikle {الله} lafza-ı Celâli Cenabı Hakk'ın galiben celâl ismine bakar. {الرحمن الرحيم} isimleri ise Cenabı Hakk'ın cemâl ismine bakar. {الله} lafza-ı Celâli; Cenab-ı Hakk'ın Zâtına delâlet ettiğinden bütün kemâl sıfatları ihtiva eder. Allah isminden Cenab-ı Hakk'ın Vücûd, Kıdem, Bekâ, Vahdâniyet, Muhalefetun li'l-Havâdis, Kıyam bi Nefsihi olan zâti sıfatları çıkar. {الرحمن} ismi rezzakiyeti istilzam eder, rezzakiyet de Bekâ'ya sebeptir. Bekâ vücûdun tekerrüründen ibarettir. Vücûd, ilim, irade, kudret sıfatlarını istilzam eder. Bekâ da rızkın meyvesi olduğundan basar,

---

249 Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, s. 646.

250 el-Kazvînî, *el-Îdâh*, s. 355; 'Atîk, '*ilmu'l-Bedî*', s. 179; Ahmed Matlûb, *a.g.e.*, s. 279.

251 el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 382.

sem', kelâm sıfatlarını gerekli kılar. Bu altı sıfat sübuti sıfatlardır ve hayatla irtibatlıdır. {الرحيم} kelimesi ise Gaffâr ve Rezzâk, Muhyî ve Mümît gibi fiili sıfatlara işaret eder.[252]

4. Tedellî Sanatı

Tedellî yukarıdan aşağıya inme anlamındadır. Bedî' sanatları içinde değerlendirilir. Bu ayette de {الرحمن الرحيم} kelimeleri arasındaki sıralanış Rahmân kelimesinin büyük nimetlere; Rahîm kelimesinin de, küçük nimetlere delalet etmeleri cihetiyle tedellî sanatına işaret eder.[253]

b) 2. Ayet الحمد لله رب العالمين'in Sanat ve Nükteleri

Fâtiha Sûresinin ikinci ayetinde on üç adet belâği sanat tespit edebildik. Bunlar sırasıyla şunlardır:

Murâ'âtu'n-Nazîr Sanatı

Bu ayette Murâ'âtu'n-nazîr sanatı çok açık görülmektedir[254]. Malum olduğu üzere Kur'ân âyet ve sûreleri, uzun bir zaman diliminde parça parça nazil olmuşsa da, birbirinden bağımsız ve kopuk değil, bilakis hem lafız, hem de mana itibarıyla aralarında sıkı bir ilişki ve bütünlüğe sahiptirler. Çünkü bu âyet ve sûrelerin dizilişi, büyük ölçüde tevkîfîdir. Kur'ân âyet ve sûreleri arasında, farklı yönlerde bağlantı kurulmuştur. Örneğin; Kur'ân'ın ilk sûresi olan Fâtiha ile son sûresi olan Nâs arasında bir münasebet görülmüştür. Şöyle ki, Fâtiha'da Allah'ın sıfatları sayıldıktan sonra hidâyetten söz edilmiş, Nâs sûresinde de hidâyete ermenin ancak şeytanın şerrinden Alah'a sığınmakla mümkün olabileceği ifade edilmiştir.

---

[252] Geniş bilgi için bkz. Aymaz Abdullah, *Lemaât* (Bediüzzaman Said Nursi), *Metin, Sadeleştirme ve Açıklama*, İstanbul, 2005, s. 18.

[253] Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *İşârâtu'l-İ'câz*, s. 16.

[254] Murâ'âtu'n-nazîr sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

Fâtiha Sûresinin yukarıda zikredildiği gibi Kur'ân'ın son sûresi olan Nâs arasında bir irtibat olduğu gibi kendisinden evvelki besmele ile de bir irtibatı vardır. Bu irtibat ve alakaya sıyâk ve sibâk denir. Fâtiha sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi olma hasebiyle öncesinde başka bir sûre yoktur. Ancak, bu sûrenin başına takdir edeceğimiz bir fiil, Fâtiha sûresine sibâk olabileceği gibi besmele de ona sibâk olabilir.

Cenab-ı Hak Besmele'de, kendisini Rahmâniyet ve Rahîmiyetiyle ile tavsif etmektedir. Celâl ve Cemâliyle tecelli eden bu tavsif karşısında kul olarak nasıl mukabele edilebilirliği sûrenin ikinci ayeti olan الحمد لله رب العالمين *'Bütün hamdler, övgüler (bütün varlıkları yaratıp büyüten, varlıkta devam ettiren, Tarih ve coğrafyasıyla bütün bir insanlığı, hatta bütün âlemleri, dünya ve âhireti, ezelden ebede varlığın tamamını kucaklayan) âlemlerin Rabbi Allah'adır'* cümlesi ile verilmektedir. Yani bir çeşit bizi bu kadar rahmetiyle kuşatan Zât-ı Alâ'ya hamd ve senâlar olsun denilmiş olunuyor.

Diğer taraftan zikredilebilecek bir diğer münasebet de şu olsa gerektir; bu sûre beşinci ayete kadar Allah'a, beşinci ayetten sûrenin sonuna kadar da kula ait olmak üzere iki kısımdır.

2. Hasr ve Kasr Sanatı

Kasr, bir şeyi kendisine tahsîs etmek demektir. Istılahta, bir kavramı, özel bir tarzda başka bir şeye tahsîs etmektir[255]. Yani bir şeyin başkalarında olmayıp, sadece onda bulunduğunu söylemektir. Meânî sanatları içinde mütalaa edilir.

{الحمد} Hamd kelimesinin başındaki {ال} harf-i tarifi de Kur'ân'da kullanılış şekilleri içinde cinsi ifade etmesi cihetiyle

---

[255] Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 97-99; Sâdık Abdurrıdâ vd., *el-Belâğa*, el-Cumhûriyyyetu'l-Irâkiyye Vezâretu't-Terbiye, Kuveyt 1975, *s.* 57.

kasr yollarından biridir.[256] Diğer bir tabirle nekre bir kelimenin başına gelerek o kelime ile bildirilen cinsin hepsini ifade eder. Burada kullanılırken sadece şahsa değil de o şahsın tabii olduğu bütün cinsi ifade eder.

Bu ayette de {الحمد لله}derken hamd'in sadece Allah'a mahsus olduğunu vurgulayarak bir çeşit kasr yapılmıştır. Bu itibarla {الحمد لله} kelimesi ile *'Hani her kesin malûmu ve aksayi emeli olarak matlûbu olan hamd hakikati yok mu? İşte hâmidiyet, mahmudiyet bütün cinsiyle ve hattâ bütün meratibi ve bütün envaü efradiyle o hamd, Allaha mahsustur, Allahın hakkıdır, Allahın milkidir. Çünkü Allahtır, çünkü... Çünkü ilâh...»'* demiş olmaktayız.[257]

3. İnşâ Cümlesi

{الحمد لله} cümlesi lafız olarak haber cümlesi olmakla birlikte ihtiva ettiği ta'zim manası bakımından hamd edilmesinin gerekli olduğunu vurgulamakta bu itibarla da meâni sanatları içinde değerlendirilen inşâ cümlesi kabul edilmektedir.[258]

Yani yukarıda hamdin hakikatini ifade babında izahı geçen {ال} harf-i tarifinin hamd kelimesine katmış olduğu bunca manaları karşısında artık *'elhamdülillah'* deyiniz anlamına gelir.

4. Telvînu'l-Hitâb Sanatı

Telvînu'l-hitâb hitâbı zenginleştiren, kelamı güzelleştiren

---

256 Harf-i tarif hakkında Bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Mısır, 1963, I, 112; Harf-i tarif ayrıca başına geldiği nekre bir kelimenin marife (bilinen) olmasını sağlar. O kelime daha önce müphem ve bilinmeyen iken onu bilinen bir şahıs kılar. Ayrıca sıfatı içine alma (kaplama, istiğrak) için kullanılır.

257 Yazır Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, İstanbul, Matbaai Ebuzziya, 1935., I/62.

258 İnşâ cümlesi ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

sanatlardandır. Bu yönüyle bedi' ilminin şümulüne girer. {الحمد لله} cümlesi lafız olarak haber cümlesi olması mana açısından emir ihtiva etmesi hitabı zenginleştirme olarak kabul edildiğinden bu kullanımda ayrıca telvînu'l-hitâb sanatı vardır[259].

5. *Tağlîb Sanatı*

Bir şeyi başkalarına galip addederek onu cem'i sîgasıyla irâd ve irâde eylemektir[260]. Meâni tabirlerdendir.

'Âlem' kelimesi gayr-i âkil olup cemisi لعوالم gelmesi gerekirken burada özellikle müzekker âkil cemisi kalıbı ile {العالمين} olarak gelmiştir. Bu durumda gayr-i âkilin işaret ettiği manaların yanı sıra âkil olanları da kapsamına almış, tağlib etmiştir.

Buradan şöyle bir nükte anlaşılabilir. Âlem kelimesi kök olarak alâmetten gelir. Yani varlık âleminde yer alan örneğin ruhlar âlemi, eşbah âlemi, misal âlemi, berzah âlemi ve canlıdan cansızlara zerreden yıldızlara kadar her varlık Cenâb-ı Hakk'a ait bir alâmet ve bir delil olarak arz-ı endâm etmektedir. Allah (celle celâluhû) bu alametlerle okunur, bilinir. Dolayısıyla O (celle celâluhû)'na işaret eden varlık sadece cansız olmamalıdır. Canlılar daha kompleks yapıları ile daha belirgin olarak kendini okutur O (celle celâluhû)'na işaret eder. Bu okuma da okuyanı 'Âlem' kelimesi ile aynı kökten gelen âlim mertebesine çıkarır.

c) 3. Ayet الرحمن الرحيم'in Sanat ve Nükteleri

Fâtiha Sûresinin ikinci ayetinde on üç adet belâği sanat tespit edebildik. Bunlar sırasıyla şunlardır:

---

259 Bu sanat için bkz. Ege Ramazan, *Telvînu'l-Hitâb ve İbn Kemâl*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İzmir 1995.

260 Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 140.

1. Murâʻâtu'n-Nazîr Sanatı

Bu ayet de bir önceki ayet gibi Kur'ân'ın işlemiş olduğu temel kavramlardan tevhid yani Allah'ın birliği konusunu işlemektedir. Bu yönüyle bir önceki ayette ifade edilen rububiyetle kuvvetli bir münasebet taşır.

Ayrıca bu ayet bir önceki ayetin istilzamı mahiyetindedir. İkinci ayette bahsi geçen rubûbiyetin gereği olan rahmâniyet ve rahîmiyet bu ayette zikredilmektedir. Zira Cenab-ı Hakkın kendisini Rabbu'l-âlemin diye tavsif etmesi O'nun bütün yaratıklarını koruyup, gözetmesi, ihtiyaçlarını karşılamasını istilzam eder. İşte üçüncü ayette zikredilen bu sıfatlar bir önceki ayetle münasebeti ortaya koymaktadır.

2. Hazf sanatı

Hazf lügatte, giderme, kaldırma, zikretmeme, sözü düşürme anlamlarına gelir[261]. Sanat olarak bir ifadedeki söylenilmesi gerekmeyen kelimelerin bir veya bir kaçını ya da bazı cümleleri kaldırma suretiyle yapılan söz kısaltmasıdır[262].

Cümlede müsnedun ileyhin zikredilmesi esastır. Zira müsnedun ileyh; isim cümlesinde mübtedâ, fiil cümlesinde de fâil cümlenin esas öğesidir. Ancak bazı durumlarda belâğat gereği hazfedilir[263]. {الرحمن الرحيم} ayeti de cümle olarak müsnedun ileyhi hazfedilmiş bir cümledir. Takdiri {هو الرحمن الرحيم} *-O* (celle celâluhû) *Rahmândır, rahîmdir,* şeklindedir. Zira rahmâniyet ve rahimiyet sadece Cenab-ı Hakka has olduğundan muhatab nezdinde müsnedun ileyh malum olup zikredilmesinde herhangi bir fayda yoktur.

---

261 İbn Manzûr, *a.g.e.*, IX, 39; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 1032.

262 Bkz. Fîruzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Beyrût, 1407, s. 507-508; İbnu Manzûr *a.g.e.*, IX, 39-40; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 52.

263 Müsnedün ileyhin hazfi ile ilgili Türkçe örnekler için bkz. Bilgegil, *a.g.e.*, s. 74 vd.

3. Haber Cümlesi

{الرحمن الرحيم} cümlesi gramatik açıdan başına takdir edilen mübtedâ ile meâni sanatları içinde haber cümlesi sınıfında kabul edilir. Bu durumda takdiri {هو الرحمن الرحيم} -*O* (celle celâluhû) *Rahmândır, rahîmdir*, şeklindedir.

4. Mübâlağa Sanatı

{الرحمن الرحيم} Rahmân ve Rahîm kelimeleri rahmet kökünden iştikak etmiş olup mübâlağa ifade eder. Ancak Rahmân inanmış-inanmamış da dahil olmak üzere dünyadaki bütün varlıklara şamil olduğundan dil açısından ahirette merhameti inananlara has olan Rahim'den daha çok merhameti ifade etmektedir. Cenab-ı Hak bu sıfatı gereği dünya ve ahirette yalnız mü'minler için merhameti bol olan, onlara dünyada doğru yolu gösteren, ahirette de cenneti vad edendir.

5. Cinâsu'l-İştikâk

Cinâs yazılışı aynı fakat manaları değişik lafızları bir arada kullanmak veya iştikakları bir olan lafızları bir arada kullanmaktır[264]. Cinâsu'l-iştikâk ise, cinâslı kelimelerin sadece iştikâk yönünden birleşmesine denir. Yani aynı kökten kelimelerin türetilerek oluşturulduğu cinâslardır[265]. Bedi′ sanatlarındandır.

{الرحمن الرحيم} Rahmân ve Rahîm kelimeleri iştikakları bir olup ihtiva ettikleri manaları farklı olduğundan cinâsu'l-iştikâk sanatı vardır denebilir.

---

264 Matlûb Ahmed, *a.g.e., s.* 269; el-Merâğî Ahmed Mustafâ, *Ulûmu'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1984. (Ayrıca Beyrut 1993 baskısı)s. 354.

265 Çögenli Sadi, Şafak Yakup, Toparlı Recep, *Arapça Farsça Türkçe Örnekleriyle Edebî Sanatlar (Bedî')*, Erzurum, s. 31.

6. Tensîk Sanatı

Lügatte sırayla getirmek, nizama koymak manasınadır[266]. Terim olarak bir şeyin birden çok ismini veya sıfatını peşpeşe zikretmeye denir.[267] Bedi׳ sanatlarındandır.

Cenab-ı Hak bir önceki ayette Zâtını {رب العالمين} {الله} diye vasıflandırdıktan sonra bu ayette de peşpeşe {الرحمن} ve {الرحيم} sıfatlarını zikretmiştir.

7. Tefvît Sanatı

Mütekellimin, medih, vasıf, ikrar, emir, nehiy vb. değişik mevzulardan değişik manaları genel olarak eşit vezinlerde ayrı ayrı cümlelerde zikretmesi ile meydana gelen sanattır.[268] Bedi׳ sanatlarındandır.

Dikkat edilecek olursa 2. 3. ve 4. ayetlerde zikredilen vasıflar genel olarak vezinleri aynı fakat ayrı cümlelerde anlatılarak bu sanat tezahür etmiştir.

8. Ta'lîk Sanatı

Lügat manâsı bir şeye bağlanmak sevmek, asılmaktır. İlişki alaka gibi manâları vardır. Mütekellimin, sözünde amaçladığı manâlardan birini getirip daha sonra da bu manayı artıracak başka bir manaya işaret eden söz getirmesi, yani medhi (övmeyi) medihle, hicvi (yerme) hicivle bağlaması anlamına da gelir [269]. Bedi׳ sanatlarındandır.

Cenab-ı Hak bir önceki ayette kendini {رب العالمين} âlemlerin rabbi diye vasıflandırmıştı. Fasıl sanatında da belirttiğimiz gibi bu

---

[266] Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 163.
[267] Matlub Ahmed, *a.g.e.*, s. 425; Akkavî, *a.g.e.*, s. 435.
[268] el-Meydâni, *a.g.e.*, II, 529.
[269] Matlub Ahmed, *a.g.e.*, s. 389; Akkavi, *a.g.e.*, s. 391; Tabâne, *a.g.e.*, s. 446.

vasıf bir varlığın istidadında olabileceği en son noktaya ulaştırılması için ihtiyacı olan her şeyi karşılama ve kemâle ermesi için ne gerekiyorsa vaktinde verme anlamına gelmekte ve bu durum bir rahmâniyeti, rahimiyeti istilzam etmektedir. Zira bir kimse muhtaç olanı görüp de ona acımıyorsa onun ihtiyacını karşılamaz. Şayet ikinci ayetle ihtisar edilmiş olsaydı O (celle celâluhû)'nu bütün esmâ ve sıfatları ile idrak edememiş bahtsızların nezdinde rubûbiyetin gereği aranacaktı. İşte üçüncü ayet bir önceki ayetin manasını artırarak bu muhtemel eksik anlamayı bertaraf etmiştir. İki mana da birbiriyle ilişkili olduğu için talîk sanatı icrâ edilmiştir.

9. Tedellî Sanatı

Birinci ayette izahatı yapıldığı gibi bu ayette de tedellî sanatı çok açık görülmektedir.[270]

10. İ'tilâf Sanatı

Kullanılan kelime ve terkiplerin mevzûa uygun olması, lafzların manalara uygun olması, mütekellimin kastettiği yüce manalara seçkin lafzlar getirmesi, İbarede yer alan lafzların ifade ettikleri mana ile uyum içinde olmaları cihetleriyle bu ayet ve Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde i'tilâf sanatı söz konusudur[271].

d) 4. Ayet {مالك يوم الدين}'in Sanat ve Nükteleri

Fâtiha Sûresinin ikinci ayetinde dokuz adet belâği sanat tespit edebildik. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1. Murâ'âtu'n-Nazîr Sanatı

Bu ayet Kur'ân'ın ana gayelerinden bir diğeri olan ahiret

---

270 Tedellî sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.
271 İ'tilâf sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

inancına işaret etmektedir. Bu yönüyle önceki ayetlerle sıkı bir münasebeti vardır.

Ayrıca din gününün hâkimiyeti rahimiyetle doğrudan irtibatı vardır. Zira din günü, hesap günü müminler için artık mükâfat ve mücâzat günüdür. Dünya hayatında zahirle hükmedildiğinden hesaplar yarım kalabilmektedir. Hak ve hukukun karşılığı alınmamış olabilir. İşte din gününün mutlak hâkimiyeti rahimiyetin gereği olarak tezahür etmektedir. 'O günün tek sahibi Allah'tır. O gün sadece O konuşacak, hükmü O verecek, infazı O yapacak ve mükâfatı da O bahşedecektir.'

2. Hazf sanatı

{مالك يوم الدين} ayeti de cümle olarak müsnedun ileyhi hazfedilmiş bir cümledir[272].

Takdiri {هو مالك يوم الدين} *O* (celle celâluhû) *Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir*, şeklindedir. Ahirette hesap gününün tek sahibi Cenab-ı Hak olduğundan muhatab nezdinde müsnedun ileyh malum olup zikredilmesinde herhangi bir fayda yoktur.

3. Fasl Sanatı

{مالك يوم الدين} cümlesi de bir önceki {الرحمن الرحيم} cümlesi beyân edip açıklamış ve aynı zamanda bir önceki ayetin işaret ettiği manaları Te'kîd etmiş olduğundan atfedilmeden gelmiştir[273]. Zira bir önceki {الرحمن الرحيم} cümlesinde gizli bir remizle insanların mesuliyetlerine işaret edilmektedir. Kullarına karşı bu kadar rahmet eden Cenab-ı Hakka bu rahmetin karşılığı şükredilmelidir. Zira ayrıca hesap vardır.

---

272 Hazf sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.
273 Fasl sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

4. Tezyînu'l-Efkâri'l-Maksûde bi Efkâri'l-Uhrâ

Edebi güzelliklerin unsurlarından biri olan bizzat kastedilen fikirlerin başka fikirlerle süslenmesi sanatı mukaddime, karşılaştırma ve mülhak yoluyla olur. Mukaddime yoluyla olan süsleme, bizzat kastedilen fikirlere mukaddime niteliğinde olan fikirlerin önceden arzedilmesiyle olur. Bu önceden arzedilen fikirler kastedilen fikirlerin kabulünü ve güzelliğini sağlar.[274] Bedi' sanatlarındandır.

Fâtiha sûresinin başından itibaren zikredilen ifade edilen Cenab-ı Hakk'ın Rahmân ve Rahim olması, O (celle celâluhû)'nun âlemlerin rabbi olması, bütün hamd ve övgülerin O (celle celâluhû)'na ait olması ve din gününün, hesap gününün tek hâkiminin O (celle celâluhû) olması artık 'Haydi öyleyse {اياك نعبد واياك نستعين} deyiniz' cümlesine mukaddime mahiyetinde zikredilmesi ile bu sanat tahakkuk etmiştir.

5. İ'tilâf Sanatı

Kullanılan kelime ve terkiplerin mevzûa uygun olması, lafzların manalara uygun olması, mütekellimin kastettiği yüce manalara seçkin lafızlar getirmesi, İbarede yer alan lafızların ifade ettikleri mana ile uyum içinde olmaları cihetleriyle bu ayet ve Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde i'tilâf sanatı söz konusudur.[275]

e) 5. Ayet {اياك نعبد واياك نستعين}'in Sanat ve Nükteleri

Fâtiha Sûresinin ikinci ayetinde on dört adet belâği sanat tespit edebildik.. Bunlar sırasıyla şunlardır:

---

274 el-Meydanî, *a.g.e.*, I, 74.

275 İ'tilâf sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

1. Murâ'âtu'n-Nazîr Sanatı

Bu ayet Kur'ân'ın ana gayelerinden bir diğeri olan ibadet konusuna temas etmektedir. Bu yönüyle önceki ayetlerle sıkı bir münasebeti vardır.

Ayrıca önceki ayetlerde zikredilen Cenab-ı Hakk'ın rububiyeti, Rahmân ve Rahim olması ve bir mükâfat ve mücâzat gününün varlığı artık muhataba ibadet yapması gereğine işaret etmektedir.

2. Fasl Sanatı

{اياك نعبد واياك نستعين} cümlesi de bir önceki {مالك يوم الدين}cümlesinin işaret ettiği manaları Te'kîd etmiş olduğundan atfedilmeden gelmiştir.[276] Zira hesap varsa ibadet edilmelidir.

3. Tekrar Sanatı

Bir bedî' ilmi olarak kabul edilen 'Tekrar' anlamı güçlendirmek için aynı âyet veya onu takip eden ayetler arasında geçen bazı özel tabirlerin yeniden zikredilmesi anlamına gelir.[277]

---

276 Fasl sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

277 Aslında tekrar aynı lafız veya fikrin aynı bağlamda tekrar kullanılmasıdır. Lafzın müteradifi kabul edilen terim, taşıdığı ortak mananın yanı sıra farklı anlamlar içerdiğinden tekrar olmaz. Zira lafız, tek başına bir anlam taşıdığı gibi bazen bir âyet içinde, bazen diğer âyetler arasında ve farklı konular arasındaki siyak-sibak ilişkisi ile farklı manalara gelebilmektedir. Lafzın Kur'ânî siyakın tarihsel arka planı ile de ilgisi de göz ardı edilmemelidir. Bu arada bazı kelimeler, bir kaç anlama da gelebilmektedir. Bu farkı, âyetin içindeki bağlamından anlayabiliriz. Sonuç olarak tekrar, Arap Diline has bir üslup olup, lafız ve siyak bütünlüğü içinde ele alınması gereken bir husustur. Yani tekrar ister bir lafızda, ister bir fikir veya düşüncede olsun, lafız aynı siyak-sibak içerisinde yeniden kullanılmadığı takdirde gerçek anlamda tekrar olmuş olmaz. Çünkü tekrar, aynı lafız veya fikrin aynı siyak içinde yeniden kullanılmasıdır. Lafzın muteradifi kabul edilen terim, taşıdığı ortak mananın yanı sıra farklı anlamlar da içerir. Dolayısıyla aynı lafzın, farklı makamlarda zikredilmesinde yeni faydalar mülahaza edilir.

Bu ayette de {إياك} lafzı aynı iki kez tekrar edilerek tekrar sanatı vukua gelmiştir.

4. *Zikr Sanatı*

Meâni sanatları içinde değerlendirilen zikr sanatı bir ifadedeki söylenilmesi gereken kelimelerin bir veya bir kaçının ya da bazı cümlelerin ibarede yer almasıdır.[278]

{اياك نعبد واياك نستعين} ayetinde {إياك} lafzının ikinci kez tekrarı ile zikr sanatı vukû bulmuştur. Bu sanatın ayete kattığı anlam hakkında mef'ul olan {إياك} kelimesine vurgu yapılarak daha fazla izah ve verilmek istenen mesajı zihinlere yerleştirmek maksadıyla talep edilen yardımı sadece O'a hasretmek, şirkin reddi, Muhâtabın yanlış itikadını reddetmek şeklinde teviller yapılabilir.

5. *Te'kîd Sanatı*

Te'kîd lügatte vurgulama demektir. Terim olarak kendinden önce söylenmiş olan manayı tekrarla vurgulamaktır. İlk lafzın tekrarına da et-Te'kîdu'l-Lafzî denir.[279]

{اياك نعبد واياك نستعين} ayetinde} إياك {lafzının ikinci kez tekrarı ile aynı zamanda Te'kîd sanatı meydan gelmiştir.

6. *Hazf Sanatı*

{اياك نعبد واياك نستعين} ayetinin başında hazfedilmiş gizli bir emir takdir edilir. Arapça'da, muhatap kendisine îrâd edilen sözün konumunu biliyorsa hazfe başvurulur.[280] Cenab-ı Hak bu ayete gelene kadar rububiyet ve uluhiyete dair cemâl ve celâl

---

278 Bkz. Tahiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, *s.* 184; İbn Fâris Abu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris er-Râzî, *Mu'cemu Makâyîsi'l-Luga*, Kahire, 1972, s. 388; İbnu Manzûr, *a.g.e.*, IV, 310-311.

279 el-Cürcânî Şerif b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut, ts. s.22.

280 Hazf sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

sıfatları ile kendini tanıttırdıktan sonra artık *'Haydi öyleyse deyiniz'* gibi bir takdir uygun görülmüştür.

7. İltifât Sanatı

İltifât lügatte dönüp bakmak, dönmek ve yönelmek demektir. Belâğat alimlerine göre, sözü gaibten muhataba veya muhatabtan gaibe döndürmek sanatı, bir anlamı, birinci, ikinci ve üçüncü şahıslardan herhangi biri ile ifade ettikten sonra anlatıma başka biriyle devam etmek demektir[281]. Meânî sanatlarından olan 'müsnedün ileyhin zahirin muktezasından çıkması' adlı bahsin bölümleri arasında zikredilir ancak kelamı güzelleştiren bir husus olduğu için bedi' ilminin de şümûlüne girer.

{اياك نعبد واياك نستعين} -*'Yalnız Sana ibadet eder, yalnız senden medet umarız.'* ayetinde de hitap gaibten muhataba döndürülmüştür. Yani hitabı, 'Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır. O rahmândır, rahîmdir. Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir' ifadeleri ile gaibten (*Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız)* denilerek muhataba döndürülmüş iltifât sanatı icrâ edilmiştir.

8. Takdim-Te'hir Sanatı

Takdim bir sebepten dolayı cümle dizimindeki bir kelimenin diğer bir kelimeden önce getirilmesidir. Bir şeyi takdîm etmek onu başkalarının önüne koymaktır[282]. Yani sonra zikredilmesi gereken kelimenin herhangi bir sebepten dolayı zikredilmesi gereken yerinden önce zikredilmesidir. Takdimin zıddı olan

---

[281] Geniş bilgi için bkz. el-Kazvînî el-Hatîb, *el-Îdah fî Ulûmi'l-Belâga*, I, 506; Tabâne Bedevî, *a.g.e., s.* 614; Matlûb Ahmed, *a.g.e., s.* 173; Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, s. 207; el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 479.

[282] Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 466-467; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 436; Matlûb Ahmed, *a.g.e., s.* 404; Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, s. 412.

te'hîr ise, önce gelmesi gereken cümlenin bir öğesinin, bazı özel şartlardan dolayı sonraya bırakılması, geciktirilmesi demektir[283]. Meâni ilminin konusudur.

{اياك نعبد واياك نستعين} -'*Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız senden medet umarız.'* ayetinde de mef'ûl olan} إياك {lafzı {نعبد} fiilinin önüne gelerek takdim sanatı icra edilmiştir. Bu sanat daha çok tahsisi ifade etmek için kullanılır[284]. Bu mef'ûlün takdimi ile gerçekleşen bu sanatın, ayete kattığı anlam ise; yapılacak olan ibadette şirkin kesinlikle reddi olarak açıklanabilir.

Bu sanat ayrıca illet ve sebebten dolayı da icra edilmiş olabilir. Yani bu ayette ibadet

نعبد} {yardım dilemeye نستعين} {yüzü olmanın sebebi olduğu için önce zikredilerek takdim sanatı icrâ edilmiştir, denebilir.

9. Kasr Sanatı

Kelimenin tehir edilmesi gerekirken öne geçmesi şeklinde tecelli eden takdim aynı zamanda kasr yollarından biri olduğundan buna kasr sanatı da denebilir.

10. Vasl

Vasl kelimesi lügatte; bağlamak, ulaşmak ve ulaştırmak demektir. İstılâhî olarak; bir cümleyi, diğer bir cümleye bir bağlaç yardımıyla bağlamaktır[285]. Başka bir tarifte; sözü oluşturan cümleleri 'vâv' harfi ile birbirine atfetmektir[286]. Meâni ilminin konularındır.

---

283 Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 12; Tahiru'l-Mevlevî, *a.g.e., s.* 157.

284 Tahsis dışında teberrük için, haz duymak için, kızgınlığı ifade için, muhatabın önemsemesi için, takdim edilenin önemini hissettirmek için, iki cümle arasındaki fasılayı gözetmek için, mertebeden dolayı, azâmet, galebe ve çokluktan dolayı gibi sebeplerden takdim edilir.

285 el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 557; Tabâne Bedevî, *a.g.e., s.* 502.

286 Bolelli Nusreddin, *Belâğat, Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri, Arap Edebiyatı*, İstanbul, 2001, *s.* 247.

İki cümle, haber veya inşâ cümlesi olmak yönüyle birleştiklerinde ve aralarında mana yönüyle tam bir uygunluk varsa vasl yapılır. Haber cümlesi {اياك نستعين} *Yalnız Sana ibadet eder* {اياك نعبد} *Yalnız senden medet umarız*, cümlesine 'vav' bağlacı ile vasl edilmiştir.

11. Tedellî Sanatı

Bu ayette de tedellî sanatı çok açık görülmektedir[287]. Zira kul ile Allah (celle celâluhû) arasında ibadetle bir münasebet tesis edilecek ve ibadet etme azm-u cehdi içine girilecek ki daha sonra O (celle celâluhû)'ndan yardım dilenilecektir.

12. İ'tilâf Sanatı

Kullanılan kelime ve terkiplerin mevzûa uygun olması, lafzların manalara uygun olması, mütekellimin kastettiği yüce manalara seçkin lafzlar getirmesi, İbarede yer alan lafzların ifade ettikleri mana ile uyum içinde olmaları cihetleriyle bu ayet ve Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde i'tilâf sanatı söz konusudur[288].

f) 6. Ayet اهدنا الصراط المستقيم'in Sanat ve Nükteleri

Fâtiha Sûresinin altıncı ayetinde on adet belâği sanat tespit edebildik. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1. Murâ'âtu'n-Nazîr Sanatı

Bu ayet de bir önceki ayetin devamı mahiyetinde Kur'ân'ın ana gayelerinden bir diğeri olan ibadet temasına işaret etmektedir. Zira Cenab-ı Hakk'tan hidayet talep veya hidayette istikamet talebi ibadettir. Bu yönüyle önceki ayetlerle sıkı bir münasebeti vardır, denebilir.

---

287 Tedellî sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

288 İ'tilâf sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

2. Fasl Sanatı

{اهدنا الصراط المستقيم} cümlesi bir önceki {اياك نعبد واياك نستعين} cümlesini beyân edip açıklamaktadır. Dolayısıyla atfedilmeden gelmiştir.[289] Kendisine ibadet etme ve bu ibadeti eda etme mevzuunda O'ndan yardım dilenmeyi {اهدنا الصراط المستقيم} cümlesi ile beyan etmektedir.

Emir; Dilcilere göre emir, konumu ne olursa olsun muhataptan yaptırım amaçlı olarak o işin yapılmasını ilzam ve talep etmektir.[290] Nehy'in zıddıdır.[291]

Emir sîgası, bazen gerçek manası olan yaptırım şeklindeki istekten başka farklı amaçlar ve anlamlar için de kullanılır.[292] Belâğatta meâni sanatların konusu olan bu kullanımlar cümledeki siyak-sibak ilişkisi ile değerlendirilir.

{اهدنا الصراط المستقيم} ayetinde {اهدنا} lafzı bu kullanımlardan niyaz ve istirham yoluyla küçükten büyüğe yalvarış makamında yapılan emir sigası olarak değerlendirilmiştir.

4. İrsâlu'l-Mesel Sanatı

İrsâlu'l-mesel, yazılı ve sözlü anlatımlarda hikmet, sıfat gibi meselin yerine geçebilecek veya kendisiyle temsîlin güzel olduğu başka ifadeler getirilmesi[293], mütekellimin konuşma esnasında mesel getirmesi sanatıdır[294]. Bu edebî sanata îrâd-ı mesel de denilmektedir. Bedi' sanatlarındandır.

---

289 Fasl sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

290 Matlûb Ahmed *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğiyye ve Tetâvviruha*, Beyrut, 1996, *s.* 184; Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, *s.* 219.

291 Emrin dört sîgaları için bkz. Eren Cüneyt, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâğat*, İstanbul, 2006., s. 63.

292 Emir sigasının durumlarını Türk Edebiyatıyla karşılaştırmak için bkz. Bilgegil, *a.g.e.*, s. 50-51.

293 Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, *s.* 56; Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, *s.* 59; Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, *s.* 250.

294 Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, *s.* 56.

{اهدنا الصراط المستقيم} ayetinde geçen {الصراط المستقيم} İslâmiyet, şerîat, Azîz ve Hakîm olan Allah'tan bize gelmiş, yani ötelerden elimize uzatılmış nurânî bir ip, hadîste ifâde edildiği gibi Allah kelâmı, ifrat ve tefrite düşmeyen kimselerin yolu, doğru yol, mu'tedil yol gibi anlamlara temsillik yapabilecek bir lafız olup bu itibarla irsâlu'l-mesel sanatı icrâ edilmiştir.

5. *İttisâ' Sanatı*

İttisâ′ genişleme anlamındadır. İstilahta mânâ itibarıyla bir çok ihtimal kabul eden (geniş te′vili) lafzları kullanmak demektir.[295] Bedî′ sanatlarındandır.

Bu ayette ki {الصراط المستقيم} hakkında tefsirlerde birçok tevil zikredilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: İslâm, şeriat, din, Kur'ân, yol, cennete ulaştıran yol, Hakka ulaştıran yol, Allah'ın kitabı ve Resûlünün sünneti, Hz. Peygamber'in söz-fiil ve hâl olarak üzerinde bulunduğu yol, Resûlünün sünnetiyle ortaya konulmuş din, eğriliği ve sapması olmayan yol, Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'in yolu, Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve kendisinden sonra Halife olan iki sahabisi Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer (radiyallahu anh), yokuşu olmayan dosdoğru yol, İman, hidâyet, takva, Salih amel, istikamet, Allah ve Rasûlü'nün getirdiklerine iman, İbadetleri yerine getirmek, ahlâki güzellikler, O'nun rızasına, cennetine ve nimetlerine varılan yol, İslâm, iman, ibadet, ihlâs ve tevazu gibi Allah'a giden yollar, büyük meşakkatleri sırtlanan öncülerin yolu, insanın, Allah (celle celâluhû)'dan başka her şeyden yüz çevirmesi Bu kadar zengin tevillerin olması ittisa' sanatına işaret eder.

6. *Mecâz Sanatı*

Bu ayette ki {الصراط المستقيم} vasfı ittisâ' sanatında yapılan tevillerden birisinden mecâzdır[296]. Beyân sanatlarındandır.

---

[295] Matlub Ahmed, *a.g.e.*, s. 28; Akkavî, *a.g.e.*, s. 23; Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, s. 718.
[296] Bkz. Tefsîru't-Taberi, I, ; Mecâz hakkında ilgili dipnottaki izahata bakınız.

7. İ'tilâf Sanatı

Kullanılan kelime ve terkiplerin mevzûa uygun olması, lafzların manalara uygun olması, mütekellimin kastettiği yüce manalara seçkin lafzlar getirmesi, İbarede yer alan lafzların ifade ettikleri mana ile uyum içinde olmaları cihetleriyle bu ayet ve Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde i'tilâf sanatı söz konusudur.[297]

g) 7. Ayet صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولاالضالين'in Sanat ve Nükteleri

Fâtiha Sûresinin yedinci ayetinde on dokuz adet belâği sanat tespit edebildik. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1. Murâ'âtu'n-Nazîr Sanatı

Bu ayet Kur'ân'ın ana gayelerinden bir diğeri olan nübüvvet konusuna işaret etmektedir. Bu yönüyle önceki ayetlerle sıkı bir münasebeti vardır, denebilir.

Ayrıca Cenab-ı Hak altıncı ayette {اهدنا الصراط المستقيم} Bizi doğru yola hidâyet eyle derken bu yolun ne olduğunu aynı siyak içinde yedinci ayetle açıklamıştır.[298]

2. Fasl Sanatı

{غير المغضوب عليهم ولاالضالين صراط الذين أنعمت عليهم} cümlesi de bir önceki ayette geçen {اهدنا الصراط المستقيم} cümlesini beyân edip açıklamaktadır. Dolayısıyla atfedilmeden gelmiştir[299].

3. Hazf Sanatı

{غير المغضوب عليهم} lafzında aynı ayette zikredilen {صراط الذين} lafzı hazfedilmiştir.[300]

---

297 İ'tilâf sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.
298 İkinci ayetteki murâ'âtu'n-nazîr sanatı hakkındaki ilgili izahata bakınız.
299 Fasl sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.
300 Hazf sanatı hakkında ilgili dipnottaki izahata bakınız.

Takdiri *'Gazaba uğrayan sapmışkınların yoluna değil'* şeklindedir.

4. et-Tasrîhu ba'de'l-İbham Sanatı

İbham kapalılık demektir. Tasrîhu ba'de'l-ibham daha önce geçen kapalı ifadeyi tasrih etme açıklama sanatı anlamına gelir. Bedî' sanatlarındandır.

Burada da kapalı olan {صراط} *Doğru yol* ifadesi, daha sonra zikredilen

{صراط الذين أنعمت عليهم} *Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yolu* ifadesiyle açıklanarak tasrîhu ba'de'l-ibham sanatı yapılmıştır.

5. Tibâk Sanatı

Tibâk lügatte, bir şeyi başka bir şeye uygun hale getirmek demektir. Aynı zamanda iki şeyi birleştirmek, yapıştırmak manasına da gelir.[301] Terim olarak, iki zıt kavramın aynı anda bir arada kullanılması veya aralarında tezad ve başka bir vecih ile tekâbül bulunan şeyleri bir ibârede cem' etmek demektir.[302] At ve devenin seyir esnasında arka ayaklarını, ahenkli, uyumlu ve dengeli bir şekilde, ön ayaklarının yerine koymasından alınmıştır. Bedi' sanatlarındandır.

Tezâd, tatbîk, tekâfü', mutâbaka ve mukâseme ile de adlandırılır.

{صراط الذين أنعمت عليهم} ile {غير المغضوب عليهم ولاالضالين} ibareleri arasında aralarında tezad bulunan şeyleri bir ibârede cem' etme yönüyle tibâk sanatı vardır, denebilir.

---

301 Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, s. 596.

302 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 101; Geniş bilgi için bkz. el-Kazvînî, *el-Îdah fî Ulûmi'l-Belâga*, I, 477-553; es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga*, İstanbul, 1984, s. 366; Sâdık Abdurrıdâ vd., *a.g.e., s.* 158.

6. *Tefsîr Sanatı*

Tefsîr kelimesi lügatte "fesr" maddesinin tef'il ölçüsündedir. Örtüyü kaldırmak, açmak, bir şeyi açıklamak anlamına gelir. Ragıb el Isfahani tefsiri "Aklı ölçülerde bir manayı izhar etmek ortaya çıkarmak" olarak yorumlar. İbnu Abbâs 'Tefsirini en iyi şekilde yaptı' ayetindeki[303] tefsir kelimesine; tafsil etme, açıklama yapmak demiştir[304]. Özetle 'fesr maddesi' bir şeyi keşfetmek ve ortaya koymaktır. Tefsîr kelimesi de bu kökten gelir.

{ غير المغضوب عليهم ولاالضالين صراط الذين أنعمت عليهم }cümlesi de bir önceki ayette geçen {الصراط المستقيم} kelimesinin açıklayıcı tefsiridir.

Bed'i âlimleri bu sanata tefsir, meâni alimleri de isti'nâfu'l-beyân olarak isimlendirmektedirler.

7. *Tefrîk Sanatı*

Övme veya onun dışında aynı türden iki durum arasındaki farklılığı ortaya koymak, aynı cinsten olup hükmü farklı olan iki şeyi ayırmaktır.[305] Bedi' sanatlarındandır.

Altıncı ayette {الصراط المستقيم} tabiri genel olarak zikredilmiş, yedinci ayette ise hem kendilerine nimet verilenlerin yolu, hem gazaba uğrayanların yolu ve hem de sapkınların yolu olma cihetleriyle birbirinden ayrılarak tefrîk sanatı icrâ edilmiştir.

8. *İftinân Sanatı*

İftinân iki tezât anlamı aynı anda kullanma ile birlikte lafızda herhangi bir uyumsuzluğun olmamasıdır. Başka bir tarifte;

---

303 Furkan 33.

304 en-Nebhan, Muhammed Faruk, *Mukaddime fi Dirâsâti'l Kur'âniyye*, el-Magrib, 1415, s. 93.

305 Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, s. 493.

bir beyit veya cümlede iki zıt sanatı veya farklı sanatları maharetle (ustaca) peşpeşe kullanma sanatıdır[306]. Bedî'nin manaya dayalı süsleme sanatları içinde değerlendirilir.

Bu ayette de {صراط الذين أنعمت عليهم} nimet ve lütfuna nail edilen nebiler, sıddîkler, şehidler ve sâlihlerlerle {غير المغضوب عليهم} gazaba uğrayanlar ve {الضالين} sapkınlar birbirleriyle tezad anlamlar olarak peşpeşe gelmelerine rağmen herhangi bir uyumsuzluk olmamış, hatta anlam bu sıralanış ile kemâle ermiş olduğundan iftinân sanatı vardır denebilir.

9. *Nezâhet Sanatı*

Lügat manası ahlak temizliği, incelik ve rikkat demektir. Terim manası ise, içinde nefret uyandırıcı, fâhiş anlamı olmayan, galîz mana içermeyen söz söylemektir[307]. Başka bir tarifte ise, yerme ve hiciv sözlerinin çirkin kelimelerden uzak olmasıdır[308]. Bedî'nin manaya dayalı süsleme sanatları içinde değerlendirilir.

{صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولاالضالين} cümlesinde Allah'ın gazabına uğramış olan şerir ve azgın bir millet olan Yahudiler ile doğru yoldan sapmış olan Nasâra ve lâm-ı tarifi cins ma'nâsına alacak olursak; ne kadar dalâlete girmiş ve ne kadar Allah'ın gazabına uğramış varsa hak ettikleri daha nice çirkin vasıflarla vasıflanabilmeleri mümkünken Kur'ân-ı Kerîm bunları tay etmiş genel bir kavramla gazaba uğrayan ve sapkınlar kelimeleriyle iktifâ etmiştir.

---

306 Bkz. Âsî Mıchel-Ya'kub Ramîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi'l-Lügati ve'l-Âdâb*, Beyrut, ts. I, 185; Matlûb Ahmed, *a.g.e., s.* 155; Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e., s.* 189.

307 Âsî Michel - Ya'kub Ramîl Bedî, *a.g.e.*, II, 1248.

308 el-Meydânî Abdurrâhman Hasan el-Habenneka, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye Ususüha ve Ulûmuha ve Fünûnüha*, Dârü'l-Kalem-ed-Dârü'ş-Şamiyye, I-II, 1. Baskı, Dımaşk, 1996, II, 471; Tabâne Bedevî, *a.g.e., s.* 661; Matlûb Ahmed, *a.g.e., s.* 659; Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e., s.* 664.

10. Sec'i Mütevâzi Sanatı

Seci' kelimesi lügatte, güvercin ve kumrunun aynı tarzda sesini tekrarlayarak ötmesidir.[309] Zira kuşların çıkarmış olduğu seslerin sonları birbirine benzer. Buna tescî' de denir. Edebî sanat olark seci'; mensur bir ibârede, cümle yada cümlecik sonunda bulunan kelimelerin kafiye olacak şekilde tertiplenmesidir. Yani, nesirde, iki fâsılanın bir harfte ittifak etmesidir.[310] Nesirde seci', nazımda kafiye gibidir.[311]

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan harf ittifakına da seci' denilip denilmemesinde ihtilaf vardır. Eski belâğat uleması, seci'in yerinde kullanılması şartıyla bir belâğat sanatı olduğunu kabul etmişlerdir.

İbn Esîr, seci'nin gerçek anlamda tahakkuk etmesi için dört şart ileri sürmüştür: 1- Sec'ili lafızların kulağa hoş gelecek terennümde olması, 2- Sec'inin yer aldığı terkib, hatta cümlenin de kulağa hoş gelecek tarzda tatlı, güzel lafızlardan meydana gelmesi, 3- Mânanın lafza değil, lafzın mânaya tâbi olması, 4- İçinde seci' bulunan iki cümledeki mânalar birbirlerinden farklı olmalıdır. Her iki cümlede aynı anlamı ihtiva ediyorsa bu uzatma olur.[312]

Mütevâzî sec'i sadece cümlelerin son kelimesi olan fâsılaların vezin ve revî yönünden aynı olmasıdır. Yani, son lafızların kafiye ve vezinlerinin aynı olması halidir. Lafzın güzelleştirilmesine yönelik olduğundan bedî' sanatlarındandır.

---

309 Bkz. el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 503; Sâdık Abdurrıdâ vd., *a.g.e., s.* 167.

310 es-Sekkâkî ve el-Hattâbî gibi Belâğatçıların da aralarında bulunduğu genel kanaat sec'inin sadece nesirde olduğu görüşüdür.

311 es-Sekkâkî, *a.g.e., s.* 431; el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 503; Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e., s.* 310.

312 Bkz. İbnu'l-Esîr Ebu'l-Feth Diyâuddîn, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâ'ir*, I-II, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût 1995, I, 179-276.

Bu itibarla {الرحمن الرحيم . . . اهدنا الصراط المستقيم} ve {نستعين . . الضآلين} lafızlarında sec'i mütevâzi sanatı vardır.

11. İtnâb Sanatı

İtnâb terim olarak, maksadı, alışılmış ifadeden daha çoğu ile karşılamaktır. Tekrar etmeksizin yeni bir fayda için lafzın manadan fazla olması[313] ve kastedilen bir anlam için fesâhatte mutad yolla manayı anlatabilmesi mümkün olan lafızlardan fazla söz söylemek de denilmiştir.[314] Meâni sanatları içinde yer alır.

{غير المغضوب عليهم ولاالضالين صراط الذين أنعمت عليهم} cümlesi de bir önceki ayette geçen {الصراط المستقيم} kelimesini tafsil ederek açmaktadır. Bu üslub itnâb çeşitleri içinde zikredilen ذكر الخاص بعد العام umuma delalet eden lafızdan sonra özele delalet eden lafızla bildirmek veya الإيضاح بعد الإبهام üstü kapalı anlatımdan sonra açıklama yapmak demektir.[315]

12. Tetmîm Sanatı

Bedî'i ilmi içinde mütalaa edilen tetmîm sanatı kasd edilen manayı Te'kîd için bir kayd ilavesi yapmaktır.[316]

Bu ayette aslında {الصراط المستقيم} kelimesi ulaşılması talep edilen hidayet için yeterli idi. Ancak bu yol {غير المغضوب عليهم ولاالضالين صراط الذين أنعمت عليهم} 'Nimet ve lütfuna nail ettiklerinin yolu, gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil' ilavesi ile kasd edilen manayı Te'kîdle tetmim etmiştir.

---

[313] Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, 1988, s. 385.

[314] el-Kazvînî Hatib, *a.g.e.* s. 80; el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 60; Ayrıca bkz. Durmuş İsmail, *Arap Dili ve Belâğat İlminde İki İfade Biçimi: İtnâb ve Îcâz (I) (Kur'ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 1, Yıl: 2000, s. 360.

[315] Eren Cüneyt, Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâğat, s. 123.

[316] Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 172.

13. et-Tafsîlu Ba'de'l-İcmâl Sanatı

Önceden özet mahiyetinde bahsi geçen bir konunun detaylı anlatımı anlamındadır. Bedî' sanatlarındandır.

Altıncı ayette önce {الصراط المستقيم} kelimesi ile doğru yolu icmalen zikredilmiş hemen peşinden bu yolun gazaba uğrayanların ve sapkınların yolu olmayıp Cenab-ı Hakk'ın nimet ve lütfuna nail edilenlerin yolu olduğu ifade edilerek icmal'den sonra tafsil sanatı icra edilmiştir.

14. Îcâzu'l-Kısar Sanatı

Îcâz sözlükte, 'sözü kısaltmak, kısa tutmak, vecîz söz demektir[317]. Terim olarak, 'maksadı, alışılmış ifadeden daha azı ile karşılamak, çok az sözcükle özlü bir şekilde anlatmaktır'[318]. el-Câhız'a göre ise çok manayı az lafızla ifade etmektir[319]. Îcâzu'l-kısar ise[320], içinde hazf olmaksızın, az lafızla maksada uygun çok mana ifade etmek[321] veya kavramlar arasındaki tahsisin gerçeğe uygun şekilde, alışılmış ifadeden daha azı ile karşılanmasıdır. Meâni ilminin konularındandır.

Kur'ân-ı Kerîm'in hemen hemen her ayetinde bu hususiyeti görmek mümkündür. Fâtiha sûresi de bu nazarla bakılacak olursa iktisad edilebilecek en az ve en öz sözcüklerle birçok şeye delalet ettiği görülecektir.

---

317 İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 427; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 679; Saraç M. Yekta, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,-Îcâz md., İstanbul, 2000, XXI, 392-393.

318 er-Rummânî, *en-Nuketu fî İ'câzi'l-Kur'ân*, *(Selâsü Resâil fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye ve'n-Nakdi'l-Edebî)*, *li'Rummânî ve'l-Hattâbî ve Abdi'l-Kâhiri'l-Cürcânî*, Mısır, 1968, s. 80; el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftah*, s. 137.

319 el-Câhız Ebû Osman, *Kitâbu'l-Hayavân*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, I-VII, Matbaatu el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1965, III, 86.

320 Îcâzu'l-Kasr'da denir.

321 Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, *s.* 211; Akkâvî İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, *s.* 246; el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 29.

'Kur'ân-ı Kerîm baştan sona incelediğimizde genel olarak onun şu beş maddeyi ihtiva ettiğini görmekteyiz: 1. Tevhid 2. Mükâfat ve ceza 3. İbâdet 4. Dünya ve âhiret saadetine kavuşmak için izlenmesi gereken hayat sisteminin ortaya konması 5. Geçmişte ilâhî irâdeye uygun olarak yaşamış kimseler ile ilâhî yasaları çiğnemiş kimselerin durumları hakkında malûmat verilmesi. Fâtiha sûresini incelediğimiz zaman da çok enteresan bir şekilde yukarıda saydığımız beş konuya icmâlen işaret edildiğini görmekteyiz. Şöyle ki; 1. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a aittir âyeti, tevhide 2. (Allah) din (mükafat ve ceza) gününün sahibidir âyeti, mükâfat ve cezaya 3. Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz âyeti, ibâdete 4. Bizi dosdoğru yola ilet âyeti, dünya ve ahiret saadetine kavuşmak için izlenmesi gereken hayat sistemine 5. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna (ilet), gazaba uğramış olanların ve sapmışların yoluna değil âyeti de, geçmişte ilâhî irâdeye uygun olarak yaşamış kimseler ile ilâhî yasaları çiğnemiş kimselerin durumlarına işaret etmektedir. Fâtiha sûresi bu hususiyetiyle Kur'ân'ın bir girişi ve özeti konumundadır.[322]'

Fahreddin Râzi bu bağlamda şu yorumu yapmaktadır: 'Fâtiha'da on şey vardır Beşi, rubûbiyyet sıfatlarındandır. Bunlar, Allah, Rab, Rahmân, Rahîm ve Mâlik isimleridir Beşi de ubûdiyyet (kulluk) sıfatlanndandır Bunlar, ubûdiyyet, istiâne (yardım talebetme), hidayet isteme, istikamet isteme ve nimet istemedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *'Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet'* buyurmuştur. İşte bu beş isim, o beş hale mukabil olur. Sanki şöyle deniliyor: 'Ya Rabbî! Sadece Sana ibadet ediyoruz. Çünkü Sen Allah'sın. Sadece Senden yardım taleb ediyoruz. Çünkü Sen Rabb'sın. Bizi dosdoğru yola hidayet et, çünkü Sen Rahmân'sın. Bize istikâmeti rızık olarak ver, çünkü

---

[322] Ünver Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Sidre Yayınları, İstanbul., s. 21.

Sen Rahîm'sin. Bize nimet ve kerem yağmurlarını indir, çünkü Sen din gününün mâlikisin.[323]'

15. Aliterasyon Sanatı

Aliterasyon, bir beyit, mısrâ veya cümlede, aynı ses, harf ve hecelerin anlamı da etkileyici bir ahenk oluşturmak amacıyla tekrarlanması sanatıdır[324]. Bedi' sanatlarındandır. Kur'ân-ı Kerîm içerdiği lafızları, lafızların harflerinin kulağa hoş gelecek tarzda birbirleriyle uyumlu sıralanışı, bu lafızların cümle içerisindeki dizilişi, muhatabını adeta büyüleyici bir atmosfer iklimine cezp etmektedir. Yani, onun edebî ahengi muhatabını adeta büyüleyecek tarzdadır.

Dikkat edilecek olursa Fâtiha sûresinde fasılalar vezinde birbirleriyle takriben eşit vaziyettedir. Ayet fasılalarında yer alan (î) sessizi bir ahenk içerisinde tekrarı tam bir aliterasyon olup, lafızların taşıdığı anlamla uyum içerisinde incelerek kulağa adeta mûsiki şöleni sunmaktadır. Fasıla harfleri sözün atmosferine uygun vaziyettedir. Her fasılanın kendine ait mûsikisi vardır. Bu mûsiki, lafızlardaki harflerin birbirleriyle uyumu ve cümlelerdeki sözcüklerin birbirleriyle ahenginden meydana gelmektedir. Ayetlerin içinde yer alan sözcüklerin dizimi mûsiki üslûbu ile tam bir birlik içindedir.

16. İnsicâm Sanatı

Lafzın; selâmeti, mananın kolaylığı, birbiriyle uyumu ile birlikte muhkem ve fasih olması sebebiyle bu ayet ve Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde İnsicâm sanatı söz konusudur[325].

---

323 er-Râzi Fahreddin, *Mefatihu'l-Gayb*, I/249.

324 Soysal M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul, 1998, s. 33.

325 İnsicam sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.

17. İ'tilâf Sanatı

Kullanılan kelime ve terkiplerin mevzûa uygun olması, lafzların manalara uygun olması, mütekellimin kastettiği yüce manalara seçkin lafızlar getirmesi, İbarede yer alan lafzların ifade ettikleri mana ile uyum içinde olmaları cihetleriyle bu ayet ve Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde i'tilâf sanatı söz konusudur[326].

18. Hüsnü'l-Beyân Sanatı

Kur'ân-ı Kerîm'in beyânı baştan aşağıya en güzel beyândır. Bu itibarla bu ayette de hüsnü'l-beyân sanatı vardır[327].

19. Hüsnü'l-İntihâ Sanatı

Hüsnü'l-İntihâ, mütekellimin sözünü makama uygun, güzel bir sözle tamamlamasıdır. Hüsnü'l-intihâ için îrâd edilen sözün sonuna gelindiğinin sarahaten veya işaret yoluyla ifade edilmesi güzeldir[328].

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan sûrelerin son ayetleri edebî yönden hüsnü'l-intihâ sanatı hükmüne girdiğinden Fâtiha sûresinin son ayeti olan {صراط الذين أنعمت عليهم غيرالمغضوب عليهم ولاالضالين} cümlesin de hüsnü'l-intihâ sanatı vardır.

---

326 İ'tilâf sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.
327 Hüsnü'l-Beyân sanatı ile ilgili çalışmamızda ilk verilen izahata bkz.
328 el-Hâşimî es-Seyyid Ahmed, *a.g.e.*, s. 421.

KUR'ÂN AHLAKI OLARAK KİNÂYE[329]

I. GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm Cenab-ı Hakkın sonsuz rahmetinin biz kullarına bir iltifâtâtı bir hediyesidir. Gayb âleminden seslenen ezelî hitâbatı ile şehadet âleminin sınırlı çizgilerine hapsolmuş biz kullarına bilmediklerini öğretir, o ana kadar hiç duymadıklarını işittirir, kör gözleri açar, dünya ve ahreti adına rehberlik, mürşidlik ve mürebbîlik yapar. İşaret ettiği değerler mecmuası ile insanlığını hatırlatır, insaniyet-i kübrâ olan İslâmiyetin mâ ve ziyası olur.

İşte kısaca temas ettiğimiz Kur'ân-ı Kerîm'in bu hususiyetleri göz önünde bulundurulduğunda örnek insan, Müslüman olma adına Kur'ân'ın bu öğretilerine sahip çıkmak gerektiği anlaşılacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in bir diğer özelliği de bu öğretilerini kendine ait özel bir üslup ile takdim etmesidir. Bu üslup içinde kullanmış olduğu malzeme de tabir caizse kuyumcu terazisi hassasiyeti içinde özenle seçilmiş malzemelerdendir.

Yaratmış olduğu insanın zayıf taraflarını en iyi bilecek

---

[329] Bu çalışma Diyanet İlmi Dergi, Nisan-Mayıs-Haziran, 2010 cilt 46, sayı 2'de yayınlanmıştır.

olan Cenab-ı Hak'tır. Bu noktadan hareketle ona zaafını bertaraf edecek onu güçlendirecek öğretileri salık verir. İnsan farkına bile varmadığı nice zararlı hücumlara maruz bir hayat sürdürmektedir. Küçük büyük her günah kendi nispetinde insanı kalbinden yaralar. Bunlara şeytâni oklar da denebilir. Şahid olduğu hadiseler, işittiği duyumlar, ağzından çıkan lafızlar, hatta yerine göre iç dünyasında geçirdiği hayâlât bile insanı hırpalayabilir. Zira batılı tasvir, saf zihinleri idlal eder. Zihin kirlenmesi de bu tür bir insanın farkına varmadığı bir zaafıdır. Haddi zatında çok değerli ve âli olan ruhunun hakikate uzanmaya istidatlı kolu-kanadı ağzından çıkan bir lafız veya kulağına düşen bir sözcük ile kırılabilir. Hayali bulanır. Hakikatin ışık tayflarını sezemez olur.

'Evet, gözümüze çarpan herhangi bir görüntü, muhayyilemizde bir kısım resimler ve suretler meydana getirir. Kulağımıza gelen seslerde bir kısım sahneler, temessüller ve tablolar tebellür eder. Dilimizle tattıklarımız, hattâ vücudumuzda tesirli olan bir kısım faktörler, söz gelimi idrar yapma zorluğu veya bağırsak sancısı, kendilerine has hayâllere sebep olurlar. Arkadaşımızın anlatmakta olduğu bir hâdise, bize yaşadığımız başka bir hâdiseyi, yahut ona benzer bir vak'ayı hatırlatır da, o hayâlin peşine takılır gideriz. Alnı secdeli bir sima gördüğümüzde, hayalimize Sahabe-i Kiram'a ait manalar ve tablolar akseder; eder de kendi kendimize bir kısım düşüncelere dalarız.. ve zihnimizi, milletimiz adına yapacağımız vazifeler ve hizmetler dolduruverir.[330]'

İşte bu sebepten olsa gerek 'ahlakı Kur'ân' olan Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) malayani şeyleri terk etmenin İslâmın güzelliğinden saymıştır. Ve yine bu sebebtendir ki Kur'ân-ı Kerîm açıkça söylenmesi mahzurlu olan duygu ve düşünceleri,

---

[330] Gülen Fethullah, *İnancın Gölgesinde*, İzmir, 2002, s. 97.

müstehcen ifadeleri, alay ve hakaret gibi maksatları taşıyan sözleri gizli söylemeye gayret etmiş, zaaf ile mâlul olmuş insanı bir çeşit korumaya almıştır.

II. KİNAYE TANIMI VE KULLANIM HİKMETİ

Kinâye kelime olarak, gizlemek, gölgelemek, açık ifade etmeyi terk etmek, fikri kapalı ifade etmek demektir.[331] Istılâhî olarak şu tarifleri yapılmıştır: asıl manâsını kastetmediği sözü söylemek,[332] üstü kapalı veya açıkça söylenmesi uygun olmayan durumlarda söylenen söz,[333] gerçek ve mecâzî anlamları olan bir ibareyi gerçek anlamıyla ifade ederken mecâzî anlamını kastederek kullanma sanatı, hem hakîkat hem de mecâz manâsına gelebilen lâfız,[334] asıl anlamının kastedilmesi câiz olmakla birlikte, (asıl) anlamının gereği kastedilen sözdür.[335]

Bu tariflerden sonra kinâyeyi şu şekilde tarif etmemiz mümkündür: Hakîki manayı düşünmeye engel olacak bir karîne bulunmamak şartıyla, bir sözü, gerçek manasına da gelebilecek şekilde, başka bir manada kullanma sanatıdır. Yâni sarf edilen ibarenin gerçek ve mecâzî olmak üzere iki anlamı vardır. Her iki anlamda anlamak ifade açısından uygun olabilir. Ancak ibareye kinâye sanatı hükmü verebilmemiz için gerçek anlamının kast edilmemesi gerekir. Örneğin birisi hakkında söylediğimiz, '*eli uzundur*' kelimesi. Bu ifadenin hem gerçek hem de mecâzi

---

331 İbn Manzûr Cemâluddîn, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1956, XV, 232; Butros el-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît*, Beyrut, 1979, s. 795.

332 Matlûb Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğiyye ve Tetâvviruha*, Beyrut, 1996, s. 568.

333 el-Kazvînî Hatîb, *el-Îdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 330; Abdulhamîd Muhammed el-'Abîsî, *el-Belâğa*, s. 454, Kâhire, 1985.

334 Bkz. Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 88.

335 el-Kazvînî Hatîb, *Telhîsu'l-Miftâh*, nşr. Yanık H. Nevzat vd., İstanbul, 2001, s. 207.

anlamı vardır. Gerçek anlamı, elinin fiziki olarak gerçekten uzun olmasıdır. Kastedilen mecâzî anlamı ise hırsızlıktır. Birisi hakkında bu söz söylendiğinde o kimsenin hırsız olduğu anlaşılır ki bu kullanıma kinâye denir. Türkçe'mizde buna benzer kinâyeli kullanımlar çoktur. Örneğin; uyanık, dikkatli bir kimseye **gözü açık**; kibirli olana **burnu havalarda** veya **burnu büyük**; cömert olana **eli açık** ve cesur olana **yürekli** gibi ifadeler kinâyeye örnek olabilecek ifadelerdir.[336]

Kinâyede kullanılan ibarenin, mecâzi anlamının kastedilmesinin yanında hakiki anlamının da kastedilmesi mümkündür. Örneğin muhatabın, kinâyeli bir ifade sebebiyle rahatsız olup tepki göstermesi durumunda, mütekellimin gerçek anlamını kastettiğini söyleyebilme imkânı vardır. Mecâz da ise, sözün gerçek anlamının kullanılması kesinlikle mümkün değildir.

Kinâye açıkça söylenmesi mahzurlu olan duyguları, alay ve hakaret gibi maksatları taşıyan sözleri gizli söylemeye yarayan bir sanattır. Anlatıma zenginlik vermek maksadıyla da bu sanata başvurulur. Mecâzi manânın yanında gerçek manâ da bir görüş ufku açar.[337]

Belâğat âlimleri, mecâzın hakîkatten; isti'ârenin teşbîhten; temsîlî isti'ârenin isti'âresiz temsîlden; kinâyenin de açık ifâdeden üstün olduğunda ittifâk etmişlerdir[338]. Bu mananın özünde bir artış olmasından değil, ifade tarzının daha etkili ve güçlü olmasındandır.

---

336 Bkz. Bilgegil M. Kaya, *Edebiyat Bilgi Teorileri*, Ankara, 1980, s. 174.

337 Kocakaplan İsa, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul, 1998, s.119-120.

338 el-Merâğî Ahmed Mustafâ, *Ulûmu'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 307; el-Hâşimî es-Seyyîd Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga*, İstanbul, 1984, s. 300; el-Kazvînî Hatîb, *el-İdâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, s. 340; Akdemir Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir, 1999, s. 216.

III. KİNÂYE ÇEŞİTLERİ

Kinâye, vâsıta ve vesilelerine göre dört kısma ayrılır:

a- et-Ta'rîz

Kelime anlamı, bir şeyi açıkça beyân etmemektir. Istılahta; lafzın bir şeye hakikat-mecâz değil de mefhumu yoluyla delalet etmesi[339]; sözü delâlet ettiği manadan başka bir yöne çevirmek[340]; ustalıkla, bir tarafı gösterip diğer tarafı kastederek çok ince ve saygılı bir şekilde itiraz etmek, dokundurmak ve gizli bir istihzâ yapmak[341], gibi şekillerde tarif edilir.

Örneğin, Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in, Müslümanlara eziyet eden kimseye 'اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمَسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ' *Müslüman, müslümanların dilinden ve elinden zarar görmediği kimsedir*[342] demesi ta'rîz yoluyla kinâyedir[343].

Yine muhatabı değil de, muhatapla beraber olan bir insanı kasdederek آذَيْتَنِي فَسَتَعْرِفُ *Sen bana eziyet ettin, yakında anlarsın!* denilmesi de bir tür ta'rizdir[344].

Yine Hz. Nûh (aleyhisselâm) hakkındaki şu ayette ta'rîz yollu kinâye vardır: فَقَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ' -*Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: 'Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Bizden, basit görüşle hareket eden alt tabakamızdan başkasının sana*

---

339 Akkâvî İn'âm Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Ulûmi'l-Belâga*, Beyrut, 1992, s. 383; Eren Cüneyt-Özcan Halil, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edebî Sanatlar*, Erzurum, 2003, s. 149.

340 Bkz. Akdemir Hikmet, *a.g.e.*, s. 220.

341 Soysal M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul, 1998, s. 84.

342 Buhârî, Îmân, 3.

343 el-Kazvînî Hatîb, *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 210.

344 el-Kazvînî Hatîb, *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 211.

uyduğunu görmüyoruz[345]. Ayette geçen مَا نَرَاكَ إِلا بَشَرًا مِثْلَنَا *Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz*, ifadesi, kendilerinin nübüvvete daha layık olduklarını ta'rîz yoluyla kinâyedir. Eğer Allah nübüvveti insanlar arasından birine verecek olsaydı, kendilerine verirdi.

b- et-Telvîh

Lügatte, uzaktan birisine işâret etmek demektir.[346] Terim manâsı, uzak ve yakın anlamlar arasında birçok vasıtanın olduğu kinâye türüdür.

Örnek:

وَمَا يَكُ فِيّ مِنْ عَيْبٍ فَإِنِّي جَبَانُ الكَلْبِ مَهْزُولُ الفَصِيلِ *Bende hiçbir ayıp yoktur. Çünkü ben, köpeği korkak, devesinin yavrusu zayıf olan biriyim.*[347]

Bu beyitteki جَبَانُ الكَلْبِ *köpeği korkak* ve مَهْزُولُ الفَصِيلِ *devesinin yavrusu zayıf* terkipleri 'cömert ve misafirperver insandan' kinâyedir. Burada vasıtalar çok olduğu için telvîh sanatı vardır. Köpeğin korkak olması, onun havlamaktan menedildiğine ve azarlandığına, bu da eve gelip giden misafirlerin çokluğuna, dolayısıyla ev sahibinin cömertliğine ve misafirperverliğine işarettir. Yine yavru devenin zayıf olması onun anne sütünden mahrum olduğuna, bu da annesinin olmadığına, bu da annesinin misafirlere sunulmak üzere sahibi tarafından kesildiğine işarettir. İşte yavrusunu annesiz bırakma pahasına misafirlerine ikramda bulunmak için devesini kesen kişi elbette cömerttir ve misafirperverdir.

---

345 Hûd, 27.

346 el-Kazvînî Hatîb, *el-Îdah*, s. 339; et-Tahânevî Muhammed b. Ali, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, I-IV, Beyrut, 1999, IV/62.

347 el-Kazvînî Hatîb, *el-Îdah*, s. 333.

Yine هُوَ كَثِيرُ الرَّمَادِ *Onun külü çoktur*[348] cümlesi cömertlikten kinâyedir. Zira külün çokluğu, çok odun yakmayı gerektirir. Çok odun yakmak o evde çok fazla yemek piştiğini gösterir. Çok yemek ise o evde çok fazla insanın yemek yediğini, dolayısıyla o eve çok fazla misafir geldiğini gösterir. Misafirin çok olması ise ev sahibinin çok cömert olduğunu ortaya koyar.

c- er-Remz

İşaret etmek, simgelemek, yakında duran birine, kaş, göz, ağız ve elle gizli işârette bulunmak manâlarına gelir. Mütekellimin, sözünü bazılarından gizlemek, bazılarına da anlatmak istediği bir şeyi işaret (el, göz, kaş işareti) ile bildirmesidir[349]. Yani kullanılan kelimelerin uzak ve yakın anlamları arasındaki ilginin gizli tutulması demektir.[350]

Ahmak birisi için عَرِيضُ القَفَا *-kalın kafalı* denmesi, gibi[351]. Yine 'Burnu büyük' sözü kibirli, 'Tuttuğunu koparır.' İfadesi de her teşebbüsünde başarı sağlar manalarına gelir.[352]

'وَأَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ' *Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.*[353] Bu ayetin baş kısmı beş vakit namaza işaret etmektedir. Zira, *gündüzün iki ucunda* lafzıyla gündüz kılınacak namazlara, *gecenin de ilk saatlerinde* lafzıyla da gece kılınacak namazlara işaret edilmiştir.

---

348 el-Kazvînî Hatîb, *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 209.
349 Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 498.
350 Soysal M. Orhan, *a.g.e.*, s. 77.
351 el-Kazvînî Hatîb, *el-Îdah*, II, 458; *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 209; et-Tahânevî, *a.g.e*, IV/61;
352 Bilgegil M. Kaya, *a.g.e.*, s. 176.
353 Hûd, 114.

d- el-Îmâ veyâ el-İşâre

Uzuv organlarıyla işaret etmeye îmâ denir. Istılahta ise açıkça zikredilen lafızla, gizli bir manânın kastedilmesidir.[354] İşâret ettiği manâya delâleti açık olmakla beraber, unsurlar arasındaki vâsıtaları az olan kinâyelerdir.[355] Bu sanat, sözün tuzu ve nesir'in cevheridir.[356] İşâret güzellikte, kinâye ise çirkin şeylerde olur.

'فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ' *Deniz onları gömüp boğuverdi.*[357] Denizde boğulmalarına îmâ yoluyla işaret edilmiştir.

el-Buhturî (ö. 284/897)'nin şu beyitleri buna örnektir:

أَوَمَا رَأَيْتَ المَجْدَ أَلْقَى رَحْلَهُ فِي آلِ طَلْحَةَ ثُمَّ لَمْ يَتَحَوَّلِ *Şan ve şerefin yükünü Talha ailesine indirdiğini sonra oradan bir daha ayrılmadığını görmedin mi*[358]. Bu beyitte Talha ailesinin şerefli, asîl ve insanlar arasında saygın bir konuma sahip olduğu îmâ ve işâret yoluyla ifade edilmiştir.[359]

Türkçe'deki 'Mertlik Bayburt'ta kalmıştır.' sözüyle de Bayburtluların son derece mert olduklarına işâret edilmiştir.[360]

---

[354] Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-Belâğati'l-Arabiyye*, III. Baskı, Cidde, 1988, s. 738; Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 216; Akkâvî İn'âm Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Ulûmi'l-Belâga*, Beyrut, 1992, s. 250.

[355] el-Hâşimî, *a.g.e*, s. 299-300; el-Merâğî Ahmed Mustafâ, *a.g.e*, s. 317; Bilgegil, *a.g.e.*, s.176; Akdemir Hikmet, *a.g.e.*, s. 222.

[356] Akkâvî, *a.g.e.*, s. 148; Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, , s. 123.

[357] Tâhâ, 78.

[358] el-Kazvînî, *el-Îdah*, s. 340.

[359] el-Merâgî Ahmed Mustafâ, *a.g.e.*, s. 317; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s.299-300; Akdemir Hikmet, *a.g.e.*, s 222; el-Cârim Ali, Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdıha*, İstanbul, 1984, s. 131; Bolelli Nusreddin, *Belâğat, Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri, Arap Edebiyatı*, İstanbul, 2001, s. 154.

[360] Bilgegil, *a.g.e.*, s. 176.

IV. KUR'ÂN-I KERÎM AHLAKI OLARAK KİNAYE

Örnek 1

مَا الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ إِلا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلانِ الطَّعَامَ' *Meryem oğlu Mesîh ancak bir rasûldür. Ondan önce de (birçok) resûller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi.*[361] Burada كَانَا يَأْكُلانِ الطَّعَامَ cümlesi, beşeriyetin muktezası olarak yemek yeme işleminden sonra tabii olarak meydana gelen kadâ-i hacet'ten kinâye olduğu söylenmiştir. Allah (celle celâluhû) edebe binâen, ihtiyaç gidermeyi, Hz. Îsâ (aleyhisselâm) ve annesine kinâye yoluyla yemek yeme şeklinde isnâd etmiştir[362]. Kur'ân bu üslubuyla Hz. Îsâ (aleyhisselâm) ve annesi Hz. Meryem'in beşer olduklarını akılları ikna edecek en can alıcı delille vurgulamış olurken diğer taraftan da o iki mübarek şahsiyetin insanlık, velâyet ve peygamberlik haysiyet, şeref ve kerametine uzanabilecek imayı da bertaraf etmektedir. Ayrıca bu üslupla resmedilen temsilden saf zihinler bulanmamış rahatsız olmamıştır.

Örnek 2

حَتَّى إِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *Nihayet oraya ulaştıklarında kulakları, gözleri ve derileri yaptıkları işleri söyleyip kendi aleyhlerinde şahitlik ederler*[363]*.*

Ayette geçen culûd kelimesi Arapçada insan derisinin çoğuludur. Ancak birçok dilci bu kelimenin 'cincel organlar'dan kinâye olarak kullanıldığını söyler.[364] Örneğin Râzi, İbn Abbas (radıyallahu anh)'tan 'Buradaki derilerin şehâdeti ile, insanın, tenasül

---

[361] Mâide, 75.
[362] 'Atîk, *'İlmu'l-Beyân*, s. 205.
[363] Fussilet, 20.
[364] Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut, 1980, III/16; Zeccâc, Ebû İshak, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988, IV/384.

uzuvlarının şehâdeti kastedilmiş olup, bu, kinâye üslûbunda söylenmiş olan bir sözdür', rivayetini nakleder. Zira Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadislerinde 'İnsanoğlunun konuşacak olan ilk uzvu, onun uyluğu ile elidir', buyurmuştur. (Müsned, V/3) Böyle olması halinde, bu ayet, zina fiilini yapanlar hakkında şiddetli bir tehdit olmuş olur. Çünkü zinanın başlangıcı, el ile olduğu gibi; sonu da, uyluk iledir[365].

Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm bu ayette de saf zihinleri bulandıracak tasrihten kaçınmış her iki anlamını da kastettiğim **edebî** bir ders vermektedir.

Örnek 3

وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا -*Cünüp iseniz tastamam yıkanın (boy abdesti alın). Eğer hasta veya yolcu iseniz veya tuvaletten gelmişseniz yahut kadınlarla dokunmuş olup da su bulamazsanız temiz toprağa teyemmüm edin, (mânen arınma niyeti ile) ondan yüzlerinize ve ellerinize meshedin*[366].

Abdest ayeti diye bilinen Mâide suresi ayetinin yukarıya naklettiğimiz kısmında birden fazla kinâye sanatı bulunmakta olup her biri de ayrı hikmetleriyle Kur'ân üslubunun edeb yönünü sergilemektedir.

Öncelikle «*Tuvaletten gelmişseniz*» meali ile verilen «**câe mine'l-kâid**» ibaresi bir kinâyeli anlatımdır. Anlaşılacağı üzere Kur'ân-ı Kerîm bu üslubuyla mezkûr kelimenin zihinlerde bırakabileceği muhtemel teşvişi de bertaraf etmiş olmaktadır.

«*Kadınlarla dokunmuşsanız*» şeklinde meali verilen «**Lâmestum**» ifadesi de karı koca arasındaki mübaşeretten

---

[365] Râzi Fahruddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Mısır, 1938, XXVII/116.

[366] Mâide, 6.

kinâye edilmiştir. Abdullah İbn Abbas kanalıyla gelen rivayete göre Kur'ân-ı Kerîm'de «**lems, rafas, mess, ifdâ ve geşayan**» kelimeeri cimâ anlamına gelen kinâyeli tabirlerdir[367]. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm yine bu kelimeleri özellikle seçmiş ve bu kelimelerin saf zihinlerde yapabileceği tahribatı önlemiştir.

Örnek 4

Aynı durum aşağıdaki ayette de söz konusudur:

لاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً *Henüz kendilerine dokunmadan veya mehir belirlemeden kadınları boşamanızda size günah yoktur.*[368].

Bu ayet-i kerîme de Cenâb-ı Hak, karı koca arasındaki mübaşereti kastederek tasrihde bulunmaksızın 'dokunmak' kelimesini kullanmıştır.

Örnek 5

وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا *Nasıl alabilirsiniz ki birbirinize karılıp katıldınız, bir yastığa baş koydunuz, Hem onlar siz kocalarından hukuklarını gözetme konusunda sağlamca te'minat da aldılar?*[369]

Suat Hocamızın bu ayette geçen 'efdâ ba'dikum ila ba'd' ibaresinin «birbirinize karılıp katıldınız» mealiyle verdiği enfes anlatımı yine karı koca arasındaki mübaşeretten kinâyedir. 'Efdâ' kelimesi sözlükte aslında karışmak anlamındadır.

el-Herevî, bu kelimenin kocanın hanımı ile mübaşeret etsin etmesin tek bir örtü altında bulunması durumuna geldiğini

---

367 Bkz. Arslan Ali, *Büyük Kur'ân Tefsiri*, Arslan Yayınları, IV/77-78.
368 Bakara 246.
369 Nisâ 21.

söyler. İbn Abbas, Mücahid ve es-Süddî bu kelimenin mübaşeret anlamında olduğunu vurgular. İbn Abbas 'Ancak Yüce Allah keremінden bu ifadeyi kinâyeli kullanmaktadır, der[370].

Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm bu manayı örtülü bir ifade olan 'ifdâ' kelimesi ile kullanarak insanlık âlemine edebi öğretmektedir.

Örnek 6

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلاَ تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلاَ تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ *-Ey kocalar), oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde, eşlerinize yaklaşmak size helâl kılındı. Eşleriniz sizin elbiseleriniz, siz de eşlerinizin elbiselerisiniz. Allah nefsinize güvenemeyeceğinizi bildiği için yüzünüze bakıp, size bu lütufta bulundu. Artık bundan böyle onlara yaklaşıp Allah'ın sizin için takdir buyurduğu neslin arayışı içinde olun! Şafak vaktine, günün ağarması gecenin karanlığından fark edilinceye kadar yiyin için. Sonra gece girinceye kadar orucu tamamlayın! Mescidlerde itikâfta bulunduğunuz sırada eşlerinize yaklaşmayın! Bunlar Allah'ın yasak sınırlarıdır, sakın o hudutlara yaklaşmayın! İşte böylece Allah insanlara, zararlardan sakınıp korunmaları için âyetlerini iyice açıklar.*[371]

Bu ayet içinde de Kur'ân ahlakının emsalsiz örneklerinden kabul edilen birden fazla kinâye sanatı bulunmakta olup Cenab-ı Hak mümin kullarına aralarında konuşurlarken dikkat etmeleri gereken edebi göstermektedir.

---

370 el-Kurtubi, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Vehbe Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yayınları: II/535-536.

371 Bakara 187.

'Rafas' kelimesi Arapçada müstehcen söz söylemektir. Ayette kastedilen manası ise yukarıdaki örneklerde olduğu gibi kocanın hanımı ile mübaşeretten kinâyedir.

'*Eşleriniz sizin elbiseleriniz, siz de eşlerinizin elbiselerisiniz.*' ifadeleri de eşlerin birbirlerine sarılmalarından kinâyedir. Bu ifade de ayrıca elbise nasıl insanı örtüyor ve onu çıplaklıktan koruyorsa eşler de birbirlerini öylece örtüp korurlar.

Örnek 7

وَالَّذِينَ لاَ يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا *O kullar, yalan şahitlik etmezler. Boş söz ve işlere rastladıklarında vakarla oradan geçip giderler.*[372]

Müminlerin vasıflarını tâdât makamında zikredilirken geçen ve «*Boş söz ve işler şeklinde*» meali verilen «lagv» ifadesi hakkında da kinâyeli anlatım denmiş[373], «onlar nikâhı (evlenmeyi - cinsî ilişkiyi) zikrettikleri zaman kinâye yoluyla zikrederler» şeklinde tefsir edilmiştir.

Örnek 6

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ *Yalan dinlemeye çok meraklı, haram yemeye pek düşkündürler.*[374]

Bu ayette geçen «suht» kelimesi de rüşvetten kinâye olduğu söylenmiştir. Zira «suht» kelimesinin lügat mânası bir şeyi kökünden sökmek demektir. Rüşvet de rüşvet alanın şeref ve haysiyetini, namus ve mürüvvetini temelinden kazıdığı ve onu şerefsiz yaptığı için rüşvete «suht» denilmiştir.[375]

---

372 Furkan 72.
373 Arslan Ali, *a.g.e.*, IV/77-78.
374 Mâide 42.
375 Ali Arslan, *a.g.e.*, IV/181.

Cenab-ı Hak engin rahmetinden dolayı üstü örtülü olarak takdim ettiği bu kelime ile mümin kullarına rüşvet günahının izini dahi duyurmak istememiştir.

Örnek 7

وَلا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ -*Ellerini boynuna bağlama; büsbütün de açma.*[376]

Bu ayette de ellerin boyna bağlanmış olması, cimrilikten; ellerin açılması da israf ve savurganlıktan temsili ifadelerle kinâyedir.

Örnek 8

Aynı durum aşağıdaki ayette de söz konusudur:

'وَلا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ' *Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz*[377].

Bu ayette 'ölmüş kardeşin etini yemek' gıybet yapmaktan kinâye olup her iki ayette de Cenab-ı Hak zikri ile şöhret kazanma ihtimali olan ve neticesinde kalp ve zihinlere bırakacağı olumsuz etkisini bertaraf edecek bu kelimelerin yerine temsili ifadeleri tercih etmiştir.

Kinâye, Kur'ân'ın bu maksadla kullandığı sanatlardan sadece birisidir. Edebî açıdan söze farklı ve birden fazla manâyı, hem de fonksiyonu ayrı renk ve desenle aynı anda yüklerken diğer taraftan edeb dersi verir.

---

[376] İsrâ, 29.
[377] Hucurât, 12.

KUR'ÂN-I KERÎM'İN İ'CÂZ ÇEŞİTLERİ[378]

I. GİRİŞ (İ'CÂZ, İ'CÂZÜ'L-KUR'ÂN KELİMELERİNİN TANIMLARI VE TEHADDÎ)

İ'câz kelimesinin lügat manası, aczin ispat edilmesidir. Terim olarak ise, risâlet davasında Hz. Peygamber'in ebedî mucizesi Kur'ân hakkında Arapların ve gelecek nesillerin âciz kalmasını ispat etmek sûretiyle Hz. Peygamber'in peygamberliğinin doğruluğunu ortaya koymaktır. Diğer bir ifadeyle i'câz, bir peygamberin peygamberlik davasını ispat için ortaya koyduğu ve başkalarının benzerini getirmekten âciz olduğu harikulade olgulardır.

İ'câzü'l-Kur'ân, onun lafzı, nazmı, üslûbu ve içeriği itibarıyla insan ve cinleri kendisine benzer getirmekten âciz bırakmasıdır.

Arap edebiyatının zirvede olduğu dönemlerde nazil olan Kur'ân, güçleri yetecek olursa bir benzerini getirmeleri mevzuunda bütün insanlığa meydan okumuş, ebedî çağrıda bulunmuş ama cevap alamamıştır. Sadece bu yönüyle bile Kur'ân'ın mu'cizeliği tartışmasızdır.

Lügatte, meydan okuma, tahrik gibi anlamlara gelen tehaddî Kur'ân'ın dil ve üslup yönünden taşıdığı i'cazı ortaya koyan ve

---

[378] Bu çalışma Diyanet İlmi Dergi, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2010 cilt 46, sayı 3'de yayınlanmıştır.

bizzat Kur'ân tarafından ifade edilen bir özelliği ifade eder. Şöyle ki, Arap Dilinin en güçlü olduğu bir dönemde nazil olan Kur'ân, Allah'a inanmamakta direnen müşriklere meydan okuyarak şâyet kendisinin Allah katından inanmıyorlarsa bir benzerini getirmeleri yönünde üç aşamalı bir çağrıda bulunmuştur. Bunlardan ilki Mekke'de gerçekleşmiş ve şu âyette onlardan Kur'ân'ın bir benzerini getirmeleri istenmiştir:

قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَن يَأْتُواْ بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لاَ يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا *"De ki: Andolsun, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler."* (İsrâ, 17/88)

İkinci aşama Mekke devrinin sonlarına doğru gerçekleşmiş ve bu defa onlardan on sûrenin benzerini meydana getirmeleri istenmiştir:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُواْ بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُواْ مَنِ اسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ اللّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ *"Yoksa, «Onu (Kur'ân'ı) kendisi uydurdu» mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin."* (Hûd, 13)

Üçüncü aşamada ise, onlardan tek bir sûrenin benzerini getirmeleri istenmiştir:

وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُواْ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُواْ شُهَدَاءكُم مِّن دُونِ اللّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın."* (Bakara, 2/23)

Bu konuda son sözü Kur'ân söylemiş ve tarihi vakıa da buna uygun olmuştur:

فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ وَلَن تَفْعَلُواْ فَاتَّقُواْ النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ *"Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan*

ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır." (Bakara, 2/24)

II. KUR'ÂN'IN MUCİZE OLUŞUNUN DELİLLERİ

Kur'ân'ın mucize oluşunun üç delili vardır. Bunlar, onun beşer üstü bir kitap olması, muarızlarına meydan okuması ve kendisine nazîre yapılamamasıdır. Kur'ân, ilim, hüküm ve beyân bakımından beşer gücünü aşan ve kendisinin mucizeliğini gösteren farklı özelliklerle dolu bir kitaptır.

İnsanlığın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için bir hidâyet rehberi olan Kur'ân-ı Kerim, en mükemmel i'caz şaheseridir. Diğer bir tabirle Kur'ân-ı Kerim, i'câz zırhıyla korumaya alınan hem hidayet kitabı, hem de murad-ı ilahi gereği son peygamber'e indirilen yegâne söz mu'cizesi olan kitaptır.

Kur'ân i'câzının; belki de indiği dönem itibariyle en belirgin olanı onun, nazım, üslup ve kelimelerden oluşan beyâni yönüdür. Bu icaz gereği hitabın içerdiği kelimelerin her biri yerli yerine oturmaktadır. Öyle ki, bir kelimeyi başka biriyle değiştirmek, ya hitabın bozulmasına yol açacak ya da belâgatının eksilmesine sebep olacaktır. Bu zaviyeden bakıldığında Kur'ân i'câzını Kur'ân'ın bütünlüğü içinde her bir sûrede hatta yerine göre her bir ayette aramak Kur'ân'ın değişik hikmetler içeren i'caz vecihlerini ortaya koyacak ve bitmek tükenmek bilmeyen bu sonsuz hazineden istifade edilmesine sebep olacaktır.

III. KUR'ÂN İ'CÂZININ ÇEŞİTLERİ

Kur'ân-ı Kerim yukarıda da beyan ettiğimiz vecihle insanların bir mislini getirmekten aciz kaldıkları anlamında mucize bir kelamdır. İ'câzının çeşitleri her zaman diliminde muhataplarının

konumuna göre zenginlik arz ederek artar durur. Kur'ân'ın indiği çağdaki toplum ve bu toplumun fikir seviyesi ne ise Kur'ân O'nu esas almış ve insanlara teklif ettiği şeyler de o seviyede olmuştur. Bu seviyeyi korumak ve gözetmek gerekmektedir. Bu nedenle daha sonra ortaya çıkan yeni bilgileri Kur'ân'da aramak veya bu bilgileri Kur'ân'a yüklemek Kur'ân'ın ilk muhatabı olan insanlar için teklifi malâyutak bir iş olur. Dolayısıyla vahyin indiği ilk dönemde öne çıkan lügavî i'câz yönü bir başka dönemde fen ve teknolojiyi ait doğru ve eksiksiz tespitleri ile ilmî i'câz yönü olarak yerini alabilir.

Ardından lafzında fesahat, manasındaki belâğat ve kapsayıcılığı, nazmındaki güzellik, kelimeleri meydana getiren harflerin dizilimi, bu harflerden meydana gelmiş kelime gruplarının cümleler içindeki dizilim ve ahengi, bu cümle gruplarının kendi aralarında farklı yönlerden münasebetleri, Eski Arap üslubuna benzemeyen eşsizliği ve açıklamalarındaki incelik ve sadelik, Arap dilinin hiç bir kimsenin muvaffak olamayacağı bir tarzda bütün incelikleriyle kullanılması, getirmiş olduğu hükümleri ele alış tarzı, realiteyi göz ardı etmemesi ve neticesinde müjde ve tehditlerindeki tenasüb ile muhatabının psikolojik konumuna uygun va'z edişi, Kur'ân'da hiç bir sûrette çelişkinin söz konusu olmaması, muhatabının kalbinde bıraktığı yüksek tesir; mazinin karanlıklarında kalmış ve özellikle muhatabın ihtiyacı olan tafsilatı takdimi, istikbale ait verdiği haberler, bu haberlerin gözle görülür şekilde yerine gelmesi ve özellikle bu haberleri ümmi bir peygamberin dillendiriyor olması ve de onu anlamaya liyakatin artması ölçüsünde daha niceleri.

Şimdi bu çeşitlerden bazılarını inceleyelim:

A- Kur'ân'ın Lugavî İ'câzı

Kur'ân-ı Kerîm'in dil ve üslup yönünden arzettiği i'câzdır. Nitekim Kur'ân'a air ifade tarzı, hem arılık, duruluk ve güzellik,

hem de seçtiği kelime ve cümlelerin ibaredeki anlatıma uygun olması itibarıyla en üst düzeydedir.

Lugavî i'câz kendi içinde şu alt başlıklarda değerlendirilebilir: 1- Kur'ân'ın Beyânî İ'câzı, 2- Kur'ân'ın Lafzî ve Ma'nevî İ'câzı, 3- Kur'ân'ın Nazmî İ'câzı, 4- Kur'ân'ın Hıtâbî İ'câzı, 5- Kur'ân'ın Mevdû'î İ'câzı (Sûre ve Ayetlerinin Birbirleriyle İrtibatı), 6- Kur'ân'ın Fonetik İ'câzı, 7- Kur'ân'ın Okunuşundaki İ'câz, 8- Kur'ân'ın Ezberlenmesinin Kolaylığı, 9- Kur'ân'ın Tecvid İ'câzı[379]

B- Kur'ân'ın Fennî İ'câzı

Kur'ân-ı Kerîm'in ilimlerle, sanayi ile, mühendislik, matematik, ekonomi, sosyal, kimya, fizik, biyoloji, antropoloji ve benzeri yeryüzünde var olan bilimsel yönünü ortaya koyan i'câz çeşididir[380]. Bilimin, deney ve gözlem neticesinde ulaştığı nihâî hakikatlerin Kur'ân'daki kesin ve mutlak hakikatlerle çelişmemesini ifade eder. Kur'ân bir bilim kitabı değildir. Fakat onun asırlarca önce dünya, güneş, ay, vb. hususlarda ortaya koyduğu bilgiler, bir yandan o zamanın bilim adamlarını benzerini getirmekten aciz bırakırken, diğer yandan asırlar sonra bu hususlarda tespit edilen bilimsel verilerle de uyum arz etmiştir.

---

379 Kur'ân'ın Lügavi İ'câzı maddesi bu başlık altında daha kapsamlı olarak başka bir makalede incelenmiştir.

380 Kur'ân-ı Kerîm'in mu'ciz olması konusunda ehli ilim ittifak halinde olduğu bilinmektedir. Onun mu'ciz olması konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. (Bkz. Kırca Celâl, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, İstanbul, 1981, s. 19.) Ancak ihtilaf konusu, Kur'ân i'câzının çeşitliliğindedir. Bu konuda, Kur'ân'ın ilmî i'câzının da içinde olduğu bütün i'câz çeşitlerine hâvi olduğunu ileri sürenler ile Kur'ân'ın sadece lügavî, yani beyânî i'câzı olduğunu ileri sürenler olmak üzere iki ayrı hakim görüş vardır. (Bkz. Abbas Fadıl Hasan, *el-Müfredâtu'l-Kur'âniyye min Mazâhiri'l-İ'câz*, Ürdün, 1986, s. 4.) Fennî i'câzın tanımı ile ilgili bkz. Ebû Hicr Ahmed Ömer, *et-Tefsîru'l-İlmî li'l-Kur'ân fi'l-Mîzân*, Beyrut, 1991, s. 64; Kırca Celâl, *a.g.e.*, s. 51.

Kur'ân-ı Kerîm muhatabını aklî ve mantıkî delillerle ikna eder. Bu hakikatleri, kendine has bir metotla genellikle âfâki ve enfüsî delillerle ortaya koymaya çalışır. Nazarları insanı çepeçevre saran bu delillere bakmaya ve onların ardında gizlenmiş olan gerçek müsebbibe yani Allah'a tevcih ettirir. Bunlara; insanın kendi iç dünyası, taşımış olduğu beden ve onun esrarı ile alakalı olan enfüsî deliller ve insanı çepeçevre kuşatmış olan dışa dönük âfâkî deliller adı verilir[381]. Yani enfüsî ve kevnî ayetler hidayet delillerinin bir parçasıdır. Bu delilleri incelemek dine ve gerçek imana ulaştıran bir yoldur. Kur'ân, bu gerçeği şöyle dile getirir: *Biz onlara gerek dış âlemdeki ve gerek kendi nefislerindeki ayetlerimizi yakında göstereceğiz.*[382]

'Kur'ân'ın kendi yazılı direktifleri yanında, tabiattaki unsurlar ve oluşlar hakkında da 'ayet' terimini kullanması, onların işte, bu en üst ilim hakikatine birer gönderme olmaları nedeniyledir. Çünkü tüm olgular ve görüntüler, onları kavrama yeteneğini taşıyanlar için bu üst boyuta işaret eden '**açık uçlu**' birer simgedirler.'[383]

Kur'ân'ın ilmi i'câzının en büyük delili: '*Yaş ve kuru iç bir şey yoktur ki Kitâbı mübinde bulunmasın*'[384] ve '*Ey Resulüm, işte sana bu kutlu kitabı indirdik ki her şeyi açıklasın, doğru yolu göstersin, Allah'a teslimiyetle itaat edecek olanlara, rahmetin ve müjdenin ta kendisi olsun.* ' ayetidir.[385] Buradan Kur'ân'ın mücmel bir şekilde, yani prensipler halinde her şeye şamil olduğunu anlıyoruz.[386]

---

381 Eren Cüneyt, *Kur'ân-ı Kerim'i Anlamaya Yönelik Metotlar*, Erzurum, 2002, s. 11-12.

382 Fussilet 53.

383 Kılıç Sadık, Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, 03-05 Şubat 1995, *Kur'ân'ın Aydınlığına Doğru*, Ankara, 1995., s. 297.

384 En'am 59.

385 Nahl 89.

386 Geniş bilgi için bkz. Ebû Hacer Ahmed Ömer, *et-Tesîru'l-İlmî li'l-Kur'ân fi'l-Mîzân*, Dımaşk, 1991, s. 103.

Burada öncelikle bilinmesi gereken en önemli kuralın, *sadece modern ilmin ulaşmış olduğu kesinleşmiş sonuçlarının, Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin üzerinde ittifak ettiği kesin yorumlarıyla çatışmayacağıdır.* Bir diğer tabirle, modern ilmin, elindeki bütün teknolojik imkânlar neticesinde, sayısız deney ve tecrübeleriyle ulaşmış olduğu sabit ve değişmez en son nokta, Kur'ân'ın üzerinde ittifak ettiği en son yorumu ile daima barışık olacaktır. Bu bağlamda makbul olan ilmî tefsir, 'modern ilimlerle uzlaşan tefsir olarak' özetlenebilir. Çünkü 'her devrin kesin hakikatlermiş gibi kabul ettiği ve fakat yanlış olduğu ancak daha sonraları ortaya çıkmış olan kendine has kuruntuları olmuştur.'[387]

O halde Kur'ân'ın ilmî keşiflere işaret ettiği, bu ilimlere kaynak olabileceği zannedilen ayetleri aceleci bir tarzda, hali hazırda ilmin ortaya koyduğu verilerle yorumlamaya çalışmak veya bu verilere Kur'ân'dan bir mesned aramak çok büyük yanlışlara sebebiyet verecektir. Her ne kadar ilmî de kabul edilse, değişebilirliği muhtemel nazariyeler Kur'ân hakikatleri ile mukayese dahi edilemez. Bilim tarihi, bir zaman için doğruluğuna inanılan bir teorinin, deney ve tecrübeler neticesinde yanlış olduğuna şahid olmuştur. Durum böyleyken, aceleci bir tavırla Kur'ân ayetlerini, doğruluğu kesinleşmemiş bu nazariyelerle yorumlamaya kalkışmak, Kur'ân hakkında şüphelere sebebiyet verecektir. Zira herkesten, olası tezad durumun Kur'ân'ın ayetleri değil, onun yanlış yorumu olduğunu anlamasını beklemek haksızlık olacaktır. Bu konuyla ilgili vereceğimiz en bariz örnek, *Tefsîru'l-Kebîr* sahibi Fahreddin er-Râzî'nin Bakara Sûresi 22. ayet hakkında yapmış olduğu yorumdur. er-Râzî, Kur'ân'ın, الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الأَرْضَ فِرَاشاً *'Yeryüzünü size yatak yaptı'* ayetini günün hâkim olan

---

[387] Akdemir Salih, 'İlmî Tefsir Hareketinin Değerlendirilmesi ve Ondokuz Rakamı Üzerine' adlı giriş, Draz Abdullah, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, İstanbul, 1983, s. 10.

anlayışı çerçevesinde, dünyanın dönmediğine delalet ettiği şeklinde yorumlamıştır.[388]

İlmî i'câz genelde iki bölümde incelenir.

1- Kâinatla İlişkin Olan İlmî İ'câz

Pozitif bilimlerin gözlem ve deney yöntemlerine dayanarak tabiatın oluşum ve işleyişi hakkında ortaya koyduğu bazı bilgilerle Kur'ân'ın Allah'ın varlığı, birliği ve ahiret hayatının mevcudiyetine dikkat çekmek için tabiatın oluşumu ve işleyişine dair verdiği kısa bilgilerin uygunluk arz etmesi bu i'câzın esasını teşkil eder. Dünyanın bir yörüngede hareket etmesi, bütün canlı varlıkların erkekli dişili yaratılması, dünyanın çevresinde bir atmosfer tabakasının bulunması, bitkilerin tozlaşması, güneşin bizzat ısı ve ışık kaynağı olması, yerkürenin, üzerinde canlıların yaşamasına elverişli bulunması, uzayın genişlemesi, dağların ağırlık merkezi olup yerküreyi sarsılmaktan koruması, denizde tatlı su ile tuzlu su arasına bir engelin konulması, göğe doğru yükseldikçe oksijenin azalması gibi modern bilimin keşfettiği konulara Kur'ân'da kısaca veya işaret yoluyla temas edilmesi ilginç i'câz örnekleri arasında zikredilir.[389]

2- İnsanla İlişkin İlmî İ'câz

Kuran'ın, insanın yaratılış safhalarından ferdi ve içtimai bir varlık olarak ihtiyaç duyduğu bilgilere kadar ilgi alanına giren hemen her konuda verdiği bilgiler ilmi i'câzın ikinci safhasını oluşturur. İnsanların hem dünyada hem ahirette mutluluğa ermelerini sağlayacak temel bilgileri öğretmesi, hikmeti, hakkı hayrı, sabrı tavsiye etmesi, adaleti gözetme, iffetli olma,

---

388 er-Râzî Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Tahran, II/102.

389 İlgili örnekler için bkz. Kırca Celal, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, İstanbul, 1994; Yıldırım Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Fennî Keşifleri*, Ankara, 1990.

yardımlaşma, güzel söz söyleme, hukuka riayet etme, ebeveynin yanı sıra hısım akraba, yakın ve uzak komşuya, bütün insanlara, hatta hayvanlara karşı iyi davranma gibi iyilikleri emretmesi, körü körüne taklitçilik, zulüm, yalan, hırsızlık, kumar, zina, adam öldürme, faizcilik, ahde vefasızlık, böbürlenme, başkasını küçük görme gibi her türlü kötülüğü yasaklaması bu tür i'câzın örnekleri arasında kaydedilir.[390]

C- Kur'ân'ın Teşriî İ'câzı

1- Muhatabın Konumunu Gözeterek Hüküm Va'z Etmesi

Bu i'câz çeşidi Kur'ân-ı Kerîm'in muhatabın konumunu gözeterek hüküm va'z etmesi şeklinde özetlenebilir. Bu konum değişik cihetlerle değerlendirilebilir. Evet, Kur'ânın düsturları, ezelden geldiğinden ebede gidecektir. Medeniyetin kanunları gibi ihtiyar olup ölüme mahkûm değildir. Zira Kur'ân'ın va'z ettiği kanunlar muhatabın psikolojisi göz önünde bulundurularak gerçekleşmiştir.[391] Bu yönüyle ele alınacak olursa Kur'ân-ı Kerîm beşerî her türlü sıfattan ve özellikten uzak olduğu anlaşılacaktır. *'Nitekim okuduğumuz veya dinlediğimiz Kur'ân âyetlerini dikkatlice düşünüp tetkik ettiğimizde, onları ulûhiyetin ulvî sıfatlarını ve rubûbiyetin muhteşem heybet ve celâlini yansıtan birer parlak ayna görürüz. Âyetlere hangi yönden bakarsak bakalım, onlarda bambaşka bir aşkınlık görürüz. İnsanların konuşma üslûplarında müşahede ettiğimiz ve beşerî eksiklikleri, zaaf ve ihtiyaçları ele veren üslûptan eser görmeyiz. Onda her zaman bir aşkınlık söz konusudur'.*[392]

---

[390] Bkz. Yavuz Yusuf Şevki, *Îcâzu'l-Kur'ân md., TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, XXI/403-406.

[391] Kur'ân'ın Lafzî ve Ma'nevî İ'câzı ve Kur'ân'ın Nazmî İ'câzı hakkında vermiş olduğumuz örneklere bkz.

[392] M. Said Ramazan el-Bûtî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Mu'cizevî Korunması*, Yeni Ümit

Bir örnek verecek olursak; Cenab-ı Hak, Nisâ sûresi 19. ayetinde يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهاً *'Ey müminler, kadınlara zorla varis olmanız size helal olmaz.'* buyurmaktadır.

Dikkat edilecek olursa bu âyette kadınlara zorla vâris olma yasağı 'helal değildir' ibaresiyle gelmiştir. Oysa Kur'ân-ı Kerim'de yasaklanan şeylerin çoğunluğu, وَلا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاقٍ *'Bir de açlık korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.'*[393] وَلا تَقْرَبُوا الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلاً *Zinaya da yaklaşmayın, çünkü o pek çirkindir ve kötü bir yoldur.*[394]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ[395] وَلا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ *'Yetimin malına da yaklaşmayın...'* آمَنُوا لا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ *'Ey iman edenler, bir kavim diğeriyle alay etmesin.'*[396] وَلا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً *'Birileriniz diğerlerini arkasından çekiştirmesin.'*[397] gibi örnek âyetlerde görülüğü üzere nehy edatı ile gelmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهاً *'Ey müminler, kadınlara zorla varis olmanız size helal olmaz.'*[398] âyettindeki yasaklamanın farklı sîga ile gelme sebebi ne olabilirdi? Yine bu âyete benzeyen: وَلا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً *'Kadınlarınıza verdiğiniz mehirleri geri almanız size helâl olmaz.'*[399] örneğinde olduğu gibi, bu üslûbun, insanların uzun müddettir yapa geldikleri, alışkanlık kazandığı ve o işi yapmalarında herhangi bir beis görmedikleri durumlarda kullanıldığı görülmektedir. Yani bu ibare ile gelen yasaklama, bir bakıma muhatabına yasaklamanın taşımış olduğu olgu karşısında daha dikkatli olması gerektiği

---

Dergisi, 85 Temmuz-Ağustos-Eylül 2009.

393 İsrâ, 31.

394 İsrâ 32.

395 İsrâ 34.

396 Hucurat 11.

397 Hucurat 12.

398 Nisâ 19.

399 Bakara 229.

hususunda imâda bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu üslup Kur'ân'ın, mücerret bir yasaklamanın ötesinde, bu yasaklamanın toplumun alışkanlıklarını gözeten, insan psikolojisini de hesaba katan bir yasaklama olduğu şeklindedir. Binaenaleyh, bu üslubun âyetin yorumuna katmış olduğu zenginlikten mahrum bir tefsirin, Kur'ân'ın vermek istediği mesajı, tam olarak takdim etmeyeceği açıktır.

Başka bir örnek verelim: Cenab-ı Hak Mâûn sûresi 3. Ayette وَلا يَحُضُّ عَلَى طَعَام الْمِسْكِينِ *'Muhtacın yemeğini (verme)yi hiç teşvik etmez." buyurmaktadır.*

Dikkat edilecek olursa ayet إطَعَام الْمِسْكِينِyani 'muhtacın doyurulması' değil طَعَام الْمِسْكِين 'muhtacın kendi yemeği' anlamındadır. Zira muhtaç olanların yemekleri imtihan gereği zenginlerin uhdesindedir. İşte Kur'ân'ın yermiş olduğu o kimseler muhtaç olanların kendi yemeklerini vermezler, kendilerine ait olanı kendisine vermeye teşvik etmezler demektedir. Zira Cenâb-ı Hak Meâric 25'te: وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُوم *Onlar o kimselerdir ki mallarında isteyen ve yoksun olanların hakları bulunmaktadır*, buyurarak muhtaç olanların haklarının zenginlerin mallarında bulunduğunu takrir etmektedir.

Ayette dikkat çekici bir diğer husus da fakirlerin kendi mallarını vermemenin ötesinde ayrıca başkalarının da bu iyiliği yapmalarını istemediklerine işaret etmektedir. Yani cimriliğin ötesinde şuh hali. Buna bir çeşit günaha ortak arama hali de denebilir[400].

---

[400] Bu bağlamda serdedilen bir yorumda şöyle denilmektedir: 'Cömertlik, Allah'ın 'Cevâd' ismiyle rezonansa geçmenin adıdır. İnsan, yaptığı işlerde ne ölçüde esma-i ilâhî ile münasebet halinde ise, neticesinde elde ettiği faydalar aynı nisbette olacaktır. Bir hadîslerinde Allah Rasûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmaktadır: 'Allah 'Cevad'dır; cömertliği sever ve güzel ahlâkı sevmesine mukabil çirkin huyları kerih görür. Vermek Allah ahlâkıdır. Allah ahlâkıyla ahlâklanmak ise, her zaman ve her yerde, ayağın sağlam bir zemine basması demektir.' (Gülen

2- Kur'ân'ın En Güzel Ahlak Kaynağı Olması

Kur'ân-ı Kerîm ortaya koyduğu prensipleriyle insanın kendisi, ailesi, yaşadığı toplum ve alemşumul anlayışla bütün insanlığı kuşatan en güzel ahlak modelini tesis etmiştir. Sosyologlarca ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken bu prensiplerin her birisi kendi başına ayrı bir değer olarak kaynağının ilahi olduğunu ispatlarken diğer açıdan da Kur'ân'ın hükümleriyle i'câz yönünü sergilemektedir. Aşağıda bu başlığa örnek teşkil edebilecek ayetlerden bazılarını zikrediyoruz:

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلاَّ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلاَ تَقْتُلُوا
أَوْلاَدَكُمْ مِنْ إِمْلاَقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلاَ تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلاَ
تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ وَلاَ تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ
إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لاَ نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلاَّ
وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَبِعَهْدِ اللهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

De ki: "Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını ben okuyup açıklayayım: O'na hiçbir şeyi ortak yapmayın, anneye babaya iyi davranın, fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin, çünkü sizin de onların da rızkını veren Biz'iz. Kötülüklerin, fuhşiyatın açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Allah'ın muhterem kıldığı cana haksız yere kıymayın. İşte aklınızı kullanırsınız diye Allah size bunları emrediyor. Rüşdüne erinceye kadar, yetimin malına en güzel şeklin dışında bir sûrette yaklaşmayın. Ölçüyü, tartıyı tam ve doğru yapın. Biz hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz. Hakkında konuştuğunuz kimse, akrabanız bile olsa, yine doğruyu söyleyin! Allah'a verdiğiniz ahdi tutun. İşte düşünüp tutasınız diye Allah size bunları emretti (En'am, 151-152)

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ
تُشْرِكُوا بِاللهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ *De ki: "Rabbim o güzel şeyleri değil, açığı ile gizlisi ile, bütün fuhşiyatı haram*

Fethullah, *Fasıldan Fasıla*, II/110)

kılmıştır. Keza her türlü günahı, haksız yere haddini aşmayı ve kendisine tapılması hakkında Allah'ın herhangi bir delil bildirmediği bir nesneyi Allah'a şerik yapmanızı, bir de Allah'ın emretmediği birtakım şeyleri iftira ederek O'na mal etmenizi haram kılmıştır." (A'raf, 7/33)

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ *"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi adet edinen herkesin vay haline!"* (Hümeze, 104/1)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَسْخَرْ قَومٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلاَ نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلاَ تَلْمِزُواْ أَنْفُسَكُمْ وَلاَ تَنَابَزُوا بِالأَلْقَابِ بِئْسَ الاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلاَ تَجَسَّسُوا وَلاَ يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللهَ إِنَّ اللهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ *"Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi, (daha doğrusu kendilerinizi) karalamayın. Birbirinize kötü lakaplar takmayın. İman ettikten sonra insanın adının kötüye çıkması, fâsık damgası yemesi ne fena bir şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar tam zalim kimselerdir. Ey iman edenler! Zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah'ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun. Allah tevvabdır, rahîmdir (tövbeleri kabul eder, merhamet ve ihsanı boldur).* (Hucurat, 49/12)

D- KUR'ÂN'IN GAYBÎ İ'CÂZI

Kur'ân-ı Kerîm'in insanların **bilme imkanına sahip olmadıkları gayb haberlerini içermesi itibarıyla arz ettiği i'caz** yönüdür. Mâzî, istikbâl, kevnî hakikatler ve uhrevî durumlarla

ilgili olmak üzere dört kısıma ayrılır. Kur'ân, bu yönünü şu şekilde ifade etmiştir:

تِلْكَ مِنْ أَنبَاء الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنتَ تَعْلَمُهَا أَنتَ وَلاَ قَوْمُكَ مِن قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ *"Bunlar sana vahyettiğimiz bilinmeyen olaylardır. Sen de, milletin de daha önce bunları bilmezdiniz. Sabret, sonuç, Allah'tan sakınanlarındır."* (Hûd, 11/49)

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِن كُنتَ مِن قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ *Biz vahyetmiş olduğumuz bu Kur'ân'la sana (aslında) daha öncesinden haberin dahi olmadığı kıssaların en güzelini anlatmış oluyoruz.* (Yûsuf, 12/3)

1- Maziye ait gaybi i'câz

Bu i'câz çeşidi kısaca Kur'ân'ın mazinin derinliklerinde meydana gelen hadiseler hakkında vermiş olduğu bilgiler demektir. Bu bilgiler bazen o kadar detaylı arz edilmektedir ki dinleyici adeta kendini yaşanılan o sahnede bulur. Yûsuf sûresi baştan sona kadar bu konuya canlı örneklerle doludur.

Üstad Hazretleri konuyla ilgili olarak şöyle der: *"Hz. Âdem'den tâ Asr-ı Saadete kadar, enbiyaların mühim hâlâtını ve ehemmiyetli vukuatını öyle bir tarzda zikrediyor ki, Tevrat ve İncil gibi kitabların tasdiki altında gâyet kuvvet ve ciddiyetle ihbar ediyor. Kütüb-ü Sâlifenin ittifak ettikleri noktalarda muvafakat etmiştir. İhtilaf ettikleri bahislerde, Mûsahhihane hakikat-ı vakıayı faslediyor. Demek Kur'ânın nazar-ı gayb-bînisi, o Kütüb-ü Sâlifenin umumunun fevkınde ahvâl-i mâziyeyi görüyor ki, ittifakî mes'elelerde Mûsaddıkane onları tezkiye ediyor. İhtilafî meselelerde Mûsahhihane onlara faysal oluyor. Halbuki Kur'ânın vukuat ve ahvâl-i mâziyeye dair ihbârâtı aklî bir iş değil ki, akıl ile ihbar edilsin. Belki, semâa mütevakkıf nakildir. Nakil ise, kıraat ve kitabet ehline mahsustur. Dost ve düşmanın ittifakıyla kıraatsız, kitabetsiz, emanetle maruf, ümmî lâkabıyla mevsuf bir*

Zâta nüzul ediyor. Hem o ahvâl-i mâziyeyi öyle bir Sûrette ihbar eder ki, bütün o ahvâli görür gibi bahseder. Çünki uzun bir hâdisenin ukde-i hayatiyesini ve ruhunu alır. Maksadına mukaddeme yapar. Demek Kur'ândaki fezlekeler, hülâsalar gösteriyor ki, bu hülâsa ve fezlekeyi gösteren, bütün mâziyi bütün ahvâli ile görüyor. Zira bir zâtın bir fende veya bir san'atta mütehassıs olduğu; hülâsalı bir sözle, fezlekeli bir san'atçıkla, o şahısların meharet ve melekelerini gösterdiği gibi, Kur'ânda zikrolunan vukuatın hülâsaları ve ruhları gösteriyor ki, onları söyleyen, bütün vukuatı ihâta etmiş, görüyor, (tâbir caiz ise) bir meharet-i fevkalâde ile ihbar ediyor.[401]'

2- İstikbâle Ait Gaybi İ'câz

a- Kur'ân'ın Korunacağına Dair İcâz Yönü

Kur'ân-ı Kerîm'in vahyedildiği andan itibaren *"Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'ân'ı Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biz'iz"* (Hicr, 15/9) ayeti ile açık olarak İlahi teminat altında korunacağını haber vermektedir. Bu koruma o günün şartları muvacehesinde şifahi ve kitabi zapt yolları ile sağlanmış ve titizlikle günümüze kadar ulaşmıştır.

'Kur'ân-ı Kerîm Peygamber Efendimiz'in mübarek dudaklarından çıktıktan sonra, birbirine sımsıkı bağlı halkalar gibi son derece titiz ve dikkatli bir şekilde hem yazılmış/kitabîleştirilmiş, hem de şifahî olarak sağlam-kusursuz; yazılı-sözlü, kitabî-şifahî zaptetme metotları aynı anda, yan yana tam bir uyum ve ittifak hâlinde işletilmiş ve böylece günümüze kadar ulaşmıştır. Öyle ki biz yaşanan bu uzun süreçte, bu upuzun nakil zincirinde, şüphenin girebileceği en küçük bir boşluğun, bir gediğin veya her hangi bir kayıp halkanın olmadığını müşahede ediyoruz. Bu

---

401 Said Nursi, *Sözler*, 426.

mübarek semavî kitabın, tarih denen bu harika zaman tünelinden, çağları aşarak, büyük bir ihtimam ve korunma ile günümüze kadar gelmesi muhteşem bir hâdisedir.[402].'

b- Mekke Dönemindeki Küfür Ehlinin İstikbaldeki Durumları ile İlgili İcâz Yönü

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ خَتَمَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ "*İnkâra saplananları ise ister uyar ister uyarma onlar için birdir, imana gelmezler. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de bir perde inmiştir. Bunların hakkı büyük bir azaptır.*" (Bakara, 2/6-7) Bu ayetlerde bahsi geçen mühürlemenin, batılda ısrar etmelerinin neticesinde Ebû Cehil, Ebû Leheb gibi Kureyş müşriklerinin imana gelmeyeceği hakkında istikbale ait bir haberdir. Ayette geçen الَّذِينَ lafzındaki "el"in ifade ettiği mânâlardan birisi "ahd"dir. Arap gramerinde Ahd ile sınırlandırılmış, malum şeyler kastedilir. Dolayısıyla bu ayette Ebû Cehil, Ebû Leheb, Ümeyye İbn Halef gibi Kureyş kafirlerinin olduğu açıktır. İstikbale ait gaybi bir mucizedir.

Aynı durum Kafirun suresinde geçen ifadeler içinde geçerlidir. Kâfirûn Sûresinde geçen 3. ve 5. Âyetler hakkında bazı müfessirler tekrar olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa ilk bakışta lafızlarda benzerlik görünen 3. ve 5. âyetler arasında aslında mana yönüyle büyük farklılık bulunmaktadır. 3. âyet çoğu müfessire göre hali anlatmaktadır. Yani Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) müşriklerin vahyin indiği andaki hallerini tasvir adına وَلا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ '*Sizler benim ibadet ettiğime tapmıyorsunuz*' demektedir. Lafzen aynı görünen 5. âyette ise durum farklıdır; burada Allah Teâlâ'nın Rasulüne gaybden haber vermesi ile gerçekleşen وَلا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُد '*Sizler benim ibadet ettiğime (istikbalde de) tapacak*

402 M. Said Ramazan el-Bûtî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Mu'cizevî Korunması*, Yeni Ümit Dergisi, 85 Temmuz-Ağustos-Eylül 2009.

değilsiniz" mucizevi ihbarı vardır. Hamdi Yazır bu konuda şöyle der: '.... Bu iki âyet ilk bakışta evvelkilerin 'tekrar'ı gibi görünür. Bu bir atıftır, atıf ise az çok başkalık ifade eder, onun için cumhur bu âyetlerde manen 'tekrar' olmadığını ve binaenaleyh sade tekid değil, her birinin bir te'sis, yani yeni bir hüküm olduğunu beyan etmişlerdir'[403].

Kur'ân'ın, Ebû Leheb ve karısının küfür üzerine öleceğinden haber vermesi de bu icâz çeşidine bir başka örnek olarak da zikredilebilir.

c- Kur'ân'ın Benzerinin Getirilemeyeceğine Dair İ'câz Yönü (Tehaddi)

Bu başlıkla ilgili izahat için çalışmamızın giriş bölümüne bakılabilir.

3- İlahi ve Kevnî Hakikatlere Ait Gaybi İ'câz

İlahi ve kevnî hakikatler kainatta düzeni ve ahengi sağlayan, bütün varlıkların uymak zorunda olduğu kanun ve kuralların tamamı şeklinde özetleyebileceğimiz bir kavramdır. Şeriat-ı fitriye de denebilir. Kur'ân-ı Kerîm muhataplarına bu hakikatleri bir fihriste olarak sunar. Bu hakikatlerin özünde tevhid gerçeği yatmaktadır. Yani varlık alemi bütün eczasıyla Cenab-ı hakkın farklı isimlerinin tecellisi şeklinde kendisine işaret ve O (celle celâluhû)'nun koymuş olduğu nizama boyun eğmektedir. İnsan bu hakikatleri kavraması, bu kanunları doğru okuma nisbetinde başarılı olacaktır. Bu tılsımı çözebilmek yine Kur'ân'ın öğretileri çerçevesinde hayat sürdürme ile mümkün olacaktır. Kur'ân'ın bu hususiyeti varlık aleminin ve onu temsilen hilafet makamındaki insanın dünya ve ahretini mamur etmesi adına tek başına bir i'câz örneğidir.

---

403 Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX/6224 vd.

Üstad Hazretleri bu konuyla ilgili olarak şöyle der: *'Evet, Kur'ân'ın hakaik-ı İlahiyeye dair beyanları ve tılsım-ı kâinatı açıp, hilkat-ı âlemin muammasını çözen beyanat-ı kevniyesi, ihbarat-ı gaybiyenin en mühimmini görçekleştirmektedir. Hem Kur'ân, gösterdiği o İlahi hakikatler ve o kevnî hakikatleri beyandan sonra, safay-ı kalp ve tezkiye-i nefsten, ruhun terakkiyatından ve aklın tekemmülünden sonra beşerin ukulü adeta "Sadakte" (doğru söyledin) deyip o hakikati kubul ederler.'* (*Sözler*, 376-78)

4- Uhrevî Durumlarla İlgili Gaybi İ'câz

Kur'ân-ı Kerîm bu fani hayatın sona ermesi neticesinde meydana gelecek kıyamet sahnelerini, bu hayatın devamı olan ahirete ait hususları, cennet, cehennem manzaralarını en ince detaylarına kadar nakletmektedir. Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insan aklının tahattur dahi edemeyeceği bu detaylar Kur'ân olmasa bilinmesi mümkün olamayacaktı.

IV. SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'in de en önemli özelliği, eski Arap üslûbuna benzemeyen yepyeni üslûbu ve beyanındaki cezâleti ile harika nazım örgüsü olan i'câzî yönüdür. Kur'ân, lafzı, nazmı, üslûbu ve içeriğiyle de insan ve cinleri kendisine benzer getirmekten âciz bırakmıştır. Ele aldığı, işlediği konuları kendine has üslûb ve ahengi ile muhatabın farklılığı, siyak-sibak ilişkisi vb. sebeplerden dolayı takdim ettiği mesajı bir çok yerde değişik şekillerde takdim eder. Bu zenginliği ile Kur'ân-ı Kerîm güçleri yetecek olursa bir benzerini getirmeleri mevzuunda bütün insanlığa meydan okumuş, ebedî çağrıda bulunmuş ama cevap alamamıştır. Sadece bu yönüyle bile Kur'ân'ın mu'cizeliği tartışmasızdır.

Âlimler i'câz vecihleri hakkında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu mevzuda söylenebilecek belki de en isabetli hüküm i'câz çeşitlerinin her zaman diliminde muhataplarının konumuna göre zenginlik arz ederek artması şeklinde özetlenebilir. Kur'ân'ın indiği çağdaki toplum ve bu toplumun fikir seviyesi ne ise Kur'ân O'nu esas almış ve insanlara teklif ettiği şeyler de o seviyede olmuştur. Bu seviyeyi korumak ve gözetmek gerekmektedir. Bu nedenle daha sonra ortaya çıkan yeni bilgileri Kur'ân'da aramak veya bu bilgileri Kur'ân'a yüklemek Kur'ân'ın ilk muhatabı olan insanlar için teklifi malâyutak bir iş olur. Dolayısıyla vahyin indiği ilk dönemde öne çıkan lügavî i'câz yönü bir başka dönemde fen ve teknolojiyi ait doğru ve eksiksiz tespitleri ile ilmî i'câz yönü olarak yerini alabilir.

Ancak bugüne kadar söylenmiş olan çeşitler ana başlıklar halinde başta Kur'ân'ın en büyük mucizesi olan Lügavî İ'câzı olmak üzere, Fennî İ'câz, Teşriî İ'câz, Gaybî İ'câz olarak dört grupta toplanmıştır. Biz de bu çalışmamızda adı geçen bu dört i'caz çeşitlerini alt başlıkları altında değerlendirmeye çalıştık. Bunlar Kur'ân'ın Lügavî İ'câzı içinde: 1- Kur'ân'ın Beyânî İ'câzı, 2- Kur'ân'ın Lafzî ve Ma'nevî İ'câzı, 3- Kur'ân'ın Nazmî İ'câzı, 4- Kur'ân'ın Hıtâbî İ'câzı, 5- Kur'ân'ın Mevdû'î İ'câzı (Sûre ve Ayetlerinin Birbirleriyle İrtibatı), 6- Kur'ân'ın Fonetik İ'câzı (a- Âhenk ve Mûsiki Yönü, b- Onamatope), 7- Kur'ân'ın Okunuşundaki İ'câz, 8- Kur'ân'ın Ezberlenmesinin Kolaylığı, 9- Kur'ân'ın Tecvid İ'câzı (a- Medlerle İlgili Örnekler, b- Gunnelerle İlgili Örnekler) Kur'ân'ın Fennî İ'câzı başlığı altında: 1- Kâinatla İlişkin Olan İlmî İ'câz, 2- İnsanla İlişkin İlmî İ'câz; Kur'ân'ın Teşriî İ'câzı başlığı altında: 1- Muhatabın Konumunu Gözeterek Hüküm Va'z Etmesi, 2- Kur'ân'ın En Güzel Ahlak Kaynağı Olması; Kur'ân'ın Gaybî

İ'câzı altında: 1- Maziye ait gaybi i'câz, 2- İstikbâle Ait Gaybi İ'câz (a- Kur'ân'ın Korunacağına Dair İcâz Yönü, b- Mekke Dönemindeki Küfür Ehlinin İstikbaldeki Durumları İle İlgili İcâz Yönü, c- Kur'ân'ın Benzerinin Getirilemeyeceğine Dair İcâz Yönü (Tehaddi), 3- İlahi ve Kevnî Hakikatlere Ait Gaybî İ'câz, 4- Uhrevî Durumlarla İlgili Gaybî İ'câz alt başlıkları ile ele alınmıştır.

KUR'ÂN-I KERİM'İN BELÂĞÎ YÖNDEN İ'CÂZI[404]

GİRİŞ

"Kur'ân şiir midir? Değildir. Fakat O'nun şiir olup olmadığını ayırmak müşküldür. Kur'ân, şiirden daha yüksek bir şeydir. Bununla beraber Kur'ân ne tarihtir, ne de hal tercemesidir. O İsa'nın dağda irad ettiği mev'ıza gibi bir şiir mecmuasıdır. O bir Peygamberin sesidir. Öyle bir ses ki, O'nu bütün dünya dinleyebilir. Bu sesin akisleri saraylarda, çöllerde, şehirlerde, devletlerde çınlıyor. Bu sesin tebliğ ettiği din, önce nâşirlerini bulmuş, sonra yenileşmeye can atan imâr edici bir kuvvet şeklinde tecelli etmiştir. Bu sayededir ki, Yunanistan ile Asya'nın birleşen ışığı Avrupa'nın üzerine çöken bunaltıcı karanlıklarını yarmış ve bu hâdise Hristiyanlığın en karanlık devirlerini yaşadığı bir zamanda olmuştur." (Dr. Johnson)

Hikmet-i İlâhiye son Peygamberin mucizesini, harikaları hiç bitmeyen bu kitap ile olmasını îrad etmiştir. Araştırıldığında

---

[404] Bu makale Prof. Dr. Fadıl Hasan Abbas'ın *Esâlîbu'l-Beyân* adlı dersimizde tuttuğumuz notların Türkçe'ye çevirisi olup Yeni Ümit Dergisi (28. Sayı Nisan, Mayıs, Haziran 1995) sayısında yayınlanmıştır.

sadece Kur'ân'ın peygamberlere indirilmiş diğer semavî kitaplar içerisinde hidâyet ile i'câzı bir araya dercettiği görülecektir. Zira diğer kitaplar Allahu Teâlâ'nın peygamberlerini teyit ettiği farklı mucizeler ile gelmiştir.

Bundan dolayı Müslüman ve insaf ehli gayr-i müslimler, kesin olan bu husus üzerinde ihtilaf etmemişlerdir. O da Kur'ânın mu'ciz bir kitap olması özelliğidir. Ancak bir kısım ulema Kur'ân'ın i'câzının; dil yönünden i'câzı dışında ilmî yönden i'câzı ve teşriî (kanun koyma) i'câzı gibi çeşitlilik arz ettiğini söylemişlerdir.

Diğer bir grup alimler ise Kur'ân'ın sadece dil yönünden i'câzı olabileceğini iddia etmişler, diğer gaybî haberler, ilmî işaretler ve teşriî hikmetlerin kesinlikle Kur'ân icazının içerisinde olmadığını söylemişlerdir[405]. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'de tehaddi (meydan okuma) makamında gelen âyetlerden sadece dil yönünden tehaddi kastedildiğini iddia etmişlerdir. Eski ulemadan yukarıda zikredilen görüşlerin ilkini söyleyen Hüccetü'l-İslâm İmam Gazalî,[406] İmam Fahruddin Râzî[407] ve Hafız es-Suyutî [408] zikredilebilir. İkinci gruba giren ulema arasında da İmam Ebû İshak eş-Şatibî gelir.[409]

Çağdaşlara gelince aralarında Reşit Rıza, Mustafa el-Meragî, Prof. Abdülvahhap Hamûde ve Prof. M. Ahmed el-Gemrâvî'nin bulunduğu bir kısım âlimler de ilk görüşü paylaşırlar.

Seyyid Rıza ilmî i'câzdan bahsederken der ki: Allahu Teala buyuruyor: "*Biz rüzgarları aşılayıcı olarak gönderdik.*" (Hicr, 15/22)

Bu âyet hakkında yağmurun yağmasına sebep olan bulutlardaki soğuk rüzgârların etkisinin erkek hayvanların dişilerim

---

405 Bak: "Üstad Mahmut Şakir'in *ez-Zahire el-Kur'aniyye* adlı eserinin mukaddimesi, *Nazratün Cedidetün fi Dirasatil-Kur'an*, Malik b. Nebi Çev: Abdussabur Şahin, Mektebetu Daru'l-Urube II, baskı s. 4.

406 el-Gazalî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Mısır, 1358, 1, 358.

407 Fahruddin er-Razî, *Tefsiru'r-Razî*, Matbaatu'l-Behiyye, 14, 120-122.

408 Celaleddin es-Suyutî, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Mısır 3. Bas. 1370, 2, 125-131.

409 Ebû İshak eş-Şatibî, *el-Muvafakat fi Usûli'ş-Şeria*, Mısır, 2, 79-80

aşılaması ile teşbihen anlıyor ve öyle yorum yapıyorlardı. Avrupalı ilim adamları bu yorumla karşılaşınca ilmin henüz bu seviyeye gelmemiş olduğunu iddia ettiler ve Kur'ân'ı araştıran bazıları Arapların kendilerini ilim ve fen düzeyinde geride bıraktığını söylediler. Mesela geçen yüz yıl içerisinde Oxford Üniversitesi Arapça hocası müsteşrik Ecniri: Deve sahipleri rüzgarın ağaç ve ürünleri aşıladığını Avrupalılardan 13 yüzyıl öncesinden biliyorlardı dedi.[410]

Mustafa el-Meragî de "Tefsir için âyetleri ilme ve ilimleri de âyetlere zorla uydurmaya çalışmamalıyız. Ancak âyetin zahiri, kesin olan ilimle uyuşuyorsa bu durumda o anlamıyla tefsir ederiz" der.[411]

Prof. Abdülvahhap Hamûde: "Kanaatimce âyetlerin işaret ettiği sırları ve hikmeti açıklayan ilme çok ihtiyacımız var. Arapların daha önceden o ilmî gerçek hakkındaki bilgisinin az olması ve kendilerince alışılmışın dışında bir olgu olması zarar etmez. Zira Kur'ân bütün insanlığa inmiş olup herkes istidadı ve ihtiyacı ölçüsünde yararlanır. Bu durum (Kur'ân'ın ilm-i i'câzı) da Kur'ân'ın taşıdığı irşad vazifesi ve hedeflediği hidâyet gerçeği ile ters düşmez. Zira ilmin temas ettiği, esrarını ortaya koyduğu ve i'câz parıltısı ile aydınlattığı nice hikmetler olabilir"[412] der.

Prof. Gamravî ise bu konu hakkında: "Çağdaş müfessirlerin en büyüğü Şeyh Muhammed Abduh bize gökyüzünün yer çekimi kanununa göre tefsir etmiştir. Bu da tefsirde bir çığırdır. Ameli fetva da Kur'ân'daki kevnî âyetlerin tefsirini uzman bilim adamlarının ortaya koyduğu gerçeklerle ters düşmemek kaydı ile mübah görmektedir."[413] der.

---

410 Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, el-Kahira 1379, 1, 210.
411 *Mecelletü'l-Ezher*, 6, 635.
412 *Mecelletü-Livaü'l-İslâm*, sayı 10.
413 *Mecelletü Ehvâu'l-İslâm*, 1968, sayı 44.

Başka bir yerde de: "Bu hususta açıklayıcı örnekler vermeden önce iki konuya dikkat etmemiz gerekmektedir. Birincisi lafzın işaret ettiği açık karineler olmadıkça hakikat mecâza tercih edilmez. Çünkü bu temel kaideye ters düşülmesi Kur'ân tefsirinde birçok yanlışlık ve karışıklığa yol açabilir. İkincisi, Kur'ân'ın kevnî âyetlerini ilmin kesinlik ifade eden verileri olmadıkça tefsir etmemeliyiz. Aynı şekilde teori ve nazariyelerle de tefsir edilmez. Zira ilmî hakikatler doğru tefsire giden yoldur. Bunun dışındaki zannî ve teorik bulgular her an düzeltilmeye, dolayısıyla değişmeye mahkumdur" der.[414]

Yukarıda zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü gibi isimleri mezkur âlimlerin Kur'ân i'câzı hususundaki görüşleri böyledir. Onların bu mevzu hakkındaki hassasiyetleri özellikle Kur'ân'ın kevnî âyetlerinin ilimce gayr-i sabit teoriler ve delâlet ettiği lügat mânâsı dışında tefsir edilmesi yönünde olmuştur. Şimdi onlara bu mevzuda muhalefet edenlerin tanıtımına geçelim. Bunların başında et-Tefsir ve'l-Müfessirun sahibi Prof. Zehebî gelir.[415] Bir diğeri de Mahmut Şâkir'dir. ez-Zahiratü'l-Kur'âniyye adlı kitabının mukaddimesinde şöyle der: "...4. Mesele: Kur'ân aynısını veya on suresini getirebilmeleri için onlara meydan okumasıyla nefislerinde bu kelamın beşer sözü olamayacağı düşüncesi yerleşmiştir. ......7. Mesele: Kur'ân'da var olan gaybî haberler, teşri'e ait incelikler ve Allah'ın yarattığı mükevvenat içindeki âyetlerin ve delillerinin şaheserliği i'câza yol açan bu meydan okumanın dışında kalmıştır. Bütün bu sayılan hususiyetler Kur'ân'ın Allah indinden geldiğinin delili olması yanında nazmı ve üslûbu açısından beşer kelamının nazım ve üslubundan farklı olmalıdır."[416]

Bu konuda kesin hükme varabilmek için tahaddi âyetlerini

---

414 *Mecelletü'r Risale*, sayı 705

415 ez-Zehebî, *et-Tefsiru ve'l-Müfessirun*, 1381, 3, 157

416 *Mukaddimetu ez-Zahiretül-Kuraniyye*, s. 24.

değişik tefsir metodları çerçevesinde incelememiz gerekecektir. Bu âyetler Tur, Hûd, Yunus ve Bakara surelerinde bulunmaktadır.![417]

"*Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler.*" (Tur, 52/34)

"*Yoksa Kur'ânı kendisi uydurdu mu diyorlar. De ki: Eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da sizde onun gibi uydurulmuş on sure getirin.*" (Hûd, 11/13)

"*Yoksa onu uydurdu mu diyorlar. De ki eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sure getirin.*" (Yunus, 10/38)

"*Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız haydi onun benzeri bir sure getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) de çağırın.*" (Bakara, 2/23)

Bu âyet-i Kerîmelerin üzerinde dikkatle durulduğunda tek bir mevzu üzerinde birlikteliğiyle beraber birçok yönden farklılıklar arzetmekte olduğu görülecektir.

Birincisi: Bunlardan ilk üç âyet nüzul açısından Mekkî iken Bakara suresindeki son âyet tartışmasız Medenîdir.

İkincisi: İlk üç âyet Kur'ân-ı Kerîm'in aralarına indiği Araplara hitap etmektedir. Fakat Bakara suresindeki âyet ise daha geniş bir dairede bütün insanlığa hitap etmektedir.

Bu âyetlere tekrar dönecek olursak zikrettiğimiz bu hususları şüphe duymaksızın idrak ederiz. Bu meyanda sadece Bakara suresindeki şu âyet-i Kerîmeyi okumamız yetecektir."

"*Ey insanlar sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz! Umulur ki böyle korunmuş olursunuz. (Allah'ın azabından kendinizi kurtarmış olursunuz). O Rab ki, yeri sizin*

---

417 Konu ile açıklayıcı bilgi için Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *İşârâtu'l-İcaz*, Sözler Yayınevi, s. 146-154.

için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın. Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sure getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayrı şahidlerinizi (yardımcılarınızı) de çağırın." (Bakara, 2/21-23)

Kimse bu âyetleri okuduktan sonra bu âyetlere muhatabın sadece Araplar olduğunu iddia edemez. Üçüncü fark ise üslup yönündendir. Zira ilk üç âyet de (meselü) (min) harfi olmaksızın gelmiştir. Oysa Bakara suresinin âyeti (Fe'tû bisûratin min mislihi) der. Kanaatimizce bunun sebebi (Allahu alem) buradaki (min)'in mânâsı teb'iz olup zamir de Kur'ân'a râcidir. Takdiri de Kur'ân-ı Kerîm'de var olan bütün i'câz şekillerindendir. Yani Araplar Kur'ân'a sadece nazmı, belâğatı ve dil mahareti açısından meydan okurken, Kur'ân da onlara aynı hususlarda meydan okumaktadır. Bakara sûresi, âyetinin muhatabı olan Arap olmayanlar yani bütün insanlıkta onu dil mahareti de içinde olmakla beraber daha önce zikri geçen değerleri, teşrii, i'câzı, enfüs ve âfâkî yönü, işaret ettiği ilimleri ve sosyolojik vasıflarına meydan okurken Kur'ân-ı Kerîm de onlara bu hususlarda meydan okumaktadır. İşte bütün bu mânâları kısaca (min) harfinden anlamaktayız[418].

Buraya kadar anlatılanlardan sonra şöyle diyebiliriz: Tahaddi âyetleri bir konu üzerinde ittifak etmesiyle beraber son aşama diyebileceğimiz Bakara suresi âyeti nüzul, siyak ve üslup açısından diğerlerinden farklılık arzetmektedir. Zira birinci aşamada tahaddi beyânî yani dil yönüyle ilgili olup Arapların sahip olduğu ve boy ölçüşebileceği tek şey de dil maharetleridir. Ama bütün

---

[418] Kur'ân-ı Kerim sadece indiği asra hitap etmediğinden dolayı bu meydan okuma devam etmektedir. (m.t)

insanlığa hitap eden Bakara âyetinde ise tahaddi umumî olup sadece dil yönünü içermemektedir. Bundan dolayıdır ki Bakara âyeti bahsi geçen tehudî merhalelerinin sonuncusudur. O halde Kur'ân i'câzı sadece dilin belâğî yönü ve üslubunun güzelliği ile değil burada mevzumuzun dışındaki birçok hususiyetlerle de alâkalıdır. Bununla beraber Kur'ân'ın belâğî ve dil yönünden i'câzı diğer i'câz çeşitleri içerisinde en önemli olanıdır. Çünkü Kur'ân'ın tamamı ile alâkadardır. Kısası ile, uzunu ile hiçbir sure hatta âyet bunun dışına çıkamaz. Bu husus diğer i'caz çeşitleri için aynı değildir.

Kur'ân'ın beyânî i'cazı aşağıdaki başlıklar çerçevesinde sıralanabilir.

1) Nazım (şekil): Bununla surelerdeki âyetler, âyetlerdeki cümleler ve cümlelerdeki Kur'ân kelimelerinin eşsiz tertibini kastediyoruz. Bu tertip mânâ ile doğrudan irtibatlıdır. Bu hususta Abdulkadir Cürcânî: "O nefislerdeki mânânın tertibine göre sözdeki lafızların sıralanışıdır" der[419].

2) Üslup: Bu Kur'ân'ın müteaddit konularının dizelenme şeklidir.

3) Kelimeler: Bu, araştırmamıza konu olan bölümdür.

O halde beyânî i'câz bazı ulemanın dediği gibi sadece şekli ilgilendirmiyor. Aynı anda kelimeleri de içine alıyor ve bu anlamda şekil ve kelimenin seçimi beraber geliyor. İmam Hattabî bizim karar kıldığımız bu görüş doğrultusunda şöyle der: "Kelam şu üç unsur üzerine kaimdir: Muhteva yönünden zengin lafız, onunla kaim olan anlam ve ikisini birbirine bağlayan şekil. Dikkat edersen Kur'ân'da bu üç unsur en üst mertebededir. Öyle ki onun sözcüklerinden daha fasih, anlamca daha zengin ve daha tatlı bir lafız olamaz. Ondan

---

419 el-Curcânî Abdulkâhir, *Delâilü'l-İ'caz*, Beyrut, 1398, s. 67.

nazım yönüyle ve nazmı ile uyum içerisinde daha güzel bir eser bulunamaz.[420]"

İmam Hattabî görüldüğü gibi zikredilen bu hususiyetlerin hepsini i'câzî beyân olarak kabul etmektedir. Daha sonra bize lafızların ehemmiyetini ve ne derece değer taşıdığını şöyle ifade etmektedir: "Bil ki bu sıfatların bir araya geldiği belâğatın temel direği, kelâm türlerinin ihtiva ettiği lafızların her birini yerli yerine oturtmaktır. Öyle ki onun yerine başka bir lafız yerleştirildiğinde ya kelamın bozulmasına yol açacak şekilde bir mânâ değişikliği ya da belâğatın düşmesine sebep olacak güzelliğin yok olması görülecektir. Bu meyanda mânâları birbirine çok yakın lafızlar var olup birçok kimse hitabın kasdettiği mânâyı açıklamada bunları aynı olarak zanneder ve kabul ederler.[421]"

---

420 İbrahim el-Hattabî, *Selasü Resail fi İ'cazî'l-Kur'ân* (Rummânî, Hattabî, Cürcânî), Darul-Maarif, Mısır, s. 27.

421 İbrahim el-Hattabî, *a.g.e.*, s. 29.

KUR'ÂN-I KERİM VE KİTÂB-I MUKADDES'TE ŞUAYB ALEYHİSSELÂM

I. GİRİŞ

Tefsir ilmi bilindiği gibi özetle Kur'ân ayetlerinde Allah muradının beşerin takâti çerçevesinde keşfi, izharı ve ortaya konmasıdır. Üslûbunun zenginliği, belagatının eşsizliğiyle beraber Kur'anda bir mevzunun veya kıssanın değişik ayet ve sûrelerde bazen bir kaç defa zikredildiği gözlenmektedir. Bazıları bunu o kıssanın tekrarı olarak da tanımlamaktadır.[422] Oysa kıssa parçalarının değişik yerlerde zikrinde bir çok hikmet mülahaza edilmiştir. Zikri gecen her halkanın bulunduğu sûre veya ayet içinde ayrı bir vazifesi ile hedeflediği yeni bir işareti muhakkak olmalıdır.[423] Şayet bu mevzular bir araya getirilip bir bütün halinde incelenmeden sadece bulundukları sûre ve ayetler içerisinde ele alınacak olursa bu şekilde yapılacak olan tefsir, Kur'ânın o konuyu takdim etmesinin hedefi ile işaret ettiği derslerin büyük bir kısmını keşfedemeyecektir. Zira Kur'ân bir bütündür. Ele aldığı mevzularda bu bütünlük içerisinde incelenmelidir. "Ayetlerin bir

---

422 el-'Amri, Ahmad Cemal, *Dirasâtun fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 12.
423 Abbas, Fadıl Hasan; *el-Kasasu' l-Kur'ân*, s. 26, Amman, 1978.

cümlesiyle hüküm verilmez. Onları tüm olarak ve genel konteksi içinde mütalaa etmek gerekir."[424]

Tüm veya bütünlükten kasdımız, tam, eksiksiz, parçalanmamış, parçalandığında hüviyeti değişendir. Zira Kur'ân ayetleri bulundukları farklı sûreler içinde dahi Kur'ân'ın bütün sûre ve ayetleriyle bütünlük arzetmektedir. Bu hususiyetiyle Kur'ân'ın bütün ayetleri arasında tam bir münasebet bulunmaktadır. Aksi takdirde, sadece tek bir ayet veya birbirini takip eden ayetler grubunu, Kur'ân'ın bütünlüğünden soyutlayarak anlamaya çalışmak, hatalı yorumlara sebebiyet verecektir. Bu noktada temas etmek istediğimiz husus Kur'ân'ın Konulu Tefsir metodu ile yorumlanması meselesidir. Konulu Tefsir metodu Kur'ân'a bütüncül yaklaşımı yönüyle çok önemlidir.

Arapça (V-D-A) kökünden "Mevdu" mastarıyla ıstılahı bir tabir hale gelen *"et-Tefsîru'l-Mevdûî"* Türkçe'ye "konulu tefsir" olarak tercüme edilmiştir. Türkçe anlamı itibariyle kelimenin aslı, bir şeyi her hangi bir yere koymak, yerleştirmek demektir. Suyun etrafındaki acı ve tuzlu otlardan otlayıp ondan hiç ayrılmayan deveye *"neqa vazıa"* denilmektedir. Bu anlam Konulu tefsirde görülmektedir. Çünkü, müfessir de uğraştığı bir konunun tefsirini bitirmeden ele aldığı belirli bir kavramı bırakmaz."[425] Kur'ân'a bütüncül yaklaşımı sebebiyle *et-tefsiru't-tevhidî* olarak da adlandırılmıştır.[426] Istılah olarak Konulu tefsir; lafız veya hüküm yönüyle aynı olan bir konuyu Kur'ân-ı Kerîm bütünlüğü içerisinde araştırmaktır[427].

---

424 Ateş Süleyman, *İslâmi Araştırmalar*, c. 5 , 4 /322.

425 Said Abdussettar, *el-Medhal ila et-Tefsir'il-Mevdûî*, 1986, Mısır, s. 20-33; Müslim Mustafa, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*'den naklen. Çev: Salih Özer, Fecr Yay. 1993, Ankara, s. 26.

426 es-Sadr, Muhammed Bakır, el-*Medresetü'l-Kur'âniyye*, Daru't-Tearuf, Lübnan, 1981, s. 9; Khalidi Salah Abdulfettah, *et-Tefsiru'l-Mevdûî Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbik*, Ürdün, 1998. s. 41; Eren Cüneyt, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul, 2000, s. 18.

427 Kur'ân tefsir çeşitleri içinde yeni sayılabilecek bir kavram olduğundan, hakkında

Bu şekilde yapılacak çalışma farklı sûrelerde yer alan bir kıssanın değişik halkalarının bir araya getirilerek, onu bir bütün halinde okuyucuya takdim edilmesine imkan tanıyacaktır.

Kur'Ân Kıssalarına Bakışın Ölçüsü

Kıssa, kelime yapısına göre, bir kimsenin izini takip etme, muhatabına bir söz beyan etme ve anlatma manalarına gelir.[428] Kur'ânî bir terim olarak kıssa, "Kur'ân-ı Kerim'in yalan ihtimali ve hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin

---

yapılan tarifler birbirlerine yakın olmakla birlikte çeşitlilik arzetmektedir. Bu tariflerden bazıları şunlardır: 1- "Konulu tefsir; müfessirin Kur'ân'ın hidayet mesajını izah ve icazı yönünü açığa çıkarmak için, Kur'ân'dan seçmiş olduğu konular ve çözmeye çalıştığı problemler çerçevesinde Allah'ın muradını keşfetmek üzere ortaya koyduğu bir usûl ve yöntemdir." 2- "Kur'ân'ın menhecini ve uslubunu keşfetmek gayesiyle, tefsir ilminin belli şart ve kaidelerini Kur'ân'ın hidayetine ulaşmak için merdiven yaparak içindeki zahiri konuları inceleyen ilimdir." 3-"Aynı manaya gelen ayetlerin toplanması ve tek bir başlık altında özel kural ve kaideler doğrultusunda onlardan bir konu meydana getirilmesidir."4-"Aynı konuda ve Kur'ân'ın değişik sûrelerinde zikredilen âyetleri toplamak, -mümkün olduğu kadarıyla- nüzûl sırasına göre tertîb edip, nüzûl sebeblerine vâkıf olmak ve bundan sonra da konularına göre metodlu bir şekilde araştırıp açıklamak ve onlardan hüküm çıkarmaktır. Böylece araştırıcı, o konu hakkında Kur'ân'ın hedefini herkesin rahatlıkla anlayabileceği şekilde bütün yönleriyle ve doğru bir şekilde ortaya koyar" 5- "Konulu tefsir, muayyen bir konuda ve Kur'ân'ın çeşitli surelerinde zikredilen Kur'ân ayetlerini toplamak; imkân nisbetinde bu ayetlerin nüzûl sırasını göz önünde bulundurarak onları konularına göre metodlu bir şekilde, kendisinden önce ve sonraki ayetlerle ilişkisini araştırmak ve sonra da benzer ayetlerle mütâlaa etmektir" 6- "Konulu tefsir, bazı ayetleri tefsir etmek olmadığı gibi, bu ayetlerin mefhûmunu Kur'ân birliği içinde hulâsa etmek de değildir. O, öncelikle, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, konu birliğini ele almak veya ikinci olarak toplumun gelişmesinde Kur'ân'ın metodu, metafizik karşısında Kur'ân'ın yeri gibi sınırlı bir konuyu özetlemek yahut üçüncü olarak bir surenin hedefini ve onun davetin çerçevesi içerisinde kasdettiği anlamı özetlemek olarak tarif edilebilir". Eren Cüneyt, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 18-21; Konulu Tefsirle ilgili yapmış olduğumuz uygulama çalışması için Bkz. *Kur'ân'da Cennet*, Yeni Ümit, sy. 43, 1999, s. 27-31; *Tolerance Foundation*, 26.06.2001; Eren Cüneyt, *Kur'ân-ı Kerîm'i Anlamaya Yönelik Metotlar*, Erzurum, 2002.

[428] Ibn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 3/101.

derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafızalarında varlığını koruyabilmiş hadiselerin; muhataplara, adeta olaylara yeniden bir canlılık vererek anlatılması, beyan edilmesidir."[429]

Kıssa, Kur'anın, esas olan dini gayesini gerçekleştirme vasıtalarından biridir. Kur'anın esas gayesi Allah'ı ve ahireti tanıtmak, adaleti tahakkuk ettirmektir. Kur'andaki kıssaların, gerek konularında gerek anlatımlarında ve gerekse kıssalardaki olayların yönetilmesinde sırf sanat gayesi güdülmez. Kur'ân söz konusu kıssaları ne kadar güzel tebliğ etmiş ve ne ciddi bir şekilde tasvirini yapmıştır. Dolayısıyla bunları her kıssanın mevzu ve gayesine, tasvir tarzı ve münakaşasına, yani her peygamberin davetinin aslına ve davetinin tebliğ biçimi ve ispatına ve kavmiyle olan münakaşalarının üslûbuna, soru ve cevabın kapsadığı ilmî gerçeklere ve edebi kurallara, neticede iman ve küfrün sonucuna sonra bütün kıssalar arasındaki ortak değere, yükseliş ve gelişme ahengine ayrı ayrı ve birlikte göz atarak son derece ibretli bir tarzda okumalı ve bunlardan tarih sahnesinden silinen kavimlerin yaşantılarıyla düşüş ve helaklerine yol açan sebepleri çıkararak gelecek için ibret almanın yollarını öğrenmelidir. Görülecektir ki, bütün düşüş ve yok olma sebepleri, Hakk'ın emrini dinlememeye, Allah'ın rehber olarak gönderdiği önderlerin kıymetini bilmemeğe ve sonuçta şükrün yerine nankörlüğü koymaya bağlıdır. Hak dini, insanlığın koyduğu sosyal bir kurum değil, sağlam ve mutlu bir sosyal kurumun aslını ve hareket tarzını teşkil eden ilâhî bir müessesedir. Ve her milletin hayat ve mutluluk kabiliyeti, kalbini verdiği yaratıcının şanıyla uyum içindedir. Onun için hepsi hiç, ancak Allah'ın dini haktır. İnsanlara gök kapılarını açacak olan kanun, Zeyd ve Amr'ın kanunları, arzu ve hırslı istekleri değil, yaratma ve emretme hakkı

---

[429] Şengül, Idris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, İzmir, 1994, s. 46.

kendisinde olan âlemlerin Rabbi'nin kanunudur. Yoksa dünya bir tarafa toplansa, bir yaprağın tabi olduğu düşüş ve yükseliş kanununun ilâhî konumunu değiştirmeğe güç yetiremezler. Nitekim insanları bela tufanlarından kurtaracak olan kurtuluş gemisi de, Allah'ın kanunundan başkasıyla inşa edilemez.[430] Bir yönüyle "tevhit akidesinin tarihi" denilebilecek kıssaların çoğu resullerin tebliğlerini ve onlara karşı ümmetlerinin tutumlarını bildirmektedir. Gayesi de kısaca Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmektir, denilebilir."[431] Kur'ân sayfaları arasında peygamberleri, sadece geçmişte yaşamış büyük insanlar olarak görür ve öyle takdir edersek onlardan gerektiği gibi faydalanamaz ve gereken dersleri çıkaramayız. Burada yapılması gereken şey, onları kendi devrimize getirerek aramızda hissetmektir. Kur'ân'ı mütalaa ederken, her bir kelimesinin kendimize ve devrimize baktığını düşünmeli, sürekli büyüyen dalgalar gibi her an inkılâplar yapacak olan Kur'ân ile aramızdaki yabancılığı mutlaka atmamız gerekmektedir. Kur'ân okurken, Kur'ân'da anlatılan olayların cereyan ettiği devirle, kendi devrimiz arasında bir bağlantı kuramazsak, Kur'ân'ı kendi derinlikleri ölçüsünde anlayamayız.

Kur'ân-ı Kerim, mutlak manada insanı karakterize ve ona ait şeyleri terennüm eden bir kitaptır. Madem ki Kur'ân-ı Kerim bir defa daha nazil olmayacak ve ebediyen, yani kıyamete kadar hükmü bâkî bir kitap olarak kalacak ve tazeliğini de artarak koruyacaktır; öyle ise o, mutlak manada insanı anlatacaktır ve anlatmıştır da. Kur'ân insanın destanıdır. Onda duaları, ümitleri, elemleri, sevinç ve yeisleri ve her çeşit sorunuyla insan vardır. Bu bakımdan, Kur'ân'da kendini ve devrini bulmak isteyen, onu ciddî bir araştırma ruhuyla okumalıdır. Bu şekilde Kur'ân'ın letâfet, ciddiyet ve

---

430 Bkz. Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim neş. 4/78.

431 Yıldırım, Suat; *Kur'an-i Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, s. 105-106; Eren Cüneyt, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Istilahları*, Erzurum, 2001, s. 54.

belagatına özen göstererek okunduğu zaman bunlardan alınacak ibret dersi ve ilham o kadar yüksek, açık ve boldur ki, kütüphaneler dolusu tarih kitapları okunup araştırılacak olsa elde edilecek ders ve alınacak ibret mesajları bu anlatılanlardan başka olmayacak ve bunların verdiği ilhamı vermeyecektir. Geçmiş toplumların bütün masalları, mitleri eski eserleri ve yaşanan olaylar araştırılmış olsa elde edilen sonuçlardan alınacak mesajların, Kurân'ın söz konusu kıssalarında özet olarak verilenlerin sınırını aşamadıkları görülecektir. Kur'ân'ın nâzil olmasından önce ki dillerde ve kitaplarda bu kıssaların içerdikleri gerçekler o kadar bozulmuş ve hurafelerle karıştırılmıştı ki, insanlar onları duyup dinledikçe ülfet kazanmış, dinî hisleri, bir çocuğun masal dinlemekten aldığı hayalî neşe gibi bir şey zannedecek hale gelmişlerdi. Nitekim bugün de dinler tarihini ve edebiyatını bu ruh haleti ile takip etmek isteyenler oldukça çoktur. Tefsircilerden bir kısmı, bu kıssalar etrafında, Kurân öncesinde anlatıla gelen çeşitli rivayet ve hikâyeleri nakletmişler ve bununla Kur'ân'ın onlardaki bozulmaları nasıl bertaraf ettiğine, insanları hayalden gerçeğe nasıl götürdüğüne dair bir mukayese dersi vermişlerdir. Fakat tefsir mütalaasına ehil olmayan birçok kimse de bu nakilleri, kıssaların tefsiri gibi anlamış ve Kur'ân da anlatılanlardan ziyade bu rivayetlerin arkasından koşarak Kur'ân'ın açtığı hakikat çığırından aksi yönde yararlanmaya kalkışmışlar ve dini, sünnetin dışında soyut yorumlarda ve garip rivayetlerde aramaya kalkışmışlardır. Buna karşılık, sırf tabii kalmak isteyenler de, önceki insanları hiç hesaba katmayarak harika olayları ve dillerde destan olarak dolaşan bu nakilleri *"Öncekilerin masalları"* deyip geçmişler veya mutlak sûrette tabiata bağlama yolunu seçmişler veya doğa olayı deyip hadiselerin perde arkasına bakıp ibret almamışlardır. Kur'ân ise, hakikatin bu ikisi arasında bulunduğunu anlatmak için söz konusu kıssaları ne kadar güzel tebliğ etmiş ve ne ciddi bir şekilde tasvirini yapmıştır. İnsan, bütün düşüş, çöküş ve helâk edilmelerle tarih sahnesinden silinen

toplumların yok olup gitmelerine yol açan sebepleri çıkararak gelecek için ibret almanın yollarını öğrenmelidir. Hiç bir hak din, insanlığın koyduğu sosyal bir kurum değildir, aksine o, sağlam ve mutlu bir sosyal kurumun aslını ve hareket tarzını oluşturan ilâhî bir kurumdur. Ve her milletin hayat ve mutluluk kabiliyeti, kalbini verdiği yaratıcının şanıyla uyum içindedir. İnsanlara gök kapılarını açacak olan kanun, Zeyd ve Amr'ın kanunları, arzu ve hırslı istekleri değil, yaratma ve emretme hakkı kendisinde olan ve izni ve iradesi olmadan bir yaprağın dahi dalından düşemeyeceği Âlemlerin Rabbi'nin kanunudur.

Bu noktadan hareketle aşağıda okuyacağınız çalışmamızda, Yüce peygamber Şuayb (aleyhisselâm)'in Kur'ân'da nasıl yer aldığı ve günümüzün ticari ahlâksızlığının çağlar öncesinden bugünün gözlüğüyle nasıl tasvir edildiğini göreceksiniz.

Şuayb Aleyhisselâm

Şuayb (aleyhisselâm)'in nesebi, Medyen oğlu Yeşcür oğlu Mekil oğlu Şu'ayb'dir. Ve kavmine karşı güzellikle yaptığı uyarılardan ve öğütlerden dolayı Peygamberlerin hatibi unvanıyla anılır: kendisine *"Hatibü'l-Enbiya"* adı verilmiştir. Kasas Sûresi'nde geleceği üzere Musa Aleyhisselam, Şu'ayb peygambere hizmet etmiş ve kendisine damat olmuştur. O, Medyen kavminin eşrafından *Mekil* isminde bir zatın oğludur. Mekil'in babası *Yeşcur*, Onun babası da Medyen'dir. Medyen ise Hz. İbrahim'in üçüncü hanımı veya cariyesi *Katurah'tan doğmuştur*.[432] Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) Keturah'tan üreyen nesli Arabistan da ve İsrailliler'in tarihinde Ketura'nın çocukları olarak pek meşhurdurlar. Bunların en önemli kolu, ataları Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) oğlu Medyen'e izafetle Medyenliler olarak bilinenlerdi. Bunlar, Kuzey Arabistan

---

432 Elmalılı, *a.g.e*, c. 4, s. 2805; Miras, *a.g.e*, c. 9. s. 154.

ile Güney Filistin arasındaki bölgede ve Kızıldeniz ile Akabe Körfezi Kıyılarında yerleşmişlerdi. Başkentleri, Ebu'l Fida'ya göre, Akabe Körfezi'nin batı kıyısında, bu günkü Akabe topraklarındaki Eyle'den beş günlük mesafede yer alan Medyen'di. Ketura'nın, içlerinde Dedanîler'in diğerlerine oranla daha çok bilindiği diğer çocukları, Kuzey Arabistan'da başkentleri Tebûk, eski adıyla Eyke olmak üzere (Yakut, Mu'cem'ül-Büldan'da Eyke'yi anlatırken burasının Tebûk'ün eski adı olduğunu söyler ve Tebûk'ün yerlileri de bunu doğrulamaktadır.) Teyme, Tebûk ve el-Ulâ arasındaki bölgede yerleştiler.[433] Hz. Şuayb'ın adı Tevrat'ta *Yetro* olarak geçmektedir.[434] Hz. Şuayb'ın (aleyhisselâm) büyük annesi, Lût(aleyhisselâm)'ın kızıdır. Şuayb (aleyhisselâm)'ın iki kızı vardır. Büyüğünün adı *Safûrâ*'dır. Safura Tevrat'da *Tsippora* olarak geçer.[435] İnsanlar içinde uzağı gören en ferasetli üç kişiden biri sayılan[436] Hz. Şuayb'ın bu kızı (Safura), çoban tutması için babasına, *"bu adam güçlü ve güvenilir biri"* diyerek referans olan *Safura*, Hz. Musa ile evlenmiştir. Bu evlilikten Hz.Musa'nın bir oğlu dünyaya geldi. Musa (as) onun adını "*Yabancı diyar da garip oldum*" anlamına gelen "*Gerşom*" koymuştu.[437] Küçüğünün adı da *Abûra* idi.[438] Her ne kadar Tecrid'de Hz. Şuayb'ın iki kızı olduğundan söz edilse de Tevrat'ta yedi kızının olduğu yazılmaktadır.[439] İslâm Ansiklopedisinin *Medyen Şuayb* maddesinin yazarı Fr. Buhl, Şuayb (aleyhisselâm)'ın Medyen ile hiç bir alâkasının olmadığını, Şuayb (aleyhisselâm)'ın Hz.Musa'nın kayınpederi olduğuna dair Ahd-i Atikte buna dair hiçbir kaydın olmadığını ve Hz. Şuayb'ın Med-

---

433 Ebu'l-'Al'a el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İstanbul, 1991, 2. baskı, c. 4, s. 65, İstanbul, 1991.
434 Çıkış: III/1-10
435 Çıkış: II/21
436 Elmalılı, *a.g.e*, V/38.
437 Çıkış: II/22.
438 Miras, *a.g.e*, VII/ 23.
439 Çıkış: II/16.

yen ile hiç bir alâkasının olmadığını iddia ederek ciddi bir ilmî hataya düşmüştür. Halbuki Tevrat'ta Hz. Musa'nın Kayın atası *Medyan kâhini Yetro* olarak geçmektedir.[440]

Şuayb (aleyhisselâm) çok fasih Arapça konuşurdu. O, taşa ağaca bile kendini dinlettiren, beliğ ve tatlı dilli bir Peygamberdi. Sözleri müessirdi. O'nun için, Resûl-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz, onun hakkında "Hatîbü'l Enbiyâ" ifadesini kullanmıştır.[441] Fakat kavmine söz geçirememiş ve sonunda onlara şöyle demişti:

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ *"Ey kavmim, ben size Rabbim'in risaletini tebliğ ettim ve nasihat ettim. Artık ben o kâfirlerin helâkine nasıl acırım?"*[442]

Hz. Şuayb (aleyhisselâm) ile Musa (aleyhisselâm) arasında önemli bir yakınlık vardır. Onun damadıdır. Hz. Musa yanında sekiz sene çobanlık yapmıştır. Hz. Şuayb, bir nebî ferasetiyle Hz. Musa'ya 8-10 sene sonra vahiy geleceğini anlıyor ve torunlarının nebî çocuğu olmasını arzu ettiğinden dolayı da, Hz. Musa'ya, yanında 8-10 yıl kalıp da hizmet etmeyi şart koşuyor. Bu hizmet döneminde söz kesiliyor, ancak zifaf olmuyor. Hz. Musa'nın çocukları vardır, fakat peygamber olmadıklarından dolayı meşhur olmamışlardır. Bir yönüyle zorda kalan Musa (aleyhisselâm)'ı himaye etmiştir. Ona peygamberlik âsâsını vermişti. O âsâ ileride birçok mucizelerde rol alacaktır. İlâhî sohbete konu olacaktır.

Hz. Musa on yıllık bir süre Hz. Şuayb'e hizmet ettikten sonra, O'ndan izin istedi. *Safura* adındaki eşi ve ondan doğma bir oğlu olan Gerşom ve yanlarında birkaç koyun ve bir kaç torba yiyecekle onlara hayır dua ederek uğurlayan[443] Hz. Şuayb'e bu

---

[440] Çıkış, Bab 3,a. 2 ; Bab 4, a.18.
[441] Elmalılı, *a.g.e*, IV/ 2805-2809.
[442] A'raf, 7/93.
[443] Çıkış, Bab.4, a.18.

ayrılık çok dokunmuştu. Bundan dolayı da oldukça çökmüştü.[444]

Hz. Şuayb (aleyhisselâm) Ashab-ı Medyen'in ve Ashab-ı Eyke'nin helâkından sonra kendisine tabi olanları yanına alarak *Mekke-i Mükerreme'ye* gitti. Vefatına kadar orada yaşadı. Vefat edince, Rükn ile Makam arasına defnedildiği rivayet edilmektedir. Bazı âlimlere göre kabri *Hatin* denilen köyde, bazılarına göre de Mekke de *Zemzem* Kuyusunun yanındadır.[445]

Hz. Şuayb (aleyhisselâm) tahminen günümüzden 3500 sene önce yaşamıştır.[446] Medyen halkına peygamber olarak gönderilmiştir. *Medyen*, İbrahim (aleyhisselâm)'ın oğludur.[447] Medyenliler kendilerini, Hz. İbrahim (aleyhisselâm)'in üçüncü hanımı *Katurah*'tan doğma oğlu *Midiyan*'ın soyundan geldiklerini varsayarlardı. Doğrudan doğruya onun neslinden gelmemiş olmalarına rağmen onların tümü Onun soyundan olduklarını iddia ederek onunla gurur duyuyorlardı. Çünkü eski bir töreye göre, büyük bir zata bağlı olan herkes, daha sonra yavaş yavaş O büyük zatın torunları arasında sayılmaya başlanırdı. Nitekim, Hz. İsmail'in (aleyhisselâm) soyundan gelmemesine rağmen tüm Araplara İsmail *oğulları* denmiştir. Hz. Yakup'un soyu *(İsrail oğulları)* için de durum aynıdır. Aynı şekilde, Hz. İbrahim (aleyhisselâm) ın çocuklarından biri olan Midiyan'ın etkisi altına giren tüm bölge sakinleri B*enî Medyen*, *bunların* oturdukları yerler de Medyen *Bölgesi diye* anılır olmuştu.[448] İşte kendisini Medyen'in soyundan geldiğini kabul eden bu kavme ehl-i Medyen denmiştir.[449]

---

444 Abdullah Aydın, *a.g.e*, s. 343-344.

445 Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, I/27; Bilmen Ömer Nasûhi, *Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, ts, II/1059; Abdullah Aydın, *a.g.e*, s. 343-344.

446 Ebu'l-'Al'a el-Mevdûdî, *a.g.e*, c. 2, s. 418.

447 Miras, *a.g.e*, IX/153.

448 Mevûdî, *a.g.e*, II/64.

449 Miras, *a.g.e*, IX/153.

Bunları tevhide davet ve bu kötü hareketlerinden men ve sakındırmak için, Şuayb Peygamber onlara gönderilmiştir. *"Hatîbü'l Enbiya"*[450] unvanıyla maruf bu aziz peygamber Medyen halkını uzun yıllar Hakka davet etmiş olmasına rağmen Medyenliler Ona hep muhalefet etmişler ve sonunda da ilâhî azapla cezalandırılmışlardır.

Şuayb (aleyhisselâm)'ın kıssası değişik halkalarıyla Kur'ân'da dört ayrı sûrede geçmektedir. Bu sûreler nüzul sırasına göre:

a. A'raf sûresi

b. Şuara sûresi

c. Hud sûresi

d. Ankebut sûresidir.

Bunların dışında Hac sûresinde de kendilerine gönderilen peygamberleri tekzip eden kavimler zikredilirken Ashab-i Medyen'inde peygamberleri Şuayb (aleyhisselâm)'i yalanladığına sadece işaret vardır.[451] Kıssanın anlatıldığı bu ayetler sırasıyla:

1- A'raf Sûresi

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلاَ تَبْخَسُواالنَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلاَ تُفْسِدُوا فِي الأَرْضِ بَعْدَ إِصْلاَحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِين. وَلاَ تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّون عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجاً اذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلاً فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُواكَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ. وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا اصْبِرُوا حَتَّى

450 Miras, a.g.e, IX/153.
451 Hac 44.

يَحْكُمَ اللهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ.قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ
لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ
أَوَلَوْكُنَّا كَارِهِينَ. قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّهِ كَذِباً إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُم بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا
اللهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلاَّ أَنْ يَشَاء اللهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ
عِلْماً عَلَى اللّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ.
وَقَالَ الْمَلأالَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْباً إِنَّكُمْ إِذاً لَخَاسِرُونَ.
فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ.الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباً كَأَنْ لَمْ
يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباًكَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ.فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ
لَقَد أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالاَتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَعَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ.

85. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a ibadet edin, O'ndan başka ilahınız olamaz. Size Rabbiniz'den bir beyine (burhan)gelmiştir. (Dolayısıyla artık) Ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik tutmayın. Islah olduktan sonra yeryüzünde(tekrar)bozgunculuk yapmayın. Şayet müminlerden iseniz bütün bunlar sizin için en hayırlı olanlardır. 86. Tehdit ederek, müminleri Allah yolundan alıkoyarak ve o yolu (değiştirerek) eğmek isteyerek öyle her yolun başında oturmayın. Düşünün sizler az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın bozguncuların akıbeti nasıl olmuştur! 87. Eğer içinizden bir gurup benimle gönderilene inanır, bir gurup da inanmazsa, Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin. O en iyi hükmedendir. 88. Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: "Ey Şuayb! Seni ve seninle beraber inananları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız ya da dinimize dönersiniz" (Şuayb): İstemesek de mi? dedi. 89. Doğrusu Allah bizi ondan kurtarıp (Doğru yola ulaştırdıktan) sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbim'iz olan Allah dilemedikçe ona

(milletinize) dönmemiz bizim için olacak şey değildir Rabbim izin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a tevekkül ederiz. Rabbim'iz! Bizimle kavmimiz arasında hakla(adaletle)hükmet! Sen en iyi hükmedensin. 90. Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka zararda olursunuz. 91. Derken o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında diz üstü donakaldılar. 92. Şuayb'i yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibiydiler. Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb'i yalanlayanların kendileridir. 93. (Şuayb),onlardan yüz cevirdi ve (içinden) dedi ki:"Ey kavmim! Ben size Rabbim'in gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kafir bir kavme nasıl acırım.

2- Şuara Sûresi

كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ. إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ. إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ. فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ. وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ. أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ. وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ. وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ. وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ. قَالُوا إِنَّمَا أَنتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ. وَمَا أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَإِن نَّظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ.فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفاً مِّنَ السَّمَاءِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ. قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ. فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ.إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ. وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ.

176. Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladı. 177. Şuayb onlara söyle demişti. (Allah'a karsı gelmekten)sakınmaz mısınız? 178. Bilin ki, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.

179. Artık Allah'a karsı gelmekten sakinin ve bana itaat edin. 180. Buna karsı sizden bir ücret talep etmiyorum. Benim ecrim ancak alemlerin Rabbine aittir. 181. Ölçüyü tam yapın (insanların hakkini) eksik verenlerden olmayın. 182. Doğru terazi ile tartın. 183. İnsanların eşyalarını eksik tutmayın (Hakki olan şeyleri kısmayın) Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. 184. Sizi ve önceki nesilleri yaratan(Allah)dan korkun. 185. Onlar şöyle dediler: Sen olsa olsa büyülenmişlerdensin! 186. Sen de, ancak bizim gibi bir besersin. Bil ki, biz seni ancak yalancılardan sayıyoruz. 187. Şayet doğru sözlülerden isen üzerimize gökten azap yağdır. 188. Şuayb: Rabbim yaptıklarınızı en iyi bilendir dedi. 189. (Neticede) Onu yalanladılar da, kendilerini o gölge gününün azabı yakalayıverdi. Gerçekten de o (korkunç) muazzam günün azabıydı. 190. Doğrusu bunda büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler. 191. Şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir.

3- Hud Sûresi

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُم شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُواْ اللّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَـهٍ غَيْرُه وَلاَ تَنقُصُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّيَ أَرَاكُم بِخَيْرٍ وَإِنِّيَ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ. وَيَا قَوْمِ أَوْفُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلاَ تَبْخَسُواْ النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ .بَقِيَّةُ اللّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ وَمَا أَنَاْ عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ. قَالُواْ يَا شُعَيْبُ أَصَلاَتُكَ تَأْمُرُكَ أَن نَّتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَن نَّفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاء إِنَّكَ لَأَنتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ. قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىَ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقاً حَسَناً وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلاَّ الإِصْلاَحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي

إِلاَّ بِاللّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ.وَيَا قَوْمِ لاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَن يُصِيبَكُم مِّثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنكُم بِبَعِيدٍ. وَاسْتَغْفِرُواْ رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُواْ إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ .قَالُواْ يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيراً مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفاً وَلَوْلاَ رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ.قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءكُمْ ظِهْرِيّاً إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ. وَيَا قَوْمِ اعْمَلُواْ عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُواْ إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ. وَلَمَّا جَاء أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْباً وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مَّنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُواْ الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ. كَأَن لَّمْ يَغْنَوْاْ فِيهَا أَلاَ بُعْداً لِّمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ.

84. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i(gönderdik) Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin için O'ndan başka ilah yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Zira ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum. Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. 85. Ve ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın. 86. Eğer mümin iseniz Allah'in (helalinden) bıraktığı (kar) sizin için daha hayırlıdır.. Ben üzerinize bir bekçi değilim. 87. Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptıklarını (putları), yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen yumuşak huylu ve çok akillisin! 88. Dedi ki: Ey Kavmim! Eğer benim, Rabbim tarafindan (verilmiş) apaçık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir rızk vermişse buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben

sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah'in yardımı iledir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim. 89. Ey kavmim! Sakın bana karsı düşmanlığınız, Nuh kavminin veya Hud kavminin yahut Salih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin Lut kavmi de sizden uzak değildir. 90. Rabbiniz den bağışlanma dileyin; sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir,(müminleri) çok sever. 91. Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni gerçekten zayıf (aciz) görüyoruz. Eğer kabilen olmasa, seni mutlaka taşlayarak öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin. 92. (Şuayb) "Ey kavmim dedi, size göre benim kabilem Allah'tan daha mı güçlü ve değerli ki onu (Allah'in emirlerini) arkanıza atıp unuttunuz. Şüphesiz ki Rabbim yapmakta olduklarınızı çepeçevre kuşatıcıdır. 93. Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Kendisini rezil edecek azabın geleceği şahsın ve yalancının kim olduğunu yakında öğreneceksiniz! Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim." 94. Emrimiz gelince, Şuayb'i ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık; zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı da yurtlarında diz üstü çöke kaldılar. 95. Sanki orada hiç barınmamışlardı. Biliniz ki, Semud kavmi (Allah'in rahmetinden) uzak olduğu gibi Medyen kavmi de uzak oldu.

4- Ankebut Sûresi

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوااللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ.فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جَاثِمِينَ

36. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i gönderdik ve Şuayb: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, ahiret gününe umut bağlayın (Ahirette sevap verileceğini umduğunuz isler yapın) yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın! dedi. 37. Fakat onu

yalanladılar. Derken kendilerini bir sarsıntı yakalayıverdi ve yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.

Kıssanın farklı halkalarını değişik sekil ve üslûpla ele alan yukarıdaki ayetlerin ışığı altında; halkaları bir araya getirip, birbirleriyle kıyaslama yaparak Yüce peygamber Hz. Şuayb aleyhisselamin hayatini ve geçirdiği safhaları aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz: Kıssanın farklı halkalarını değişik sekil ve üslûpla ele alan yukarıdaki ayetlerin ışığı altında; halkaları bir araya getirip, birbirleriyle kıyaslama yaparak Yüce peygamber Hz. Şuayb aleyhisselamin hayatini ve geçirdiği safhaları aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz.

Medyen'in Coğrafi Konumu

Medyen'in bulunduğu yer ile ilgili söylenen rivayetler farklı olup Kur'ân'da da bu hususta isminin zikrinden başka her hangi bir net işaret bulunmamaktadır. Yalnız bu şehrin Filistin ile Hicaz arasında Tebuk'a mücavir, Kızıl Deniz sahilinde olduğu görüsü ağır basmaktadır. Ancak, Kur'ân-ı Kerim coğrafi konum olarak Medyen'in, Semud ve Lut kavimlerinin yaşadıkları yere yakın olduğundan da bahseder. Hud sûresi 89. ayette:
وَيَا قَوْمِ لاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَن يُصِيبَكُم مِّثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنكُم بِبَعِيدٍ *Ey kavmim! Sakın bana karsı düşmanlığınız, Nuh kavminin veya Hud kavminin yahut Salih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin. Lut kavmi de sizden uzak değildir.* Buradaki وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنكُم بِبَعِيدٍ "*Lut kavmi sizden uzak değildir*" ifadesinden coğrafi anlam da çıkarmak mümkündür. Çünkü Sodom ve Gomore şehirleri Medyen ile gerçekten de coğrafi konum olarak birbirlerine çok yakındır. Çünkü o şehirler Medyen'in yakın kuzeyindedir.

Medyen, Kızıl Deniz'in Kuzeydoğu sahillerinden *Akabe* şehrine kadar olan bölge idi. Hz. Şuayb tarafından kurulmuştu.

Halkı Araptı.[452] Medyen'liler ile Eykeliler'e aynı peygamberlerin gönderilmiş olmasının sebebi, her iki kabilenin de aynı soydan gelmiş olmaları, aynı dili konuşmaları ve yan yana komşu bölgelerde yerleşmiş bulunmaları olsa gerektir. Aynı yörelerde yan yana yaşamış ve birbirleriyle evlilik gibi sosyal ilişkiler içinde bulunmuş olmaları da mümkündür. Sonra, bu iki akraba kabilenin ikisi de, meslekten ticaret adamlarıydılar ve aynı kötü hayat, sosyal ve ahlâki düşüklük içinde idiler. Kitabı-ı Mukaddes'in ilk kitaplarına göre, bunlar Baal-peo'a taparlardı. Yani putperesttiler. İsrail oğulları Mısır'dan çıkıp da bunların bölgelerine girince, aynı putperestlik ve zina hastalığından etkilenmişlerdi. Yine, bunlar biri Yemen ile Suriye'yi, diğeri İran Körfezi ile Mısır'ı birleştiren iki uluslar arası ticaret yolu üzerinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Bu avantajlı durumları nedeniyle, büyük ölçüde yol kesiciliğe başlamışlardı ve ağır haraçlar ödemedikçe hiçbir kervanının geçmesine izin vermiyorlardı. Böylece, ticaret yollarını bir hayli tehlikeli hale getirmişlerdi. İşte bu sebeplerle Allah (celle celâluhû) her iki kavme de aynı peygamberi göndermiş ve bu peygamber kendilerine aynı öğretileri ve aynı mesajı getirmiştir.[453] Medyen toprakları, Hicaz'ın kuzeybatısında oradan Kızıl Denizin doğu sahiline, güney Filistin'e, Akabe Körfezine ve Sina Yarımadası'nın bir bölümüne kadar uzanan bölgelerde yer alır.[454] Peygamberimiz zamanında, Medyen şehrinin ismi yalnız bir defa geçmektedir. O da Peygamberimizin oraya Zeyd *b. Harise* Kumandasında bir kuvvet göndermesi münasebeti ile, bir de bölge keşişlerinden bahseden şair *Kusayyır* (ö. 723)'in, *Muhammed b. el-Hanefiyye*'nin *Eyle* (Aylâ)'ye yaptığı seyahatlerinde istidradî olarak geçmektedir. İslâm coğrafyacıları bu şehri bir sahil şehri

---

[452] M. Ahmed Cad'el Mevla, M. Ebu'l-Fadl İbrahim, *Kasas-ul Kur'ân*, s.123, 10. bs, Beyrut, 1389/1969.

[453] Ebu'l-'Al'a el-Mevdûdî, *a.g.e*, c. 4, s. 65.

[454] Ebu'l-'Al'a el-Mevdûdî, *a.g.e*, c.2, s. 63.

olarak zikrederler. *Tebûk*'ten altı günlük bir mesafede gösterilir. Medyen, Eyle'den *Medîne*'ye giden hacıların takip ettikleri yol üzerinde ikinci konak yeri idi ve *Mekke'ye bağlı* mevkiler arasında yer alıyordu. 9. Asırda, Yakubî Medyen'in akar ve memba suları, bahçeleri, hurmalıkları bol bir bölgede bulunduğundan, karışık bir etnik yapıya sahip olduğundan bahsetmektedir. İstahrî, Medyen'in, Tebûk'ten daha büyük olduğunu söylemekte ve şahsî hatıralarına dayanarak, *Hz. Mûsa*'nın orada Şuayb (aleyhisselâm)'ın sürülerini suladığı ve o devirde bir evin altında gizli bulunan bir su kaynağından bahsetmektedir. Sonradan bu şehir yavaş yavaş rağbetten düşmüştür. 12. Asırda, *İdrisî* bu şehirden, gelir kaynakları olmayan bir ticaret şehri olarak bahseder; *Ebu'l-Fidâ*'ya göre, 14. Asırda harabe halinde bulunmakta idi. Bu şehir, ancak son devirlerde, *Rüppel*, *Burton* ve *Musil* tarafından yeniden ziyaret edilmiştir. Arapların mezar çukurlarına atfen Mağair *Şuayb* dedikleri büyük harabeler, sahil kasabası *Maknâ*'dan 28 km.lik bir mesafede, 28 derece 28' kuzey enleminde, akarsuları, hurmalıkları ile meşhur *el-Bad'* vadisinin güney kısmında bulunmaktadır. *Burton*'a göre, 29 derece 28' ve 27 derece 40' kuzey enlemleri arasında bulunan bütün ülkeye Arz-*ı Medyen* denmektedir.[455] Medyen'de yaşayanlar büyük tüccar idiler. Ölçüleri ve tartılarıyla ve silik, kesik, ayarı ve standardı bozuk paralarıyla halkı aldatırlardı.[456] *Medyen*, Kızıldeniz sahilini takip eden Yemen-Mekke ve oradan Suriye ticaret yolu güzergâhı ile Irak'tan Mısır'a giden ticaret yollarının kesiştikleri ve Tebûk'ün hizasında bir şehir olduğu için, buralar ve halkı Araplar arasında çok iyi tanınıyordu. Medyen helâk olduktan sonra bile, Suriye ve Mısır'a giden ticaret kervanlarının yollarının onların arkeolojik

---

[455] *FR.BUHL.*, *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B, İstanbul, 1972, V/473,

[456] Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, 3.baskı, Ankara,1975, IX/153.

kalıntılarının arasından geçmesi sebebiyle de hatırlanırlardı.[457] Eski çağlarda oldukça mamurdu. Mısır Firavunlarından ve Romalılardan kalma birçok harabeler vardır. Buralar Hz. Şuayb'ın ve Hz. Musa'nın birçok mucizeler gösterdiği yerlerdi.[458]

Elmalılı Medyen hakkında; "Medyen Hz. İbrahim evlatlarından Medyen'in nesli olan bir kavim olup, merkezleri Şap Denizi kıyısında onun kurduğu bir şehir imiş, der."[459]

Hz. Şuayb (aleyhisselâm)'ın Yaşadığı Dönem

Dikkat edilecek olursa zikri gecen ayetler Hz. Şuayb (aleyhisselâm)'in kavmini davete başladığı peygamberliğine kadar geçen donemden bahsetmemektedir. Bunun sebebi Hidayet rehberi olan Kur'ân'ın kıssa irad etmedeki hedefleri içerisinde muhatabın ders ve ibret alması yatmaktadır. Bu hedef veya değerlerle uzaktan yakından ilgisi olmayan konulara Kur'ân'ın temas etmesi düşünülemez. Binaenaleyh Kur'ân bu devreyi anlatmayı kayda değer bir işaret veya fayda görmediğinden zikretmemiştir. Aynı durum Kur'ân'da zikri geçen diğer peygamberlerin kıssalarında da geçerlidir. Çocukluk devrelerinin bazı halkaları Kur'ânda zikredilmiş peygamberler istisna teşkil etmez. Zira zikredilen her halka o peygamberin kavmine olan davetinin bir parçası olmuş, Kur'ânın hedefleri içerisinde en önemli yere haiz olan insanları hidayete yönelik telkinat ve işaretler, o halkada muhakkak yer almıştır.[460]

Hz. Şuayb (Aleyhisselâm)'ın Davet Ettiği Topluluk

A'raf, Hud ve Ankebut sûreleri Şuayb (aleyhisselâm)'ın Medyen'e gönderildiğini haber vermektedirler. Bu ayetler sırasıyla:

---

457 Ebu'l-'Al'a el-Mevdûdî, *a.g.e*, 2/64.
458 Miras, *a.g.e*, 7/22.
459 Yazır, Elmalılı Hamdi, *a.g.e.*, 4/559.
460 Meryem 30-34, 42. En'am 74.

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُواالنَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الأَرْضِ بَعْدَ إِصْلاَحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِين *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a ibadet edin, O'ndan başka ilahiniz olamaz. Size Rabbinizden bir beyyine (burhan) gelmiştir. (Dolayısıyla artık) Ölçüyü, tartıyı tam yapın. İnsanların eşyalarını eksik tutmayın. Islah olduktan sonra yeryüzünde (tekrar) bozgunculuk yapmayın. Şayet müminlerden iseniz bütün bunlar sizin için en hayırlı olanlardır.*[461]

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُم شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُواْ اللّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرُه وَلاَ تَنقُصُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّيَ أَرَاكُم بِخَيْرٍ وَإِنِّيَ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ. وَيَا قَوْمِ أَوْفُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلاَ تَبْخَسُواْ النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ . *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i(gönderdik) Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin için O'ndan başka ilah yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Zira ben sizi hayır(ve bolluk) içinde görüyorum. Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.*[462]

Yani böyle devam eder giderseniz, noksan ölçü ve tartı ile haksızlığı sürdürürseniz, elinizdeki hayrı yitirdikten başka, bir gün gelecek ki, onun azabı hepinizi kuşatacak, hiçbiriniz ondan kurtulamayacaksınız. Sizin böyle top yek ün bir azaba uğramanızdan korktuğum size acıdığım için bu nasihatları yapıyorum.[463]

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوااللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلا تَعْثَوْا فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik ve Şuayb: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, Ahiret gününe umut bağlayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın! Dedi.*[464]

---

461 A'raf 85.
462 Hud 84.
463 Yazır, *Elmalılı Hamdi*; 4/560.
464 Ankebut 36.

Şuara sûresinde de Yüce peygamberin Ashab-ı Eyke'yi de davet ettiği görülmektedir;

كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ. إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ. إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ. فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ. وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ *Eyke halkı'da peygamberlerini yalancılıkla suçladı. Şuayb onlara söyle demişti. (Allah'a karsı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.*[465]

Bazı müfessirler, adı geçen her iki kavim de ayni kavim olup, Kur'ân her iki ismi de kendilerine atfedilen iki ayrı isim olduğundan bahsetmişlerdir, Ayrıca O Yüce peygamberin A'raf, Hud ve Şuara sûrelerinde kavmini davet ederken onlardan talep ettiği ve nehiy ettiği şeyler aynıdır, dolayısıyla tek bir kavim olması gerekir, derler.

Bazılarına göre de Ehl-i Medyen've Ashab-i Eyke ayrı iki kavimdirler. Mevdûdî, "Medyenliler'le Eykeli'ler kuşkusuz iki ayrı kavim idiler; fakat aynı gövdenin dallarıydılar" der.[466] Kanaatimizce Medyen de Eyke de Peygamberleri tek olan iki ayrı topluluktur. Allah her iki kavme de aynı peygamberi göndermiş ve bu peygamber kendilerine aynı öğretileri ve mesajı getirmiştir.[467] Kur'ân'dan anladığımıza göre de bu böyledir.

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوااللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ *"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i gönderdik.*[468]

كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ. إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ. إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ. فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ. وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Eyke halkı da peygamberlerini yalancılıkla suçladı. Şuayb onlara: ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."demişti* [469]

[465] Şuarâ 176-178.
[466] Mevdûdî, *a.g.e*, 4/65.
[467] Mevdûdî, *a.g.e*, 4/65.
[468] Ankebut, 36.
[469] Şuara, 176-178.

Coğrafi Konum Olarak Eyke

Eyke, Hicaz bölgesinin sonunda ve Şam bölgesinin de başlangıcı ile Mekke-i Mükerreme'nin ortasında bir şehirdi. Dört mühim bölgenin ortasında olması dolayısıyla önemli bir ticaret merkeziydi. Şimdi harap bir haldedir.[470] Eyke halkı Eyke'yi çok güzel imar etmişler bağ ve bahçelerle süslemişler bağlarını sarmaşıklar şeklinde koruluklar haline getirmişlerdi.[471]

Eyke,"yumuşak ağaç bitiren bataklık", veya sık ve ağaçları birbirine girift ormanlığa denir. Bu bölgenin ağaçları Mukil ağacıdır. *"Arap tutkalı"* denen bir tutkal bu ağaçlardan üretilmektedir. Bu şehir halkı da Şuayb (aleyhisselâm)'ın ümmeti olduğu için buranın halkına da Kur'ân dilinde *Ashab-ı Eyke* denilmiştir. *Eyke"* kelimesi bazı kıraatlarda *"Leyke"* şeklinde de okunmaktadır.[472] *Ashab-ı Eyke*, Medyen halkından başkadır. Şuayb (aleyhisselâm)'ın halkından değildir. Bu bakımdan Onun Medyenliler'e gönderildiğini ifade eden ayette *"kardeşiniz"* denildiği halde Ashab-ı Eyke'den bahseden ayette kardeşlik kaydı bulunmamıştır. Fakat Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Şuayb'in Ashab-ı Eyke'yi de irşat için de gönderildiği zikredilmektedir.[473] Öncelikle Şuayb (aleyhisselâm) Medyenliler'e tebliğde bulunmuş onların helâkı'ndan sonra yanındaki inananlarıyla daha güney doğuda Hicaz'a yakın bölgede oturan *Eyke* halkı na tebliğde bulunmak üzere emin bir elçi olarak gelmişti. Eyke halkı şirk ve birtakım ticarî ahlâksızlıklara sahipti. Ölçüde tartıda hile yapıyorlar, terazilerin ayarlarını bozarak haksız kazançlarla başkasının hakkını yiyorlar, kul hakkına riayet etmiyorlar çeşitli yolsuzluklarla elde ettikleri haksız kazançlarla

---

470 Miras, *a.g.e*, c. 8, s. 45.

471 Aydın Abdullah, *Peygamberler Tarihi* , s. 339-344, İstanbul, 1979.

472 Miras, *a.g.e*, c. 9, s. 154; Yazır M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 5, s. 3640, İstanbul, 1935.

473 Şuara, 176-190.

sermayelerini arttırıyorlardı. Yemen ile Suriye'yi birleştiren ticaret kervan yollarının üzerinde yerleşim merkezleri olduğu için onların yollarını kesip, ellerinde ve avuçlarında ne varsa yağma etmek onlar için sıradan bir olaydı. Onlardan ağır haraçlar ödemedikçe hiçbir kervanın geçmesine izin vermiyorlardı. Eyke halkı da Medyenliler gibi Şuayb (aleyhisselâm)'ı yalanladılar,"*zulle günü*" nün azabıyla helâk oldular. [474]

Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladı[475] denmektedir. Şuara dışında her üç sûrede Şuayb(aleyhisselâm)'in kendi kardeşleri olduğu vurgulanmaktadır. Şuara sûresinde ise bu nisbiyet yoktur. Ayrıca Ashab-i Eyke'ye inen azabın Ehl-i Medyen'e inen azaptan farklı olması her ikisinin ayrı kavimler olduğu görüsünü kuvvetlendirmektedir. Elmalılı da bu görüsü destekleyerek; "Eyke halkı, Eykeliler, -Leyke kıraatlerine göre, Leykeliler- Eyke yumuşak ağaç bitiren bataklık demek olup Medyen'e doğru deniz sahilinde bir yerin adıdır. Burada yaşayan birtakım insanlar vardı Şuayb (aleyhisselâm) bunlara da gönderilmişti. Fakat onların kavminden değil, yabancı idi. Onun için "*Ahûhum*" (Onların kardeşi) denilmeyerek sadece Şuayb, denilmiştir," der.[476]

Hz. Şuayb (aleyhisselâm)'ın Daveti

Kıssanın geçtiği elimizdeki ayetlere göz atacak olursak Şuayb (aleyhisselâm)'in davetinin diğer peygamberlerin davetlerinde olduğu gibi üç ana noktada birleştiği görülür:

---

474 Zulle: Bulutun ve ağacın gölgesine denir. Ashab-ı Eyke helâk edildiği sırada güneş müthiş bir sıcaklık neşretmiş ve halk sıcaktan bunalmıştı. Bu esnada, gökyüzünde bir bulut belirmiş o bulut sayesinde serin bir rüzgâr esmeye başlamıştı. Halk bu bulutun gölgesine sığındığı sırada bulut bunları ateş halinde bastırarak helâk etmiştir. Miras, *a.g.e*, c. 9, s. 155.

475 Şuarâ 176

476 Yazır, Elmalılı Hamdi; *a.g.e*, 6/113.

1- Allah'a Şirk Koşmamak

Tevhit inancı bütün semavi dinlerin ortak ve değişmeyen davetidir. Hayatin da gayesi budur. Toplum içindeki sosyal ilişkilerin de vazgeçilmez esasıdır.

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُواالنَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِين *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a ibadet edin, O'ndan başka ilahiniz olamaz. Size Rabbinizden bir beyyine(burhan) gelmiştir...*[477]

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُم شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُواْ اللّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرُه وَلاَ تَنقُصُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّيَ أَرَاكُم بِخَيْرٍ وَإِنِّيَ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ. وَيَا قَوْمِ أَوْفُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلاَ تَبْخَسُواْ النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik)Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin için O'ndan başka ilah yoktur....*[478]

2- İbadet Etmek

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُواالنَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِين *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a ibadet edin, O'ndan başka ilahiniz olamaz. Size Rabbinizden bir beyyine (burhan) gelmiştir.*[479]

فَاتَّقُوا اللهَ وَأَطِيعُونِ *Artık Allah'a karsı gelmekten sakının ve bana itaat edin.*[480]

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُم شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُواْ اللّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرُه وَلاَ تَنقُصُواْ الْمِكْيَالَ

---

477 A'râf 85.
478 Hud 84.
479 A'râf 85.
480 Şuarâ 179.

وَالْمِيزَانَ إِنِّيَ أَرَاكُم بِخَيْرٍ وَإِنِّيَ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ. وَيَا قَوْمِ أَوْفُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلاَ تَبْخَسُواْ النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik) Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin için O'ndan başka ilah yoktur..*[481]

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوااللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i gönderdik ve Şuayb: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, ahiret gününe umut bağlayın (Ahirette sevap verileceğini umduğunuz işler yapın..*[482]

3- Münkerden Alıkoymak

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّه مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَاَ تَبْخَسُوااالنَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلاَ تُفْسِدُوا فِي الأَرْضِ بَعْدَ إِصْلاَحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِين. وَلاَ تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّون عَنْ سَبِيلِ اللّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجاً اذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلاً فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُواكَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a ibadet edin, O'ndan başka ilahınız olamaz. Size Rabbinizden bir beyyine (burhan) gelmiştir. (dolayısıyla artık) Ölçüyü, tartıyı tam yapın insanların eşyalarını eksik tutmayın. Islah olduktan sonra yeryüzünde (tekrar) bozgunculuk yapmayın. Şayet müminlerden iseniz bütün bunlar sizin için en hayırlı olanlardır. Tehdit ederek, müminleri Allah yolundan alıkoyarak ve o yolu (değiştirerek) eğmek isteyerek öyle her yolun başında oturmayın. Düşünün sizler az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın bozguncuların akıbeti nasıl olmuştur!*[483]

أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ. وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيم. وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ *Ölçüyü tam yapın (insanların hakkini) eksik verenlerden olmayın Doğru terazi ile tartın*

---

[481] Hud 84
[482] Ankebut 36
[483] A'râf 85, 86.

İnsanların eşyalarını eksik tutmayın (Hakkı olan şeyleri kısmayın) yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.[484]

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُم شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُواْ اللّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَـهٍ غَيْرُه وَلاَ تَنقُصُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّيَ أَرَاكُم بِخَيْرٍ وَإِنِّيَ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ. وَيَا قَوْمِ أَوْفُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلاَ تَبْخَسُواْ النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ *Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik) Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin için O'ndan başka ilah yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Zira ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum. Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. Ve ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın.*[485]

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْباً فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوااللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ.فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جَاثِمِينَ *Meyden'e de kardeşleri Şuayb'i gönderdik ve Şuayb: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, ahiret gününe umut bağlayın (Ahirette sevap verileceğini umduğunuz isler yapın) yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın! dedi.*[486]

Medyen ve Eyke Halkı'nın Davet Karşısında Tutumları

Her iki kavminde Yüce peygamber Şuayb (aleyhisselâm)'a karsı tutumları elimizdeki ayetlerde açıkça beyan edilmektedir. A'raf sûresinde Ehli Meyden peygamberlerini ve ona inananları kendi dinlerine dönmedikleri takdirde yaşadıkları bölgeden çıkarmakla tehdit etmektedirler;

قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ

484 Şuarâ 181, 182, 183.
485 Hud 84, 85.
486 Ankebut 36.

لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْكُنَّا كَارِهِينَ *Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: "Ey Şuayb! Seni ve seninle beraber inananları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız ya da dinimize dönersiniz"(Şuayb): İstemesek de mi? dedi.*[487]

Hud sûresinde ise peygamberlerinin söylediklerini anlamadıklarını, kabilesinin hatırına kendisine ilişmediklerini, aksi takdirde recm edeceklerini belirtirler;

قَالُواْ يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيراً مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفاً وَلَوْلاَ رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ *Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni gerçekten zayıf (aciz) görüyoruz. Eğer kabilen olmasa, seni mutlaka taslayarak oldururuz. Sen bizden üstün değilsin.*[488] "Anlamıyorlardı, çünkü kulak vermiyorlardı, dikkatle dinlemiyorlardı, vahiy ve nübüvvete önem vermiyorlardı. Genellikle bütün fena insanlarda olduğu gibi, herkesin arzularını kendi arzu ve istekleri gibi zannettiklerinden dolayı, bir insanın dünya çıkarlarından ve kişisel duygulardan kurtularak, sırf Allah rızası için çalışıp çabalayacağını *"Ben ıslahtan başka bir şey istemiyorum."* sözünde samimi olacağını kafalarına sığdıramıyorlardı. İhlas ve tevekkülün ne olduğunu anlayabilmeleri için kendilerinde de biraz samimiyet, içtenlik, ihlas ve tevekkül bulunması gerekiyordu. Kendilerinde böyle bir duygu bulamadıkları, özellikle tevhit inancını tanımadıkları için kör bir tabiatçı, bir materyalist kafayla düşündüklerinden, beşerin işlediği günahlarla birtakım semavi afetler arasında bir ilişki bulunabileceğine ihtimal vermiyorlardı. Allah'ı bırakıp, şuna buna tapmakla, ölçüyü, teraziyi, eksik yapmakla, fitne fesat çıkarmakla dünyadaki düzenin bozulacağını, tufanlar ve zelzelelerin olacağını anlamıyorlardı. Velhasıl sarih ve apaçık olan bu sözlere inanmak

---

[487] A'râf 88.

[488] Hud, 91.

istemiyorlar, bu gibi sözlerin arkasında gizli niyetler, art düşünceler ve başka maksatlar aramaya çalışıyorlar, bu sözlerden gocunuyorlar, endişeleniyorlar da *"biz senin söylediklerinin çoğundan bir şey anlamıyoruz"*, *"sen ne demek istiyorsun?" "Sen neye güvenip de bizi böyle tehdit ediyorsun?"* Kesinlikle biz seni kendi içimizde zayıf biri olarak görüyoruz, eğer rahtın (yani hısım akrabandan, saygı duyduğumuz yakınlarından beş on kişi) olmasaydı, muhakkak ki seni recm eder, taşa tutar, öldürürdük. Sen bize karşı güçlü biri değilsin, aziz değilsin. Yani bizim gözümüzde şahsen senin bir değerin, bir önemin yoktur, bize göre sen hatırı sayılan, kıymet verilen biri değilsin. Yani sana saygımızdan dolayı değil, senin yakınlarından olup da bizimle beraber olan, sana uymayıp bizim dinimizde bulunan bir kaç hısım akraban var ki, işte biz onların hatırı için şimdiye kadar sana dokunmadık."[489]

Ankebut sûresinde ise durum net bir şekilde tespit edilmiş, tek bir kelime ile ortaya konmuştur;

فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ *"Fakat onu yalanladılar. Derken kendilerini bir sarsıntı yakalayıverdi ve yurtlarında diz üstü çöke kaldılar."*[490]

Ashab-i Eyke'ye gelince durum pek farklı değildir. Onlarda Yüce peygamberlerini yalanlamışlar, kendisinin büyülendiğini ve herhangi bir beşerden farklı olmadığını belirtmişlerdir. Bu meşhedde ayrıca Ashab-i Eyke'nin peygamberlerinden vaat ettiği azabı getirmekte acele etmesini istemeleri gözlenir:

وَمَا أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَإِن نَّظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ.فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفاً مِّنَ السَّمَاءِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *Onlar söyle dediler: Sen olsa olsa büyülenmişlerdensin! Sen de, ancak bizim gibi bir besersin. Bil ki, biz seni ancak*

---

[489] Yazır, Elmalılı Hamdi; *a.g.e*, 4.560.561.
[490] Ankebut, 37.

yalancılardan sayıyoruz. Şayet Doğru sözlülerden isen üzerimize gökten azap yağdır.[491]

Dikkat edilecek olursa Yüce peygamberin davetine karşı her iki kavmin tutumu her konum da farklı zaviyelerden ele alınmaktadır. Ve her halkada diğerinde yer almayan farklı bir yön işlenmektedir. İşte bu halkaları bir araya getirecek olursak önümüze her iki kavminde peygamberlerine karsı olan tutumlarının ayrıntılarını kapsayan bütün bir portre ortaya çıkacaktır ki o da:

a- Davet ettiği dini bırakıp kendi dinlerine dönme talepleri,

b- Aksi takdirde yaşadığı memleketinden ihraç etme tehdidi,

c- Kendisinin tek başına zayıf olup onların nazarında bir kıymet arz etmediği,

d- Mensup olduğu kabilesi olmasa recm edecekleri,

e- Kendisine sihir yapıldığı isnadı,

f- Peygamber olamayacağı, herhangi bir beşerden farkı olmadığı,

g- Söylediklerinin doğruluğunu ispat sadedinde vaat ettiği azabı getirmesi talepleri,

h- Yukarıda bahsi gecen halkaların özeti mahiyetinde tek kelimeyle "tekzip" etmeleri.

Medyen ve Eyke Halkı'nın Akibetleri

Kur'ân-ı Kerim'de Medyen halkı için;

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ.الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباً كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباًكَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ.

Derken o şiddetli deprem *onları yakalayıverdi de yurtlarında* diz üstü donakaldılar. *Şuayb'i yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç*

[491] Şuarâ 185, 186, 187.

oturmamış gibiydiler. Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb'i yalanlayanların kendileridir.[492]

وَلَمَّا جَاء أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْباً وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مَّنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُواْ الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ Emrimiz gelince, Şuayb'i ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık; zulmedenleri ise *korkunç bir gürültü* yakaladı da yurtlarında *diz üstü çöke kaldılar.*[493]

فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ Fakat onu yalanladılar. Derken kendilerini *bir sarsıntı yakalayıverdi* ve yurtlarında *diz üstü çöke* kaldılar.[494]

فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفاً مِنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ *Eyke Halkı için; Şayet doğru sözlülerden isen* üzerimize gökten azap yağdır. *(Neticede) Onu yalanladılar da, kendilerini* o gölge gününün azabı *yakalayıverdi. Gerçekten de o (korkunç) muazzam günün azabıydı.*[495]

وَيَا قَوْمِ لاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَن يُصِيبَكُم مِّثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنكُم بِبَعِيدٍ وَاسْتَغْفِرُواْ رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُواْ إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ *Ey kavmim! Sakın bana karsı düşmanlığınız*, Nuh kavm*inin veya* Hud kavm*inin*, *yahut* Salih kavm*inin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin* Lut kavmi *de sizden uzak değildir.*[496] *Rabbiniz'den bağışlanma dileyin; sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir, (müminleri) çok sever.*[497] buyurulmaktadır.

Bu ayetlerden anlaşıldığına göre Medyen Halkı ile Eyke halkına iki ayrı ilâhî musîbet gelmiştir. Medyen halkı Lût Kavmi

---

492 A' raf, 91-92.
493 Hud, 94.
494 Ankebut, 37.
495 Şuara, 187, 189.
496 Hud, 89.
497 Hud, 90.

gibi şiddetli bir sarsıntı ile, Eykeliler ise, Nuh Kavmi, Hud ve Salih (aleyhisselâm)'in kavmi Semud gibi, içinde rahmet olmayan azap kasırgaları, fırtınaları, yıldırımları ve büyük tufanın azgın dalgalı sularıyla helâk edilmişlerdir. Burada Hz. Şuayb'in وَيَا قَوْمِ لاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَن يُصِيبَكُم مِّثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنكُم بِبَعِيدٍ "*Ey kavmim! Sakın bana karşı düşmanlığınız, Nuh kavminin veya Hud kavminin veyahut Salih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin. Lût kavmi de sizden uzak değildir.*"[498] derken, kavmine o felaketlerin büyüklüğünü hatırlatıyor, mekân olarak yakın oluşuna dikkat çekiyor ve aynı zamanda ciddi ciddî endişe duyuyordu. *Her şeye rağmen, Rabbiniz'den af dilerseniz, tövbe ederseniz, Rabbim bağışlar, çünkü O, çok merhametlidir. O, iman edip Salih amel işleyenleri sever...derken* kavmine olan merhametini ortaya koymakta idi ve *'geliyorum'* diyen muhtemel azaptan da kurtulmanın mümkün olabileceğini bir kez daha hatırlatmış oluyordu. Bunca ikazlara rağmen kavminin inkârı karşısında azabın mukadderliğini gören Hz. Şuayb (aleyhisselâm);

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالاَتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ *Onlardan yüz cevirdi ve (içinden) dedi ki: "Ey kavmim! Ben size Rabbim'in gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!?"*[499]

Burada dikkati bir hususa çekmek istiyoruz. Afrika kıtasının doğusundan başlayıp Habeşistan platosunu kırarak Kızıl Deniz'in dibinden geçip Akabe Körfezi'nden Lût Gölü'ne çıkan Gor Çukurluğu'ndan kuzeye oradan doğu Anadolu'ya kıvrılan güney ve kuzey Anadolu fay hattı ile birleşen, kuzey Arabistan fay hattının Medyenliler'in yaşadığı bölgeden geçmesi ve helâk olan Sodom ve Gomore'nin yani Lût Kavmi'nin ve Medyen

498 Hud, 89.
499 A'raf, 93.

halkının yerleşim mekânlarının bu hat üzerinde olması oldukça düşündürücüdür.[500]

Medyen halkı; caka yapıp çalım sattığı, üzerinde mesken tuttuğu fay hattının hesabını yapmıyor, peygamber uyarılarına kulak asmıyor, insanlara zulmetmeye devam ediyor, haksız kazançla ve şeytanın bile aklına gelmeyen bin bir çeşit hile ve tuzaklarla halklardan hortumladıkları, çaldıkları, zorla aldıkları fahiş haraçların hesabını yapıyorlar, dürüst ve namuslu vatan evlâtlarını yurtlarından yuvalarından sürmekle taşa tutmakla tehdit ediyorlar, vatana ihanet etmekle suçluyorlar ve yargılıyorlar, toplum içinde anarşi ve fitne çıkarıyorlar, suç ve cinayet işlemek için oluşturdukları çetelerle halkın anasından emdiği sütü burunlarından getiriyorlar, sıkıntılarını isyanlarını fikirlerini dile getirmek ve ifade etmek isteyenlere mani oluyorlardı. Her türlü ekonomik, siyasi ve askerî güç ellerinde olduğu için halkın helal alın terinden olan, alternatif dürüst sermayeye renklerin çeşidi sayısınca kulp takıyorlar, onlara geçit vermiyor ve hayat hakkı tanımıyorlardı. İşte kendi hesaplarına kurdukları böyle sırçadan bir dünyada yaşarken,

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ.الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباً كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباًكَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ *Ansızın o* şiddetli deprem *onları yakalayıverdi de yurtlarında* diz üstü donakaldılar. *Şuayb'i yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibiydiler. Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb'i yalanlayanların kendileridir.*[501]

وَلَمَّا جَاء أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْباً وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مَّنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُواْ الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ *Emrimiz gelince, Şuayb'i ve onunla beraber iman edenleri tarafımıdan bir rahmetle kurtardık; zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı da yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.*[502]

---

500 *Bilim ve Teknik*, sy. 152, s. 17, TUBİTAK, Ankara, 1980.
501 A'raf, 91-92.
502 Hud, 94.

قَالُوا إِنَّمَا أَنتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ وَمَا أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَإِن نَّظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ فَأَسْقِطْ
عَلَيْنَا كِسَفاً مِّنَ السَّمَاءِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ
يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ *Eyke'ye gelince: Onlar da Medyenliler gibi Hz. Şuayb'ın uyarılarına kulak vermediler. Onu yalancılıkla ve büyücülükle suçladılar. Onlar şöyle dediler: Sen olsa olsa büyülenmişlerdensin! Sen de, ancak bizim gibi bir besersin. Bil ki, biz seni ancak yalancılardan sayıyoruz. Şayet Doğru sözlülerden isen* üzerimize gökten azap yağdır. *Şuayb: Rabbim yaptıklarınızı en iyi bilendir dedi. (Neticede) Onu yalanladılar da, kendilerini o* gölge gününün azabı *yakalayıverdi. Gerçekten de o (korkunç) muazzam günün azabıydı. Doğrusu bunda büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler.*[503]

Eykeliler üzerlerine gökten bir azap yağmasını Hz. Şuayb'in yalan söylemediğinin bir göstergesi olarak kabul edeceklerdir. Aslında onların zannına göre bu mümkün değildir de. 'Hele bir görelim doğru mu söylüyor' dercesine öylesine gökten bir azap yağmasını istiyorlar. Şimdi bakın neler oluyor..?!

Artık onlar gökten yağacak azabı beklemeye başladılar. Azap vakti gelince, ortalığı kasıp kavuran bir sıcaklık sardı. O kadar ki, akan sular bile kaynadı. Eykeliler ne yapacaklarını şaşırdılar. Rivayetlere göre bu sıcaklık yedi gün yedi gece devam etmişti. Sıcaklığın şiddetinden ve rutubetin yoğunluğundan nefesleri tıkanmış, boğulacak gibi olmuşlardı. Su kaybını önlemek için soğuk su yerine aşırı sıcaklığın tesiriyle kaynayan sulardan içmek zorunda kalmışlardı. Ancak o su da onları kandırmıyor içtikçe içiyorlardı. Dışarıda duramayan Eykeliler bu sefer çaresizlik içerisinde bir gölgeden öbür gölgeye koşuşturuyorlar, ağaç gölgelerine, mağaralara ve evlerinin içine girip sokulmuşlar ama oralarda da duramamışlar ve sonra ovalarına fırlamışlardı

503 Şuara, 185-190.

serinlemek için... Sekizinci gün, geniş ovaların ufkunda koyu gölgeli kubbemsi siyah bir bulut güneşin önüne geçip gölge oluşturmuştu. Bunu gören Eykeliler gölgeden yararlanmak için birbirlerine seslenerek o bulutun altına tek bir fert kalmaksızın can atarak toplanmışlardı. Fakat heyhat ..! Serinlemek için altına toplandıkları buluttan gölgelik, o zulle, Eykeliler' in acı kaderini belirleyecekti. O gölgelik Allah tarafından ilâhi bir azap olarak ateş halinde üzerlerine inmiş, hepsini alevler yemiş bitirivermişti. Böylece üzerlerine gökten yağmasını alaylı bir sabırsızlıkla istedikleri azap gelmiş oldu.[504]

Seyyid Kutub *Zılâl*'de rivayetleri şöyle özetler: Denilir ki önce onları çok şiddetli boğucu, nefesleri kesici ve göğüsleri daraltıcı bir sıcak dalgası kapladı. Sonra da bulutlar peyda oldu, gölgelendiler ve serinlediler. Daha sonra da kulakları patlatan şiddetli gök gürültüleriyle birlikte gelen yıldırımlar onları tir tir titretmiş ve yerle bir etmiştir.[505]

Eykeliler'in bir kara buluttan çıkan alevli ateşle helâk olmaları üzerinde durulmaya değer bir husustur. Çünkü bu kara buluttan çakan yıldırımların kıvılcımlarıyla Eykeliler cezalandırılmışlardır. Onlar alev alev bir sıcaktan kaçarken serinlemek için sevinçle gölgesine koştukları bir başka kıvılcımlar saçan azap bulutunun arasında yok olup gitmişlerdi.

Eykelilerin helâki ile Âd Kavminin helâkları birbirlerine çok benzerlik arzediyor. Tek farkla O da Âd'ın dondurucu kocakarı soğuklarıyla helâkıdır. Onlar yağmur getirecek bir bulut beklerken siyah bir azap bulutu şeklinde yayıla yayıla dağların aralarındaki derelere geçitlere doğru ilerlediği görülmüştü. Bunu Âd kavmi;
قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُم مَّا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ فَلَمَّا رَأَوْهُ

[504] Elmalılı, *a.g.e*, c. 6, s. 113-114; Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, c. 1, s. 27, sadeleştiren: Mahir İz, M.E.B. neşriyat; Çantay Hasan Basri, *Meâl*, c. 2, s. 670.

[505] Kutup Seyyid, *fî Zılâli'l Kur'ân*, c. 11, s. 86, İstanbul.

عَارِضاً مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُم بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Bu karşı ki yerle gökleri birleştiren ufukta beliren yaygın bulut da nedir? Bize yağmur mu yağdıracak ne!?" Hud*(aleyhisselâm) *Onlara,"Hayır hayır!! O hızla gelmesini beklediğiniz şeydir. Elîm bir azap verici yeldir." " O yel Rabbim'in emri ile her şeyi yok edecek ortadan kaldıracaktır."*[506]

فَانتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ *"İsteyip durduğunuz azabın gelmesini bekleyin. Muhakkak ki ben de sizinle bekleyeceğim."*[507]

"Eykeliler sıcaktan bunaldıkları için bulutun gölgesine koşmuşlardı. Fakat onlarsa umduklarının aksiyle, yıldırımlarla karşılaşmışlardı. Bir tek yıldırımın 3.750 milyon kw'lık elektrik gücünü taşıyabileceğini düşündüğümüzde Eykeliler'in maruz kaldığı buluttan boşalan elektrik akımından oluşan ateş topunun sahip olduğu sıcaklığın cehenneme rahmet okutacak korkunçlukta olduğunu bilmem ki hatırlatmaya gerek var mı?"[508] Yıldırımların sıcaklığı güneşin yüzeyindeki sıcaklıktan beş kat daha fazladır. Resûl-i Ekrem Efendimiz bütün bunları bildiği için, gökte ne zaman bir bulut, fırtına, gök gürültüsü ve şimşek çaktığını görse Onu bir endişe sarar, mübarek benzi sararır ve solardı ve şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! bu rüzgârın hayrından, taşıdığı şeyin hayrından ve gönderildiği hususun hayrından senden ister, bu rüzgârın şerrinden, taşıdığı şeyin şerrinden, gönderildiği hususun şerrinden Sana sığınırım."*

İbni Ömer (radıyallahu anh) den: Hz. Peygamber, gök gürültüsünü işittiği ve yıldırım gördüğü zaman, şöyle dua ederdi: "*Allah'ım bizi gazabınla öldürme! Bizi azabınla helâk etme! Bize bunlardan önce afiyet ver* !"[509]

---

506 Ahkâf, 23-24.
507 A'raf, 71.
508 Yıldız Muharrem, *Kitab-ı Mukaddes ve Kurân-ı Kerim Açısından Âd-Semûd ve Lût Kavimleri*, s. 136-137, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1988.
509 Kandehlevî M. Yusuf, *Hayatü's Sahabe*, c. 4, s. 1715, İstanbul, 1977.

Yine Hz. Aişe validemizin anlattığına göre; Rasûlullah gökyüzünde dağınık bir bulut gördüğü zaman işini bırakır, eğer namazda ise namazını çabucak kılar ve sonra şöyle dua ederdi: *"Allah'ım onun şerrinden Sana sığınırım! Yağmur yağmaya başlayınca da: Allah'ım bol ve bereketli yağmur ver."* diye dua ederdi.[510]

Hz. Aişe'nin bir başka rivayetinde de; Rasulüllah ufukta yağmur yüklü bir bulut gördüğü zaman işini bırakır, eğer namazda ise, bulut üzerine gelinceye kadar namazına devam eder ve sonra da şöyle dua ederdi; *"Allah'ım! Onun getireceği felâketten sana sığınırım. Bol yağmur ver!"* Bunu iki veya üç defa tekrar ederdi. Eğer yağmur yağmadan bulutlar dağılırsa Allahu Tealâ'ya hamdederdi."[511]

Mevdûdî'ye göre; Eykeliler'e inen azap hakkında, bu azabın ayrıntılarını ne Kur'ân'da, ne de sahih hadislerde bulmak mümkün değildir. Ancak metinden öğrendiğimiz şudur: Bu halk gökten bir azap isteğinde bulununca, Allah kendilerine bir kubbe gibi üzerlerini örten bir bulut gönderdi ve sürekli yağış azabıyla hepsi helâk oluncaya kadar bu bulut üzerlerinde kaldı. Medyenliler'e gönderilen azabın mahiyetinin Eykeliler'e gönderilenden farklı olduğunu Kur'ân açıkça belirtmektedir. Eykeliler, burada anıldığı üzere, gölge azabıyla helâk edilirken, Medyenliler'e gelen azap korkunç bir deprem şeklinde idi: "*Derken o sarsıntı onları yakalayıverdi ve yurtlarında yüzüstü kalakaldılar.*[512]

وَلَمَّا جَاءأَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْباً وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مَّنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُواْ الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ *Zulmedenleri o korkunç ses yakaladı da yurtlarında yüzüstü kalakaldılar.* [513] Dolayısıyla da her iki azabı da aynı saymak yanlıştır. Bazı müfessirler "gölge gününün azabı" konu-

[510] Kandehlevî, *a.g.e*, c. 4, s. 1715.
[511] Kandehlevî, *a.g.e*, c. 4, s. 1716.
[512] A'raf, 91
[513] Hud, 94.

sunda açıklamalarda bulunmuşlarsa da, bilgilerinin kaynağını bilmiyoruz. İbn Cerir, Hz. Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh)'tan şöyle bir rivayette bulunur: *"Alimlerden size 'Gölge Günü'nün azabıyla ilgili açıklamada bulunacak biri olursa, bunu doğru saymayın."*[514] deseler dahi biz kendi kanaatimizi açıkladık.

Her dört sûrede Yüce peygamber Şuayb (aleyhisselâm)'ın davet ettiği Ehl-i Medyen ile Ashab-i Eyke'nin akıbetlerini değişik tabirlerle ortaya konmaktadır. Meşhedin azameti çok açık ve nettir;

Ansızın yakalayıveren bir deprem,

Korkunç bir gürültü,

Sarsıntı,

Gölge gününün azabı.

Derken o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında diz üstü donakaldılar.

Şuayb'i yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibiydiler. Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb'i yalanlayanların kendileridir.[515]

Azabın şiddetini tasvir edecek daha etkili bir kelime olamazdı herhalde! Korkudan bir anda diz üstü çöküverme, kıpırdamadan ölme ve sanki o yurtlarda daha önce oturan olmaması…

Seyyid Kutup bu mevzuda şöyle der; "İşte biz (yıldırım çakmış gibi) bir anda onları diz üstü çöküverdikleri halde kıpırdamadan ölüvermiş görüyoruz. Sanki bu ülkeyi onlar imar etmemiş ve orada onlardan eser yokmuş gibi..[516] Yani vatanlarında öyle sürçüp yüzü koyun çöktüler ki kendilerinde hareketten hiç bir iz kalmadı.[517]

---

514 Ebu'l-'Al'a el-Mevdûdî, *a.g.e*, c. 4, s. 67.
515 A'râf, 91, 92.
516 Kutup Seyyid, *a.g.e*, 6/148.
517 Elmalılı, 4/80.

وَلَمَّا جَاءأَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْباً وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مَّنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُواْ الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُواْ فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ *Emrimiz gelince, Şuayb'i ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık; zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı da yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.*[518]

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'de zikri geçen bazı kavramların doğru anlaşılabilmesi için, araştırmacılar tarafından bazı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunların içerisinde Konulu Tefsir metotu, Kur'ân'da yer alan parçaları biraraya getirerek, Kur'ân'ın o konu hakkında vermeğe çalıştığı genel fikri bulmaya çalışan bir metottur. Kur'ân'ı Kerim, bütün âyetleri birbirleriyle ve onların tamamından oluşan Kur'ân'ın heyet-i umumiyesiyle içten münasebet içinde bir bütünlük arz eder. Dolayısıyla, âyetleri parça parça, ferd ferd ele almak, aralarındaki münasebeti görmemek, çok defa yanlış sonuçlara götürür. Kur'ân, baştan sona mülâhaza edilmeli ve bir bütün olarak ele alınmalıdır. O, bir âyet oradan bir âyet buradan bölük-pörçük anlaşılamaz. Bu hususiyetiyle Kur'ân'ın bütün ayetleri arasında tam bir münasebet bulunmaktadır. Aksi takdirde, sadece tek bir ayet veya birbirini takip eden ayetler grubunu, Kur'ân'ın bütünlüğünden soyutlayarak anlamaya çalışmak, hatalı yorumlara sebebiyet verecektir.

Elinizdeki bu çalışma Kur'ân'ın bir bakıma hem Konulu Tefsir yönüyle, hem de aynı konu hakkında Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bilgilerin mukayesesi ile çok yönlü bir çalışmadır.

Çalışmamıza konu olarak seçmiş olduğumuz Şuayb (aleyhisselâm)'ın hayatı, Kur'ân'da A'râf, Şuarâ, Hûd ve Ankebût

---

[518] Hud, 94.

sûrelerinde, değişik safhalarda bahsedilmiştir. Bu ayetler ışığı altında, Şuayb (aleyhisselâm)'ın hayatı, davet ettiği topluluk, yaşadığı çevre, davet ettiği öğretiler, davetine muhatab olan toplulukların peygamberlerine karşı tutumları ile bu toplulukların ortak akibetleri incelenmiştir.

Bu yönüyle çalışmamız, Konulu Tefsire ait teoriği uygulaması yönüyle hem "tefsir", Kitab-ı Mukaddes'te aynı konularla ilgili farklı bilgileri de içermesi bakımından hem de "dinler tarihi" merkezli hale gelmiştir.

Tevfik Allah'tandır.

K.K. TEKRAR OLDUĞU İDDİASININ BELÂĞAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ[519]

I. GİRİŞ

Bu çalışma Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar olup olmadığı konusunu işlemektedir. Bu bağlamda tekrar lafzından ne anlaşıldığı, tekrar hakkındaki görüşler, iddia edilen tekrar çeşitleri ve tekrar olduğu iddia edilen âyetler ele alınmıştır.

II. TEKRAR KELİMESİNİN ANLAMI

"Tekrar", Arapça bir kelime olup kısaca, aynı düşünce veya kelimenin birden fazla kullanılması olarak tanımlanabilir.[520]

---

519 Bu makale Ekev Akademi Dergisi, C. III, Sy. 2, Güz 2001, Erzurum'da yayınlanmıştır.

520 Edebî sanatlar içerisinde kelime manası "sıkça tekrarlamak" olan "Tekrîr" terimi; işlemiş olduğumuz tekrar kelimesiyle aynı kökten gelen ve genellikle onunla eşanlamlı olarak kullanılan bir terimdir. Tekrar kelimesi için tekrîr'den dönüşmüştür diyenler de vardır. Bkz. Sıbavayh, 4/79. Anlam itibariyle sözün etkisini arttırmak, anlamı daha da kuvvetlendirmek amacıyla manzûm veya mensûr bir parçada aynı kelimenin ya da kelime gruplarının sıkça tekrarlanması sanatıdır. Heyecana bağlı bir sanattır. Sanatkârı etkileyen varlığın bir noktası daha çok dikkati çeker ve heyecan verir. O nokta artık heyecanın ağırlık merkezi olmuştur. Heyecan çeşitli

"Tekrar" hakkında yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

Aynı kelimenin veya aynı düşüncenin, belli bir davranışın, tesadüfî olarak veya kendiliğinden ya da kasıtlı olarak yeniden söylenmesi, ifade edilmesi veya yapılması,[521] lafzın yeniden kullanılması, iâde edilmesi,[522] vurgulamak gayesiyle birinci lafzın yenilenmesi,[523] bir sözün bir ibarede lüzûmu olmadığı halde tekrar edilmesidir.[524]

Dilbilimde ise tekrar, anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrar edilmesi veya anlamları biri birine yakın veya karşıt olan ya da ses bakımından aralarında benzerlik olan kelimelerin yan yana kullanılmasıdır[525] veya bir şeyin tekrarı o şeyin fiilî veya kavlî olarak yeniden kullanılmasıdır.[526]

III. KUR'ÂN DA "TEKRAR" OLUP OLMADIĞI HAKKINDA GENEL GÖRÜŞLER

"Tekrar"ın edebiyatta öğrenme, vurgulama ve bilinçaltına alma maksadıyla oldukça sık kullanılan bir üslup olduğu bilinmektedir. Bu yönüyle "tekrar", belâğat ta önemli bir yer tutar. Kur'ân'da yer alıp almadığı hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür.

---

aralıklarla o nokta üzerinde döner durur. İşte bu etkileyici noktaya tekrar tekrar dönüşler tekrir sanatını meydana getirir. Biz bu araştırmamızda edebî bir sanat olan tekrîrden ziyade, kelime olarak lafzın yeniden kullanılması anlamına gelen tekrar olgusunu ele aldık. İlgili terimler için bk. Kocakaplan, İsa, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul, 1998, S. 191; Bayraktutan Lütfi, *Edebî Sanatlar, Açıklamalar ve Örneklerle*, İstanbul, 1999, s.240.

521 P. Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü'(Dictionnaire de la Langue Pedagoğiqoe*) (çev: C. Karakaya), İstanbul 1994, s. 494.

522 ez-Zebîdî, Muhammed Murteda, *Tâcu'l Arûs*, 3/519 TDVIAK. Kayıt no:1053-3.

523 ez-Zebîdî, *a.g.e*, 3/519.

524 Tâhiru'l Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1973, s.157.

525 ez-Zebîdî, *a.g.e*, 12/22.

526 ez-Zebîdî, *a.g.e*, 3/519.

1) Kur'ânda mutlak manada "tekrar" vardır. Çoğunluk bu görüşü benimser.

2) Daha az bir grup da Kur'ân'da "tekrar"ı kabul etmez. Onlara göre Kur'ân-ı Kerîm'de "tekrar" gibi görünen olgu, derinlemesine araştırıldığında Kur'ân'ın değişik hikmetler içeren i'câz yönünü oluşturmaktadır.

3) Diğer bir görüşe göre Kur'ân'da mutlak "tekrar" olmayıp, aşağıda da izah edileceği gibi sadece belli başlı bazı çeşitleri vardır.

a) "Tekrar", sadece sözcüklerdedir. Kur'ân'da konu veya fikrin "tekrar"ı olamaz.

b) "Tekrar", makbul olan ve hoş karşılanmayan olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu görüşe göre Kur'ân'da okuyucuyu usandıracak, bıkkınlık verecek şekilde hoş karşılanmayan "tekrar" yoktur. Şimdi sırasıyla bu görüşleri inceleyelim:

a. Kur'ân'da Tekrar Vardır Görüşü

Kur'ân-ı Kerîm'de "tekrar" olduğunu ileri sürenlerin başında İbn Kuteybe (ö. 213/276), ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), Bedruddin ez-Zerkeşî (ö. 745/794) ve Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1506) gelir. Bu âlimlere göre Arapça nazil olan Kur'ân-ı Kerîm, Arapça dil kurallarına bağlı kalarak, belâğat mekanizması içerisinde yer alan ve sıkça kullanılan "tekrar"ı bünyesine taşımış ve yer yer ondan istifade etmiştir. Örneğin ez- Zerkeşî " Araplar hitaplarında müphem bir husus olduğunda onu tahkik etmek veya manayı vurgulamak için "tekrar"a başvururlardı. Kur'ân onların diliyle nazil olduğundan hitap tarzı da onların aralarında geçerli olan usûllere göre olmuştur."der.[527]

527 ez-Zerkeşî, Bedruddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân;* Thk: M. Ebu'l Fadl İbrahim, Beyrut, Daru'l-Marife, 1972. 3/9.

Ona göre "tekrar", lafzın veya eşanlamının yeniden zikredilmesidir.[528]

İbn Kuteybe de "tekrar"ı kabul edenler arasındadır. Ona göre tekrarlanan lafızlarla, ifade edilen mânâ pekiştirilmektedir.[529] İbn Kuteybe'ye göre haber ve kıssaların "tekrar" edilmesi faydalıdır. 23 senede parça parça inen Kur'ânın tedrici olarak inişi için "tekrar" gerekmektedir. Bu aynı zamanda insanlık için de bir nimettir.[530]

ez-Zemahşerî de "tekrar" yoluyla mana muhatabın ruhuna öyle yerleşir ki, adeta kökleşmiş bir akide halini alır. Bu da insan fıtratının âşina olduğu bir husustur." der.[531]

İbn Atiyye Rahmân sûresinin tefsiri sırasında "bu sûrede cennet ve nimetlerinin yanı sıra dünya nimetleri de hatırlatılmakta, insan şükranı nimete davet edilip, küfranı nimetten sakındırılmaktadır. Bu âyetin "tekrar"ı manayı pekiştirmiş olur ve ruhları da uyanık kılar" der.[532]

el-Câhiz'a gelince *el-Hayavân* adlı eserinde özetle; Allahu Teâlâ'nın Araplara hitap ederken lafızda belağî işaretlerle ve i'câzlı bir üslupla hitap ettiğini, Ben-i İsrail'e hitabında ise kolay sade bir dil kullandığını ve sözü uzattığını söyler. Dolayısıyla Araplara hitap ederken konunun "tekrar" edilmesinin gerekli olduğunu vurgular.[533]

---

528 ez-Zerkeşî, *a.g.e.* 3/10-11.

529 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*; neş. Seyyid Ahmed Şakir, Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, s.180.

530 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Te'vîlu Müşkili"l-Kur'ân*, Kahire, 1410, s.159.

531 Carullah, Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil*, 5/160, Kahire, 1977.

532 el-Kâdi, Ebû Muhammed Abdulhak b.Galip Ibn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, 5/226 , Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.

533 Abbas Fadıl Hasan, *I'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye*, s. 193, Beyrut, 1973; *Kur'âni'l-Kerim İ'câzuhu ve Nefehâtuhu*; Amman, 1991, s. 231.

el-Hattâbî *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân* adlı eserinde, el-Bâkillâni de *İ'câzu'l-Kurân'* adlı eserinde "tekrar"ı bed'î çeşidi olarak lüzümlu görenlerdendir.[534]

Fransız müsteşrik Henri Masse de Kur'ân'da "tekrar"ın lüzumlu ve mantıkî olduğunu iddia edenlerdendir.[535]

b. Kur'ân'da "Tekrar" Yoktur Görüşü

Muhammed Kutub Kur'ân'da "tekrar" bulunmadığını iddia edenlerdendir. Ona göre "tekrar" zannedilen cennet meyveleri örneği müteşâbihattandır.[536]

Fadıl Hasan Abbas'da Kur'ân'da "tekrar" bulunduğu iddiasını kabul etmez. Ona göre "tekrar" zannedilen âyetler iyice araştırılsa birçok hikmet içerdikleri ortaya çıkacaktır.[537]

Örneğin el-Hattabî "tekrar"ı memduh ve mezmum olmak üzere ikiye ayırır. O, mezmum "tekrar"ın Kur'ân'da bulunmadığı görüşündedir.[538] "Tekrar" olarak görülen her lafzın zikrinde bir fayda bulunmaktadır. el-Hattâbî'ye göre Kur'ân'da "tekrar", tazim edilen önemli konularda olmaktadır. *el-Hâkkatu ma'l hâkka, el- Kâriatu ma'l Kâria* gibi.[539]

---

534 el-Hattâbî Hamd b. Muhammed, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, Mısır, 1968, s. 152; el-Bâkillâni, Ebû Bekr Muhammed, *İ'câzu'l-Kur'ân,* Mısır, 1981, s. 106.

535 Okiç, M. Tayyip, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, s.118, Istanbul, 1995.

536 Kutub, Muhammed. *Dirasâtun Kur'âniyyetun*; Beyrut, 245. el-Müteşabih "teşabüh" ten, benzeşme veya iki şeyin biri öteki sanılacak şekilde benzemesi anlamındadır. Birden fazla manaya gelebilen ve manalarında kapalılık bulunan âyetlere müteşabih âyetler denir. Başka bir tabirle; birden fazla manaya ve tefsire imkân veren, açıklamaya ihtiyaç duyulan, manasını anlamak için kendi dışında başka bir delile ihtiyaç gösteren "manası kesinkes şudur" diyemeyeceğimiz âyetlerdir.

537 Abbas, Fadıl Hasan, a.g.d.n; s.21.

538 Bahâzık, Ömar Muhammed Ömar, *Serhu Risaleti' Beyanı İ'câzi'l-Kur'ân li'l-İmam Ebi Suleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattabî*, Mısır, s.203.

539 Bahâzık, *a.g.e*, s.204 .

Keza bu bağlamda, Kur'ân kıssaları içerisinde "tekrar" olup olmadığı tartışılmıştır. Örneğin Seyyid Kutub Kur'ân kıssalarında "tekrar" olduğunu kabul etmez; "Kur'ân kıssalarından bir kısmının bir kaç sûrede tekrarlandığını gören bazı kimseler bunu sırf tekrardan ibaret sanırlar. Hâlbuki dikkat edildiğinde görülür ki; herhangi bir kıssanın bir parçasının tekrar tekrar anlatılışı, yeni bir konuya ışık tutmak ve yeni bir meseleyi aydınlatmak içindir. Anlatılan kısım sadece o konuyla ilgilidir."[540] Kur'ân'da uzun uzun anlatılan enbiya kıssaları, birbirine zincirlenen uzun ve sonsuz yollardan gelen iman kervanını temsil eder.[541] Ezher'in geçmişteki şeyhlerinden Muhammed el-Hıdır Hüseyin (1876-1958) de Kur'ân kıssalarında "tekrar"ı reddederek; "Kur'ân kıssalarında "tekrar" yoktur. Bir sûrede zikri geçen aynı kıssa diğer bir sûrede daha değişik mana ve hikmetlerle anlatılır."[542] der. Abdulkerîm el-Hatîb ve M. Mahmud el-Hicâzî'de Kur'ân kıssalarında "tekrar" olmadığı görüşündedir.[543]

Suat Yıldırım ise bu konuda; "Muhatap Kur'ân'dan Adem, Nûh, Musa ile ilgili bazı kıssaların "tekrar" edildiğine şahit olur. Aslında tam bir "tekrar" yoktur. Sûrenin genel havası ve siyak münasebetiyle aynı kıssa her seferinde değişik ayrıntılar eklenerek farklı üslûpla ele alınır ve bu farklı detaylar değişik ibretlere medar olurlar. Keza aynı şahısla ilgili kıssanın çeşitli yerlerde zikredilen unsurları ihtilaf veya zıtlık olmaksızın, bir tek konu eder. Değişik pasajlar bir araya getirildiğinde konunun büyük ve detaylı bir tablosu elde edilir." der.[544]

---

540 Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, 1/112.

541 Kutub, *a.g.e*, s.1/113.

542 et-Tunûsî, Muhammed el-Hıdır Huseyn, *Mecelletu Livai'l-İslâm*; 7. sayı, yıl:4, s.537-554.

543 Bk. el-Hicâzî, M.Mahmud; *el-Vahdetu'l-Mevduiyye*; Kahire, 1390/1970; Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*; 1994, İzmir, s.266.

544 Yıldırım, Suat, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s.110.

Dikkat edilecek olursa Kur'ân-ı Kerîm'de "tekrar" olduğunu iddia eden ulema bu iddialarından ziyade "tekrar"ın hikmetleri ile meşgul olmuşlardır. Konu ile ilgili olarak misalleri artırmak mümkündür. Kanaatimizce bunun sebebi "tekrar"ın Kur'ân-ı Kerîm için bir nâkise, bazen de bıktırıcı olabileceği ihtimaline karşı peşin savunmadır. Zira bu mesele yani Kur'ân-ı Kerîm'de "tekrar" olayı öteden beri bazı müsteşriklerin eleştirilerine konu olmuştur. Buradan özetle sunu anlayabiliriz; her ne kadar "tekrar" belâğat ilmi içerisinde edebî bir sanat türü olarak görülse de Kur'ân-ı Kerîm'de var olduğu iddiası beraberinde sebebini de gerektirmektedir. Bir çeşit onun müdafaasına ihtiyaç hissedilmektedir. Bu yönüyle konunun ilmî kriterlerle yeniden gözden geçirilmesi, karşı tarafın görüş ve sebeplerin de ön yargısız değerlendirilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyim. Buradan hareketle önce terim olarak "tekrar" lafzından ne kastedildiğini araştıralım.

"Tekrar" lafzının manasını araştırırken naklettiğimiz tariflere göz attığımızda mananın sadece lafız ile irtibatlandırılmış olduğunu görmekteyiz. Oysa lafız tek başına bir anlam taşıdığı gibi bazen bir âyet içinde, bazen de diğer âyetler arasında ve farklı konular arasındaki siyak ilişkisi ile farklı manalara gelebilmektedir. Lafzın Kur'ânî tarihsel arka planı ile de ilgisi göz ardı edilmemelidir.[545]

Bu arada bazı kelimeler bir kaç anlama da gelebilir. Bu farkı âyetin içindeki bağlamından anlayabiliriz. Gelmek istediğimiz nokta "tekrar"ın lafız ve siyak bütünlüğü içinde ele alınması gerekliliğidir. Yani "tekrar" ister lafız ister konu olsun, ister bir fikir veya düşünce olsun aynı siyak içerisinde yeniden

---

545 Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Ünver, Mustafa, *Kur'ânı Anlamada Siyakın Rolü*, Ankara, 1996.

kullanılmadığı takdirde "tekrar" olamaz. Çünkü "tekrar", aynı lafız veya fikrin aynı siyak içinde yeniden kullanılmasıdır. Lafzın eşanlamlısı kabul edilen terim taşıdığı ortak mananın yanı sıra farklı anlamlar da içermektedir. Bu farklılıkla beraber o makamda zikredilmesinin tetkik edildiğinde yeni faydaları mülahaza edilecektir.

c. Kur'ân-ı Kerîm'de "Tekrar" Var mıdır?

Kur'ân-ı Kerîmde "tekrar" bulunup bulunmadığı tartışmasına girmeden önce şu gerçeği dile getirmekte fayda görüyoruz. Kur'ân-ı Kerîm, i'câz yönüyle, muhatabın farklılığı, siyak-sibak ilişkisi vb. sebeplerden dolayı takdim ettiği mesajı birçok yerde değişik şekillerde ele almaktadır. Verilmek istenen mesaj, gerçekten o fikir, o düşünce, o konu ve hatta o lafzın "tekrar"ı mı, yoksa Kur'ân-ı Kerîme has teknik bir sanat mıdır? Kanaatimizce benimsenen "tekrar" hükmü, ön yargılı olup, "tekrar" olduğu zannedilen olguyu araştırmadan aceleyle verilmiştir. Öncelikli olarak "tekrar"dan kastedilen Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen herhangi bir lafzın birden fazla kullanılmasına ise ki girişte takdim ettiğimiz tariflerden ilk bakışta bu anlaşılabilir kanaatimizce "tekrar" denilmemesi gerekir. Zira aynı lafzı bir anlatım içerisinde bir kaç defa kullanmama gayreti bile o anlatımın edebiliğini giderir. Esasen buna gerek de yoktur. Hatta şu paragrafta bile, kim bilir kaç kelimeyi kasıtsız olarak "tekrar" etmişizdir? Buna "tekrar" denilmesi ne kadar doğru olur? Bizce kavram olarak "tekrar" dediğimiz olgu, Kur'ân-ı Kerîm'in i'cazının en çarpıcı hususiyetlerinden biridir. Yani Kur'ân-ı Kerîm ilk bakışta "tekrar" gibi zannedilen üslûpla bir çeşit i'câz örneği sunmaktadır.

d. İddia Edilen “Tekrar” Çeşitleri ve Bunların Değerlendirilmesi

Kur’ân-ı Kerîm’de “tekrar” olduğunu iddia edenler onu çeşitleri ile değerlendirmektedirler. Bu bağlamda “tekrar”ı bir kaç kısma ayırmışlardır. Bunlar yaygınlık sırasıyla;

1) Âyetlerin “tekrar”ı iddiası

2) Kıssaların “tekrar”ı iddiası

3) Temel bir fikrin “tekrar”ı iddiası

4) Anahtar bir kelimenin “tekrar”ı iddiası

5) Bazı emir ve yasakların “tekrar”ı iddiası

6) Harf “tekrar”ı iddiası

Simdi sırasıyla bu çeşitleri görelim:

1. Âyetlerin “Tekrar”ı iddiası

Kur’ân-ı Kerîm’de sözü edilen “tekrar” çeşitleri içerisinde belki de en meşhuru bazı âyetlerin “tekrar” edildiği iddiasıdır. Bu iddiaya göre Kur’ân-ı Kerîm’de bazı âyetler birçok hikmete mebnî “tekrar” edilmişlerdir. Kanatimizce öncelikle meseleye, her dilin kendi yapısı göz önünde bulundurularak bakmakta fayda vardır.

Cümleler, malum olduğu üzere kelime ve kelime gruplarından oluşan manalı sözlerdir. Duygu, düşünce ve eylemi ifade eden bir cümleyi oluşturabilmek için gerekirse aynı lafzı birden fazla kullanmak, dilin karakteristik özelliğinden olsa gerektir. Bunu “tekrar” diye isimlendirmek yanlış olsa gerektir.

Diğer yönden Kur’ân’ın ilahî mesajının kendine has karakteristik üslubu da unutulmamalıdır. İlk bakışta “tekrar” gibi gözükse bile, teknik olarak gizli bir sanat ve i’câz vardır. Bu hususu bazı misallerle izah etmeye çalışalım;

“Tekrar” olduğu iddia edilen âyetlerden biri Kâfirûn sûresinde geçen 3 ve 5. âyetlerdir.

Daha önce "tekrar" hakkında ortaya koyduğumuz tarif çerçevesinde bu âyetler arasında da bir "tekrar"ın mümkün olmadığına inanıyoruz. "Tekrar", yukarıda da belirttiğimiz gibi; aynı lafız veya fikrin aynı siyak içinde yeniden kullanılmasıdır.

İlk bakışta lafızlarda benzerlik görünen 3. ve 5. âyetler arasında aslında mana yönüyle büyük farklılık bulunmaktadır. 3. âyet çoğu müfessire göre hali anlatmaktadır. Yani Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) müşriklerin vahyin indiği andaki hallerini tasvir adına "*Sizler benim ibadet ettiğime tapmıyorsunuz*" demektedir. Lâfzen aynı görünen 5. Âyette ise durum farklıdır; burada Allah Teâlâ'nın Rasulüne gaybten haber vermesi ile gerçeklesen mucizevi "*Sizler benim ibadet ettiğime (istikbalde de) tapacak değilsiniz* " bilgisi vardır. Hamdi Yazır bu konuda şöyle der: ".... Bu iki âyet ilk bakışta evvelkilerin "tekrar"ı gibi görünür. ....Bu bir atıftır, atıf ise az çok başkalık ifade eder, onun için cumhur bu âyetlerde manen "tekrar" olmadığını ve binaenaleyh sade tekid değil, her birinin bir tesis olduğunu beyan etmişlerdir." [546]

Yine hakkında "Tekrar" olduğu beyan edilen kıblenin tahvili ile ilgili âyetlere göz atalım; *(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte simdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafina çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.*[547] *Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafina çevir. Bu emir Rabbinden sana gelen gerçektir. (Biliniz ki) Allah*

---

546 Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1936, 9/6224 vd.

547 el-Bakara, 2/144.

yaptıklarınızdan habersiz değildir. (Evet Resûlüm!) Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki, aralarından haksızlık edenler (kuru inatçılar) müstesna, insanların aleyhinizde (kullanabilecekleri) bir delili bulunmasın. Sakın onlardan korkmayın! Yalnız benden korkun. Böylece size olan nimetimi tamamlayayım da doğru yolu bulasınız.[548]

Bu âyetlere ilk bakışta mananın vurgulanması maksadıyla "tekrar" edildiği iddiasında bulunulmuştur. Oysa dikkat edilecek olursa, vurgu ile beraber her iki âyetin ayrı ayrı vazifelerinin olduğu da görülecektir.

Bilindiği gibi kıblenin Beyt-i Makdis'ten Kâbe'ye döndürülmesi Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın kalbi arzusu doğrultusunda, vahiyle gerçekleşmiş, böylelikle Müslümanlar kendi ibadetlerindeki bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Bu yönüyle 1.âyet Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'a ve müminlere bir nevi kalplerinden geçirip arzu ettikleri kıblenin değişimi hadisesini, ikinci âyet ise buna ilave olarak hükmünün ebediyen kalıp bir daha değişmeyeceğini bildirmektedir. Zira 1.âyet *(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz.* ihbarından hemen sonra gelmiştir. Ve "tekrar" edildiği iddia edilen âyet bu sibak ile irtibatlıdır.[549] Öte yanda ikinci âyetin fasılasıyla gelen yorum ise bir farka işaret etmektedir; *"Kabe tarafına çeviriniz ki, insanların aleyhinizde hakkıyla tutunabileceği hiç bir delil kalmasın."*

Hamdi Yazır da 2. âyetin tefsiri ile ilgili yaptığı yorumda; " ..bununla beraber içine aldığı bazı hikmetler de açıklanmak sûretiyle bu pekiştirme ayrıca müstakil bir manayı da ifade

---

548 el-Bakara, 2/150.
549 Abbas, Fadıl Hasan, a.g.d.n, s. 44 vd.

edecektir. Şöyle ki: İşte kıblenin değişmesi emrinde önce size karşı böyle akli ve nakli bakımdan haklı olabilecek delilleri büsbütün kaldırmak ve hasımlarınıza aleyhinizde hiç bir delil bırakmamak hikmeti vardır. İkincisi size nimetimi tamamlamam içindir.[550]

"Tekrar" olduğu iddia edilen bir diğer âyetler grubu da Mâide sûresi'nin 44, 45 ve 47 âyetleridir: " *Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla Yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın Kitab'ıni korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu halde (Ey Yahudiler ve hakimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir. Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o keffâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse iste onlar zalimlerdir.* [551]*…İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse iste onlar fâsıklardır".*[552] Oysa birçok müfessirin yorumuna göre 1. âyet Müslümanlardan, 2. âyet Yahudilerden, 3. âyet ise Hıristiyanlardan bahseder. Ayrıca şekil olarak da her âyetin fasılası farklı sıfatlarla son bulmaktadır..

Üzerinde en çok konuşulan ve "tekrar" olduğu çoğunlukla iddia edilen bir diğer örnek de Rahmân sûresinde zikredilen "*O halde Rabbinizin hangi nimetini yalanlayabilirsiniz?*" âyetidir.

---

[550] Yazır, a.g.e, 1/442.
[551] el-Mâide, 5/ 44-45.
[552] el-Mâide, 5/47.

Kanaatimizce bu konuda yanılgıya düşüren de âyetin sadece lafız ve şekil yönünden değerlendirilmesidir. Öncelikli olarak âyetlerde lafzî benzerlik olduğu muhakkaktır. Fakat bütüncül yaklaşım ile bakacak olursak her âyetin bir önceki bağlamla irtibatlandırılması gerekmektedir.

Iraklı âlim Cafer Abdulgafur, konu ile ilgili olarak şöyle yorum yapar: "*O halde Rabbinizin hangi nimetini yalanlayabilirsiniz?*" âyetinin "tekrar"ı gerçekte bir "tekrar" değildir. Çünkü her "tekrar" edilişinden sonra yeni nimetler zikredilmektedir. Allah Teala her bir faslın ardından insanlara ve cinlere hitap ederek onları sorgulamaktadır. Eğer denirse: Azabın zikrinden sonra nasıl bir cümle zikredilir? Bunun cevabı, eğer bir nimet yoksa onun zikredilmesi, nitelendirilmesi ve onunla ilgili korkutulması en büyük nimettir. Çünkü burada cezayı müstahak kılacak umumi bir kınama ve sevabı müstahak kılacak bir davranış vardır. Bu âyet-i Kerîmenin cehennem ve ondaki azabın zikredilmesinden sonra gelmiş olması, Allah'ın o azabı nitelendirmesi ve cezasından korkutmasının ardındaki nimete işaret etmektedir. Bu halin bir nimet oluşu şüphe götürmez bir gerçektir. Fani oluşun zikrinden sonra bu âyetin gelmesi konusunda yine, "Bunda hangi nimet olabilir?" sorusu gelmektedir. Bu soruya şöyle cevap verebiliriz; üzüntü ortamından sevinç ortamına geçiş, müminlerin ve insanların, kötülerin şerrinden emin olmaları tıpkı hadislerde yer aldığı gibi birer nimettir.[553]

Suat Yıldırım bu konu hakkında şöyle der: "Aynı cümlenin "tekrar"ına gelince, bu bazen müteallakın yani ilgili olduğu yerin çokluğundan ileri gelebilir. Nitekim Rahmân sûresinde 31 kez tekerrür eden her *"Öyleyken Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?"* cümlesi kendinden önce zikredilen hususa taalluk

---

553 Cafer Abdulgafur Mustafa, *Bediüzzaman Said Nursi Düşüncesinde İ'câz-ı Kur'ân* adlı tebliğ; 3. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu, s. 397, İstanbul, 1995.

etmektedir. Allah Teâlâ insanlara ve cinlere hitapla onlar için yarattığı nimetleri sayıp dökmekte ve her nimet faslından sonra onların bu nimetleri itiraf etmelerini isteyip şükür vazifelerini hatırlatmaktadır."[554] Bu durumda "*O halde Rabbinizin hangi nimetini yalanlayabilirsiniz*?" âyetinin tefsir ve yorumu kendinden önce zikredilen hususlar ile birlikte yapılmalıdır. Esasen kendinden önce zikredilen hususlar farklı farklıdır. Es-Savî "tekrar" olduğu iddia edilen bu âyetlerden sekizinin, nimetlerin çeşitleri bahsinin akabinde, yedisinin cehennem ateşinin ve çeşitli derecelerdeki şiddetinin bahsinden sonra, sekizinin (biri insanlara diğeri de cinlere ait olduğu tespit edilen) ilk iki cennet ve onun kısımlarının zikrinden sonra, sekizinin de daha önce zikredilen o iki cennet dışında diğer farklı iki cennetin zikrinden sonra geldiğini söyler.[555] Yani hakkında "tekrar" olduğu iddia edilen bu âyet aslında kendinden önce zikri gecen farklı nimetlere verilen cevap mahiyetindedir. Kelime aynı olmakla beraber bir önceki farklı müteallaki ile birlikte yorumlanması gerektiğinden durum da farklıdır. Bununla beraber ilk bakışta kelime benzerliği görülse de bu ibarenin kendine özgü bir anlamı da olabilir.

Bu mülahazalar doğrultusunda sûrenin ilk birkaç âyetini örnek kabilinden aşağıdaki şekilde yorumlamamız mümkündür:

"Rahmân, Kur'ân'ı öğretti.
İnsanı yarattı. Ona konuşmayı öğretti.
Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket etmekte) dir.
Bitkiler ve ağaçlar Allah'ın emrine boyun eğerler"
Göğü Allah yükseltti ve mîzanı (dengeyi) O koydu.
Sakın dengeyi bozmayın.
Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın.

---

554 Yıldırım, Suat, *a.g.e.*, s.153-154.
555 es-Sâvî, Ahmed, *es-Sâvi ala'l-Celâleyn*, 4/129.

Allah, yeryüzünü canlılar için alçaltıp döşedi.

Orada meyveler ve salkımlı hurma ağaçları vardır.

Yapraklı daneler ve hoş kokulu bitkiler vardır.

O halde Rabbinizin (yukarıda hatırlatma kabilinden zikredilen harikulade nimetlerinden ki bunlar içerisinde idrakimiz ölçüsünde; insanın yaratılması mevzuundaki kudret, ona konuşmayı öğretmesi, muazzam kâinatın bir nizam içerisinde seyran etmesi, uzayda dolasan ve hızları, kütleleri, yörüngeleri farklı milyonlarca gök cisminin bu nizama tabi olarak milyonlarca yıldan beri hiç aksaklık göstermeden hareket etmesi ve benzeri şeyleri nasıl görmezlikten gelirsiniz ve[556]*) hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?*

Allah insanı, pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı.

Cinleri halis ateşten yarattı.

O halde, Rabbinizin (ins ve cin toplumunun yaratılması ve verasında gizli olan nice hikmetleri ile ilgili) nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

(O) iki doğunun ve iki batının Rabbidir.

Öyleyse Rabbinizin (iki doğu ve batı ile kastedilen; a-Allah'ın emriyle her gün farklı açılarla doğup batan, b-Dünya ve güneşin tek Rabbi olması hasebiyle bir uyum ve denge sağlayan, c-Doğu, batı ve ikisi arasında var olan her şeyi yaratan, kâinatın hikmetli nizamının sahibi Allah'ın [557]*) hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?*

İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir.

Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.

O halde Rabbinizin (bir çeşit fenn-i i'cazına işaret eden bu harikulade) nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?[558]

---

[556] Bk. Yıldırım, Suat, *Kur'ân-i Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.530.

[557] Bk.Yıldırım, a.g.m, s. 531.

[558] er-Rahmân, 55/1-21.

Yukarıda örnek sadedinde takdim ettiğimiz bu çalışma daha ilmî kriterlerle de değerlendirilebilir. Bunlar içinde "Allah" lafzı yerine özellikle "Rab" kelimesinin seçilmesinin hikmeti, bu kelimenin zamire izafetinin hususiyeti, Türkçe "nimetler" olarak tercüme ettiğimiz, "*A'lâ*" kelimesi ile "yalanlayabilirsiniz" diye tercüme ettiğimiz "*tükezziban*" kelimelerinin hem semantik hem de işaret ettiği mevzuu ve benzeri noktalar zikredilebilir. Bu hususların irtibatlandırılarak değerlendirilmesinin isabetli olacağı kanatindeyim.

Böylece daha önce "Tekrar" hakkında yaptığımız tarif doğrultusunda bu âyetler arasında da bir "Tekrar"ın olmadığı anlaşılmaktadır.

2. Kıssaların "Tekrar"ı iddiası

Kur'ânî bir terim olarak kıssa: "Kur'ân-ı Kerîm'in yalan ihtimali ve hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafizalarında varlığını koruyabilmiş hadiselerin; muhataplara, adeta olaylara yeniden bir canlılık vererek anlatılması, beyan edilmesidir."[559] Kıssa, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönünden nazım ve üsluptaki bir çeşit edebi özelliğidir. Genel anlamda Kur'ân kıssalarında mutlak "tekrar" bulunmadığı görüşü ağır basmakla beraber bazılarına göre "Tekrar" çeşitleri içerisinde zikredilmiştir.

el-Kâsimî, " Kıssaların "Tekrar"ı, va'z-u nasihati pekiştirir; çünkü kıssalardan bir kısmı itaat ve imana davet ederken, öbür kısmı küfür ve isyandan sakındırır" der.[560] Bununla birlikte, kıssalarda "tekrar" olduğunu iddia edenlerin bir yerde kıssaların farklı üslup ve çeşitlilik arz ettiğini vurgulamaları kendilerinin düştüğü tezadı göstermektedir. Mesela ez-Zerkeşi Kur'ân'da "tekrar"ın

---

559 Şengül, İdris, *a.g.e*, s. 46.
560 Kasımî, *Mehasinu't-Tevil*, Mukaddime, 1/158 vd.

hikmetlerini izah ederken, "Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de, bir kıssayı çeşitli yerlerde, farklı üsluplarla anlatmakla meydan okumayı geniş tutmuştur." demektedir.[561] Farklı üsluplarla anlatılan olayın "Tekrar" olmaktan çıkmış olması gerekir.

Dikkat edilecek olursa bir konunun farklı üsluplarla ele alınması "Tekrar" olmayıp bir çeşit belâğat keyfiyeti olsa gerektir. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'e has bir özelliktir. Aynı zamanda bir kıssayı neticede tek bir manaya götürmek ve anlatım üslubunu da zedelemeden muhtelif lafızlarla "Tekrar" etmek, fesahat ve belâğat ın zor yönlerindendir ki, bunu ancak üstün ifade yeteneği ve belâğat gücü olan başarabilir. Beşeri düzlemde bu, ancak iki veya üç şekille sınırlıdır. Bu sınır aşıldığında anlatım tarzı gerçekten zedelenir, manalar karışır. Fakat Allah Teâlâ için bu böyle değildir. O'nun için her şey kolaydır.[562] Değişik yerlerde farklı üslup ve miktarlarda zikredilen bir kıssanın bölümleri bir araya getirildiğinde o kıssanın tafsilatlı olarak bütününü meydana getirirler. Bu gerçeği ispat için, özellikle Seyyid Kutub, A. Kerîm el-Hatîb, M. Mahmud Hicâzi ve aynı metotla kıssalar üzerinde araştırma yapan bazı müellifler, Kur'ân'da en çok zikredilen Hz. Musa (aleyhisselâm) kıssasını ele alarak incelemişlerdir. Neticede kıssalarda gerçek bir "Tekrar"ın ve "Tekrar" gibi görünen pasajlar arasında da her hangi bir tenakuzun olmadığını göstermeye çalışmışlardır.[563]

Görüldüğü gibi Kur'ân kıssalarında "Tekrar" olduğunu iddia edenlerin de bir yerde bu "Tekrar"ın farklı bir "Tekrar" olduğu veya mutlak bir "Tekrar" olmadığı ifadesini kullandıkları göze çarpmaktadır. "Tekrar" ya vardır, ya da yoktur. Dolayısıyla ilk bakışta "Tekrar" gibi görünen hadisenin Kur'ân'a has bir i'câz olması söz konusudur.

---

561 ez-Zerkeşî, *a.g.e*, 3/27.
562 Şengül, İdris, *a.g.e*, s. 265, Zerkeşî, *a.g.e*, 3/27' den naklen.
563 Şengül, İdris, *a.g.e*, s. 266.

3. Temel bir fikrin "Tekrar"ı iddiası

Kur'ân'da olduğu iddia edilen "Tekrar" çeşitleri içerisinde en meşhur olanlardan biri de temel bir fikrin "Tekrar"lanmasıdır.

Temel bir fikirden kastımız Kur'ân'ın öncelikli olarak işlediği temel konulardır. Yoksa bu konuları içeren âyetler arasında zikredilen âyet veya lafızlar değildir.[564] Bu iddiaya göre Kur'ân takdim ettiği bazı temel meseleleri sık sık "Tekrar" eder. Bunların başında inanç esasları gelmektedir. Önemine göre bunlar;

a) Ulûhiyyet

b) Risâlet

c) Ba's (Ölümden sonra diriliş) tır.

Bu görüşe göre Kur'ân, temel meselelerin muhatabında etkili rol oynayabilmesi için tekrar etmiş, bu yolla temel konularda verilmek istenen mesaj okuyucunun karşısına değişik versiyonlarla çıkmış olmaktadır. Durum gerçekten böyle midir? Yoksa tekrar zannedilen bu esaslar ifadenin çeşitli varyantlarındaki yapısal değişikliklerle konuya yenilik mi katmakta, bu yönüyle de Kur'ân'ın eşsiz güzelliğini mi sergilemektedir? Kur'ân-ı Kerîm'in bu meseleleri ele alış tarzına dikkat edecek olursak, daha önce tekrar lafzı hakkında yaptığımız tarif doğrultusunda herhangi bir tekrarın söz konusu olmadığı ortaya çıkacaktır. Örnek olarak Kur'ân'ın inanç esasları içerisinde önemli bir yere haiz olan ve defalarca tekrar edildiği iddia edilen "ba's" konusuna göz atalım;[565] Kur'ân-ı Kerîm bu konuyu genel olarak iki kısımda takdim etmiştir;

---

564 Hal böyle iken bazı araştırmacıların bu iki ayrı hususu birbirine karıştırmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tezini bu kavram yanlışlığına bina eden araştırıcı isabet edememenin yanı sıra okuyucuyu da yanıltmış olacaktır.

565 Konu ile ilgili olarak Bk. Abbas, Fadıl Hasan, a.g.m, s.33-35. (Bu eserden sadece örnek sadedinde istifade ettik. Konu ile ilgili yorumlar bize aittir.)

a) Kıyamet gününün ispatı ile ilgili tekrar gibi görünen delliller ve bu delillerin değerlendirilmesi[566]

Kur'ân bu delilleri Mekkî–Medenî bütün sûreler içerisinde, bazen kısa, bazen uzun, bazen yeni bir unsur ekleyerek, defalarca zikretmektedir. Burada önemli olan her defasında okuyucuya yeni bir mesaj ve fayda sunmuş olmasıdır.

Mesela Nebe sûresinde Allah Teâlâ: Biz *yeryüzünü bir döşek, yapmadık mı? Dağları da birer kazık. Sizi çifter çifter yarattık. Uykunuzu bir dinlenme kıldık. Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık. Üstünüzde yedi kat sağlam göğü bina ettik. (Orada) alev alev yanan bir kandil yarattık. Sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik. Size tohumlar, bitkiler, yetiştirmek için ve ağaçları (birbirine) sarmaş dolaş bahçeler. Şüphesiz hüküm günü vakit olarak belirlenmiştir.*[567] buyurmaktadır.

Nebe sûresinin adı olan ve haber anlamına gelen "nebe" kelimesi birçok müfessire göre kıyameti ifade eder. Sûre baştan sona hüküm günü de denilen bu nebe'den yani ölümden sonra dirilmeden bahsetmektedir. Öyle ki imana gelmeyenler sûrenin başında zikredildiği gibi bu olayı birbirlerine sual ederek konunun onların üzerinde bırakmış olduğu etkiyi sergilemektedir. Yani makam, inançsızları etrafındaki âyetlerle ikna makamıdır. Kur'ân *"Biz kılmadık mı"* âyetinden itibaren soru ile anlatılan fiillerin gösterdikleri netice ile o büyük haberi açıklamaya çalışır.

Hac sûresinde ise aynı konu başka nüans farkı ile takdim edilmektedir: *Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede*

---

566 Çalışmamızın konusu her ne kadar "*kıyamet gününün isbatı*" olmamakla birlikte bir önceki sayfada zikrettiğimiz gibi Kur'ân'ın; temel konuları tekrar ettiği iddiasına cevap mahiyetinde bu konulardan en önemlisi gördüğümüz "kıyamet gününün isbatı" meselesini örnek sadedinde verdik.

567 en-Nebe 78/6-17.

iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir; O, ölüleri diriltir; yine O, her şeye hakkıyla kadirdir. Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır.[568]

Yukarıdaki âyetler ile Nebe sûresinde yer alan yularda zikrettiğimiz âyetler arasındaki fark apaçık ortadadır. Burada konu aynı olmakla beraber deliller değişmiştir. Nebe sûresinde anlatılmaya çalışılan kıyamet günü için belirtilen âfâkî delillerin yerini burada enfüsî deliller almıştır.

A'raf sûresinde bir başka makamda ise; *Rüzgârları rahmetinin Önünde müjde olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız.*[569] buyrulmaktadır.

İlk bakışta bir önceki âyetin içerdiği delillerin kısa ve öz tekrarı gibi zannedilen bu âyet aslında Kur'ânın sanatsal mu'cizelerinden birine işaret etmektedir. Nitekim *"Ağır bulut*

---

568 el-Hac 22/5-7.
569 el-A'râf 7/57.

kütlelerini yüklenip kaldıran hava" cümlesi, ağır cisimlerin havada uçabileceğini ima etmektedir.[570]

Yâsin sûresinde ise bu deliller bir arada zikredilmektedir. Ölmüş yeryüzünün her sene bahar mevsiminde tekrar diriltilmesi, insanın bir damla sudan yaratılması, ölülerin diriltileceğinin mantıkî delilidir. Söz konusu âyetler gözden geçirilecek olursa buradaki delillerin biraz daha somutlaşmış olduğu, meselenin artık bedahet derecesinde açık olduğu gerçeği görülecektir;

Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: "şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?" diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gâyet iyi bilir. Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kâdir değil midir? Evet! Elbette kadirdir. O, her şeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır. Bir şey yaratmak istediği zaman Onun yaptığı "Ol" demekten ibarettir. Hemen oluverir. Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir! Siz de O'na döneceksiniz.[571]

Rûm sûresinde ise makam gereği söz kısa tutulmuş, olayın Allah için çok kolay olduğu bedaheti doğrudan söylenmiştir: *İlkin mahlûkunu yaratıp (ölümden) sonra bunu (yaratmayı) tekrarlayan O'dur, ki bu, O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde (tecelli eden) en yüce sıfat O'nundur. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir.*[572]

b) Kıyamet gününün tasviri ve cereyan eden olaylar

Kıyamet gününü tasvir eden âyetler hem çokluk, hem de bu çokluk içerisindeki değişik yorumları itibariyle başlı başına

---

570 Yıldırım, Suat, *Kur'ân-i Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1999, s.156.
571 Yâsîn 36/78-83.
572 er-Rum 30/ 27.

bir araştırmayı gerektirir. Bazen "Hakka" yani kesin gerçekleşecek olan gün tabiri ile anlatılmak istenen kıyametin bir aşaması "el-Kâria" yani şiddetli bir ses çıkaracak derecede şiddetle dayanıp çarpmak anlamında başka bir aşamaya geçecektir. Bir başka yerde gök yarılacak, yer yayılıp dümdüz edilecek, içindekiler dışarı atılıp boşalacaktır.[573] Bir diğerinde yerde yıldızlar parçalanıp etrafa saçılacak, denizler birbirine katılıp tek deniz haline gelecek, kabirlerin içi dışına çıkarılacaktır.[574] Bir başka yerde ise gözler kamaşıp kararacak, ayın ışığı büsbütün gidecek, güneş ile ay bir araya toplanacak.[575] Bir bakıma bu halkalar kıyametin değişik aşamalarını tasvir adına bir nevi tefsir ve izah vazifesi de görmektedir. Hatta bu halkalar bir araya getirilerek kıyametin ortak tasviri elde edilebilir. Aksi takdirde belki de bilimin ulaştığı veya ulaşacağı nokta ile Kur'ân'ın takdim ettiği kıyamet sahnesi arasında bir kopukluk meydana gelebilir.

Varmak istediğimiz nokta Kur'ân'ın belki de en çok takdim ettiği temel meselelerden biri olan ba's yani ölümden sonra dirilmenin Kur'ân bütünlüğü içerisinde tekrar edilmediği gerçeğidir.

4. Anahtar bir kelimenin "Tekrar"ı iddiası

Aynı âyet veya onu takip eden âyetler arasında geçen bazı özel tabirlerin yeniden zikredilmesi bazılarınca o tabirin tekrarı olarak anlaşılmıştır.[576]

Buna misal olarak Meryem sûresi 41-45. âyetlerde gecen "*babacığım*" lafzı verilir: *Kitap'ta İbrahim'i an. Zira o, sıdkı bütün bir peygamberdi. Bir zaman o babasına dedi ki: Babacığım!*

---

573 el-İnşikak 84/1-4.
574 el-Infitar 82/2-4.
575 El-Kıyâme 75/ 7-9.
576 Bk. Çelik, a.g.m, s.11-12.

Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, çok merhametli olan Allah'a âsi oldu. Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum.[577]

Bu görüşe göre âyetlerde geçen anahtar kelime, meselenin esası İbrahim (aleyhisselâm) in babası olduğundan "babacığım" lafzıdır. Onun için sık sık ona dikkat çekilmektedir.[578]

Oysa bağlamdan anlaşılacağı üzere kıssada eksen; tevhid, peygamberlik ve haşri konu edinen Meryem sûresinin bütünlüğü içerisinde Hz. Ibrahim'in insanlığı tevhide çağrısıdır. Bu çağrıda taklidin bırakılıp tefekküre ve istidlale tabi olunması istenmektedir. Baba burada sadece kıssanın bir kahramanı rolündedir. Bilindiği gibi, Kur'ân kıssaları birer edebî yapıt değil, tarihî olaylardır. Başka bir deyişle kıssada geçen olay, Hz. İbrahim ve babası arasında gerçekleşmiştir. Özellikle "Babacığım" lafzının seçilmesi ise birçok hikmete mebnidir. Bunlardan; baba-oğul diyalogu içerisinde hitap edebi, baba-oğul ilişkisinde olması gereken sevgi tezahürü, davetin katı ve sert üslupla değil yumuşak ve nezaket içerisinde olma gerekliliği vb. hikmetler sayılabilir. Kur'ân bu kıssadan hareketle umumi manada sosyal hayat içerisinde ve hususi manada akraba ilişkilerinde nezaketi esas alan böyle bir hitap şekli tavsiye etmektedir. Buna "Tekrar" yerine inkâr içindeki babasına karşı acıma, şefkat ve aynı zamanda muhabbet hisleri taşıyan iki büklüm olmuş bir oğlun onu ilahi azaptan kurtarma çabaları denebilir.

Diğer yönden kıssada sözü edilen davetin, değişik zaman birimlerinde gerçekleşmesi ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

---

577 Meryem 19/ 41-45
578 Çelik, ag.m, s.11-12.

5. Bazı Emir ve Nehiylerin "Tekrar"ı İddiası

Kur'ân-ı Kerîm dünya ve ahireti tanzim eden bir kanunlar manzumesi olması hasebiyle içinde emir ve yasakların bulunması kaçınılmazdır. Bu yönüyle evrensel bir ahkâm kitabıdır. Tefsir çeşitleri içerisinde önemli bir yer tutan "ahkâm tefsirleri" Kur'ân'ın bu yönünü incelemektedir. Fakat Kur'ân'ın orijinal mesajı gereği içerdiği bu ahkâm içerisinde, sadece görüş bazında söylenildiği gibi "Tekrar" var mıdır? Yoksa daha önce takdim ettiğimiz türden bir i'câz mı söz konusudur? Bu konuda cumhurun görüşü ahkâm âyetlerinde bir "Tekrar"ın söz konusu olmadığıdır.[579] Bu arada ahkâm âyetleri içinde "Tekrar" olduğunu iddia eden azınlık diyebileceğimiz görüş sahiplerinin konu ile ilgili zikrettikleri yorumları sadece ilmi emanet gereği değerlendirmeyi uygun görüyoruz. Bunlardan vaatlerin "Tekrar"ı ile sevaba teşvik ve iyi fiillerin işlenmesine sebebiyet, uyarıların "Tekrar"ı ile de kötü fiillerden sakındırmayı teşvik hikmeti zikredilmiştir ki, bizce çok makbul değildir. Kur'ân'i Kerîm mucez olması hasebiyle az sözde çok mana ifade eder. Zikredilen bu hikmetler "Tekrar" ile hâsıl olacaksa Kur'ân'ın takdim ettiği her hakikati "Tekrar" etmesi beklenmelidir. Hâlbuki Kur'ân'ın dilinde yukarıda zikredilen bu yorum ve hikmetlere sebep olacak olgu "Tekrar" değil "tezkir" yani hatırlatmadır.

"Farklı lafızlarla aynı manayı ifade eden emir ve yasaklara" "Tekrar" isnadı da kanaatimizce isabetli değildir. Kur'ân'i Kerîm'de eşanlamlılık yoktur. İlk bakışta eşanlamlı gibi görünen kelimeler ortak noktaları olmakla birlikte, farklı anlamlar içermektedir. Dolayısıyla buna "Tekrar" isnadı yerine araştırma yolunu seçmek daha uygun olacaktır.

---

579 Abbas, Fadıl Hasan, a.g.m, s.24.

6) Harf "Tekrar"ı İddiası

Buna misal olarak: *"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar".*[580] âyeti verilir. Bu âyetin özellikle son bölümündeki "Cim" harfinin, kulağa hoş gelecek şekilde ardı ardına gelerek "Tekrar" edildiği iddia edilmiştir. Diğer misal ise :*"Kendilerine kesin ve açık deliller gelmiş ve Rasul'ün hak peygamber olduğuna şehadet etmiş iken imanlarından sonra küfre sapan bir topluluğu hiç Allah hidâyete erdirir mi? Yok, yok Allah, zalimler güruhunu cennete giden yola koymaz. Böylelerinin cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramaktır.*[581]" âyetidir.[582] Bu âyette de "Tekrar" edildiği iddia edilen "ha" harfinin kulağa hoş gelecek bir musiki etkisi oluşturduğu muhakkaktır. Dolayısıyla, buna tekrar yerine bedî sanatlarından seci' ve cinas denilmesi daha uygun olsa gerektir. Zira âyetlerde geçen harfler kelimenin kendi bünyesinden olan orijinal seslerdir. Burada tekrardan ziyade bediî sanatının çeşitleri bulunmaktadır.

III. SONUÇ

İnsanlığın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için bir hidâyet rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm, en mükemmel i'câz şaheseridir. Diğer bir tabirle Kur'ân-ı Kerîm, i'câz zırhıyla korumaya alınan hem hidayet kitabı, hem de murad-ı ilahi gereği son peygamber'e indirilen yegâne söz mu'cizesi olan kitaptır. Arap edebiyatının zirvede olduğu dönemlerde nazil olan Kur'ân,

---

580 en-Nisâ, 4/65.
581 Âl-i İmrân, 3/86, 87.
582 Bahâzık, *a.g.e*, s. 200 vd.

"*Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın*"[583] şeklinde bütün insanlığa meydan okumuş, ebedî çağrıda bulunmuş ama cevap alamamıştır. Sadece bu yönüyle bile Kur'ân'ın mucizeliği tartışmasızdır.

Kur'ân icazının; belki de indiği dönem itibariyle en belirgin olanı onun, nazım, üslup ve kelimelerden oluşan beyâni yönüdür. Bu icaz gereği hitabın içerdiği kelimelerin her biri yerli yerine oturmaktadır. Öyle ki, bir kelimeyi başka biriyle değiştirmek, ya hitabın bozulmasına yol açacak ya da belâğatının eksilmesine sebep olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar gibi görünen olgu, bizce, Kur'ân'ın değişik hikmetler içeren i'câz yönlerinden biridir.

Araştırmacıların öncelikli olarak "tekrar" kelimesinin tarifinde anlaşmaları gerekmektedir. Yukarıda verdiğimiz tariflere bakıldığında, anlamın sadece kelime ile irtibatlandırılmış olduğu görülecektir. Kanatimizce sadece kelimenin yeniden kullanılmış olması "Tekrar" olmasa gerektir. Zira kelimenin yeniden kullanılması dilin etimolojik ve semantik yapısı gereğidir. "Tekrar", aynı kelime veya düşüncenin aynı bağlamda yeniden kullanılmasıdır. Başka bir deyişle kelime veya konu ya da bir düşünce aynı bağlamda yeniden kullanılmadığı takdirde "Tekrar" olmaz. Bu anlamda Kur'ân'da "Tekrar" olduğu düşünülemez.

---

583 el-Bakara, 2/23.

KUR'ÂN-I KERİM'DE NESH KAVRAMI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME[584]

(İbnu'l Bârizi'nin Kur'ân'ın Nâsih ve Mensûhu Adlı Eseriyle Mukayeseli Bir Analiz)

I. SUNUŞ

Bu araştırmamızda İbnu'l Bârizi (738 H.)'nin *Kur'ân'ın Nâsih ve Mensûhu* adlı eseri esas alınarak[585]• bu paralelde Kur'ân-ı Kerim'de zikri geçen "nesh" teriminin mahiyeti

---

584 Bu makale Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi (Üç Aylık Akademik Araştırma Dergisi) Yıl: 1, Ocak/Şubat/Mart 2001'te yayınlanmıştır.

585 Kitabın adı (*Nâsihu'l Kur'ani'l Aziz ve Mensûhihi*) dir. Ancak Safadi'nin "*Nüketu'l-Hemeyan*"ı, İbnu'l-Cevzi'nin "*Tabakâtu'l-Kurra*" sı, ez-Zerakli'nin "*A'lam*"ı ve Kehhale'nin "*Mucemu'l-Müellifin*"in de ismi (*en-Nâsihu ve'l-Mensûh*) olarak zikrolmuştur. el-Bağdadi'de "*Hidyetu'l-Arifin' de (en-Nâsihu ve'l-Mensûh Mine'l-Kur'an*) demiştir. Bkz. el-Bârizî, *a.g.e*, s. 6. "Ayrıca Tahkiki yapılan kitaba esas alınan yazma Dâru'l-Kutubi'z-Zâhiriye'nin 5881 sayılı ünitede saklı olup, toplam 88-95 varakadır. Her sayfadaki satır sayısı 21 adettir. Rutubetlenmiş olmasına rağmen temiz bir nüshadır. Hicri 10. yüzyılın bilinen güzel bir hattıyla yazılmıştır. Sure adları ve rumuzlar kırmızı renkle yazılmıştır. Haşiyede Zerkeşi'nin el-Burhan'ından birçok alıntı vardır. Birinci varakada "*Nâsihu'l-Kur'ani'l-Aziz ve Mensûhihi, Te'lifu'ş-Şeyhi'l-İmami'l-Allame Kadi'l-Kuda Şerefuddin Hibetullah b. Kadi'l-Kuda Abdirrahim el- Bârizi el-Hamevi eş-Şafii, Allah onun üzerine rahmetini gark etsin, Amin.*" yazmaktadır." Bkz. İbnu'l-Bârizî, *a.g.e*, s. 7.

hakkında durulacaktır. Gayemiz konu hakkında uzun süredir yapıla gelen tartışmaları yinelemek değil, kavram karmaşası yaşandığı günümüzde neshin ispat ve nefyi arasındaki ortak noktaya ulaşmak olacaktır. Bu meyanda:

Müellif ve eserleri hakkında genel bir bilgi,

Kitabının belli başlı özellikleri,

Nesh hakkındaki genel görüşleri,

Neshin lügat ve istilah manaları,

Kurân'da nesh kelimesinin kullanıldığı yerler ve Kurân'ın bu lafza taşımış olduğu mâna,

Mensuh iddia edilen bazı ayetler hakkında örnek sadedinde değerlendirme,

Yukarıdaki maddeler ışığı altında nesh hakkında genel bir değerlendirmeyi başlıklar altında ele almayı düşünüyoruz.

II. HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Araştırmamıza konu edilen eser Hibetullah b. Abdirrahim b. İbrahim Şerefuddin İbnu'l Bârizi (H. 738)'nin "*Nâsihu'l Kur'âni'l Aziz ve Mensûhihi*" adlı eserinin Bağdat Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Hatim Salih ed-Damin tarafından yapılmış tahkikli nüshasıdır. Eser Müessesetu'r-Risale tarafından 1983 yılında Beyrut'da ikinci baskısını yapmıştır.

Müellifin adı Hibetullah b. Abdirrahim b. İbrahim olup Şerefuddin İbnu'l-Bârizi olarak tanınmaktadır. "el-Bârizî" kelimesi Bağdat'ın mahallelerinden biri olan (Bâbu Ebrez) den gelmektedir.[586]

---

[586] ez-Zebidi "*Tacu'l Arus*" ta (Berez) diye zikretmiştir. Kuveyt baskısında ise yanlışlıkla (Bâbu İbriz) olarak geçer. (Bkz.: *Delilu Haritati'l Bagdat Kadimen ve Hadisen*, 176.)

Hama şehrinde H. 645 senesinde doğmuştur. Babasından, dedesinden ve Şeyh Necmuddin el-Farusi'den ders almıştır. Nahv ilmini de İbn Malik et-Tai'den okumuştur. Şeyh İzzeddin b. Abdisselam, Şeyh Necmuddin el-Bâdirâi, el-Hafız Reşiduddin el-Attâr ve Ebû Şâme gibi ulema ona icazet vermişlerdir.

Şam diyarında Şafii mezhebinin meşihatlığı ona kadar ulaşmıştır. Kendisine ilim tahsili için civar beldelerden yolculuklar yapılmış, (Tabakâtu'ş-Şafiiyye) sahibi el-Esnevi ve (Mir'âtu'l-Cinân) adlı kitabın sahibi el-Yâfii gibi ulema onunla yazışmıştır. el-Esnevi'nin el-Bârizi'ye yüz mesele sorduğu, onun da verdiği cevapları daha sonra (el-Mesâilu'l Hamaviyye) diye adlandırdığı kitaba aldığı bilinmektedir.

el-Berezâli ve ez-Zehebî gibi alimler kendisinden işitmişlerdir. İbn Tagrbek ve el-Berezâli'de ondan birçok meşihat tahriç etmiştir. ez-Zehebî onun hakkında: "Şeyhu'l-ulema ve islam alimlerinin son kalıntılarından olup; ibadeti, dini, tevazusu, inceliği ve ahlakı ile birlikte bir çok eser vermiştir. Tabiatında zerre mikdarı kibir bulunmaz, salihler hakkında saygı ve hüsnü zan sahibidir." der. el-Esnevî: "İlimde rasih bir imam, hayır sahibi, salih, ilmi sevip neşreden, ehline karşı iyilik yapan, çok sayıda eseri olup ilim tahsili için kendisine yolculuklar yapılmış birisidir." der.

Hama şehrine kadı olmuştur. Mısır diyarına da kadı tayin edildiği halde kabul etmemiştir. Ömrünün sonlarına doğru gözleri görmemiş, Hicri 738 senesinde de vefat etmiştir.[587]

---

[587] İbnu'l-Bârizî hakkında aşağıda tarihi silsileye göre tasnif edilmiş kaynaklara bakılabilir: ez-Zehebî (H. 748) "*Duveli'l-İslâm*" 2/186 (Haydarabad), "*Zeylu'l-İber*" 202, (Kuveyt); İbnu'l-Verdi (H. 749)'nin *Tarihi*'nde 2/319 (Mısır); es-Safadi (H. 764) "*Nüktetu'l-Hemeyan*" 302 (Mısır); el-Yafii (H.768) "*Mir'atu'l Cinan*" 4/297 (Haydarabad); es-Subki (H.771) "*Tabakatu'ş-Şafiiyye*" 10/387 (el-Halebi, Mısır); el-Esnevi (H. 772) "*Tabakatu'ş-Şafiiyye*" 1/282 (Bağdat); İbnu Kesir (H. 774) "*el-Bidaye*" 14/182 (Kahire); İbnu'l-Cevzi (H.833) "*Tabakatu'l-Kurra*"

İbnu'l Bârizî Ekseriyeti Yazma Olan Birçok Eser Bırakmıştır

1-el-Esâs fi Marifeti İlâhi'n-Nas (Keşfu'z-Zünûn); 2-el-Ahkam alâ Ebvâbi't-Tenbih (Nüketu'l-Hemeyân); 3-İzhâru'l-Fetâvâ Min Esrârı'l-Hâvi, Yazma (el-A'lâm); 4-Bedîu'l-Kırân (Nüketu'l-Hemeyân, Tabakâtu'l-Kurrâ); 5-Temyîzu't-Ta'cîz (Tabakâtu'l-Müfessirîn; Miftâhu's-Seâde); 6-Tevsîku Aryi'l-îmân Fi Tafsîli Habîbi'r-Rahmân, Yazma (A'lâm); 7-Teysîru'l-Fetâvâ Fî Tahrîri'l-Hâvî, Yazma (A'lâm); 8-Hallu'l-Hâvî (Mir'âtu'l-Cinân, el-Bedru't-Tâli, Tavdîhu'l-Hâvî); 9-ed-Durretu Fî Sıfati'l-Hacci ve'l-Umre (Tabakâtu'l-Müfessirîn); 10-Rümûzu'l-Künûz, Yazma (A'lâm); 11-Ravdâtu'l-Cinân Fî Tefsîri'l-Kur'ân (Tabakâtu'l-Müfessirîn); 12-ez-Zübdetu Fi'l-Fıkhi (Nüketu'l-Hemeyân, ed-Dureru'l-Kâmine); 13-Şerhu'l-Behçe (Tabakâtu'l Müfessirîn); 14-Şerhu'l-Hâvî (Nüketu'l-Hemeyân, Miftâhu's-Seâde); 15-Şerhu'l-Mücerred (Tabakâtu'l Müfessirîn, Hidâyetu'l-ârifin, el-Mindadu fî Şerhi'l-Mücerred); 16-eş-Şir'atu Fî Kıraâti's-Seb'a, Yazma (el-A'lâm); 17-el-Arûd (Nüketu'l-Hemeyân, Tabakâtu'l-Kurrâ); 18-Garîbu'l-Hadîs (Nüketu'l Hemeyân ve Tabakâtu'l-Müfessirîn); 19-el-Ferîdetu'l-Bâriziyye Fî Halli'ş-Şâtibiyye, Yazma (el-A'lâm); 20-el-Mübtekiru Fî'l-Cem'i Beyne Mesâili'l-Mahsûl ve'l-Muhtasar, (Tabakâtu'l Müfessirîn); 21-el-Müctebâ (Tabakâtu'l-Müfessirîn, Şezerâtu'z-Zeheb); 22- el-Müctebâ (Şezerâtu'z-Zeheb); 23-el-Mücerredu an Mesnedi İmami'ş-Şâfiiyye (Tabakâtu'l-Müfessirîn); 24-Muhtasaru't-Tenbîh (Nüketu'l-

---

2/351 (Kahire); İbnu Kadı Şehbe (H.851) "*Tabakatu'ş-Şafiiyye*" 77 (Yazma); İbnu Hacer (H. 852) "*ed-Dureru'l Kamine*" 5/174 (Mısır); İbnu Tagri Berdi (H.874) "*en-Nucumu'z-Zahire*" 5/315 (Mısır); Endavudi (H.945) "*Tabakatu'l Müfessirin*" 2/350 (Mısır); Taşköprüzade (H.968) "*Miftahu's-Seade*" 2/367 (Mısır); Hacı Halife (H.1067) "*Keşfu'z-Zünun*" 74-75; İbnu'l İmad el-Hanbeli (H.1079) "*Şezeratu'z-Zeheb*" (Mısır).

Hemeyân, Tabakâtu'l-Kurrâ); 25-Muhtasaru Câmiu'l–Usûl (Tabakâtu'l-Kurrâ, Tabakâtu'l-Müfessirîn, Tabakâtu's-Subkî, Tertîbu Câmiu'l-Usûl, Miftâhu's-Seâde, A'lâm); 26-Muhtasaru Kitâbu't-Teysîr (Tabakâtu'l-Kurrâ); 27-el-Mesâili'l-Hamâviyye, Yazma (Fehrisu'l Mektebetu'l-Ezheriyye bi Mısır); 28-el-Mugnî (Tabakâtu'l-Kurrâ, Miftâhu's-Seâde); 29-el-Menâsik (Nüketu'l-Hemeyân, Tabakâtu'l-Kurrâ); 30-en-Nâsihu ve'l-Mensûh (Nüketu'l-Hemeyân, Tabakâtu'l-Kurrâ); 31-el-Vefâ fî Ehâdîsi'l-Mustafâ (Tabakâtu'l-Müfessirîn, Şezerâtu'z-Zeheb, Nüketu'l-Hemeyân, Miftâhu's-Seâde).

III. NASİHU'L-KUR'AN'İL-AZİZ VE MENSUHİHİ" ADLI KİTABININ ÜSLÛBU

"Müellif kitabının önsözünde eseri niçin kaleme aldığını açıklar. Sonra "nesh, nâsih ve mensûh" tabirlerinin tariflerini yapar. Ardından nâsih ve mensûhun çeşitlerini zikreder. Sonra "Seyf ve kital" ayetlerini, birçok ayeti nesh etmesindeki önemlerine binaen özellikle inceler. Kendine has bir üslupla her sure başında nâsih ve mensûh olan ayetleri zikreder. Mensûh olanları (Mim), nâsih olanları (Nun) harfleri ile rumuzlar. Ardından sırayla önce Tevbe 5 (Seyf ayeti) ile nesholmuş ayetleri, daha sonra "kital ayetleri" ile nesholmuş olanları, ardından aynı surede geçen ayetle nesholmuş ve nihayet başka bir surede geçen bir ayetle nesholmuş ayetleri zikreder. Müellif bu uygulamayı kitabının başından sonuna kadar aynen sürdürür.

Nâsih veya mensûh olmayan ayetleri de muhkem kabul ederek işaretle yetinmiştir. Müellif kitabını Mekki-Medeni sureler hakkındaki bir bahisle bitirmiştir."[588]

---

[588] Bkz. Ibnu'l Bârizî, a.g.e, s.7.

IV. NESH HAKKINDAKİ GENEL GÖRÜŞLERİ

İbnu'l Bârizî nesh ilmini "helal ve haramı öğreten, Allah kelamının tefsirinin yapılabilmesinin ona bağlı olduğu bir ilim" olarak tasvir eder. Neshi tarif ederken önce Kur'ân'daki kullanımdan delil getirerek lügatta manasını "raf etme, kaldırma" olarak verir. Kur'ân'daki anlamlarını da;

1-Yazının kaydedilmesi ve naklolması "*İşte kitabınız, yüzünüze karşı hakkı söylüyor, çünkü biz sizin yaptıklarınızı hep kaydediyorduk."* (denir)."[589]

2-Sabit olan bir hükmün başka bir hitapla kaldırılması. (Yani bu hitap olmasaydı bir önceki hüküm kalıcı olacaktı.) şeklinde özetler.

Daha sonra bu ilmin usûl yönüyle ilgili klasik bilgiler verir:

"Nasih, hükmü kaldırandır. Hükmün ve o hükümle yapılan amelin kaldırılması işlemi de Mensûh şeklinde adlandırılır ve üç kısımda incelenir:

1- Hükmün ve tilavetin neshi,

2- Hükmün bâki kalarak tilavetin nesh edilmesi,

3- Hükmün neshedilip tilavetin bâki kalması."[590]

Nâsihi dört kısımda ele alır:

1- Kitabın kitabla nesholmasıdır. Vukû bulması caizdir." *Biz bir âyetten her neyi nesheder veya ertelersek, ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz. Bilmez misin ki, Allah her şeye kâdirdir."* [591] ve "*Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman Allah ne indirdiğini pek iyi bilmiş iken kâfirler Peygambere: "Sen, ancak bir iftiracısın" dediler.*

---

[589] Casiye 29.

[590] Ibnu'l-Bârızî, a.g.e, s.70.

[591] Bakara 106

Hayır öyle değil; onların çoğu bilmezler."[592] ayetlerinde beyan edildiği gibi.

2- Sünnetin kitabla nesholmasıdır. Vukû bulması caizdir. Çünkü Hz. Peygamber *(sallallâhu aleyhi ve sellem)* önce Âşûre günü orucunu emretmiş daha sonra bu oruç "*O Ramazan ayı ki, insanları irşad için, hak ile batılı ayıracak olan, hidayet rehberi ve deliller halinde bulunan Kur'ân onda indirildi. Onun için sizden her kim bu aya şahit olursa onda oruç tutsun. Kim de hasta, yahut yolculukta ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza etsin. Allah size kolaylık diler zorluk dilemez. Sayıyı tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir etmenizi ister. Umulur ki şükredersiniz.*"[593] ayetiyle nesholmuştur. Diğer bir rivayette "*Onlarla nasıl sözleşme olabilir ki, sizin aleyhinize ellerine bir fırsat geçse, hakkınızda ne bir antlaşma gözetirler, ne de bir yemin. Dil ucuyla sizi hoşnud etmeye çalışırlar, fakat kalbleri o kadarına da razı olmaz. Zaten onların çoğu fasıktırlar.*[594] ayeti nâzil olduğunda Rasulullah *(sallallâhu aleyhi ve sellem):* "Ben de 70 in üzerinde istiğfar ederim" demiş hemen ardından "*Onlara mağfiret dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkmış bir toplumu yola iletmez.*" [595] ayeti nâzil olarak bu sözü nesholmuştur.

3- Sünnetin sünnetle nesholmasıdır. Hz. Peygamber *(sallallâhu aleyhi ve sellem)*'in "Daha önce kabirleri ziyaret etmenizi yasaklamıştım. Bundan böyle ziyaret edebilirsiniz" hadîsi ile vukûu câizdir.

---

592 Nahl 101
593 Bakara 185.
594 Tevbe 8.
595 Münafikûn 6

4- Kitabın sünnetle nesholmasıdır. Ebû Hanîfe'ye göre câizdir. Şâfilere göre vukûu mümkün değildir."[596]

Yukarıda özetle sunmaya çalıştığımız müellifin nesh çeşitleri hakkındaki görüşlerinden sonra sonra neshle ilgili usûl bilgileri vermiştir. Bunlarda aşağıda görüleceği üzere bilinen klasik bilgilerdir:

"Bil ki nâsih mensûhtan nüzulu daha geç olandır. Ancak mushafa kaydedilmesi mensûhtan önce olabilir. Bu sebeble sure içlerinde Mekkî ayetler Medenî olanlardan daha sonra gelebilir.

Nâsih ancak Medenî olabilir. Ancak Mekkî veya Medenî'nin nâsihi ise nüzulu diğerinden daha önce olandır.[597]

İçinde "*Kellâ*" tabiri olan her sure Mekkî'dir. Bakara ve Âl-i İmrân dışında huruf-u mukatta'a ile başlayan bütün sureler de Mekkîdir. Ra'd suresinde ise ihtilaf vardır.

Bakara suresi dışında içinde Âdem (aleyhisselâm) ın kıssası olan bütün sureler Mekkîdir.

İçinde kıssaların veya " *Yâ eyyühellezîne âmenû* " yerine " *Yâ eyyühe'n-nâs*" tabirinin bulunduğu bütün surelerin de Mekkî olduğu söylenmiştir.

Bakara, Âl-i İmrân, Nisa, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzab, Kitâl, Fetih, Hucurât, Hadîd, Tahrîm suresinin sonuna kadar, Lem yekun[598], Nasr, Felak ve Nâs surelerinin Medenî oldukları görüşü şöhret kazanmıştır.

Buna mukabil Fatiha, Ra'd, Hacc, Saff, İnsan, İhlas sureleri hakkında hilaf vardır. Diğerleri ise Mekkîdir."[599]

---

[596] Ibnu'l-Bârızî, *a.g.e*, s.70.

[597] Bkz. el-Burhân 1/187, *el-İtkân*, 1/47.

[598] Bir diğer adı da "Beyyine" dir. (çn).

[599] İbnu'l Bârizî, *a.g.e*, s.89; Mekkî ve Medenî hakkında Bkz.Katâde: 68, *el-Burhân* 1/193-194, *Mebâhis Fî Ulûmi'l Kur'ân* 164-233.

Yukarıda özet halinde vermeğe çalıştığım bilgilerin ışığı altında genel bir değerlendirme yapacak olursak;

İbnu'l Bârizî özellikle "*Şu haram aylar bir çıktı mı artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun. Eğer tevbe ederler ve namaz kılıp zekatı verirlerse onları serbest bırakın. Muhakkak ki, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[600] ve "*Doğrusu, Allah katında ayların sayısı on iki aydır. Gökleri ve yeri yarattığı günkü Allah yazısında (böyle yazılmıştır). Bunlardan dördü haram aylardır. Bu da doğru olan dinin hükmüdür. Bu sebeple bunlar hakkında nefislerinize haksızlık yapmayınız. Müşrikler size karşı topyekün savaştıkları gibi siz de onlara karşı topyekün savaş açın. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir.*"[601] ayetlerini nâsih olduğuna hükmederek, genelde müşriklerle barışı öngörüp sabrı tavsiye eden ayetleri mensûh saymış ve bunun tabiî neticesinde Kur'ân-i Kerîm'in kendi bünyesinde mensûh ayet sayısını toplam -249- olarak belirtmiştir.[602] Ona göre Mensûh ayetler bazı istisnalar ile11 sûre içinde 23 yerde vukû bulmuştur. Toplam Mensûh olan yerlerin sayısı 249 dur. Nâsih ayetler 37 sûre içinde 108 yerde vukû bulmuştur. Bazen bir ayet bir kaç ayetle nesholmuş bazen de bir kaç ayet bir ayetle nesholmuştur. Bu rakam kendisinden önce gelmiş ve geçmiş araştırmacıların zikrettikleri sayılara nispetle oldukça kabarık sayılır.[603] Bunun sebebi

---

600 Tevbe 5. Müellif sadece bu ayetin Kur'ân'da -114- ayeti nesh ettiğini iddia eder. Bkz. İbnu'l Bârizî, *a.g.e.* s. 22.

601 Tevbe 36. Sıddık Hasan Han sadece bu ayetin 70 ayeti neshettiğini belirtir. Bkz. Han Sıddık Hasan, *Neylü'l-Merâm Min Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm*, Cidde, 1979, s. 50.

602 Bugüne kadar araştırmacıların mensûh kabul ettikleri ayetlerin toplamı 293 tür. Bkz. Zeyd Mustafa, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 1/402-408. Mısır, 1987; Bkz. Han Sıddık Hasan, *Neylü'l-Merâm Min Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm*, Cidde, 1979, s. 395.

603 Kesinlik kazanmamakla birlikte bazı ulemanın Kur'ân'da mensuh ayet sayısını

müellifimizin nesh anlayışından gelmektedir. Ona göre "nesh" Kur'ânbünyesinde mutlak manada şer'i bir hükmün başka bir şeri hükümle değiştirilmesi olduğundan bu anlayışının tabii sonucu olarak farklılık arzeden lahik hüküm sabıkına göre nâsih olmuştur.[604] Oysa bu hükümlerin "mutlakın takyidi, ammın tahsisi, mübhem ve mücmelin tebyini" gibi hususiyetleri olabileceği gibi, her ayetin kendi şartları içerisinde değerlendirilmesi gereği de hesap edilmelidir. Bu şartların tekrar vuku bulması durumunda mensûh olduğu iddia edilen ayetlerin tekrardan geçerli olması söz konusu olacaktır. Ayrıca bu iki ayetle nesholduğu iddia edilen ayetlere dikkatle bakıldığında her birisinin ortak yanının şart ve ortamla ilgili siyasi konjuktüre karşı davetin bir şekli ve üslubu olduğu, veya müşrikleri tehdit içerdiği görülecektir. Her birisi için genelleme yapılarak nesholdukları iddiası kanaatimizce isabetli olmasa gerekir. Kanaatimize göre "*Biz bir âyetten her neyi nesheder veya ertelersek, ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz. Bilmez misin ki, Allah her şeye kâdirdir.*" [605] ayetinde sözü edilen "nesh" den murad ta genel anlamda Kur'ân içindeki hükümlerin kaldırılması değil, Kur'ân'ın gelmiş-geçmiş şeriatların hükmünü kaldırması olmalıdır. Veya Kur'ân'da sözü edilen nesh lafzının lügat manası ile Kur'ân'ın kastetdiği anlam tekrardan irdelenmesi gerekmektedir.

293, hatta 500'e kadar çıkardıkları iddiası vardır. Bkz. ed-Dihlevî Veliyullah Ahmed, *el-Fevzu'l-Kebir fî Usûli't-Tefsir*, Beyrut, 1987, s. 53.

604 Müellif hakkındaki bu genel hükmü eseri tetkikimiz esnasında verdik. Oysa kendisi kitabın sonunda yaptığı izahatta "*Nâsih ancak Medenî olabilir. Ancak Mekkî veya Medenî'nin nâsihi ise nüzulu diğerinden daha önce olandır.*" diyerek nesh için zaman faktörünü de zikretmiştir. Ulemâ nezdinde doğru olan da budur. Ancak biz müellifin bu tanımı ile eserinde iddia ettiği nesh örnekleri arasında tezatlık gördüğümüzden müellifin genel olarak zaman faktörüne itibar etmediğine hükmettik.

605 Bakara 106. Meâlini verdiğimiz ayet içinde yer alan "nunsîha" lafzına özellikle "ertelersek" anlamını verdik. Aynı yorum hakkında Bkz. Yıldırım Suat, "*Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1998, s. 16.

V. NESHİN LÜGAT VE TERİM ANLAMLARI

Nesh lafzı lügatlerde birbirinden farklı olarak özetle; değiştirmek, izale etmek ve nakletmek[606], tebdil etmek, yani bir şeye gayrisini halef yapmak, ilga ve ibtal etmek manasında kullanılmıştır. "Güneş gölgeyi neshetti" (giderdi)cümlesi de yukarıdaki mânalara örnek sadedinde zikredilir. [607]"Ruhların bedenden bedene göçü hurafesi için kullanılan "tenasüh" (geçişmek) ile, bir kitabı çoğaltmak, kopyesini çıkarmak manasında "istinsah" ve bir kitaptan istinsah edilmiş suretler için kullanılan "nüsha" kelimeleri de "nesh"den türemedir."[608] Konumuzla ilgili bir diğer ayette, "*Muhakkak sizin işlediklerinizi yazıp çoğaltıyorduk (istinsah ediyorduk)*" [609] denilmektedir. Buradan da nesh lafzının "istinsah" (kopye) bağlamı hissedilmektedir.

İstilahta ise genel olarak Kur'ânbünyesinde mutlak manada şer'i bir hükmün başka bir şeri hükümle değiştirilmesi veya Kur'ân-ı Kerîm'in önceden vaz ettiği bir hükmü kaldırarak, yerine başka bir hüküm getirmesi olayına nesh denile gelmiştir. "Geçici tedbir niteliğinde düşünülmüş ve teklif edilmiş hususların yine aynı tabiîlik içerisinde kaldırılması da" denilmiştir.[610]

VI. GENEL DEĞERLENDİRME

Arapça'da bir lafzın kelime ve istilah manâları en doğru şekilde müştakları ile birlikte değerlendirilerek anlaşılır. Ne-se-ha

---

606 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts. 4/28; İbnu'l-Bârizî (738) *Nâsihu'l-Kur'âni'l Azîz ve Mensûhu* (Tahkik) Hatim Salih ed-Dâmın, Beyrut, 1983, s. 17; el-Feyruzabâdî Mecdu'ddîn (817), *el-Kâmusu'l Muhît*, Beyrut, ts. 1/271.

607 İbnu Fâris Ebu'l-Hasen Ahmed, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, Mısır, 1972, s. 424.

608 Ünal Ali, *a.g.e*, s. 73.

609 Casiye 29.

610 Çakan İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul, 1982. s. 196.

sülâsi kökünden gelen nesh lafzının diğer müştaklarıyla irtibatlandırılması da bu açıdan gerekmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz Nesh lafzının semantik yönü ele alınacak olursa yukarıda nakletiğimiz farklı anlamların (izale, iptal, ilga, değiştirme, nakletme, bir şeye gayrisini halef yapmak) kesiştiği ortak nokta "değişim" olmalıdır. Bu zahiri değişim terim anlamında özetle "şer'î bir hükmün kaldırılıp yerine başka bir şer'î hüküm getirme" olarak kullanılmıştır. Olay da genel hatlarıyla bu şekilde özetlenebilir. Ancak "hükmü kaldırmak anlamında doğru olan" neshin bir önceki hükmü tamamen iptal şeklinde algılanması ve ona şartlanılması kanaatimizce önyargılı bir yaklaşımdır.

Câsiye 29 ayetinde zikredilen "istinsah" lafzı da yukarıda zikrettiğimiz manada anlamını bulan nesh lafzıyla ilişkisi olmalıdır. Ali Ünal Bey konuyla ilgili yapmış olduğu latif değerlendirmede şöyle der: "Varlık alemine inen her şey, arkasında değişik derecelerde kopyesini bırakır. Meselâ bir çiçek, çok sayıda tohumunda yaşamaya devam ettiği gibi, kendisini görenlerin zihinlerinde de yaşamaya devam eder. Yani onun hayatı tohumunda hülâsa edilmiş olup, o tohumlardan çıkacak çiçeklerde ya-şamayı sürdürür."[611] Bir diğer tabirle nesh yüklenmiş olduğu mesajı indi hâcette tekrardan kullanılmak üzere kendinde muhafaza etmektedir.

Mütevatir olan İbn Kesir ve Ebû Amır kıraatlerinde ayette geçen "erteleme" manasındaki "nense'ha" ifadesi de bu görüşümüzü desteklemektedir.[612] Sadece yukarıya nakledilen lügat anlamlarına sadık kalınarak "nesh" kelimesinin altındaki değişim irdelenecek olursa bu değişimin klasik nesh anlayışından farklı yorumlanması mümkündür. Değişim olarak özetlediğimiz anlamı ilelebet mensûh kabul etmeye bizi zorlayan ne olabilir? Oysa bu değişim dinin yaşanması ve yaşanılabilmesi için gerekli

---

[611] Ünal Ali, *a.g.e*, s. 73.

[612] el-Pâluvî Hâmid b. Abdulfettah, *Zubdetu'l İrfân*, İstanbul, tr, s.29.

olan anlatılabilmesi adına çok önemli bir dinamiktir. Bu yoldan hareketle Kur'ân'î bir terim olan nesh tabirinden murad kanaatimizce; şer'î bir hükmün ilelebet iptali söz konusu olmaksızın belli bir zaman için tecil edilerek yerine başka bir şer'î hüküm getirmedir Bu yönüyle de nesh değişik şart ve ortamlarda, farklı konjüktürde farklı şartlar doğrultusunda müslümanlara hareket esnekliği kazandıran Kur'ân'ın teşriî i'cazına örnek, harikulâde ve bir o kadar da evrensel olan disiplini konumundadır. İslâm tarihi Hz. Ömer (radıyallahu anh)'ın şartların gereği müellefe-i kulûba zekat ödenmesini yasaklaması gibi bu esnekliğin getirdiği realiter örneklerle doludur. Kur'ân'da klasik anlamda nesh olduğunu iddia edenler Hz. Ömer (radıyallahu anh)'ın bu uygulaması hakkında nasıl bir yorum yapacaklardır? Şayet Kur'ân'da klasik anlamda bir nesh mevcud ise; yani gelen yeni hüküm bir öncekini ilelebet iptâl ediyor ise, bu neshi (genel anlayışa göre) Kur'ân'ın kendisi veya Sahih sünnet kararlaştırabilir. Oysa Hz. Ömer (radıyallahu anh) örneğini verdiğimiz konu hakkında içinde bulunduğu şartlar gereği son noktayı koymuştur. Dinin realiter ruhu gereği öyle de olmalıdır. Ancak müellefe-i kulûba zekat verilmesini gerekli kılacak şartlar tekrar baş gösterecek olursa Hz. Ömer (radıyallahu anh)'ın bu hükmü ile amel etmenin bir anlamı olamaz. Bu durumda tekrardan Kur'ân nassına rücû edilecektir. Nitekim Ömer b. Abdülaziz gerekli gördüğünden bu hükmü tekrar uygulamaya koymuştur."*Ezmânın tagayyürü ile ahkamın tagayyuru inkar olunamaz*" [613] kaidesi de bu bu yönde olması gereken esnekliği dile getirmektedir. Durum Kur'ân'ın getirmiş olduğu bütün hükümler için aynıdır.[614] Örneğin Medine'de

---

[613] Berki Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle-i Ahkâmı Adliye*, İstanbul, 1982, 39. Madde, s.22.

[614] Her ne kadar bir kısım ulema; "zamanın değişmesi ile değişen hükümler örf ve adet üzerine kurulu olan hükümlerdir" şeklinde değişmeye medar olan hususun örf ve adet olduğunu iddia ediyorsa da isabetli olan külli kaideler dışındaki

cihad hakkında inen ve önceki dönemlerde gayri müslimlerle barışı ve hoşgörüyü öngörüp sabrı tavsiye eden ayetleri neshettiği iddia edilen: "*Şu haram aylar bir çıktı mı artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun. Eğer tevbe ederler ve namaz kılıp zekatı verirlerse onları serbest bırakın. Muhakkak ki, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[615] ve "*Doğrusu, Allah katında ayların sayısı oniki aydır. Gökleri ve yeri yarattığı günkü Allah yazısında (böyle yazılmıştır). Bunlardan dördü haram aylardır. Bu da doğru olan dinin hükmüdür. Bu sebeple bunlar hakkında nefislerinize haksızlık yapmayınız. Müşrikler size karşı topyekün savaştıkları gibi siz de onlara karşı topyekün savaş açın. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir.*"[616] ayetleri (bu konu hakkında inmiş olan son ayetler olması hasebiyle) hükmü ilelebet geçerli olması gerekecek ve Müslümanların gayrı Müslimleri gördükleri yerde öldürmeleri îcab edecekti. Oysa Kur'ân'ın ruhunu, (fıkhu'l âyâtı) iyi kavramak gerekir. Aynı konu hakkında zahiren farklı görülen bu hükümler Kur'ân'ın genel ruhu itibarıyla bir bütün olarak ele alınmalı, şartlara göre değişiklik arz edebilmelidir.

---

hükümlerin zaman, zemin şartları doğrultusunda değişebileceğidir. Zira İslâm hukukunun amacı hayatı dondurmak değildir. Nesh olayı da bu minvalde ele alınmalıdır. Konuyla ilgili olarak Mehmet Erdoğan yapmış olduğu doktora çalışmasında İbn S'ad, Şelebi ve Karaman'ı referans göstererek aynen şöyle demektedir: "Kısaca özetlemek gerekirse, Kur'ân'da zaman-mekan unsuru olabilir. Ancak bunlar genel prensiplerin örneklemesi (ya da tatbiki), geçici maslahatların temini için söz konusudur. Bu gibi durumlarda her zaman hükmün nihâi olarak kalktığı da söylenemez. Eğer benzeri ortam tekrar oluşursa, söz konusu hükmün de tekrar işletilmesi gerekebilir. Nitekim Hz. Ömer tarafında artık devrini tamamladığı gerekçesi ile durdurulan müellefe-i kulûba hisse ayrılması hükmü, daha sonra Ömer b. Abdulaziz tarafından tekrar işletilmiştir. Bkz. Erdoğan Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul, 1990, s. 55-56.

615 Tevbe 5.

616 Tevbe 36.

"Ayrıca neshin külli kaideler ve müebbed (ebedi olduğu bildirilmiş) hükümlerde cereyan etmemesi, ebedilik kaydı taşımayan ve cüzî hükümlerde olması da, onun gelişen şartlara uyum ve hakimiyet sağlamasının tabiî bir yolu olduğunu ispat eden bir başka nokta olmaktadır." [617]

"Demek oluyor ki nesh, İslâmın dinanizmini, her zaman, her şartta her kişiye uygulanabilir ve her meseleye cevap verebilirliğini ortaya koyan çok mühim bir vakıadır…

Mutlak manada mensuh ayetlerin varlığını kabul etmek, herhalde İslâm'ı en önemli bir yanından mahrum bırakmak demek olur…

Kur'ân'a yaklaşmada seleften azamî ölçüde istifade edilmekle beraber, onlara takılıp kalınmamalı ve Kur'ân'ın en karanlık noktalara da ışık tutan aydınlığını sonuna kadar keşfedebilmek için zamanı, mekânı, çevreyi, şartları, hususi durumları, İslâm'ın cihan şumüllüğünü her zaman göz önüne almalıdır."[618]

Öte yandan neshin bu klasik anlayışının ihtiva ettiği hükümlerinin iptalinin yanı sıra taşımış olduğu zengin manaları göz ardı edilmesine sebeb verme gibi mahzurları da göz ardı edilmemelidir. Ali Ünal Bey konuyla ilgili yapmış olduğu izahatta aynen şöyle der:

"Ayetlerin de bu şekilde şarta kişiye, döneme, aynaya bakan yönleri vardır. Bu sebeple, mensuh kabul edilen bazı ayetler öyle manaları bünyesinde taşımaktadır ki, o ayet, o manâ katmanlarıyla Kur'ân'ın bütünlüğü içinde çok mühim bir yer işgal eder. Meselâ, "Her nereye yönelirseniz, Allah'ın vechi orasıdır" ayetinin hükmünün, "*Yüzünü Mescid-i Haram'a çevir*" ayetiyle nesholduğu kabul edilmektedir. Fakat, bahis mevzuu ayetin ahkam ifade etmesi sadece bir yönüyledir.-Kaldı ki, Efendimiz (sallallâhu

---

617 Çakan, İsmail Lütfi, *a.g.e*, s. 196.
618 Ünal Ali, *a.g.e*, s.81.

aleyhi ve sellem) Mescid-i Haram'dan önce herhangi bir tarafa değil, yine tek bir yöne, Kudüs tarafına yönelerek namaz kılıyorlardı. Bu yüzden, bu ayetin kıble hükmü ihtiva edip etmediği tartışılabilir.- Ayet ayrıca, yönlerin izafiliği, Allah'ın her türlü yönden ve bir yönde bulunmaktan münezzeh olduğu ve asla mekana tabi bulunmadığı, yeryüzünde kıble için tek bir yöne değil, namaz kılınan yerin Kabe ile olan pozisyonu gereği her yöne yönelindiği, doğu-batı, güney-kuzey bütün yönlerin ve mekanın Allah'a ait olduğu, Nur ayetinde de (Nur 35) ifade olunduğu üzere Allah'ın Nur'unun, Kur'ân'ın ve İslâm'ın şark, garb gibi tek bir yöne irca edilemiyeceği ve zaman-mekan üstü olduğu, her yerde her hâl ü kârda, arada hiçbir aracı olmaksızın yüzünü Allah'a çevirip O'nunla temasa geçebileceği, dünyanın her yanında Allah'tan gelmiş hakikatlerin bulunabileceği gibi ilk etapta akla gelen daha pek çok manâya da muhtemeldir ki, mensuh ayetlerin sayısını bir hayli kısan âlimlerimiz, bu hususları da haklı olarak göz önüne almış olabilirler."[619]

VII. SONUÇ

Nesh lafız itibariyle Kur'ân-ı Kerim'de yer almış bir kavramdır. Bu yönüyle onu inkâr etmek, başka bir ifadeyle Kur'ân'da bulunmadığını iddia etmek mümkün değildir. Ancak bu kavramın ne anlama geldiği tartışıla gelmiş, hakkında farklı mütalâalarda bulunulmuştur. Yukarıda detaylı olarak izah ettiğimiz gibi bu kavramdan "bir şeriatın yeni gelen bir şeriatla değiştirilmesi işlemini" veya "şer'î bir hükmün ilelebet iptali söz konusu olmaksızın belli bir zaman için tecil edilerek yerine başka bir şer'î hüküm getirme" olarak anlamaktayız. Bu yönüyle de nesh değişik şart ve ortamlarda, farklı konjüktürde farklı şartlar doğrultusunda

619 Ünal Ali, *a.g.e*, s.81.

Müslümanlara hareket esnekliği kazandıran Kur'ân'ın teşriî i'cazına örnek harikulâde ve bir o kadar da evrensel olan disiplini konumunda, İslâmın dinamizmini, her zaman, her şartta her kişiye uygulanabilir ve her meseleye cevap verebilirliğini ortaya koyan çok mühim bir vakıadır.

Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu dönemden günümüze kadar ve hatta kıyamete değin geçecek süreç içerisinde beşeriyet değişik şart ve ortamlarda bulunması tabiidir. Evrensel yönüyle de mu'ciz olan Kur'ân- ı Kerim ihtiva ettiği ahkamla bu süreç içerisinde her probleme cevap verme durumundadır. Hükümleriyle birlikte ilelebet nesholduğu iddia edilen ayetler işte bu zaman, mekan, çevre, şartlar ve hususi durumlar karşısında tekrardan işlerliğe geçmesi her şeyden önce dinin realiterliği açısından zorunludur. Bu itibarla mutlak manada mensuh ayetlerin varlığını kabul etmek, herhalde İslâm'ı en önemli bir yanından mahrum bırakmak demek olur.

KUR'ÂN-I KERÎM'İN EŞSİZ BELÂĞATI BİR AYETTE 120 EDEBÎ SANAT[620]

I. GİRİŞ

İ'câzu'l-Kur'ân lafzı, nazmı, üslûbu ve içeriğiyle insan ve cinleri kendisine benzer getirmekten âciz bırakmasıdır. Diğer bir ifadeyle i'câz; bir peygamberin peygamberlik davasını ispat için ortaya koyduğu ve başkalarının benzerini getirmekten âciz olduğu hârikulâde olgulardır.

Âlimler i'câz vecihleri hakkında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Kurtubî i'câz vecihlerini 10'a ayırır:

---

[620] Bu çalışma Celâleddin es-Suyûtî'nin *Fethu'l-Celîl li'l-Abdi'z-Zelîl* adlı eserinin ilave dipnotlarla Türkçe'ye çevirisidir. Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi, 2000, Yıl 14, Sayı 54'te yayınlanmıştır. Daha sonra meslektaşım Rıza Halilov ile birlikte yapmış olduğum tercümenin yanısıra bahsi geçen ilimlerin anlam, tahlil ve yorumları da ilave edilerek daha kapsamlı araştırmaya dönüşmüş, bir kitap olarak yayına verilmiştir.
Celâleddin es-Suyûtî'nin *Fethu'l-Celîl Li'l-Abdi'z-zelîl* adlı bu eser Dr. Muhammed Rif'at Zencîr tarafından tahkik edilerek yayınlanmış olup, Suyûtî'nin edebî sanatlar ve bed'i bilimcisi de olarak Arap edebiyatı tarihinde önemli bir yer tuttuğuna işaret etmektedir. Dr. Muhammed Rif'at Zencir yazmış olduğu önsözde el-Hatîp el-Bagdâdî ve Hacı Halife'nin vermiş oldukları bilgi dışında eser hakkında başka bir bilgiye rastlamadığını zikretmektedir. Oysa es-Suyûtî *Hüsnü'l-Muhadara*'da bu risaleyi telif etmiş olduğu eserler listesinde zikrettiğini tespit etmiş bulunuyoruz. Bkz. Celâleddin es-Suyûtî, *Hüsnü'l Muhâdara fî Ahbâri Mısır ve Kahira*, s. 158. Dipnotta parantez içinde yer alan (m.n) kısaltması tarafımdan yapılan mütercim notudur.

1- Kur'ân'ın harika nazım örgüsü.

2- Eski Arap üslubuna benzemeyen yepyeni bir üslup.

3- Beyanındaki cezâlet.

4- Hiç bir kimsenin muvaffak olamayacağı bir tarzda dilin bütün incelikleriyle kullanılması.

5- Geçmiş milletlerden doğru olarak haber veren Kur'ân'ın Hz. Muhammed *(Sallallâhu aleyhi ve sellem)* gibi bir ümminin elinde ortaya çıkması.

6- Kur'ân'da verilen sözlerin gözle görülür şekilde yerine gelmesi.

7- İstikbalden haber vermesi.

8- Kur'ân'ın ihtiva ettiği değişik değişik ilimler.

9- İnsanlardan çıkması imkânsız olan pek hikmetli hükümler ihtiva etmesi.

10- Kur'ân'da hiç bir surette çelişkinin söz konusu olmaması.[621]

Bu i'câz çeşitleri içerisinde en önemli yer teşkil eden ve önce kendi asrına sonra ilelebet bütün çağlara meydan okuyan yönü şüphesiz başta belirttiğimiz Kur'ân'ın harika nazım örgüsü olan belâğatı olup, bu meyanda telif edilmiş olan eserlerin sayısı oldukça fazladır. Biz de bu araştırmamızda Celâuddîn Suyûtî'nin bu sahada yazmış olduğu bir eserini Türkçe'ye kazandırmak istedik.

Bu ayetin üç yerinde tıbâk sanatı vardır.[622]

1- آمنوا و كفروا *âmenû ve keferû* kelimeleri *arasında.*

---

[621] Bkz. el-Kurtubî, 1/73-75.

[622] Tıbak; iki zıt kavramın aynı anda bir arada kullanılmasıdır. Bir başka tarifte; beynlerinde tezad ve diğer vecih ile tekabül bulunan şeyleri cem etmektir. Ahmed Cevdet Paşa, (Hazırlayanlar: Doç. Dr. Turgut Karabey, Doç. Dr. Mehmet Atalay) *Belâğat-ı Osmâniyye*, Ankara 2000, s. 101; Geniş bilgi için Bkz. el-Kazvînî el-Hatîb (666/739), *el-Îdah fî Ulûmi'l-Belâga*, ts. c. 1, s. 477-553; el-Hâşimî es-Seyyid Ahmed, Cevâhiru'l-Belâga, İstanbul, 1984, s. 366. (m.n)

2, 3-İki yerdeالنور والظلمات *en-nûr ve'z-zulümât kelimeleri* arasında.

Bu ayetin sekiz yerinde mukâbele sanatı vardır.[623]

4- الجلالة والطاغوت *el-celâletu ve't-tâgût* kelimeleri,

5- ولي و أولياْ *velîy ve evliyâ* kelimeleri, çünkü bu sanatta tekil çoğulu karşılamaktadır.

6- آمنوا و كفروا *âmenû ve keferû* kelimeleri *arasında.*

7- و يخرجهم و يخرجونهم *ve yuhricuhum ve yuhricûnehum* kelimeleri.

8, 9- من و إلى *min ve ilâ*, çünkü *min* hedefin başlangıcı, *ilâ* ise sonunu göstermektedir. Dolayısıyla birbirlerini karşılamaktadırlar. Bed'i alimleri şairin aşağıdaki beyitini bu sanata örnek olarak irâd etmişlerdir:

أزورهم و سواد الليل يشفع لي وأنثني و بياض الصبح يغري بي

Gecenin karanlığı bana şefaat ederken onları ziyaret ediyorum

Şafağın beyazlığı beni teşvik ederken namaz kılıyorum.

"Bu şiirde لي ve بي arasında mukâbele vardır" dediler.

10- الظلمات و النور *ez-zulümat ve'n-nûr arasında* mukâbele vardır.

11-الظلمات ve النور *en-nûr ve'z-zulümât* arasında mukâbele vardır.

---

[623] Mukâbele; iki veya daha fazla mânayı bir araya getirmek, sonra sırasıyla bunların karşılıklarını zikretmektir. Geniş bilgi için Bkz. El-Kazvînî el-Hatîb *a.g.e*, ts. c.1, s. 485; el-Hâşimî es-Seyyid Ahmed, *a.g.e*, s.367. (m.n)

Ayette aşağıda görüleceği üzere sekiz adet mecâz sanatı vardır. [624]

12- يخرجهم *yuhricuhum* yani onların başlangıçta karanlıklara girmelerini engelliyor.

13- و يخرجونهم *yuhrîcûnehum* kelimesinde.

14- الطاغوت *et-tâgût* kelimesine yaptığı göndermede. Çünkü sebeb olan Allah'tır, hakikatte hayır ve şerrin mutlak faili Allah'tır.

15- أصحاب النار *ashâbu'n-nâr.*

16, 17- الظلمات kelimesinin الكفر kelimesi yerine kullanılması.

18, 19- İki yerde النور kelimesinin الايمان kelimesi yerine kullanılması.

Üç yerde takdim ve te'hir sanatları vardır.[625]

20- İlki: Birinci ayette الجلالة kelimesini, ikinci ayetteالذين كفروا kelimesini takdim ederken Allahu Teâlâ ile eşleştirilmesinden sakınarak الطاغوت kelimesini takdim etmemiştir. Çünkü الطاغوت kelimesiالله kelimesi ile eşleştirilmesine layık olmayıp taşıdığı mâna itibarıyla hakirdir.

21- İkincisi: الله adınıالولي kelimesine takdim etmiş, onu mübtedâ kılmış ve onuالولي olarak nitelemiştir. أؤلياؤهم kelimesini meçhul bir şey olduğu ve hakir gördüğü için الطاغوت kelimesinin önüne getirmiştir. Çünkü nahiv gramer kaidesi الأعراف ı mübtedâ الأخفى yı da haber kabul eder.

22- Üçüncüsü: Fâsıla gereği فيها kelimesini takdim etmiştir.

[624] Mecâz herhangi bir münasebet gereği sözlük mânasından başka bir mânada kullanılan ve kendi mânasında kullanılmasına karine-i mânia' olan lafızlardır. (m.n)

[625] Takdim bir sebepten dolayı cümle dizimindeki bir kelimenin diğer bir kelimeden önce getirilmesidir. Te'hir önce gelmesi gereken cümlenin bir ögesi, bazı özel şartlardan dolayı sonraya bırakılması demektir. (m.n)

Üç yerde tefennün sanatı vardır.[626]

23, 24- İki yerde النور kelimesinin tekil, الظلمات kelimesini çoğul sîgasıyla vermiştir. Çünkü iman tek bir şey olduğu gibi, hakkın yolu da birdir. Ancak küfür ve sapıklıklar çok, hevâ ve bidatlar çeşitlidir. Ve örneği:

و أن هذا صراطي مستقيماً فاتّبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله (*Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yolara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır.*) ayeti [627] ve Hz. Peygamber *(Sallallâhu aleyhi ve sellem)*'in aşağıdaki hadisidir: "*Ümmetim yetmiş üç fırkaya bölünecektir. Onlardan ancak biri cennette olacaktır. Yetmiş ikisi ise cehenneme girecektir.*"

25- Müminlerin hâmisi tek olduğundan ولي المؤمنين kelimesini tekil, kafirlerin sayısızca tanrıları olduğundan أولياء الكفار kelimesi çoğul gelmiştir.

İki yerde tefsir sanatı vardır. [628]

26- يخرجهم *yuhricuhum* cümlesi.

27- و يخرجونهم *yuhrîcûnehum* cümlesi الولاية kelimesinin açıklayıcı tefsiridir. Bed'i âlimleri bunu *tefsir*, meâni âlimleri

---

626 Tefennün, bir defa söylenilmiş olan sözü, ikinci defa söylemek lazım gelince tekrara düşmemek için başka türlü ifade etmek demektir. Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1973, s. 153. (m.n)

627 En'âm 153.

628 Tefsîr, insan gücü ve Arapça dil bilgisinin verdiği imkân nisbetinde Kur'ânmetninin manasından bahseden bir ilimdir. Tefsir kelimesi lügatte «fesr» maddesinin tef'il ölçüsündedir. Örtüyü kaldırmak, açmak, bir şeyi açıklamak anlamına gelir. Ragıb el Isfahani tefsiri «Aklı ölçülerde bir manayı izhar etmek ortaya çıkarmak» olarak yorumlar. Ibnu Abbas "*Tefsirini en iyi şekilde yaptı*" Furkan 33. ayetindeki tefsir kelimesine; tafsil etme, açıklama yapmak demiştir. Bkz. En-Nebhan, Muhammed Faruk, *Mukaddime fi Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, El-Magrib, 1415, s.93. Özetle fesr maddesi bir şeyi keşfetmek ve ortaya koymaktır. Tefsir kelimesi de bu kökten gelir. Usulcülere göre de kapalı bir yönü olan sözleri açıklamak olarak tarif edilir. Kısaca tefsir ilmine Kur'ân-i Kerîm'de Allah muradını anlama uğraşışı denilebilir. (m.e)

de *isti'nâfu beyâni* olarak isimlendirmektedirler. Bir yerde tekil sîgası çoğul makamında kullanılmıştır.[629]

28- الطاغوت kelimesinde.

29- أمنوا veكفروا nun mâzi kipiyle gelmesinde devamlılık kastedilmiştir.

30- يخرجهم *yuhricuhum* veو يخرجونهم *yuhrîcûnehum* kelimesinde devamlılık kastedilmiştir.

Beş yerde tekrar sanatı vardır.[630]

31- الذين

32- مِن

33-إلى

34-الظلمات

35-النور

Bir yerde terdîd sanatı vardır. [631]

36- يخرج *yuhricu* kelimesinde, çünkü bu kelime yukarıda ilk kullanıldığı anlamda yorumlanmamıştır. Aynı sanatı Ebû Hayyân burada zikretmiştir.

---

629 Yani burada الطاغوت kelimesi tekil olduğu halde çoğul anlamında genelleme kastedilmiştir. (m.n)

630 Tekrar dilbilimde anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin ard arda gelmesi olayıdır. Terdîd sözü beklenmedik bir şekilde bitirme sanatıdır. (m.n)
Mubâlağa, -vasfın onda (şiddet ve zaafta) nihayet bulmadığı zannedilmesin diye- bir vasfın şiddet veya zaafta muhal yahut uzak ihtimal derecesine eriştiğinin iddia edilmesidir. (m.n)
Aks cümlede bir parçanın önce getirilmesi sonra (o parçanın) geri bırakılmasıdır. (m.n)
Terdîd sözü beklenmedik bir şekilde bitirme sanatıdır. (m.n)
Mubâlağa, -vasfın onda (şiddet ve zaafta) nihayet bulmadığı zannedilmesin diye- bir vasfın şiddet veya zaafta muhal yahut uzak ihtimal derecesine eriştiğinin iddia edilmesidir. (m.n)

631 Terdîd sözü beklenmedik bir şekilde bitirme sanatıdır.

Bir yerde mübâlağa sanatı vardır. [632]

37- ولي *veliyy kelimesinin* nitelenmesinde.

38- الطاغوت kelimesinin nitelenmesinde.

Bir yerde ‘aks sanatı ve tebdîl sanatı vardır.[633]

39- من النور و الظلمات*mine'z-zulümat ve'n-nûr* arasında, ومن النور والظلمات *mine'n-nûri ve'z-zulûmât* arasında.

Bir yerde kalb ve ihtisâs sanatları vardır.[634]

40- ez-Zemahşerî'nin[635] belirttiği gibi الطاغوت *et-tâgût* kelimesinde vardır. Çünkü Zemahşerî والذين اجتنبوا الطاغوت أن يعبدواها *Tâgut'a kulluk etmekten kaçınan ve Allah'a yönelenlere müjde var.*[636] ملكوت ve رحموت gibi الطغيان kelimesinden فعلوت vezin kalıbına sokmuştur. Oysa bana göre doğru olan اللام harfinin ع harfinden önce gelerek فعلوت veznine sokulmasıdır.[637] Burada mübâlaga örnekleri de vardır. Bunlar: masdarla isimlendirme, mübâlaga yapısı ile gelmiş olması ve ihtisâs için kalb sanatının kullanılmış olmasıdır. Çünkü الطاغوت *et-tâgût* kelimesi şeytân dışında kimseye söylenilmez.

---

[632] Mubâlağa, -vasfın onda (şiddet ve zaafta) nihayet bulmadığı zannedilmesin diye- bir vasfın şiddet veya zaafta muhal yahut uzak ihtimal derecesine eriştiğinin iddia edilmesidir. Geniş. Bilgi için Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e*, s. 108; Geniş bilgi için Bkz. el-Kazvînî el-Hatîb (666/739), *el-Îdah fî Ulûmi'l-Belâga*, ts. c.1, s. 485; el-Hâşimî es-Seyyid Ahmed, *a.g.e*, s. 380. (m.n)

[633] ‘Aks ve tebdil cümlede bir parçanın önce getirilmesi sonra (o parçanın) geri bırakılmasıdır. el-Kazvînî el-Hatîb, *a.g.e*, c. 1, s. 497. (m.n)

[634] Kalb bir kelimenin tersinden okunarak anlamlı bir kelime meydana getirecek şekilde kullanılmasıdır. İhtisâs için Bkz. Kasr mad. (m.n)

[635] ez-Zemahşerî, Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Omar b. Muhammed b. Omar, (538 h.). Dil, nahiv, beyân ve diğer bilim dallarında orta çağların büyük bilim adamı. (m.n)

[636] Zümer 17.

[637] Bu itirâz İmâm Suyûti'ye aittir. (m.n)

Üç yerde haber ve mübtedânın tanıtımı yönünde hasr sanatı vardır.[638]

41- الله ولي الذين آمنوا yani *onların Allah'tan başka velîleri yoktur.*

42- أولياؤهم الطاغوت yani *onların velisi tâguttan başkası değil.*

43- أولئك أصحاب النار yani onlardan başkaları değil. İlk ikisi hakiki, üçüncüsü ise hem hakiki hem de mecâzi olasılığı taşır. Her üç örnek te mevsufu tam olarak nitelendirmemiştir.

Bir yerde Te'kîd sanatı vardır.[639]

44- هم فيها خالدون da هم Te'kîdtir.

45- Bu ayette هم önemli görüldüğü için takdim edilmiştir. Zemahşerî bu gibi örnekler hakkında hasr ifade ettiğini söyler. Bu ifadeyi و بالآخرة هم يوقنون *Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar.*[640] *el-Isbahânî (674-749 h.)* deوما هم بخارجين من النار *Ve onlar ateşten çıkacak değillerdir.*[641] Ve buradaki هم un mefhumu "*müminlerden günahkâr olanlar cehennemde ebedî kalmayacaklardır*" demektir.

46- Bu ayette أولئك lafzıyla أولئك على هدىً من ربهم *İşte onlar, Rablerinden bir hidayet üzeredirler.*[642] ayetinde kullanıldığı gibi, daha sonra belirtilmesinin layık olduğuna îmâ vardır.

---

638 Bkz.Kasr sanatı. (m.n)

639 Te'kid lügatte vurgulama demektir. İstilahi manası; kendinden önce söylenmiş olan mânayı tekrarla vurgulamaktır. Te'kîdu'l-Lafzî ise; ilk lafzın tekrarı demektir. Bkz. el-Cürcânî Şerif b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut, ts. s. 22. (m.n)

640 Bakara 4.

641 Bakara 167.

642 Bakara 5.

Hitâbu'l âm sanatı vardır.[643]

47- (Yukarıdaki) أولئك lafzında şayet hitâp ilgili şahsa yöneltilmişse ve bu şahıs Hz. Peygamber *(Sallallâhu aleyhi ve sellem)* ise, bu zihinlerde aslen var olanın gizlenmesidir. Veya burada: ورفع بعضهم درجات *Onların bazılarının derecelerini yükseltmiştir.*[644] ayetinden İltifât olması muhtemeldir.[645] Çünkü bununla murat edilen Hz. Peygamber' *(sallallâhu aleyhi ve sellem)* dir. Ve onun zikri ne hitapta ne de başka bir yerde geçmemiştir. Hitâp mümin veya kafirlere söylenmiş ise burada iki çeşit sanat vardır:

48- الذين آمنوا lafzında üçüncü tekil şahıstan iltifat.

Tekil kipiyle çoğula hitâp edilmesi.

50- İkinci şık (kafirler) kabul edilecek olursa bu bir üçüncü şeyi doğurur. O da: hitap olunanların dar görüşlülüğüne îmâdır. Bir diğer ifadeyle; أولئك آبائي فجئني بمثلهم إذا جمعتنا يا جرير الجامع beytinde olduğu gibi "*kafir ancak somut olan şeyleri anlar.*" demektir.

Müşâkele ve el-istiâre et-tehkîmiyye sanatları vardır.[646]

51- أولياؤهم lafzında. Çünkü ışıktan karanlıklara sokma evliyâların olmayıp düşmanların işidir. إن الشيطان لكم عدو *Şeytan sizin için düşmandır.*[647] ayetinde olduğu gibi. Burada onunla istihzâ, ولي الذين آمنوا lafzında da müşâkele sanatı vardır.

---

643 Hitâbu'l âm îrad edilen sözün genele yönelik olmasıdır. Veya söylenmiş olan sözün muhâtabının genel olmasıdır. Yani أولئك lafzıyla genel olan hitap ilgili şahıs Hz. Peygamber *(Sallallâhu aleyhi ve sellem)* olmuştur. (m.n)

644 Bakara 253.

645 Bkz. İltifat sanatı ile ilgili dipnot izahımıza.

646 Muşâkele sanatı bir şeyin -gerçek veya takdirî olarak başka bir şeyin sohbetinde vâki olduğu için- diğer şeyin lafzıyla zikredilmesidir. (m.n)

647 Fâtır 6.

Aynı lafızda el-kavlu bi'l-mûceb sanatı vardır.[648]

52- Çünkü onlar kendilerine yardım edecek olan evliyaları olduğunu iddia ettiklerinde Allahu-Teâlâ gerçekten de onların evliyası olduğunu takrir etmiştir. Ancak evliyası tâgut olanlar ise başkalarının yanı sıra kendilerine bile yardım etmekten âciz ve zelildirler.

İki yerde itnâb sanatı vardır.[649]

53- الذين آمنوا lafzında.

54- والذين كفروا lafzında. Çünkü ilkinde müminler الذين آمنوا makamında, ikincide kafirler والذين كفرواlafzının makamında yer almaktadır.

İki yerde hazf sanatı vardır.[650]

55,56- Onlar الذين آمنوا ve والذين كفروا lafızlarında her iki الذين nin mevsûfu olup takdiri kavim olan kelimelerdir.

Tetmîm sanatı vardır.[651]

57- هم فيها خالدون lafzında. Çünkü şayet kâfirler hakkında

---

648 el-kavlu bi'l-mûceb; başkasının sözünde kendisi için bir hüküm verilen şeyi ifade eden bir sıfatın bulunması ve senin de onu -onda bulunup bulunmamasına bakmadan- başkası için söyleme veya başkasının sözünde bulunan bir lafzı -müteallakının zikredilmesi sebebiyle- maksadına aykırı olarak muhtemel anlamlardan birine hamletmektir. el-Kazvînî el-Hatîb (666/739), *el-Îdah fî Ulûmi'l-Belâga*, ts. c. 1, s. 532.

649 İtnâb, Anlamın farklı iki biçimde gösterilmesi veya zihinde daha sağlam yer tutması ya da onu öğrenme zevkinin mükemmel olması amacıyla sözü kapalı söyledikten sonra açıklamakla olur. (m.n)

650 Meâni tabirlerinden olup, söylenilmesi icâp etmeyen sözün ibârede îrâd olunmamasıdır. Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e*, s. 52. (m.n)

651 Kasd edilen manayı te'kid için bir kayd ilavesi demektir. Tâhiru'l Mevlevî, *a.g.e*, s. 172. (m.n)

أصحاب النار oldukları, orayı hak ettiklerinden yeterli olacaktı. Ancak oraya girmeleriyle birlikte ebedî olarak kalacaklarını da ilave etmiştir.

İktifâ sanatı vardır.[652]

58- Zira kâfirleri أولئك أصحاب النار هم فيها خالدون lafzıyla korkuturken, müminlere herhangi bir müjde vaat etmemiştir.

İhtibâk sanatı vardır.

59- الله ولي الذين آمنوا *"Allah, inananların dostudur"* cümlesinin takdîri "*onlar cennet ehlidirler.*" dir. "*İnkâr edenlere gelince*" Allah onların dostu olamaz. "*İşte bunlar cehennemliklerdir.*" Burada ilk örnekte zikrettiğini ikinci örnekte hazfetmiştir. Yani Allah'ın velâyeti cümlesi.

On bir yerde taglîb sanatı vardır.[653]

60, 61- İki yerde الذين

62- آمنوا kelimesindeki zamir.

63- كفروا kelimesi.

64, 65, 66, 67- Dört yerde هم zamiri.

68- خالدون kelimesi. Çünkü bu kelime hem eril hem de dişili içine alır. Ancak eril anlamına itlak olunur.

69- أصحاب kelimesinde. Çünkü bu sîga cem'i müzekkere aittir. Cem'i müennesi ise صواحب ve صاحبات tır.

---

652 Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere iktifâ yeterli görme, uzatmama anlamına gelmelidir. Burada kafirleri أولئك أصحاب النار هم فيها خالدون lafzıyla korkuturken müminlere herhangi bir vaatte bulunmayı gerekli görülmemektedir. Yani siyaktan müminlerin o vaadi hak ettikleri zaten anlaşılmaktadır. (m.n)

653 Meâni tabirlerdendir. Bir şeyi başkalarına galip addederek onu cem'i sîgasıyla irâd ve irâde eylemektir. Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e*, s.140. (m.n)

70- يخرجونهم kelimesindeki و *vâv* harfi. Çünkü tâgut şeytan, putlar ve Allahu Teâlâ dışında ibadet edilen her şeyi içermektedir. Ancak müzekker âkil zamiri kullanılmıştır.

İki yerde ferâid sanatı vardır.[654]

71- İlki; الولي kelimesi. Çünkü onda olan ayrı bir hususiyetinden, mânevi yakınlığından, yüksek konumundan ve inananların menfaatine karşı itinalı olmasından dolayı bir başkası onun yerini tutmamaktadır. Çünkü الولي kelimesi lügat ve ıstılâhı açıdan yabancıya değil, "*Yakın olana*" veliyle akrabalığı olana denilir. Meselâ الناصر *yardımcı olan*, المعين *yardım eden*, المتولي *üstlenen* kelimeleri aynı anlamı ifade etmez. Çünkü burada zikredilen kelimelerden her biri yabancı birisi olabilir. الولي kelimesi ile Allah'ın nasıl kullarının menfaatini güdüyorsa; yakın olma, akraba olma anlamındaki الولي de vesâyeti altındaki kimsenin menfaatini güttüğü ifade edilmektedir.

72- İkincisi الطاغوت kelimesidir. Çünkü malûm olduğu üzere yerilmede, çirkinlikte ve benzeri sıfatlarda bir başkası onun yerini tutmamaktadır. Sâid b. Cübeyr'den naklen الطاغوت kelimesinin Habeş dilinden olup sonradan Arapçalaştırıldığı söylenmektedir. *El-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân* adlı eserde belirttiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerîm'de Arapça'ya dışarıdan girmiş olan kelimelerin bir faydası da aslında Arapça karşılıklarının daha uzun kelime gruplarıyla ifade edileceğidir. Bu da Arapçalaşmış olan kelimenin tek olduğunu ortaya koymaktadır.

---

[654] Belâğat ilmine göre bir kimsenin kullanmış olduğu lafzı *ferîde* menzilesine indirmesidir. هي عصاي أتوكا عليها، وأهش بها على غنمي ayetindeki أهش kelimesi ferâidtir. Âsî Mıchel- Ya'kub Ramîl Bedî, *a.g.e*, c. 2, s. 21. (m.n)

Bir yerde ittisâ' sanatı var.

73- ولي ve الطاغوت kelimeleri arasında.

Bir yerde te'vîl sanatı var.[655]

74- Çünkü ولي kelimesi الناصر yardımcı, destekleyici, koruyucu veya işlerini tevelli eden anlamında olması muhtemeldir.

Dört yerde lafzın hem gerçek [656] hem de mecâz[657] sanatları anlamında bir arada kullanılmıştır.

75, 76- آمنوا sigası; ister önce küfürde olup sonra iman etmiş olsun, isterse de hiç küfre girmiş olmasın, iman etmek isteyen kimse hakkında mecâz olarak, veya iman etmiş olan hakkında hakikatte doğrudur. Ayette ilk يخرجهم hakikat, ikinci يخرجونهم kelimesi de mecâzdır.

77, 78- كفروا sigası için de yukarıdaki aynı izahat geçerlidir.

Altı yerde ibdâ' sanatı vardır.[658]

79- İkisi الإيمان ve الكفر hakiki olan ıstılâh lafızlarıdır.

80, 81, 82, 83- Dördü de mecâzidir. Onlardan الظلمات ve النور iki yerde kullanılmış olupالإيمان ve الكفر ile ilişkili kullanılması ıstılâhı açıdandır.

---

655 Te'vil, tefsir etmek, sözün anlamını açıklamak veya ayetin muhtemel manalarından birine hamletmek demektir.

656 Gerçek, hakikat; konuşma ıstılahında konulduğu anlamda kullanılan kelimedir. (m.n)

657 Mecâz; konuşma ıstılahında, konulduğu anlamın kastedilmediğine karine ile birlikte konulduğu anlamın dışında doğru olacak şekilde kullanılan kelimedir. (m.n)

658 İbdâ, lügat manası izhar etmek, bir yerden diğer bir yere çıkam, yaratmak, emsâli olmayan bir şey yaratmak anlamlarına gelir. Bedî sanatlarındandır. Terim manası; bir sözün bed'î sanat çeşitlerinden bir çoğunun anlamlarını ihtivâ etmesi demektir. Âsî Mıchel- Ya'kub Ramîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi'l-Lügati ve'l-Âdâb*, Beyrut, ts, c. 1, s. 25. (m.n)

Sekâki'ye göre iltifât sanatı vardır. [659]

84- Çünkü Sekâkî iltifat sanatında hilafın öne geçmesini şart koşmaz. Ona göre iltifat; örneğin mütekellimin hakkı olduğu yerde 3. tekil sîgasının kullanılmasıdır. أنا آمرك "*Ben emrediyorum .*" yerine أمير ا لمؤمنين يأمرك بكذا "*Halife sana şunu emrediyor.*" örneğinde olduğu gibi. Bu ayette de öncelikli olan mütekellimin نحن *biz* veya أنا *ben* ولي الذين آمنوا *iman edenlerin dostuyum* yerine iltifat olarak lafzu celâle الله adını zikretmiştir. Bu da ona göre iltifat sanatıdır.

İki yerde taksim sanatı vardır. [660]

85- İnsanlar ya mümin ya da kâfirdirler. Onlar için üçüncü bir seçenek yoktur. فمنهم شقي و سعيد [661]

86- Yollar ya aydınlık ya da karanlıktır. Üçüncü olasılık yoktur.

Bir yerde iftinân sanatı vardır.[662]

87- Burada müminlere övgü ile kâfirlere sitem bir aradadır.

Bir yerde nezâhe sanatı vardır.[663]

88- Bu kâfirlere karşı yapılan sitemde nezahet vardır.

659 İltifat, bir anlamı üç (birinci, ikinci ve üçüncü) şahıstan herhangi biri ile ifade ettikten sonra anlatıma başka biriyle devam etmektir. Geniş bilgi için Bkz. el-Kazvînî el-Hatîb (666/739), *el-Îdah fî Ulûmi'l-Belâga*, ts. c.1, s. 506. (m.n)

660 Taksîm; (sanatı) birçok şeyi zikredip sonra (onlardan) her birine ait olanı belirtmek üzere kendisine nispet etmektir. Bkz. el-Hâşimî es-Seyyid Ahmed, *a.g.e*, s. 378. (m.n)

661 Hûd 105. (m.n)

662 Bed'î ilimlerindendir. İki tezât anlamı aynı anda kullanma ile birlikte lafızda herhangi bir uyumsuzluğun olmamasıdır. Başka bir tarifte; bir beyit veya cümlede iki zıt sanatın kullanılmasıdır. Bkz. Âsî Mıchel- Ya'kub Ramîl Bedî, *a.g.e*, c. 1, s. 185. (m.n)

663 Lügat manası ahlak temizliği, incelik ve rikkat olan nezâhe bed'î sanatlarındandır. Terim manası; içinde nefret uyandırıcı, fâhiş anlamı olmayan, galîz mâna içermeyen söz demektir. Âsî Mıchel- Ya'kub Ramîl Bedî, *a.g.e*, c. 2, s. 1248. (m.n)

Kâfirleri sitem eden bütün ayetlerde üslubun aynı olduğu söylenmiştir.

Bir yerde el-mezhebu'l kelâmi sanatı vardır.[664]

89- Karşılığı; "*İman edenin dostu Allah'tır*" olur. Dostu Allah Teâlâ olan; "*onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır*" fehvâsınca hidayete ermiştir.

Bir yerde İrsâlu'l mesel sanatı vardır. [665]

90- İlk iki cümlenin her birisi mesel olmaya uygundur.[666]

Bir yerde ihtirâs sanatı vardır.[667]

91- أولياؤهم الطاغوت "*onların dostları da tâğuttur*" cümlesin (nde yer alan dost kelimesi) sevgi tevehhümünü;يخرجونهم من النور إلى الظلمات "*onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür*" cümlesi ile nefy etmiştir.

Bir yerde cinâsu'l iştikâk sanatı vardır. [668]

92- النور ve النار kelimeleri arasında.

Bir yerde cinâsu'l mutarraf sanatı vardır.[669]

93- أولياؤهم daki ؤهم ve هم arasında.

---

664 el-Mezhebu'l-kelâmî istenilen bir husus için kelâmcıların metoduyla delil getirmektir. Bkz. el-Hâşimî es-Seyyid Ahmed, *a.g.e*, s.370. (m.n)

665 İrsâlu'l-mesel yazılı ve sözlü anlatımlarda atasözü ve vecize kullanma sanatıdır. (m.n)

666 Bu meseller " يخرجهم من الظلمات إلى النور *onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve* يخرجونهم من النور إلى الظلمات *onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür*" cümleleridir. (m.n)

667 İtnâb çeşitlerindendir. Bkz. İtnâb mad. (m.n)

668 Cinâsu'l iştikâk iştikâkın iki lafzı bir araya getirmesine denir.

669 Cinâsu mutarraf cinaslı kelimelerin birinin başında fazla bir harf bulunmasıdır. (m.n)

Bir yerde cinâsu muharrafin nâkis sanatı vardır.[670]

94- إلى ve أولئك arasında. Çünkü أولئك de yazılmış olan و telaffuzda söylenmez.

Bir yerde cinâsu hatti nâkis sanatı vardır.[671]

95- أولياء ve أولئك arasında. Çünkü أولئك kelimesi أ den sonra و yazılır.

Bir yerde cinâsu müşevveş sanatı vardır.[672]

96- ولي ve إلى arasında.

Bir yerde vasıl sanatı vardır. [673]

97- الذين كفروا cümlesinin الذين آمنوا cümlesiyle zıtlık ilişkisinden dolayı.

Dört yerde fasıl sanatı vardır. [674]

98, 99- يخرجهم ve يخرجونهم kelimeleri arasında. Çünkü onlar isti'nâfi beyâniyyedir.

---

670 Cinâsu muharrafin nâkis; aynı cinsten olan iki kelimenin lafız harflerin sayısında ihtilâfa denir. (m.n)

671 Arapça harflerin noktalı ve noktasız benzerleriyle yapılan cinâsa cinâsu hatti nâkis denir. (m.n)

672 Cinaslı kelimeler arasında fazla harf kelimenin ortasında bulunuyorsa bu cinas türüne Cinâsu müşevveş karışık cinâs denir. (m.n)

673 Vasıl; lügatte; bağlamak, ulaşmak ve ulaştırmaktır. İstilâhi olarak bir cümleyi, diğer bir cümleye bir bağlaç yardımıyla bağlamaktır.
Başka bir tarifte; sözü oluşturan cümleleri (vâv) harfi ile birbirine atfetmektir. Bolelli Nusreddin, *Belâğat Kur'ân Edebiyatı*, İstanbul, 2000, s. 247. (m.n)

674 Fasıl; bir cümleyi diğer bir cümleye atfetmemektir. Veya bir cümleyi diğer bir cümleye atfetmeyip onları ayrı ayrı zikretmektir. Bolelli Nusreddin, *a.g.e.*, s. 247. (m.n)

100- أولئك أصحاب النار *"İşte bunlar cehennemliklerdir."* Cümlesinde.

101- هم فيها خالدون *"Onlar orada devamlı kalırlar"* cümlesinde. Çünkü kendinden önceki cümlenin tekididir.

İki yerde îcâzu'l kasr sanatı vardır.[675]

102- يخرجهم من الظلمات إلى النور *"onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* Cümlesi, onlardan şek ve şüpheyi, vesveseyi, çirkin düşünceleri, korkuyu, endişeyi, rezilliği ve dünya sevgisi ve benzeri sapıklık ve bidat çeşitlerini kaldırma konumunda kullanılmıştır. Ve onların kalplerine yakîn, rıza, sabır, tevekkül, kadere teslimiyet ve takva gibi hidayete ulaştıracak yolları koyar.

103- Aynı durum ikinci cümlede de vardır.[676]

Bir yerde müsâvât sanatı vardır.[677]

104- أولئك أصحاب النار *"İşte bunlar cehennemliklerdir."* cümlesinde. Çünkü lafzı mânâsı gibidir.

İki yerde bast sanatı vardır.

105- İki yerde.[678]

---

675 Kasr; kavramlar arasındaki tahsisin gerçeğe uygun şekilde, alışılmış ifadeden daha azı ile karşılamaktır. Başka bir tarifte bir kavramı, özel bir tarzda başka bir kavrama tahsis etmektir. Bolelli Nusreddin, *a.g.e*, s. 236. (m.n)

676 Yani يخرجونهم من النور إلى الظلمات , *"onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür"* cümlesinde. (m.n)

677 Müsâvât; kastedilen herhangi bir manayı, kendisine eşit miktarda kelimelerle ifade etmektir. (m.n)

678 Bunların ilki الذين آمنوا lafzında. Diğeri de والذين كفروا lafzında. (m.n)

Bir yerde İnsicâm sanatı vardır.[679]

106- İnsicâm bu ayet ve Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde vardır.

Bir yerde i'tilâfu'l lafzı ve'l ma'nâ sanatı vardır.[680]

107- Ayetin bütün lafızlarında vardır. Çünkü الله lafz-ı Celâlesi kutsal Zât'ının azametinden dolayı muhteşemdir. الطاغوت lafzında ise isimlendirilenin kabalığı vurgulanmıştır. Ve الظلمات ile خالدون lafızları da öyledir. Ve الذين lafzı ile ولي ve آمنوا lafızları içinde bu kural geçerlidir. Ve النور lafzı الظلمات lafzından, tekillikteki hafifliğin çoğullukta olmaması sebebiyle daha incedir.

Bir yerde tard ve aks sanatları vardır. [681]

108- Birinci cümlede ifade edilen muhteva, ikinci cümlenin anlamıyla kayıtlıdır. Ve tersi için de geçerlidir.[682]

Bir yerde temkîn sanatı vardır.

109- Yani bu ayette خالدون fâsılası böyledir.

---

679 İnsicâm, lügat manası, düzgünlük, sağlam ve ıttırat ile arızasız tertip üzere olmak demektir. Bkz. Heyet, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul, 1985, s. 456. Terim manası; lafzın; selâmeti, mânanın kolaylığı, birbiriyle uyumu ile birlikte muhkem ve fasih olmasıdır. el-Hâşimî es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga*, İstanbul, 1984, s. 409. (m.n)

680 Bu sanat lafızların mânâlara uygun olmasıdır. (m.n)

681 Aks sanatı cümlede bir parçanın önce getirilmesi sonra (o parçanın) geri bırakılmasıdır. Tard da aks sanatı için söylenir. (m.n)

682 Yani الله ولي الذين آمنوا يخرجهم من الظلمات إلى النور *Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.* Cümlesinde ifade edilen şey ikinci والذين كفروا أولياؤهم الطاغوت يخرجونهم من النور إلى الظلمات *İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğuttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür.* cümlesi ile belirlidir. (m.n)

Bir yerde teshîm sanatı vardır.[683]

110- Şüphesiz ki الكفر lafzı ateşte ebedî olarak kalmaya delildir.

Bir yerde teşri' sanatı vardır.[684]

111- Birinci cümlede إلى النور *aydınlığa;* ikinci cümlede إلى الظلمات *karanlığa* kelimelerinde.

Bir yerde tehzîb sanatı vardır.[685]

112- Bu sanat ve Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde vardır.

İki yerde istitbâ' sanatı vardır.[686]

113- Allah'ın müminlerin kendisine dost olarak vasf etmesi onların hidayet üzere nitelendirilmesine dayanmaktadır.

114- Allah'ın kâfirleri tâguta olan dostlukları ile vasf etmesi onların sapıklık üzere nitelendirilmesine dayanmaktadır.

Bence يخرجهم من الظلمات إلى النور *"onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"* Lafzı kavli mekniyye tahyîliyye sanatıdır.

115- Sapıklıktan hidayet yoluna intikali; karanlık bir yerde duran bir şahsın ışığa doğru çıkışına benzetmiştir. Ve müşebbeh *benzetileni* zikretmiş, müşebbeh bih *kendine benzetileni* ise

683 Bed'i tabirlerinden olup, seci' yahut kafiye delâletiyle sözün sonunun ne olacağını evvelden okuyucuya, dinleyiciye anlatabilecek bir söz îrad etmektir. Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e*, s169. (m.n)

684 Bed'î ilimlerindendir. Şairin getirmiş olduğu şiir beyitlerinin sonları hazf edildiğinde geri kalan bölümün kendi başına, müstakil, kısa beyit haline gelmesine denir. Bkz. Âsî Mıchel- Ya'kub Ramîl Bedî, *a.g.e*, c. 1, s. 393. (m.n)

685 Tehzîb edebiyatçının uygun ve güzel bulmadığı bir sözü düzeltmesi ve değiştirmesine denir. Bkz. Âsî Mıchel- Ya'kub Ramîl Bedî, *a.g.e*, c. 1, s. 363. (m.n)

686 Bed'i tabirlerinden olup, iç içe ve katmerli medh manasındadır. Tâhiru'l Mevlevî, *a.g.e*, s.74. (m.n)

hazfetmiş ve ona إخراج *çıkarma* kelimesi ile işaret etmiştir. İstiâre temsîliye olması da mümkündür.[687] Gördüğün gibi birçok vasıf arasında benzetme yönünü nazara vermiştir.

116- İkinci cümlede de aynı durum söz konusudur.[688]

Tevriye sanatı vardır.[689]

117- Bir hadis-i şerif'te kıyamet günü insanların karanlıkta olacakları rivayet edilir, sonra onlara bir nur gönderilir, müminin nuru kalırken münafığın nuru söner.[690] Bazıları bu ayeti bu şekilde tevil ederler. Buna göre النور ve الظلمات hakiki ve mecâzi anlamdadır. Ancak mecâzi anlam daha yakınken hakiki anlamı uzaktır. Ayette telmih sanatının da yer aldığı görülüyor.[691] Kur'ân ve belâğatı gereği Ayetten aynı anda iki anlam kastedilmiştir. Her kelimenin zahiri ve gizli anlamı vardır. Ve ayette *Miftâh* kitabının müellifi es-Sekkâkî'nin metodu uyarınca istihdâm sanatı vardır. لكل أجل كتاب[692] ayetinde olduğu gibi. İstihdam müteaddit mânası olan bir lafzın her mânasına münasip kelime îrad etmektir.[693] Ve bu ayette النور ve الظلمات zikrederken iki anlam kastedilmiştir. Birisi hakiki anlama hizmet eden إخراج *ihrâç* kelimesi olup gerçek anlamda bir değişmedir. Diğeri ise mecâzi anlama gelen iman ve küfürdür.

---

[687] Temsili istiâre bir öğe ile çok yönlü benzetme yapmaktır. Daha çok benzetilen öğesi ile yapılır. (m.n)

[688] İkinci cümle والذين كفروا أولياؤهم الطاغوت يخرجونهم من النور إلى الظلمات *İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğuttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür.* cümlesidir. (m.n)

[689] Tevriye Îhâm diye de adlandırılır. O da, yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir kelimenin söylenip uzak mânâsının kastedilmesidir. (m.n)

[690] *Tefsîru İbni Kesîr*, 3- 450. (m.n)

[691] Telmih herhangi bir olay ve hikayeye –onu zikretmeden- işaret etmektir. Âsî Mıchel- Ya'kub Ramîl Bedî, *el-Mu'cemu'l Mufassal fi'l-Lügati ve'l-Âdâb*, Beyrut, ts, c.1, s.454. (m.n)

[692] Ra'd 38.

[693] Âsî Mıchel- Ya'kub Ramîl Bedî, *a.g.e*, c. 1, s. 86. (m.n)

İki yerde Leff-ü neşr sanatı da vardır. Biri mürettteb, diğeri ise gayri mürettebtir. [694]

118- İlki الله ولي الذين آمنوا يخرجهم *Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.* Burada ilk zamir gizli olup Allah Celâle'ye âidtir. İkinci zamirهم onlar zamiri olup الذين *ellezîne* ye âidtir. Mürettebtir.

119- İkincisi يخرجونهم lafzındadır. Burada ki vav zamiri الطاغوت *Tâguta* işaret ederken هم *hum* zamiri de الذين كفروا ya âidtir. Bu çeşit gayri mürettebtir. أولئك أصحاب النار هم فيها خالدون *İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.* lafzı

إنكم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم أنتم لها واردون . لأو كان هؤلاء ءالهة ما وردوها و كل فيها خالدون. *Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar tanrı olsalardı oraya giremezlerdi. Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır.*[695] Ayetinin delili olarak sadece الذين كفروا ya değil, الذين كفروا ve الطاغوت kelimelerine âidtir.

120- Yukarıda işaret ettiğimiz yerlerde هم *hum* zamiri leff-u neşrdir. Bu da Zamehşerî'nin bazı ayetlerde varlığına işaret ettiği leff-ü neşr el-mucmel çeşididir. Bu ayette bana belâğat çeşitlerinden görünen sanatlar bu kadardır. Hepsi de kendi düşüncem ve belâğat ilminin kurallarına uygun olarak ortaya koyduğum sanatlardır. Ebû Hayyân'dan *terdîd*, Zamehşerî'den *tâgut* ve nihayet Ebû Hayyân'ın zikretmiş olduğu *tıbâk* dışında ayeti bu yönüyle inceleyen bir kimse görmedim.

---

[694] Leff-ü neşr bed'i sanatlarındandır. Leff ü Neşr çeşitli şeyleri detaylı veya mücmel olarak zikrettikten sonra -dinleyicinin yerli yerine koyacağına güvenerek- (kelimelerden) her birine ait şeyleri tayin etmeden zikretmektir. Tâhiru'l Mevlevî, *a.g.e*, s. 90. (m.n)

[695] Enbiyâ 98-99.

Ayette meâni ilmiyle ilgili bazı sanatlar da vardır.[696]

1- Allah'ın velâyeti, tâgutun velâyeti ve ateş ile ebedi kalmayı hak etmeyi ispat ve takrir delili olarak dört cümlede isim cümlesi ile gelmiş olmasıdır.

2- İman, küfür ve ihrâcın devamlı olması ve yenilenmesinden dolayı dört cümlede fiil cümlesi ile gelmiş olmasıdır.

Ayette önce özne olan Allah'ın zikredilmesi dinleyicinin zihnine yerleşmesi içindir:

3- Birinci olarak Allah'ın kendi özel ismi olan Allah lafzının gelmiş olması ve O'nun ismi ile teberrük olunması içindir.

4-İkinci olarak O'nun isminin uygun olan anlamla bir ilgi ihtiva etmesi için isim mevsûlle birlikte gelmiş olması.

5- Üçüncü olarak tekaddüme işaret etmesi ile.

6-Dördüncü olarak zamirle. Çünkü konu üçüncü şahıstır.

Ayette usûlu'd-dîn ilmi vardır.[697]

7- Tevhid inancının takriri ve Allah'ın dışında ibadet edilenlerin hepsini nefy etmesi.

8- Mutezile ekolünün aksine, mü'min ile kâfir ve sapma ile hidayet arasında hiçbir bağ yoktur.

9- Mutezile ekolünün aksine, يخرجهم *çıkarır* kelimesinde fiili Allah'ın yarattığını ispatı.

10- Cebriye ekolünün aksine كفروا , آمنوا ve يخرجونهم kelimelerinde bu işlevleri kendilerinin yaptığını ispatı.

---

696 Meâni ilmi lafzın muktezâyı hâle mutabakatını bildiren durumları inceleyen ilim dalıdır. Yani bir sözün yerinde ve durumun gereğine göre kullanılması, yerine göre uğrayacağı değişiklikleri konu edinen ilim dalıdır. (m.n)

697 Usûlu'd-dîn –ilmu kelâm- Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfatlarından ve nübüvvet ve inanca ait konularından İslâmi esaslar dairesinde bahseden ilimdir. (m.n)

11- Karşı çıkanların aksine, kâfirlerin cehennemde ebedî kalmaları, müminlerin ise cehennemde ebedî olmayacaklarının takriri.

Ayette Usûlu'l fıkh ilmi vardır.[698]

12- Kabul etmeyenlerin aksine, daha önce belirtildiği üzere, lafzın hem hakikat ve hem de mecâzî olarak kullanılmasının câiz olması.

13- Kur'ân-ı Kerîm'de mu'arrab kelimelerin mevcûdiyetinin câiz olması.

14- Mevsûl ve mudaaf ileyhin amm sîgası ile gelmiş olması.

15- Gaye maksadı içine alır.

Ayette fıkıh ilmi vardır.[699]

16- Müslüman kafirin, kafir de Müslümanın vârisi olamaz. Kafir Müslüman kadına, Müslüman kadın da kafire ne nikahta ve ne de akitlerde velâyet edemez. Çünkü Allah'ın dostu O'na düşman olanın düşmanıdır. Aralarında velâyetlik, miras ve yardımlaşma olamaz.

17- Şeriatın yasakladığını alenen işleyenle ilişkiyi kesmenin, onu yermenin ve ayıplamanın câiz olması.

---

[698] Usûlü Fıkh; şer'i hükümleri edille-i tafsiliyesinden, yani: muayyen, müşahhas delillerinden istinbata vesile olan bir ilimdir. Başka bir tarif ile şer'i hükümleri şer'i deliller ile ispat haysiyetiyle bu hükümler ile bu delillerden bahseden bir ilimdir. Bilmen Ömer Nasuhî, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahâtı Fikhiyye Kamusu*, İstanbul, ts., c. 1, s. 38. (m.n)

[699] Fıkıh derin ve ince anlayış demektir. Dini bir terim olarak dinî hükümleri ayrıntı delilleriyle bilmektir. Fıkıh ilmi ise hangi şartlarda Allah'ın hangi emrinin nasıl uygulanacağını inceleyen ilimdir. Başka bir tabirle; insanın amel cihetiyle lehine ve aleyhine şer'î hükümleri bir meleke halinde bilmesidir. Bilmen Ömer Nasuhi, *a.g.e*, c. 1, s. 13. (m.n)

Ayette nahiv ilmi vardır.[700]

18- Zamire muzaaf olma lam ile tarif edilmekten daha belirgindir. Öyle ki ilk cümleyi mübtedâ, ikinci cümleyi de onun haberi yapmıştır.

19- من harfinin ibtidâi gâye olarak mekân manasında gelmemesi.

20- Zamirde lafız ile uygunluk olduğu gibi mana bakımından da uygun olarak gelmiş olması.

21- Cem'u killenin cem'u kesre yerine kullanılmış olması. أصحاب kelimesi خالدون kelimesi gibi cem'u kille olup kendi konumunda bulunmayan sâlim cemdir. Bununla beraber zikredilen iki kelime ile çoğulluk kastedilmiştir.

22- İsmu fâilin amel edilenin önüne geçmiş olması câizdir. Ayette خالدون kelimesi amel edilendir.

---

[700] Nahiv kelimelerin birbirine rabt ve izafet ve amel eylemelerine müteallik olan kaideleri içine alan ilimdir. Lügat manası yol, cihet demektir. Çünki Arap dilinin usûlüne ulaştıran bir ilimdir. Bkz.Es Şeyh Ahmed Rida, *Mevsûatun Lügaviyyetun Hadisetun*, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, 1960, 5/419. El-Cürcani nahiv hakkında: "*Bir takim kaidelerle I'rab, bina ve bu ikisinin dışındaki durumlarda terkiblerin hallerinin kendisiyle bilindiği veya asıllar vasıtasıyla kelamın sıhhat ve fesadının bilindiği şeydir*" der. Bkz. Cürcânî, Seyyid Serif, *Kitabu't-Tarifat*, İstanbul, 1318. s. 214. Bir başka tarifte kelimelerin cümle içindeki vazifelerini ve bu vazifelere göre sonlarının aldığı durumu (İrab) öğreten bilgi dalıdır. Bkz. Karaman Hayreddin, Topaloğlu Bekir, *Arapça Dilbilgisi 4 (Sarf- Nahiv)* İstanbul, 1981, s.1. Bu durumlar dört bölümden oluşur;

a) Raf ("U" sesi verir.) : Nominatif, mucerred (racul-un) ve muzari merfu (Yaktul-u) gibi.

b) Carr ("I" sesi verir.) Genetif (racul-in) gibi.

c) Nasb ("A" sesi verir.) Akkuzatif (racul-an, muzari mensub (yaktul-a) gibi.

d) Cazm (Sesli harfin olmayışı): muzari maczum (yaktul) gibi. Bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, M.E.B Basımevi, 1968, 5/1011. Nahv bilgisi bu görevi yanı sıra cümle içinde kelimelerin görevlerinden ve bu kelimelerle Arapça'ya uygun bir şekilde cümleler kurmakla da ilgilenir. Geniş bilgi için Bkz. Eren Cüneyt *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstilahları,* Erzurum, 2001, s. 78. (m.n)

Ayette ilmu's sulûk vardır.[701]

Sadece Allah-u Teâlâ'ya yönelmek, O'na bağlanarak O'nu dost edinmek, her işte O'na sığınmak, O'ndan rızk talep etmek, O'ndan yardım dilenmek, O'ndan medet ummak, O'ndan mağfiret dilenmek, O'ndan himaye etmesini istemek, O'na bağlanmak, O'nun gayrisinden yüz çevirmek, O'nun gayrisi ile ilişkileri kesmek, O'nun dışındakilerine değer vermemek, O'nun sevdiklerini ve evliyalarını dost edinmek, evliyalarına düşmanlık besleyenlere düşman olmak, O'nun sevdiklerine iyilikte bulunmak, ta'ziz ve onure etmek, onlara değer vermek, kötü huylardan arınmak, iyi huylar edinmek, Allah bizi iyiliği ve keremiyle O'nun emirlerine uymaya ve nehy ettiklerinden uzak durmaya muvaffak eylesin. Lafzı kolay, anlamı çok, bu öyle bir Kur'ân'dır ki Velid b. Mugîra onu işittiğinde; "*Kur'ân'da bir tatlılık var, onda bir büyü var, onun dibi bol, üstü verimli, bunu bir beşer söyleyemez.*" demiş ve Kureyş'lileri bir araya getirerek onlara: "*Muhammed'in etrafında birleşin ve birbirinize yalan söylemeyin.*" dedi. Kureyşliler onun hakkında çok şey söylediler. O ise "*Siz ne deseniz de ben biliyorum ki o batıldır ve o Muhammed te büyücüdür.*" Dedi. Onlar dağıldılar ve yol kenarlarına oturarak insanları Hz. Muhammed *(sallallâhu aleyhi ve sellem)*'e ittiba etmekten sakındırdılar. Ve bu hususta şu ayet indi:

ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا وَبَنِينَ شُهُودًا وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ نَظَرَ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ "*Tek olarak yarattığım, kimseyi bana bırak. Kendisine geniş servet verdim, Göz önünde duran oğullar (verdim), Kendisine*

[701] Suyûtî'nin İlmu's-sulûk diye tanımladığı, karşılığını davranış *bilimi veya tarzı* olarak çevirebileceğimiz bu tabirden maksat kanaatimizce; insanın toplum içinde sosyal yönlerini de kapsamasıyla birlikte, kul olma hasebiyle Allah'a karşı olan vazifeleri olmalıdır. (m.n)

bir döşeyiş döşedim. Üstelik o (nimetlerimi) daha da arttırmamı umuyor. Asla (ummasın)! Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı alabildiğine inatçıdır. Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım. Zira o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Canı çıkasıca, ne biçim ölçtü biçti. Sonra, canı çıkasıca tekrar (ölçtü biçti); nasıl ölçtü biçtiyse. Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda, kibirini yenemeyip sırt çevirdi. "Bu (Kur'ân) dedi, olsa olsa (sihirbazlardan öğrenilip) nakledilen bir sihirdir."[702]

Özet olarak; Arap dilini ve belâğat sanatlarını en iyi şekilde bilin kimse Kur'ân i'câzını da en iyi bilendir.

---

[702] Müddessir 11-24.

NÜŞÛZ PERSPEKTİFİNDEN KADINLARIN DÖVÜLMESİ MESELESİ!

> *'Nüşuzlarından endişe duyduğunuz kadınlara gelince: Onlara öncelikle öğüt verin, vazgeçmezlerse yatakta yalnız bırakın ve bunlarla da yola gelmezlerse onları öldürmeyin (hafifçe) dövün. Şayet size itaat ederlerse, onlara yüklenmek için bir sebep aramayın. Unutmayın ki üstünüzde çok yüce ve büyük olan Allah vardır.'* (Nisâ, 4/34)

I. GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm ferdin, ailenin ve toplumun dünyevî ve uhrevî mutluluğu için prensipler vaz'etmektedir. İmanla ilgili esaslar, ibadet, ahlak ve toplum içinde birlikte yaşama gereği ilgili prensipler bunlar arasında zikredilebilir.

Malum olduğu üzere Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin nazil olduğu ilk dönemde muhatapları ahiret inancı problemi olan hatta bütün bütün red eden ve ahlakî kuralların çiğnendiği cahiliye toplumuydu. İşte Kur'ân'ın vaz ettiği hükümler öncelikle ilk muhatabı olan bu seviyedeki insanlaraydı. İşe öncelikle Allah'a, peygamberlere, kitaplara, ahiret gününe ve meleklere iman gibi hususlardan oluşan iman hakikatlerini tersih etmekle

başladı. İbadet, ahlak ve karşılıklı münasebetlerden meydan gelen muamelât türü konular ancak bu inanç unsurlarının yerleştirilmesinden sonra ve özellikle ileri tarihlerde hükme bağlandı. İşte yukarıda zikredilen, muhatabın konumuna göre kısmen tavsiye ve kısmen de emir muhtevalı *'Onları (kadınları) dövünüz!'* ibaresi de Medine döneminde yani vahyin başlamasının ardından çok uzun süre geçtikten sonra inmiştir.

II. NÜŞÛZ KELİMESİNİN LÜGAT ANLAMI

Nüşuz kelimesi 'neşeze' kökünden mastar olup, lügat manası yeryüzünde yüksek bir mevkidir. Neşz/neşez lafzının çoğuludur. Yeryüzünün tümsek olan yerlerine denir[703]. Bir kimsenin, oturur iken ayağa kalkmasına da nuşûz denilir. Korku veya heyecandan dolayı hızlı hızlı çarpan kalbe de 'kalbun naşizun' denilmiştir[704].

'Evli bayanın'nın nüşûzu, kocasından nefret duyması, duygusal olarak tiksinme ve nefret duymaya onu kızdırması, asi olma, evlilik ilişkisinin gereği olan sorumluluklarını yerine getirmeme, gözünü kocasından başkasına dikmesi, onun isteklerine uygun davranmaması, kocasına karşı büyüklenerek isyan etmesi, karşı çıkması ve itaatten uzaklaşması, kocasının menzilinden (hassasiyet gösterdiği sınırların) dışına çıkması, haklı bir neden olmaksızın kocasını kendisine yaklaştırmamasıdır. 'Koca'nın nüşûzu, karısını dövmesi, ve ona eziyet etmesidir. 'Nüşûz', karıkocanın her birinin diğerinden hoşlanmamasıdır.[705] Ebû Mansur

---

703 Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzur, *Lîsânu'l-Arab*, V/417, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997.

704 el-Fîrûzâbâdî, Necmüddin Muhammed b. Yakup, *Kamusu'l-Muhit*, Beyrut, 1987, I/725.

705 Bkz. Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 493; İbn Manzûr, *a.g.e.*, V/417-418; Muhammed İbn Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.,

el-Lüğavî, 'Nüşûz, eşlerden her birisinin ötekinden hoşlanmaması demektir', der. Burada 'ze' harfi yerine 'sad' harfi geldiği takdirde, o zaman geçimi kötü olan kadın hakkında kullanılan bir fiil olur. İbn Faris ise, 'Kadının nüşûz etmesi, kocasına karşı sert ve zorlu bir hal alması şeklinde ifade eder. İbn Cüreyc, bu fiilin kadın hakkında kullanılıp, son harfinin 'ze' olması da 'sad' olması da aynı anlamı ifade ettiğini söyler[706].

III. NÜŞÛZ KELİMESİ HAKKINDA YAPILAN YORUMLAR

Klasik tefsir kitaplarına göz attığımızda nüşuz kelimesinin lügat manasıyla bağlantılı olarak genel itibarla kocaya itaatsizlik, serkeşlilik ve dikbaşlılık olarak yorumlandığını görmekteyiz[707].

V/56-57; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, s. 678; Ahmed İbn Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1993, IV/206; İsmail b. Hammad el-Farabi el-Cevherî, *es-Sıhah fi'l-Lüğa*, III/899; Muhammed Ali ibn Ali ibn Muhammed et-Tahânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Funûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IV/214.)

706 Bkz. Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Terc. M. Beşir Eryarsoy, Buruç Yayınları: V/173.

707 İmam Taberi (ö. 224) bu kelimenin asıl manasının 'Bir şeyin diğerinden yüksek olması, ayette geçen mânâsı da kadının, kocasına karşı itaatsiz olması ve ona buğuz etmesidir. (Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Tah. Muhammed Şâkir, Müesseetu'r-Risâle, V/476.); İbn Kuteybe (ö. 276) 'Kadının kocasına karşı buğuz etmesi'dir, der. (Ebu Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *Garibu'l-Kur'an*, Dâru İhyâi Kutubu'l-Arabiyye, Tah. Ahmed Sakır, Kahire, 1958.); Cassâs (ö. 344) kadının kocasına itaat etmesi gereken hususlarda ona itaat etmeyip isyan etmesidir, der. (Cassas, Ebubekir Ahmet b. Ali er-Razi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut-1993, II/187.); Fahruddin er-Râzi (ö. 606), Nüşûz hakkında, kocaya isyan ve ona baş kaldırmadır, der. Bu kelimenin aslı, birşey yükseldiğinde Arapların şey yükseldi) demelerine dayanır. (Râzî Fahruddin, Muhammed b. Ömer, *Mefatihu'l-Ğayb*, Mısır-1993, VIII/19-20; *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları: 8/21.); İmam Kurtubî (ö. 627), bu kelimenin ayetteki anlamı hakkında isyan etmek demektir, der. Allah'ın kendilerine farz kıldığı kocaya itaat hususunda isyan etmelerinden, serkeşlik edip

Yukarıda naklettiğimiz görüşlerden başka şu davranışlarda nüşuz olarak değerlendirilmiştir: Yükselmek, havalanmak Allah'ın kavvamlık ve reislik yasası ile takdirine üstünlük taslama, başkaldırma, kocanın meşru dairedeki emirlerini yerine getirmeme, serkeşlik, üstünlük taslama ve şerlerinden korkulma, kadınların itaatsizliği ve baş kaldırması, düşmanlık, husumet, kin, çatışma, tabiat zıtlığı, nefret, ahenksizlik, ihtilâf, kavga, cinsel görevlerini yerine getirmeme, karşı gelme, serkeşlik etme, kocanın hanımına merhametsizce davranma, önceleri kocasıyla geçinen, onun bir dediğini iki etmeyen, saygılı davranan, güler yüzlü olan kadının zamanla bunların tersini yapmaya başlaması, izinsiz olarak evini terk etmesi, mazeretsiz olarak cinsel ilişkiyi

---

kabarmalarından korktuğunuz kadınlar, demektir. (Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyad, 1423, V/99.); İbn Teymiye (ö. 728), Kadının nüşûzu, kocaya itaat etmesi üzerine vacip olan durumlarda ona itaat etmemesi ve ondan nefret etmesidir. Kocasına itaat etmeyen âsi kadına, kendisinde sertlik ve dikbaşlık (serkeşlik) bulunduğu için nâşiz/nâşize denilmiştir, der. (İbn Teymiyye, Amed b. Teymiyye Takiyyüddin, *Mecmuu'l-Feteva*, nşr: Abdurrahman b. Muhammed en-Necdi, Riyad-1977, XIV, 211. Mezhep imamlarımız nüşuz kavramını genel olarak serkeşlik ve hüsn-ü muaşeretin dışına çıkma şeklinde kabul ettiklerinden dolayı fıkıh kitaplarında bu durumun hukuki boyutu ele alınmıştır. Bu yorum çerçevesinde nüşuz boşamaya doğrudan sebep olmadığı genel olarak hul' ve nafakayla irtibatlandırıldığı görülmektedir. Bkz. İbn Abidin Muhammed Alauddin, *Reddül Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar*, Beyrut-1994, IV, 218; Şirbini Muhammed b. Hatib, *Muğni'l-Muhtac*, Beyrut-1998, III/196; Cin Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara, 1976, s. 110.); Âlûsî (ö. 1270), ayetle ilgili yaptığı yorumda şöyle der: "Yani sizinle karşılıklı uyum sağlamayacaklarından ve size başkaldırmalarından korktuğunuz kadınlar demektir. Nüşûz, neşz veya neşez kelimesinden gelmedir. Bu kelimenin anlamı yüksekçe yer ve yükselmek demektir. İşte nüşuz hallerinde o kadınlara nasihat ediniz. Onlara "Allah'tan sakınınız ve bu davranışınızdan vazgeçin" deyiniz. Ayetin zahiri ifadesinden anlaşılan, nüşûzun vukuu değil de nüşûzdan endişelenme üzerine alınması gereken tedbirlerdir. Nüşûz vâki olsaydı, zaten "nüşûz eden kadınlar" ifadesi kullanılırdı. Zaten burada kastedilen de bu değildir. (Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihabuddin Mahmud, *Rûhu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Beyrut, ts., V, 25.)

reddetmesi, lafzen isyan ayette ise kötü niyet, günümüzde 'ruhsal baskı' olarak tanımlanan durumu da içine alan, kadının kocasına veya kocanın karısına karşı her türlü bilinçli kötü davranışı, evlilik sorumluluğunu kasıtlı ve sürekli olarak ihmal etmesi, karşı gelmek ve kafa tutarak itaat etmeye yanaşmamak, kadının kendisini kocasından üstün görerek, evlilik akdinin kocası için üzerine yüklemiş olduğu itaatini kaldırmakla kendini yüceltmiş olmak.[708]

Yukarıda nakledilen manalar çerçevesinde bu kelime genel olarak aykırılığa işaret etmektedir. Bu aykırılık müfesiirlerin yaşanılan coğrafya, adet, görenek ve anlayışlar muvacehesinde dikbaşlılık olarak yorumlanmışsa da yoruma açık bir ifade olduğu kesindir. Bu yorum da yine muhatapların konumuna göre değerlendirilmelidir. Yani bazıları hakkında en hafifinden dikbaşlılık anlamı öne çıkan bu kelime bir başkası hakkında kadının kocasına karşı irtikâp edeceği en ağır suç olabilir. Bu anlayış tamamen örf, adet, alışkanlık ve anlayışlarla şekillenir.

IV. SONUÇ

Kadınların Öldürülmemesi/Dövülmesi

Kur'ân-ı Kerim'i doğru anlamanın bir diğer şartı da, ona bir bütün halinde yaklaşmaktır. Bütünlükten kasdımız, tam, eksiksiz, parçalanmamış, parçalandığında hüviyeti değişendir. Zira Kur'ân ayetleri bulundukları farklı sûreler içinde dahi Kur'ân'ın bütün sûre ve ayetleriyle bütünlük arzetmektedir.[709]

Dikkat edilecek olursa ele aldığımız aynı ayette 'evli kadın' profili 'sâlıha' ve 'nâşize' olmak üzere iki zıt vasıflama ile tasvir

---

[708] Bkz. Aşkar, Muhammed Süleyman Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Kuveyt-1988, s. 105; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ânDili*, Ankara- ts., II, 517.

[709] Gülen Fethullah, *Fasıldan Fasıla*, II/170; Eren Cüneyt, *Kur'ân-ı Kerîm'i Anlamaya Yönelik Metotlar*, s. 135.

edilmektedir. Sâliha olan kadınlar Allah'a itaat ederler. Kocalarına karşı divan durup haklarına riayet ederler. Kocalarının gıyabında nefis, mal, namus, haysiyyet ve esrâr-ı aile gibi muhafazası lazım gelen hususatı hıfz-ı ilahiye istinaden muhafaza ederler. [710]

Bu ayeti de Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in kadınlar hakkında serdettiği rivayetlerle birlikte değerlendirmeliyiz. Zira Kur'ân ve sünnet birbirlerini tamamlayan bir bütünün iki ayrılmaz parçalarıdır. Bunlardan Kur'ân; yukarıda da belirttiğimiz gibi usûlde kendisine müracaat edilen birinci, sünnet de onu izah ve tebyin eden ikinci kaynaktır.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'den kadınlarla geçim hakkında nakledilen rivayetlerden bazıları şunlardır: *'Kadınlarınız konusunda Allah'tan korkun. Çünkü siz onları Allah'tan emanet olarak aldınız.[711]' 'Sizin en hayırlınız, kadınlarına karşı en hayırlı olanlarınızdır.' 'Kadınlarınıza karşı hayırlı olmayı birbirinize tavsiye edin.[712]' 'Kadınlara ancak kerîm olanlar ikrâm ederler (değerli olanlar değer verirler); onlara kötülük edenler ise leîm (kötü) kişilerdir.[713]' 'Kadınlara karşı hayır tavsiye ediyorum. Çünkü onlar sizin yanınızda avândır/esirler gibidir. Onlara iyi davranmaktan başka bir hakkınız yok, yeter ki onlar açık bir fâhişe/çirkinlik işlemesinler. Eğer işlerlerse yatakta yalnız bırakın ve şiddetli olmayacak şekilde dövün. Size itaat ederlerse haklarında aşırı gitmeye bahane aramayın. Bilesiniz ki, kadınlarınız üzerinde hakkınız var, kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakkı var. Onlar üzerindeki hakkınız, yatağınızı istemediklerinize çiğnetmemeleridir. İstemediklerinizi evlerinize almamalarıdır. Bilesiniz ki, onların sizin üzerinizdeki hakları, onlara giyecek ve yiyeceklerinde iyi davranmanızdır.[714]'*

---

[710] Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, II, 517.
[711] Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84.
[712] Müslim, Radâ 62; Tirmizî, Radâ 11.
[713] İbn Mâce, Edeb 3; Ebû Dâvûd, Edeb 6, Rikak 22, İ'tisâm 3; Müslim, Akdiye 11.
[714] Tirmizî, Tefsîr Tevbe, 3087.

Dikkat edilecek olursa özellikle naklettiğimiz son hadiste Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) kadınlara kötü davranma iznini sadece, onların 'çirkin iş' yapmaları şartına bağlamaktadır. Yani çirkin bir iş yapmadığı sürece erkek eşine karşı devamlı hayırhah olacak, iyi muamelede bulunacaktır. Eşlerine karşı elini kaldırmamış olan Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'ın hayat-ı seniyyeleri de bu mevzuda bizlere en güzel örnek değil midir? O halde ayette geçen nüşuz kelimesi Allahu âlem çirkin iş/fuhuş anlamında kullanılmıştır. Zaten tabiinin büyüklerinden Atâ bin Ebî Rebâh (ö. 114/732), Mücâhid b. Cebr (ö. 104/722) ve Âmir bin Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 104/722)bu ayeti zina olarak kabul etmişlerdir[715].

Dolayısıyla ayet bir bakıma 'Nüşuzlarından yani fuhuşlarından endişe duyduğunuz kadınlara gelince; onları örf ve adetlerinize mağlup olarak öldürmeyiniz, bilakis islah yolunu tercih ediniz. Önce öğüt veriniz, vazgeçmezlerse yatakta yalnız bırakınız ve bunlarla da yola gelmezlerse onları Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in, ifadesi ile 'Darben gayre muberrih' yani 'şiddetli olmayan, hafifçesi' ile dövün. Ayette dövme emrinden önce geçen *'O halde iyi kadınlar Allah'a karşı itaatli olan ve Allah kendi haklarını nasıl korudu ise, kocalarının yokluğunda, onların hukuklarını koruyan kadınlardır.'* ifadesi de bu anlamı kuvvetlendirmektedir. Zira kocalarının yokluğunda, onların hukuklarını korumak namuslarını muhafaza etmek anlamındadır. Aynı anlayış Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in veda hutbesinde de görülmektedir: *'Ey insanlar! Hanımlarınızın sizin üzerinizde bir hakkı bulunduğu gibi sizin de onlar üzerinde bir hakkınız vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe yaygınızı (döşeğinizi) çiğnetmemeleri ve sizin hoşlanmadığınız herhangi bir kimseyi izniniz olmadan evlerinize sokmamaları ve*

---

715 Abdurrezzâk, *el-Musannaf*, VI, 173, Beyrut, 1970, İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 420, Mısır, 1972.

çirkin fiil ve hareketlerde bulunmamalarıdır. Eğer onlar böyle bir şey yapacak olurlarsa, artık Allah gerçekten size, onları azarlayıp tekdir etmenize ve döşeklerinizi ayırmanıza ve pek ağır olmamak üzere onları dövmenize müsaade etmiştir. *Onlar bu fiil ve hareketlerinden vazgeçer de size itaat edecek olurlarsa, herkes tarafından makul ve iyi bilinen ölçüler dâhilinde onların yiyecekleri ve giyecekleri sizin üzerinizde bir mükellefiyettir. Kadınlara iyi davranınız, çünkü onlar size sığınmış, himaye ve muhafazanıza girmiş kimselerdir.... Onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Kadınlar konusunda Allah'tan korkunuz ve onlara iyi davranınız.*[716]

Dikkat edilecek olursa bu konuşmada 'başka bir erkeğe yaygınızı çiğnetmemesi ve erkeğin hoşlanmadığı herhangi bir kimseyi onun izni olmadan evine alması' üzerine vurgu yapılmıştır.

Bu ayetin zina suçunun tesbiti ile hükmedilen had cezası ile ters düştüğü de söylenemez. Zira ayette suçun tesbitinden önceki halden yani nüşuzlarından endişe duyulan kadınlardan bahsedilmektedir. Suçun tesbitinden sonraki hüküm ise zaten ilgili Nûr ayeti ile şekillenmiştir.

---

716 Muhammed Hamidullah, *el-Vesaik*, Beyrut, 1985, s. 361-362.

MENHECİYYETU'L BAHS Fİ'T-TEFSÎRİ'L-MEVDÛİ Lİ'L-KUR'ÂNİ'L-KERÎM[717]

Bu çalışma Halen Ürdün'de Âli Beyt Üniversitesinde Kur'ân ve Sünnet Bölümü Doçenti olan arkadaşımız Dr. Deghamin'in "*Kur'ân-ı Kerim Konulu Tefsirin'de Araştırma Metodu*" adlı kitabının tanıtımıdır.

Eser Dâru'l-Beşîr, Amman, 1995'te 184 sayfa olarak yayınlanmış olup, bir mukaddime, iki bab ve bir sonuçtan meydana gelmektedir. Birinci babda (s. 11-92) Kur'ân'da konu birliği konusunu ele almaktadır. İkinci babda (s. 93-168) Çeşitli görüşlerin de değerlendirildiği sûrede konu birliği mevzuunu incelemektedir. Sonunda da, kitabı yazarken kullandığı 82 adet zengin Arapça ve İngilizce bibliyografyayı ve kitabın içindekiler listesini sunmaktadır. Kitap hacim olarak fazla büyük olmamakla beraber birçok değerli malumatı özet olarak ihtiva etmektedir. Kitabın en bariz özelliği de tartışmacı ve tahlilci olmasıdır. Yazar önce anne ve babasına dua ve teşekkürle çalışmasını onlara ihda eder. Ardından Allah'a hamd ve sena, Hz. Peygambere selâtu selam ile Mukaddime'ye başlar. Daha sonra bu konuyu seçme sebebine

---

[717] Bu makale Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi (Üç Aylık Akademik Araştırma Dergisi) Yıl: 2, Sayı: 2, Nisan/Mayıs/Haziran 2002'te yayınlanmıştır.

geçer; Kur'ân-ı Kerîm müslümanın kimliğini oluşturması, yaşadığı çağın gerekli kıldığı kültür ve yeniliklerine cevap verebilecek bir hazine olması hasebiyle önem arz etmektedir. Mesele bu hazineyi doğru kullanabilme onu çağın diliyle anlayabilmektir. Kur'ân'ın konulu tefsir metoduyla tefsiri de bütüncül yaklaşımı yönüyle çok önemlidir. Onun evrensel mesajını en güzel takdim edecek olan metot Konulu tefsirdir. Bu değerlendirmenin ardından yazar, çalışma metodu ve ele aldığı konuları zikrederek mukaddimesini tamamlar.

Birinci bab'ta yazar genel olarak Kur'ân'da konu bütünlüğünü ele alır. Bu bağlamda Konulu Tefsir hakkında yapılan tarifleri tartışmacı ve tahlilci yaklaşımı ile değerlendirir. Konulu Tefsirin doğuşu ile ilgili görüşleri nakleder. el-Câhiz ve er-Râzi'nin bu konuda öncülük yaptığını söyler. Bu babı üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Kur'ân'da Konu bütünlüğü hakkında ki eski ve yeni görüşleri nakleder. Günümüzde yapılan tatbike yönelik çalışmaların metotsuzluktan kaynaklanan hatalı çalışmalar olduğu Konulu Tefsir'den başka herhangi bir mevzu hakkında bir araya getirilen ayet ve hadisler mecmuası olarak görmektedir..

İkinci bölümde ise Konulu tefsir ile ilgili kendi koyduğu yedi kaide zikreder. Üçüncü bölümde de bu kaideler doğrultusunda "*Kur'ân'da Mekr*" konulu bir tatbik çalışması yapar.

Yazar İkinci bab'ta sûre'de konu bütünlüğünü işler. Bu babı da aynen ilk bab gibi üç bölüme ayırır.

Birinci bölümde sûre'de Konu bütünlüğü hakkında ki eski ve yeni görüşleri nakleder.

İkinci bölümde ise sûre'de Konulu tefsir ile ilgili kendi koyduğu kaideleri belirtir. Bu bağlamda Kur'ân sûrelerin husisiyetleri ve birbirleri ile olan münasebetleri konusuna temas eder.

Üçüncü bölümde de bu kaideler doğrultusunda "*Hicr Sûresi'nde Konulu Tefsir*" adlı bir tatbik çalışması yapar.

Sonuç'ta ise bu konuda ulaştığı neticeleri şöyle sıralamaktadır:

Kur'ân'ın en iyi şekilde anlaşılması Konulu Tefsir metodu ile gerçekleşebilir. Bu da iki şekilde olabilir; Genel olarak Kur'ân'da konulu tefsir ve sûre'de konulu tefsir.

Her iki çeşidin tarihi uzantısı eskiye dayanmaktadır. Bunlardan el-Câhız ve er-Râzi bu konuda zikre değer örnekler sunmuşlardır.

Kur'âni örf, insan unsurunu bir mihver olarak görmekte, işlediği konuları bu mihver etrafında değerlendirmektedir

Günümüz de konulu tefsir adı altında yapılan tatbiki çalışmalar genelde metotsuzluktan kaynaklanan hatalarla dolu olup konulu tefsir'den başka herhangi bir mevzu hakkında bir araya getirilen ayet ve hadisler mecmuası olarak görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Abbas Fadıl Hasan, *el-Kur'ânu'l-Kerim*, *İ'câzuhu ve Nefehâtuhu*, Amman, 1981.

—–, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Amman 1991.

—–, *el-Kasasu' l-Kur'ân*, s. 26, Amman, 1978.

Abdulbaki Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehras li Elfazi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1982.

Abdurrahim, Abdulcelil, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î li'l-Kur'âni'l-Kerîm fi Keffeteyyi'l- Mîzan*, Amman 1993.

Abdurrahman b. Temâm İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*, Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 2002.

Abdurrezzâk, İbrahim, *el-Cedîd fî Ahkâmi't-Tecvîd*, Amman ts.

Ahmed, Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, (Haz: Turgut Karabey, Mehmet Atalay) Ankara 2000.

Ahmed, Emin, *Duha'l-İslâm*, Mısır 1938.

Akdemir, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir, 1999.

Akkavî, İn'am Fevval, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Ulûmi'l-Belâğa*, Beyrut, 1992.

Albayrak Halis, *Tefsir Usûlü*, İstanbul, 1998.

—–, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1992.

Âsım Efendi, Kâmus Tercümesi, 1304.

Âsî Mıchael Ya'kub Ramîl Bedî, *Mu'cemu'l-Mufassal fi'l-Lügati ve'l-Âdâb*, Beyrut, ts.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri I-XII*, İstanbul 1988.

Aydemir Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara, ts.

—, *Kur'ân'ın Faziletleri*, İzmir 1982.

Aydüz, Davut, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yayınları, İstanbul 2000.

Bâcî, Ebû'l Velîd Süleyman, *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, Beyrut 1989.

Bayraktutan Lütfi, *Edebî Sanatlar, Açıklamalar ve Örneklerle*, İstanbul, 1999.

Bedevi Tabane, *Mu'cemü'l-Belâgati'l-Arabiyye*, Darü'l-Minâre-Darü'r-Rifâi, III. Baskı, Cidde, 1988.

Beheşti Muhammed Hüseyn, *Kur'ân'ı Anlama Metotu*, Ankara, 1989.

Behiy, Muhammed, *Nahve'l-Kur'ân*, Kahire 1986.

Beki, Niyazi, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Açısından Bediüzzaman Said Nursi'nin Eserleri*, İstanbul 1999.

Berki Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle-i Ahkamı Adliye*, İstanbul, 1982.

Beyyûmî, Seyyid Mursî İbrahim, *Menâhicu't-Tefsir Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Kahire ts.

Bilmen Ömer Nasuhî, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahâtı Fikhiyye Kamusu*, İstanbul, ts.

—, *Büyük Tefsir Tarihi* I-II, İstanbul 1974.

Bolelli Nusreddin, *Belâgat Kur'ân Edebiyatı*, İstanbul 2000.

Buhârî, Ebû Abdillah, *el-Câmiu's-Sahih*, Mısır, 1345.

Cafer Abdulgafur Mustafa, *Bediüzzaman Said Nursi Düşüncesinde İ'câz-ı Kur'ân* adlı tebliğ; 3. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu, s. 397, İstanbul, 1995.

Cârim Ali Emîn, *el-Belâgatu'l-Vâdıha*, Lübnan, ts.

Cârullah Muhammed B. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Kahire, 1977.

Celaleddin es-Suyutî, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Mısır 3. Bas. 1370.

Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1979.

Cündioğlu Dücâne, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı*, 1. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, Fecr Yay. 1995.

Çağıl Necdet, *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, Ankara, 2005.

Çakan İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul, 1982.

Çelebi Rabiha-Müftüoğlu N. H., *Teshîlu'l-Belâgah*, İzmir, 1996.

Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları –Tecvid-*, İstanbul ts

Çetin, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerim'i Anlama Usulü*, İzmir 1980.

Çetiner Bedrettin, *Ebu'l Berekât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, İstanbul, 1995.

Çiçek Halil, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, İstanbul, 1996.

Deghamin Ziyad Khalil, *Menheciyyetu'ı Bahs fi't-Tefsiri'l Mevdui*, Ürdün, 1995.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul 2001.

Dıraz Muhammed Abdullah, *en-Nebeu'l-Azîm*, Beyrut, 1970/ Kuveyt, 1993.

Dumlu Ömer, Konulu Tefsir Ve Düşündürdükleri İsimli Tebliğ.

—–, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem*, İzmir 1998.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988

Ebû Ca'fer en-Nahhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, Mekke 1988.

Ebu İshak eş-Şatibî, *el-Muvafakat fi Usûli'ş-Şeria*, Mısır.

Ebu Musa, Muhammed Muhammed, *el-Belâğatü'l-Kur'âniyye fi Tefsiri'z-Zemâhşeri*, Mektebetu Vehbe, II. Baskı, Kahire, 1988.

Ebû Ra's, Mervân, *Dirasetun Mevduiyyetun fî Sûreti'z-Zümer*, Ürdün Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1986.

Ebû Zeyd Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, *Metin Anlayışımız ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Ankara, 2001.

Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli's-Selîm*, Beyrut, 1990.

ed-Dihlevî Veliyullah Ahmed, *el-Fevzu'l Kebir fî Usûli't-Tefsir*, Beyrut, 1987.

el-Askalâni, İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1939.

el-Bakûvî Mir Muhammed Kerim, *Keşfu'l-Hakâik an Nüketi'l- Âyâti' ve'd-Dekâîk*, Gerçeğin Doğuşu, İstanbul, 2000.

el-Buhârî, Ebû Abdillah, *el-Câmiu's-Sahih*, Mısır 1345.

el-Cârim, Ali Emîn, *el-Belâgatu'l-Vâdıha*, Lübnan ts.

el-Curcânî Abdulkâhir, *Delâilü'l-İ'caz*, Beyrut, 1398.

el-Cürcânî es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Mısır,1938.

El-Cüveyni Mustafa es-Sâvi, *Menahic fi't-Tefsir*, İskenderiyye, Trs.

el-Elmai Zahir B. Avad, *Dirasaî fi't-Tefsiri'l Mevdui li'l Kur'âni'l Kerim*, Riyad, 1405.

el-Feremavî Abdulhay, *el-Bidâye fi't-Tefsîri'l-Mevdûî*, Kahire 1977.

el-Feyruzabâdî Mecdu'ddîn, *el-Kâmusu'l Muhît*, Beyrut, trs.

el-Gazalî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Mısır, 1358.

el-Hâşimî es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l Belâga*, İstanbul, 1984.

el-Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1970.

el-Isfahânî Râgıb Huseyn, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.

el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Mehâsinu't-Te'vîl*, el- Kahira, 1376/1957.

el-Kattân Mennâ Halil, *Ulûmu'l-Kur'ân-Kur'ân İlimleri*, çev. Arif Erkan, İstanbul, 1997.

el-Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman, *Telhîsu'l-Miftah*, Mısır 1949.

el-Khalidi Salah Abdulfettah, *et-Tefsiru'l Mevdui Beyne'n-Nazariyyeti Ve't-Tatbik*, Ürdün, 1998.

el-Kûmî, Ahmed es-Seyyid, M. Ahmed Yusuf Kâsım, et-Tefsîru'l-Mevdûî, Kahire 1982.

el-Kurtubî Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed Ensârî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.

Elmaî, Zahir b. Avad, e*d-Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l- Kur'âni'l-Kerîm*, er-Riyad 1405.

el-Meâsimi, Harun, *Hecâu'l-İbtidâi*, Ürdün 1988.

el-Meydani Abdurrahman Habenneke, *Kavaidu't-Tedebbürü'l-Emsel li Kitabillahi Azze ve Celle*, Damasqus, 1989

—, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye Ususüha ve Ulûmuha ve Fünûnüha*, Dârü'l-Kalem-ed-Dârü'ş-Şamiyye, I-II, 1. Baskı, Dımaşk, 1996.

el-Ömeri Ahmed Cemal, *Dirâsâîfi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, Kahire, 1986.

el-Pâluvî Hâmid b. Abdulfettah, *Zubdetu'l İrfân*, İstanbul, trs.

Enis İbrahim-Muntasır Abdülhalim, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, el-Mektebetu'l-İslâmiye, İstanbul, ts.

en-Nebhan Muhammed Faruk, *Mukaddime fi Dirasati'l Kur'aniyye*, el-Magrib, 1415.

en-Nesefî Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefî*, Beyrut, ts.

Erbaş, Muammer, *Kur'ân'ın Dilleri*, İstanbul 2003.

Erdoğan Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul, 1990.

Eren Cüneyt, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul, 2000.

—, *et-Takva Fi Manzuri'l Kur'ân (Dirasetun Tatbikiyyetun fi'l Vahdeti'l-Mevduiyyeti lil Kur'âni'l Kerim)*, Kuala Lumpur, 1998.

—, *Nazariyyetu't-Tefsiru'l Mevdui li'l Kur'ani'l Kerim,* Malezya Uluslararası İslâm Üniversitesi Araştırma Enstitüsüne Takdim Edilen Çalışma, 1998.

—, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstilahları*, Erzurum, 2001.

—, *Kur'ân-ı Kerîm'i Anlamaya Yönelik Metotlar*, Erzurum, 2002.

Eren Şâdi, *Kur'ân'ı Anlamada Farklı Yaklaşımlar*, İstanbul, 1988.

er-Râzî Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Tahran, ts.

er-Rida, eş-Şeyh Ahmed, *Mevsuatun Lugaviyyetun Hadîsetun*, Beyrut 1960.

Esed Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meâl-Tefsir*, İstanbul, 2000.

Fahruddin er-Razî, *Tefsiru'r-Razî*, Matbaatu'l-Behiyye.

Fazlur Rahman, *İslâm*; 3. Baskı, Selçuk Yay. 1993, İstanbul.

Feramâvî, Abdulhay, *el-Bidâye fi't-Tefsîri'l-Mevdûî*, Kahire 1977.

Fîrûzâbâdî Mecdu'ddîn, *Kâmusu'l-Muhît*, Beyrut, ts.

Foulquıe R, *Pedagoji Sözlüğü' (Dictionnaire De La Langue Pedagoğiqoe)*; (Çev. Cenap Karakaya) İstanbul, 1994.

Gazalî Muhammed, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, çev. İşler Emrullah, İstanbul, 1998, 2. baskı.

Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, İstanbul 2002.

Goldziher, Ignaz, *İslâm Tefsir Ekolleri*, Çev: Mustafa İslâmoğlu, İstanbul 1997.

Gülen Fethullah, *Fatiha Üzerine Mülahazalar*, I/II, İstanbul, 1996.

Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul 1990.

Güney Abdurrahman, *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Kur'ân-ı Kerîm'de Çoğul Sözcükler*, Y.L.T, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

Güngör Mevlüt, *Kur'ân Araştırmaları*, İstanbul 1995.

—–, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, İstanbul 1996.

Güven Şahin, *Tefsir Çalışmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996.

—–, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul 2001.

Hâdi 'Atiyye Matru'l-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, 1986

Hâlidi, Salah Abdulfettah, *et-Tefsîru'l- Mevdûî Beyne'n-nazariyyeti ve't-Tatbik*, Ürdün 1998.

Halife Muhammed, *el-İstişrak ve'l-Kur'ânu'l-Azîm*, Kahire, 1994.

Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, İstanbul 1993.

Han Sıddık Hasan, *Neylü'l Merâm Min Tefsîri Âyâti'l Ahkâm*, Cidde, 1979.

Hanefi Hasan, *Method Of Thematic Interpretation Of The Qur'ân; İslâm in The Modern World*, Hasan Hanefî, Cairo, 1995.

Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1992.

Heyet, *İslâm Ansiklopedisi*, Istanbul, M.E.B Basımevi, 1968.

Heyet, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul 1985.

Hicazi Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire 1970.

İbn Atıyye Kadı, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galip, *el-Muharreru'l Veciz fî Tefsiri'l Kitabi'l Aziz*, Beyrut, 1413.

İbn Câbir el-Endelûsî, *el-Hulletu's-Siyerâ fî Medhi Hayri'l-Verâ*, Thk. Ali Ebû Zeyd, Beyrut, 1985, s. 97.

İbn Ebi'l-İsbâ' Ebû Muhammed Zekiyyuddîn, *Bedîu'l-Kur'âni'l-Mecîd*, II. b., Mısır, ts.

İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut, 1988.

İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vilu'l Müşkilu'l Kur'ân*, Thk: Seyyid Ahmed Şakir, bs. yok, ts.

İbn Manzûr, Ebû'l Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut ts.

İbn Teymiyye *el-Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, Tanta, 1988.

İbnu Fâris Ebu'l Hasen Ahmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüga*, Mısır, 1972.

İbnu Kesir, *Muhtasaru Tefsîri İbni Kesîr*, sdl. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Beyrut, 1981.

İbnu'l-Bârizî (738) *Nâsihu'l-Kur'âni'l-Azîz ve Mensûhu*, nşr: Hatim Salih ed-Dâmın, Beyrut, 1983.

İbrahim el-Hattabî, *Selasü Resail fi İ'cazî'l-Kur'ân (Rummânî, Hattabî, Cürcânî)*, Darul-Maarif, Mısır.

Kara, Necati, *Kur'ân Sünnet Bütünlüğü*, Erzurum 1995.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İstanbul ts.

Karlığa Bekir, Çetiner Bedrettin, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri-İbn Kesîr*, İstanbul, 1988.

Kâtib, Çelebî Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-zunûn an Âsâmi'l-Kutubi ve'l-Fünûn*, İstanbul 1972.

Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb, *Telhîsu'l-Miftah*, Mısır, 1949.

Kehhâle Ömer Rıdâ, *Mu'cemu'l-Müellifîne*, Beyrut, ts.

Keskioğlu, Osman, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, Ankara 1987.

Khalidi Salah Abdulfettah, *et-Tefsiru'l-Mevdûî Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbik*, Ürdün, 1998.

Kocakaplan, İsa, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul, 1998.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*; Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987.

Kutup Muhammed, *Dirâsâtun Kur'âniyyetun*, Beyrut, ts. Kutup Seyyid, fi Zilâli'l-Kur'ân, bs. yok. 1410.

Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğiyye ve Tetâvviruha*, Beyrut, 1996.

Mekrem Abdul'âl Sâlim, *Celâluddîn es-Suyûtî ve Eseruhu fi'd-Dirâsâti'l-Lügaviyye*, Beyrut, 1989.

Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es- Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Müslim Mustafa, *Kur'ânÇalışmalarında Yöntem*, Çev: Salih Özer, Fecr Yay. 1993, Ankara.

Müslim Mustafa, *Mebahis fi't-Tefsiri'l Mevdui*, Dâru'l Kalem, Beyrut.

Okiç M. Tayyîp, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, İstanbul, 1995.

P. Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü (Dictionnaire de la Langue Pedagoğiqoe)* (çev: C. Karakaya), İstanbul 1994.

Palmer, Richard E., *Hermenötik*, İstanbul 2002.

Pezdevî, Ali b.Muhammed, *Usûl-ü Pezdevî*, Beyrut 1994.

Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, el-Kahira 1379.

Rida Es Şeyh Ahmed, *Mevsûatun Lügaviyyetun Hadisetun*, Dâru'l Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, 1960.

es-Sâbûnî Muhammed Ali, Safvatu't-Tefâsîr, Beyrut, 1981, I/556.

es-Sadr Muhammed Bakır, Medresetü'l Kur'âniyye, Lübnan, 1981.

Said, Abdussettar, *el-Medhal ilâ et-Tefsir'il-Mevdûî*, Mısır 1986.

Sâfi Muhammed, *el-Cedvelü fî İ'râbi'l-Kur'ân ve Sarfihi ve Beyânihi*, Dâru'r-Reşîd, Dımaşk, 1991.

es-Sagîr, Muhammed Huseyn Ali, Mebâdii'l- Âmme li Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm.

es-Sekkâki, el-İmam Ebû Yakub b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali, Miftâhü΄l-Ulûm, nşr. Nuaym Zazur, Dâru΄l-kütübi΄l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

es-Suyûtî Celâluddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1995.

es-Suyûtî el-İmâm Celâluddîn, *Fethu'l–Celîl li'l-Abdi'z-Zelîl*, şerh, analiz, yorum, ilave ve dipnotlarla çev. Eren Cüneyt, Halilov Rıza, Erzurum, 2001.

Serinsu Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, İstanbul, 1994.

Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, Mısır 1979

Soysal M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul, 1998.

Soysaldı, Mehmet, *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, İzmir 1997.

Şahinoğlu M. Nazif, *Hz. Peygamber'e Şâri' Denilir mi?*, Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu, 1-2 Kasım 1997, İstanbul, 1999.

Şengül İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, İzmir, 1994.

Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul 1991.

Tabane, Bedevi, *Mi'cemü'l-Belâgati'l-Arabiyye*, Darü'l-minâre-Darü'r-rifâi, III. Baskı, Cidde, 1988.

Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul 1973.

Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, İstanbul 1997.

Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul 1991.

Ünal Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İzmir, 1999.

Ünver, Mustafa, *Kur'ânı Anlamada Siyakın Rolü*, Ankara 1996.

Yaşar, Hüseyin, *Kur'ân'da Anlamı Kapalı Âyetler*, İstanbul 1977.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1936.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine* Giriş, İstanbul 1985.

Yücel Ahmet, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1996.

Zeyd Mustafa, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 1/402-408. Mısır, 1987.

ez-Zebîdî, Muhammed Murteda, *Tâcu'l-Arûs*, TDVIAK. Kayıt no: 1053-3.

ez-Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Beyrut ts.

ez-Zerkânî Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, ts.

ez-Zerkeşî Bedruddîn, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, 1957.

Zeydân Corci, *Târîhu Âdâbi el-Lügatı'l-Arabiyyeti*, Kahire, ts.

İNDEKS

K

Ş

T

U

V

Y

Z